

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

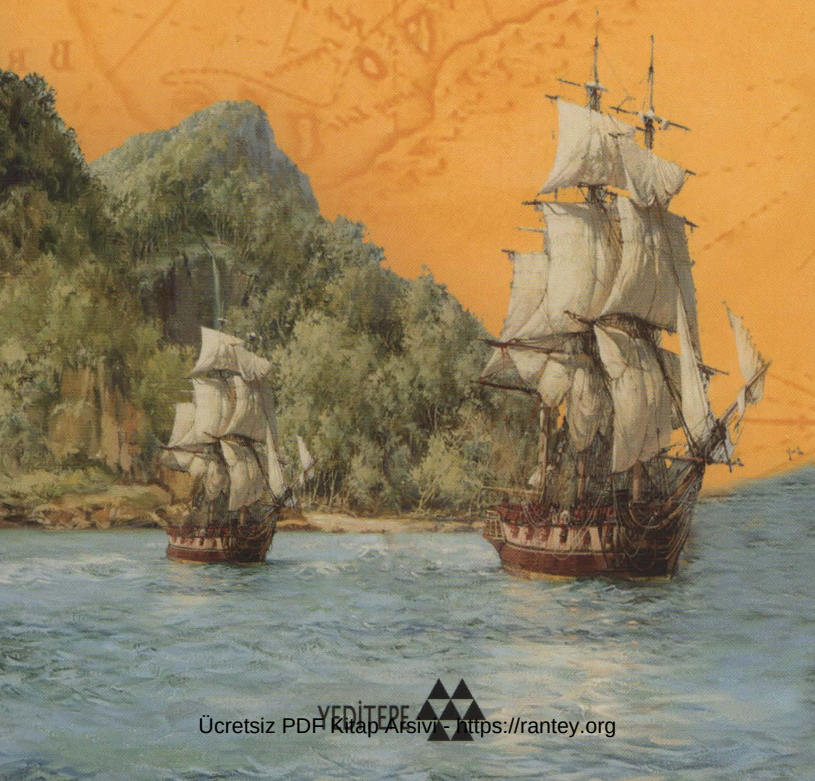
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KEŞİFLER VE COĞRAFYA

15. ve 16. Yüzyıl Keşifleri

NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

KEŞİFLER^{VE} COĞRAFYA

15. ve 16. Yüzyıl Keşifleri

Bu kitabın konusunu oluşturan keşifler, aynı zamanda Avrupa'nın hikayesidir. Bu küçük kıtanın dünyayı yeniden şekillendirmesinin hikayesi. Avrupa tarihinde bu derece tutkuyla gerçekleşen yayılma faaliyeti pek az görülür. Yeni dünya düzeni ile sıkı sıkıya bağlı olan keşifler, insanın yeni yerleri bilmesi, ele geçirmesi ve sömürmesi ile gerçekleşen büyük bir ekonomik sistemin merkezinde durur. Bu nedenle, o dönemi bilmek, günümüz dünyasını anlamlandırmanın anahtarı gibidir. Bugünün, ekonomik, siyasi ve sosyal örüntüleri o günlerde inşa edilmeye başlanmıştır. Her şey küçük sebeplerin arkasına gizlenmiştir, ama ortaya büyük bir düzen çıkar.

Keşiflerin popüler tarihi, elbette çok önemlidir ve dünya tarihinde kilit noktası oluşturur. Ancak bu dönemi iyi anlamak için, konuya sadece tarihi bir olaylar dizini olarak bakmamak gerekir. Bu aynı zamanda coğrafi bir olaydır ve coğrafyanın ilgilenmesi gereken konular içinde yer almalıdır. Bu durumda, coğrafya bilimi, insanlık tarihi ile yaşıt olan geçmişinde, insan ve mekan arasındaki ilişkiler açısından çok önemli değişimlerin yaşandığı 15. ve 16. yüzyıl keşiflerini ve günümüze kadar gelen sonuçlarını nasıl ele almalıdır? Çalışmanın temel tezi bu soru etrafında şekillendirilmiştir.

KAŞIFLER VE COĞRAFYA
NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Karagüllüoğlu

Editör

Hüseyin Onur Ercan

©Yeditepe Yayınevi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-9787-12-3

Yeditepe Yayınevi: 262

Araştırma İnceleme : 216

1. Baskı: Ekim 2015

2. Baskı: Kasım 2016

3. Baskı: Eylül 2017

Sayfa Düzeni

Adem Şenel

Kapak Tasarımı

Yazgül Pulat

Baskı-Cilt

Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.

Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul

Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

KEŞİFLER VE COĞRAFYA

15. VE 16. YÜZYIL KEŞİFLERİ

NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

Nazan Karakaş Özür

1974 yılında Çankırı'nın Ilgaz İlçesi'nde doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalından, doktorasını, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği alanından aldı. 1995-2013 Yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı kurumlarında öğretmenlik yaptı. 2013 yılından bu yana Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde görev yapmaktadır.

Yazar bir dönem Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığında İlköğretim ve ortaöğretim programları geliştirme komisyon üyelikleri yapmıştır. Söz konusu dönemlerde coğrafya eğitimi ile ilgilenmiştir. Bu konu ile ilgili kitap bölümü, makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır. Son yıllarda Coğrafya Tarihi alanında dersler vermenin yanı sıra, akademik çalışmalarını da bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Yazar evli ve iki çocuk annesidir.

Yazarın ayrıca *500 Yılın Ardından Riri Reis* (İstanbul 2015) adlı kitabı yayınlanmıştır.

nkozur2@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9

BÖLÜM I

COĞRAFYA VE KEŞİF.....	13
İNSAN VE KEŞİF DÜŞÜNCESİ.....	15
KEŞİFLER VE COĞRAFYA BİLİMİ.....	26

BÖLÜM II

KEŞİFLER DÖNEMİ.....	47
15. YÜZYILA KADAR FARKLI.....	49
TOPLUMLARDA KEŞİFLER.....	49
15. YÜZYIL KEŞİFLERİ.....	101
ÜMİT BURNU VE HİNDİSTAN YOLU'NUN KEŞFİ.....	105
AMERİKANIN KEŞFİ.....	130
DÜNYANIN ÇEVRESİNİN DOLAŞILMASI.....	178

BÖLÜM III

KEŞİFLERİN SONUÇLARI.....	183
HARİTACILIK.....	185
DÜNYA EKONOMİSİ.....	211
KÖLELİK.....	240
HASTALIKLAR.....	255
BAĞIMLILIK.....	260
DOĞANIN DEĞİŞİMİ.....	265
SÖMÜRGEÇİLİK.....	279
SEÇİLMİŞ KEŞİFLER KRONOLOJİSİ.....	313

KAYNAKÇA.....	317
DİZİN.....	329

“Doğanın keşfi sonsuz bir iştir. Keşfettikçe keşfedilmeyi bekleyen nice şey çıkar ve bu sonsuza dek böyle sürer gider.”

Thomas Henry Huxley (1871)

ÖNSÖZ

Coğrafyacıların geçmişe duydukları ilgi, sadece doğal olayların oluşum süreçleri ile sınırlı kalmaz, beşeri sistemlerin geçmişlerine de aynı bilimsel merak ile bakılır. Yerleşmenin tarihi, toprağın işlenmesi, insanların yer değiştirmesi gibi konular geriye doğru bir zaman dilimi kapsamında incelenir. Genellikle güncel olayların, tarihi süreçte takip edilmesi beşeri coğrafyanın kullandığı bir yöntemdir. Burada ise geçmişte olmuş bitmiş bir olayın tarihin koridorlarında izlenmesi ve bugünkü olaylarla ilişkilendirilmesi şeklinde bir yol tercih edilmiştir. Coğrafya tarihinde, yerleşik hayata geçiş kadar önemli bir olay olarak görülen keşifler, coğrafyacı gözüyle anlatılmıştır.

Kitabın hazırlanmasında katkı sağlayanlara; benim için değeri çok fazla olan Hocam Doç. Dr. Salih Şahin'e kitap hakkındaki önemli yorum ve görüşleri için, Doç. Dr. Barış Taş'a kitabı okuyarak verdiği katkılar ve destek için, Yrd. Doç. Dr. Murat Ataol'a haritalar konusunda desteği için, Yrd. Doç. Dr. Sayime Durmaz'a katkıları için, sevgili öğrencim Merve Çolak'a kitabı okuduğu için teşekkürü bir borç biliyorum.

Bugünlere gelmemde emeği olan anneme, babama, halam ve enişteme; eşim Muhammed Ali'ye kitabı okuyarak eleştiride bulunduğu için, büyük oğlum İbrahim'e bölüm başlarındaki gemi tasarımını yaptığı için ve küçük oğlum Salih'e çalışma saatlerime sabır gösterdiği için teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

“Yeryüzü, Dombey’le oğlu ticaret yapsın diye, güneşle ay ise onları aydınlatсын diye yaratılmıştı. Irmaklar ve denizler onların gemileri yüzün diye oluşturulmuştu...”¹

Bu kitabın konusunu oluşturan keşifler, aynı zamanda Avrupa’nın hikayesidir. Bu küçük kıtanın dünyayı yeniden şekillendirmesinin hikayesi. Avrupa tarihinde bu derece tutkuyla gerçekleşen yayılma faaliyeti pek az görülür. Yeni dünya düzeni ile sıkı sıkıya bağlı olan keşifler, insanın yeni yerleri bilmesi, ele geçirmesi ve sömürmesi ile gerçekleşen büyük bir ekonomik sistemin merkezinde durur. Bu nedenle, o dönemi bilmek, günümüz dünyasını anlamlandırmanın anahtarı gibidir. Bugünün, ekonomik, siyasi ve sosyal örüntüleri o günlerde inşa edilmeye başlanmıştır. Her şey küçük sebeplerin arkasına gizlenmiştir, ama ortaya büyük bir düzen çıkar. Öyle ki, imparatorluklar yıkılır, dünya savaşları olur, dünyanın siyasi çehresi değişir. Bunca sancı, bir süper güç ülkesi doğurur. Neden sorusunun cevabı basittir: *Her şey Dombey ve oğlu için...*

Coğrafi keşifler, ya da sadece keşifler, dünya tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturan 15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan bir dizi keşif faaliyetinin genel adı olarak bilinir. Burada, öncelikle keşif

1 Charles Dickens’ın Dombey ve Oğlu adlı eserinden alınmıştır. Said Edward, 1995, *Kültür ve Emperyalizm*, s.51.

ve coğrafi keşif kavramının kitabın sonraki bölümlerinde nasıl kullanılacağına belirtilmesi gerekir. *Coğrafi keşif* kavramı, keşif düşüncesindeki somut olanı, yani kara ve denizlerin bulunması olayını vurgulamak amacıyla yaygın şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu kitabın konusu olan keşifler, sadece bulunan kıtaları okyanusları değil, onunla ilgili ortaya çıkan sistemleri, kültürleri ve akla gelebilecek tüm sonuçları bir arada değerlendirme çabasıdır. Mekan ve insana ait olan her şeyin coğrafyaya ait olduğu gerekçeyle bu kavram, kitabın bundan sonraki bölümlerinde sadece *keşifler* olarak kullanılacaktır. Bu tanımlamada odak noktası olabilecek 3 temel olay sayılabilir. Portekizlilerin Ümit Burnu Yolu'nu bulmaları, İspanyolların Kristof Kolomb sayesinde Amerika Kıtası'nı keşfetmeleri ve -Magellan'ın Büyük Okyanusu- kat eden dünya turu. Söz konusu olaylar, dünyanın bugünkü sosyal ve ekonomik düzeninin ortaya çıkmasını sağlamış, mekan kullanımı ve siyasal yapılanma açısından değişim ve dönüşümün başlamasına neden olmuştur. Bugünün dünyası, doğal ve beşeri özellikleri ile keşifler döneminden sonra, çok önemli dönemler geçirmiştir. Bunlar, hem yeni bulunan kara parçalarının keşfedenlerin bakış açılarına göre şekillendirilmesi hem de eski dünya kıtalarının binlerce yıllık geleneklerinin ortadan kalkması ile kendini göstermiştir. Olaylardan kaçınmak mümkün olmamış, küresel ölçekte tüm dünya bu değişimlerden etkilenmiştir. Sonunda dünya toplumları iki yol arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır; Değişmek ya da direnmek. "Bazı toplumlar; gelecekte korkmak yerine değişmeyi, geçmişe hayıflanmak yerine uyum sağlamayı, evrimi kaçınılmaz görmeyi, yetenekleri kaçırmayıp teşvik etmeyi öğrenmişlerdir ve bu toplumlar yaşamaktadır."² Keşif rüzgarının savurduğu toplumsal yapılar içinde dönüşebilenler, bugünün yeni dünya düzenini inşa edenler arasında yer almışlardır. Böylece dünya tarihi ve coğrafyası, hemen her alanda bir yeni bir döneme girmiştir.

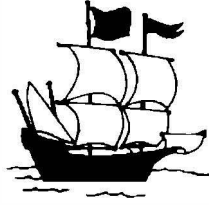
2 Hobhouse, Henry, 2007, *Değişimin Tohumları İnsanlık Tarihini Değiştiren* 6 Bitki, s. 205.

Keşiflerin popüler tarihi, elbette çok önemlidir ve dünya tarihinde kilit noktası oluşturur. Ancak bu dönemi iyi anlamak için, konuya sadece tarihi bir olaylar dizini olarak bakmamak gerekir. Bu aynı zamanda coğrafi bir olaydır ve coğrafyanın ilgilenmesi gereken konular içinde yer almalıdır. Bu durumda, coğrafya bilimi, insanlık tarihi ile yaşıt olan geçmişinde, insan ve mekan arasındaki ilişkiler açısından çok önemli değişimlerin yaşandığı 15. ve 16. yüzyıl keşiflerini ve günümüze kadar gelen sonuçlarını nasıl ele almalıdır? Çalışmanın temel tezi bu soru etrafında şekillendirilmiştir. Dolayısıyla yerli ve yabancı literatürden taranan bilgiler ışığında hazırlanan bu kitapta, keşifler ifadesindeki coğrafya vurgusunun altı çizilmiştir. Hemen her aşamada coğrafyayı keşiflerin nasıl etkilediği ve ortaya çıkan sonuçların modern coğrafyanın oluşumuna nasıl katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Bu çalışma bütünüyle, keşifler öncesi dünya, keşifler süreci ve sonrasındaki gelişmeleri ele alarak coğrafya disiplini çerçevesinden geniş çaplı bir değerlendirmeyi konu alır. Derlenen bilgiler, dikkatle incelenerek özgün bir forma sokulmuş, aynı zamanda da önemli çıkarımlar yapılmıştır. Bir yandan Avrupa tarihi, öte yandan Osmanlı tarihi ve dünyanın diğer bölgelerinin tarihi ile ilgili ulaşılan bilgiler çok boyutlu bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Tarihsel arka plan göz ardı edilmeden daha ziyade mekan ekseninde, değişim ve süreklilik açısından olayın etkileri değerlendirilmiştir.

Keşifler 15. ve 16. yüzyıllarda yeni kıtaların, okyanus ve adaların bulunması şeklinde gerçekleşirken, 17. ve 18. yüzyıllarda, bulunan bu alanların incelenmesiyle bilimsel bir kimliğe bürünmüştür. Bu iki dönem arasında ortaya çıkardıkları sonuçlar açısından büyük farklılıklar vardır. Her iki dönemi de böyle bir eserde vermenin uygun olmayacağı düşüncesi ile bu kitap sadece 15. ve 16. yüzyıldaki olaylara odaklanarak, bu olayların coğrafi sebep ve sonuçları üzerinde duracaktır. Çünkü James Cook ile başlayan 16. yüzyıl sonrası dönemde, devletler, bilimsel yöntemler ve amaçlarla keşif gezilerine çıkmışlar, bu gezilere bilim adamları ve askerler

katılmışlardır. Bu yeni bir durumdur ve 16. yüzyıldan sonraki keşifler dönemi, başka bir çalışmanın konusu olarak düşünülmüştür.

Coğrafyacının gözüyle keşifler incelenirken başlıkta ifade edilen yeni dünya vurgusu önemlidir. Bu kitabın varacağı en temel nokta keşifler sonrası artık *eski dünyanın* tamamen ortadan kalktığıdır. Dünyanın artık yeni bir döneme girmesiyle coğrafyası da değişmiştir. Bu, son derece kapsamlı konuyu genel hatlarıyla sunabilmek için seçilmiş durumlar ve olaylar kullanılmıştır. Kitabın içeriğinde 3 ana bölüm belirlenmiştir. Böyle bir bölümlenmeye gitmenin iki nedeni vardır. Birinci neden, konuların kavramsal çerçevesi ve ilişkilerin belirlenmesi için coğrafya ve keşif bağlamında bir ön tartışmaya ihtiyaç duyulmasıdır. İkincisi ise keşiflerin gerçekleştiği dönemin bütünlüğünün bozulmadan ayrı bir bölüm halinde ortaya konulması gerekliliğidir. Bunun ardından yine sonuçların tartışılacağı bir bölüme daha ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla bu kitabın içinde, *birinci bölümde* coğrafya ve keşif ilişkisi tartışılmış, keşiflerin coğrafya tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. *İkinci bölümde*, ilkçağdan 16. yüzyıla kadar olan keşif faaliyetleri kronolojik sıra takip edilerek verilmiştir. Burada amaç, olayları tarihi seyri içinde birbiriyle ardışık şekilde sunmaktır. Bu sunumda, özellikle 15. ve 16. yüzyıl dönemleri daha ayrıntılı şekilde irdelenmiştir. *Üçüncü ve son bölümde*, keşiflerin sonuçları çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır.

BÖLÜM I

COĞRAFYA VE KEŞİF

Bu bölümde coğrafya biliminin keşifler ile ilişkisi açıklanmıştır. İnsan ve mekan arasındaki ilişkilerin, geçmişten günümüze oluşturduğu karmaşık örüntüler içinde keşfin rolü sorgulanmıştır. Bölümün ana başlıkları şöyledir:

- *İnsan ve Keşif Düşüncesi*
 - *Keşifler ve Coğrafya Bilimi*
-
-

İNSAN VE KEŞİF DÜŞÜNCESİ

İlk keşifler ve bunların nedenleri incelendiğinde, aslında insanoğlunun keşfetme konusundaki girişimlerinin sadece 15. yüzyıla has olmadığı görülecektir. Bu düşüncenin temelinde insanın çevresindeki kaynakları kullanma, yönetme veya siyasallaştırma çabası yatar. Bu çabanın çok önemli bir motive edici yönü vardır, o da merak.

Merak, insanlık tarihi boyunca bilinmeyen yerlerin bilinir hale getirilmesi konusunda girişimde bulunmak için çok önemli bir itici güç olmuştur. “Aristonun dediği gibi, bilimin temelinde, merak ve araştırmacılık ruhu ve yeni bir şey karşısında duyulan şaşkınlık vardır.”³ Merak in-

Merak, insanoğlunun diğer bütün duygusal nitelikleri gibi var oluşunun bir parçasıdır.

sanoğlunun diğer bütün duygusal nitelikleri gibi var oluşunun bir parçasıdır. Dolayısıyla her insanda farklı şekillerde ortaya çıkması normaldir. “Ancak merak hiçbir zaman tek bir şey ifade etmemiştir. Merakın ‘bir şeyi bilmek ya da öğrenmek hevesi’ şeklindeki tanımını kabul etsek dahi, meraklı olmanın birçok şekli vardır.”⁴ Bu noktadan bakıldığında insanların merak duyması için özel bir eğitimden geçmesi, özel ortamlarda olması ya da bazı dış etkenlerle motive edilmesi gerekmez. Merakın gündelik hayatı ilgilendiren bu boyutu çok geneldir ve burada konuşulacak konuları doğrudan ilgilendiren bir nitelik taşımaz. Zira keşif yapmak başkalarının görmediği, erişemediği ya da düşünemediği konularda yoğunlaşma gerektirir. Bu durumda ister bilimsel bir metot takip edilsin, isterse sadece kişisel bir etki ile yola çıkılsın, keşfe giden yoldaki merak dürtüsü çok kuvvetlidir. Bir şekilde insanlığın gelişimine katkıda bulunan bilgiler, bu yolla elde edilmiştir. Bilim tarihi merakla başlayan ve bir devrimle sonuçlanan birçok buluş

3 Aster, Ernst Von, 2005, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, s. 59.

4 Ball, Philip, 2014, Merak Bilim Nasıl Herşeyle İlgilenir Oldu?, s. 23.

hikayesi ile doludur. Bu hikayelerdeki bilim adamları bazı ortak çıkış noktalarına sahiptir. Bu bilimsel merak olarak tanımlanabilir. “Bilimde ise meraka daha çok dünyayı ehlileştirme adına başvurulmuştur; burada merak anlam dürtüsüdür.”⁵ Sıradan olan ya da ilk kez gördüğü bir şeyi anlamlandırma çabasını destekleyen en önemli kuvvet meraktır.

İnsanoğlu, yaşadığı yerdeki yeryüzü özelliklerine merakla bakmış, incelemiş ve anlamaya çalışmıştır. Ancak, insanın yeryüzü ile ilişkisi sadece yaşadığı yer ile sınırlı kalmamıştır. İnsanlar, yaşadıkları yerlerin dışına çıkma konusunda da dikkate değer çabalar

Keşif kavramı da tıpkı merak gibi sıradan bir eylemden, dünyayı sarsacak olaylar bütününe kadar giden geniş bir içeriğe sahiptir.

göstermişlerdir. Erişilen en eski buluntularda bile, ilk insanların çeşitli nedenlerle zaman zaman yaşadıkları ortamı terk ettiklerini gösterir deliller mevcuttur.⁶ Bu yer değiştirmelerin nedenleri, artan nüfus, korunma,

savaşlar ya da başka temel insani ihtiyaçlar olabilir. Ayrıca, toplumları bütünüyle etkileyen bu genel nedenler dışında, toplum içinde yaşayan, dünyayı diğerlerinden farklı algılayan yani keşif ruhuna sahip insanların başlattıkları ve sürdürdükleri hem maceralı hem de tehlikeli arayışlar da olmuştur. Tıpkı bugün, insanoğlunun evrenin derinliklerine doğru tutkuyla bakması gibi, bilinmeyi bulma, tanıma ve keşfetme düşüncesi bu insanların en temel çıkış noktası olmuştur. Keşif düşüncesi, bütün insanlarda var olan merak dürtüsünün harekete geçirdiği bir düşüncedir. Merak, öğrenmeyi sağlamak için kullanılan çok önemli bir dürtüdür. Merak dürtüsünün harekete geçirdiği öğrenme isteği, yeryüzü üzerinde var olanlarla ilgili olduğunda ise ortaya keşif hareketi çıkmıştır.

5 A.g.e., s. 17.

6 Davis James C, 2004, İnsanın Hikayesi, s. 5-10; Rousseau, Pierre, 1972, Keşifler ve İcatlar Tarihi, s. 20-21.

Keşif kavramı da tıpkı merak gibi sıradan bir eylemden, dünyayı sarsacak olaylar bütününe kadar giden geniş bir içeriğe sahiptir. “Bir şeyin ortaya çıkarılması, gizli olan bir şey hakkında bilgi edinme, birşeyin olacağını önceden anlama sezme” gibi anlamlara sahiptir.⁷ Bu tanımlamalardan kelimenin kavramsal olarak hem somut hem de soyut şeyler için kullanıldığı görülmektedir. Yani keşif işi hem insanın dış dünyasında ilişkili olduğu mekanda hem de iç dünyasında zihninde gerçekleşebilecek bir eylemdir. Bilimsel faaliyetlerin bir çoğunda zihinsel alandaki keşifler büyük değer taşır. Üretilen bilginin özgünlüğü sezgisel yolla sağlanan keşif işine bağlıdır. Medawar, keşif ve merak arasındaki ilişkinin bilim adamı olmak için çok gerekli olduğunu savunurken, şu ifadeleri ile dikkat çeker. “Tanıdığım birçok başarılı bilim insanı ‘keşif itici gücü’ deyiminin abartılı kaçmadığı bir şeye sahiptirler. Immanuel Kant gerçeği keşfetmeye yönelik ‘huzursuz çaba’dan söz eder.”⁸ Burada altı çizilen keşfin insanın iç dünyasındaki dinamikleri, elbette insanın dış dünyasındaki eylemlerini de etkiler ya da şekillendirir. İnsan yaşadığı ortamda keşfetmeye yönelten de bu iç güç olmalıdır.

Keşif düşüncesine, keşfedilmeyi bekleyen şeyler açısından da bakmak gereklidir. Belki de bu karşılıklı bir çekim etkisi altında gerçekleştiği içindir ki keşfe götüren merak, aynı zamanda merak duyulan şeyler konusunu da gündeme taşır. İnsanın merak duyduğu ve keşfetmek istediği şeylerin bir çerçevesini çizmek mümkün görünmez. Ama tarih gösteriyor ki insanlar, yakın çevrelerinden itibaren mekanı dolduran ve duyuları ile hissedebildikleri her şeyi merak ederek keşfetmeye çalışmışlardır. Mikropların ya da çok uzaktaki yerlerin keşfi, başka nasıl açıklanabilir.

Birey olarak insanın keşif çabaları bazen destansı başarı hikayelerine dönüşse de dünyanın keşif günlüğündeki olayların daha geniş çaplı girişimler ile mümkün olduğu görülür. Yeni yerlerin tanınması, bilinmesi dışında, bu yerlerin ekonomisinden yararlanılması,

7 <http://www.tdk.gov.tr/>

8 Medawer Peter B, 2014, Genç Bilim Adamına Öğütler, s. 20.

güç unsuru olarak kullanılması, kültürel ve siyasi açıdan birçok sonuçlarının olması nedeniyle büyük keşifler daha çok devlet gibi büyük organizasyonların eliyle gerçekleşir olmuştur. Dolayısıyla keşifler geçen zaman içinde sadece *dağın arkasında neyin olduğu* gibi basit ve kişisel bir düşünceden, dünyanın hazinelerinin ele geçirilmesi ya da Gog ve Magog'u⁹ arayan keşiflere kadar giden, karma karışık bir macera haline dönüşmüştür. Bu macera bazen dini, bazen zenginlik, bazen siyasi güç, bazen de bilimsel kılıflar altında hep süregelmiştir. İnsanlığın keşiflerindeki son nokta, belki de, Byron, Wallis, Carteret, Bougainville'in başlattığı, Cook ile zirveye oturan ve bugün uzaya doğru uzanan, ilmi amaçlı keşifler olmuştur.¹⁰ Yukarıda değinilen birbiriyle de oldukça ilişkili gerekçeler, insanoğlunun keşfetme düşüncesini hep diri tutmuş, nedenler değişse de keşif hep var olmuştur. Keşif düşüncesinin sürmesinde etkili olan başka bazı önemli faktörler de vardır. Bunlardan biri, insanın mekanı kullanma ihtiyacıdır.

İnsanın mekanı kullanma ihtiyacı, mekana görünmez köklerle bağlı olduğu kabulü ile açıklanabilir. İnsanoğlunun mekanla ilişkisi, ilkçağlardan bu yana çok boyutlu ve hatta karmaşık bir yapıda süregelmiştir. Mekan, insanoğlunun ihtiyaçlarını giderme noktasında çok önemli rol oynarken, dönem dönem yerleşmeye ve yaşamaya imkan vermeyen yerleri de kapsamaktadır. Öte yandan insanların bireysel olarak kendi yöntemlerini belirlemeleri ve toplumsal olarak çeşitli organizasyonlar üretmeleri sonucunda,

İnsanlık tarihinin ilk büyük keşifleri Afrika'dan çıkan insanın diğer kıtalara yayılma süreçleriydi.

kisi, ilkçağlardan bu yana çok boyutlu ve hatta karmaşık bir yapıda süregelmiştir. Mekan, insanoğlunun ihtiyaçlarını giderme noktasında çok önemli rol oynarken, dönem dönem yerleş-

9 İncil'de geçen ve Hristiyanlar için tehdit oluşturacağı söylenen, bir dağın ardına hapsedilmiş bir kavimdir. İslamiyet'teki Yecüc ve Mecüc gibi. Hristiyan rahipler, bir dönem bütün enerjilerini bu kavmi bulmak için keşiflere çıkmaya harcamışlardır. İbn Hurdazbih MS. 912 civarında yazdığı Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik'te "Ye'cüc ve Me'cüc Seddinin Kılığı" başlığı altında oldukça ayrıntı şekilde tasvir etmiştir. Bkz. Yörükhan Yusuf Z, 2004, Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, s. 378-384.

10 Öngör, 1954, Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi, s. 136.

farklı mekan kullanım türleri ortaya çıkmıştır. Böylece, mekanın sunduğu özelliklerin üzerine, toplumların onu kullanma tarzları eklenmiştir. Farklı inançlar, değer sistemleri ve diğer kül-

Mekanı kullanma ihtiyacı, insan mekana görünmez köklerle bağlıdır düşüncesi ile açıklanabilir.

türel nitelikler mekana karşı birbirine benzemeyen bakış açıları geliştirilmesine neden olmuş ve ortaya adı geçen çok boyutlu karmaşık ilişki çıkmıştır. Bugünün dünyasında, çok geniş alanlara yayılmış şehirler, fabrikalar, yollar, limanlar, tarım alanları mekanın en üst düzeyde kullanılmasını sağlayarak, her gün artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Tüm bunların oluşum ve gelişimini daha iyi anlamak için geçmişe insanlık tarihinin ulaşılabilen ilk zamanlarına kadar gitmek gerekir. Çünkü insanın mekana ilişkisi bir nevi ufka doğru yürüyüşe benzer.

Ufka doğru yürüyüş, insanoğlunun binlerce yıllık mazisinde yakın çevresi ile olan doğrudan ilişkileri uzak çevresini, görebildikleri ve göremediklerini etkilemiştir. Bu noktadan hareketle insan çevresinden esinlenerek şekillendirdiği zihin haritasını daima genişletme çabası içine girmiştir. Bu haritalama işlemi, algısal bir iş olduğundan, gördükleri ve anladıkları kadarını değerlendirerek, sürekli gelişen ve ilerleyen bir mekansal dokuma işlemi gerçekleştirmiştir. Mekansal dokuma, mekan imgelerinin zihinde işlenmesi olarak düşünüldüğünde, ortaya -her ne kadar modern anlamda olmasa da- ilk coğrafi bilgiler çıkmıştır. Bu bilgiler çevreleri genişledikçe, ulaşım koşulları geliştikçe artarak dönüşmüştür. Böylece insanın dünyayı tanımlama çabası, her zaman daha ötesine, ufka doğru genişlemiştir. Dünya, tamamen keşfedilip ortaya çıkınca bu kez onun ufkuna, gözünü çevirdiği uzay ve ötesi yerleşmiştir. İnsanın ufkuna doğru yürüyüşü kendi tarihi kadar eski ve uzun bir hikayeden ibarettir.

İlk insanlarla ilgili birçok tartışmalı teoriyi saymazsak, bugünkü görünüşleri ile ilk insanların izleri yaklaşık 160 bin yıl

önce Afrika'da bulunmuştur.¹¹ Buradan, Asya ve Avrupa'ya yayılması ve bu yerlerin ılıman kuşak içinde kalan kesimlerinde toplanarak ilk medeniyetleri kurmaları ise daha yakın dönemlere tekabül etmektedir. "Zamanımızdan kırk bin yıl öncesi ile şartların düzelmeye başladığı on iki binyıl öncesi arasını kapsayan dönemde iklim başta olmak üzere diğer doğal süreçlerde önemli bir değişim yaşanmamıştır."¹² İklim şartlarındaki bu düzelme insanların yayılma faaliyetlerinde itici bir güç oluşturmuştur. İnsanın, yaklaşık 40 ya da 50 bin yıl öncesinde iyice yayıldığı bu üç kıtadan başka yerlere gitme ihtiyacını neden hissettiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, aradan geçen zaman içinde, bir noktadan çıktığı bilinen insan nesli, birbirinden çok uzakta bulunan kara parçaları üzerine yayılarak buralarda kendi yerleşim alanlarını ve kültürlerini oluşturmuşlardır. Bilinen tarih, eski dünya kıtaları üzerinde ve merkezinde Akdeniz havzasının olduğu bir alanda kendi hikayesini oluştururken, Avustralya'da, Amerika kıtalarında ve okyanuslardaki adalarda başka şeyler yaşanmıştır. Bu kıtalar ve adalara gitme işi, belki de insanlık tarihinin ilk büyük keşifleri olmuştur. Buzul dönemlerinde oluşan kara köprülerini kullanarak, Endonezya adalarını geçip Avustralya'ya giden insanlar, yani Aborjinler, Bering Boğazı'ndan Kuzey Amerika'ya geçen Amerikan yerlileri¹³ ve diğerleri yüzlerce yıl boyunca eski dünyadan haber alamadan yaşamışlardır. Onların keşif düşünceleri ve dünyanın keşfine katkıları hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak bilinen o ki insan hep ötekinin bulunduğu yere doğru gitme eğilimi göstermiştir. Bunun birçok nedeni vardır.

Bir diğer konu, ***insanın dünyayı algılayış biçimidir***. Yeryüzünün kendine has görünüşleri, dağları, ovaları, vadileri, yüksek-alçak yerleri, kıyıları, denizleri, okyanusları, adaları, gökyüzü ve atmosfer ortamı insan düşüncesinde çok çeşitli şekillerde karşılık

11 Davis James, 2004, İnsanın Hikayesi, Çev. Barış Bıçakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 2.

12 Maisels, 1999, s. 93, Aktaran, Karabağ, 2002, s. 25.

13 Davis, 2004, s. 5-10.

bulmuştur. İnsanların yeryüzünü tüm boyutları ile algılayarak değerlendirdikleri ve yaşamlarında buna karşılık bir şeyler oluşturdıkları bilinen bir şeydir. Edebi ve dini metinlerde geçen dağ isimleri, doğa olayları ve diğer yeryüzü özellikleri bu ilişkinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bugün yeryüzünde milyonlarca insanın ziyaret ettiği kutsal mekanların bazıları, sadece yeryüzü şekillerinden oluşmaktadır. Japonların Fujiyama Dağı, Yunanların Olympos'u, Müslümanların Arafat Dağı, Hira Mağarası, Hinduların Himalayası, Ganj Nehri ve daha birçokları buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁴ Dolayısıyla insan, bulunduğu yerdeki mekansal özelliklerle hemhal olarak, kültürleri ve medeniyetleri oluşturmuştur. Coğrafyanın sentezci yaklaşımının çıkış noktası da bu bütünlük durumuyla yakından ilişkilidir.

İnsanoğlu'nun *dünya algısı*¹⁵ nasıl gelişmiştir? Dünyayı sadece çevresinde gördükleri kadarıyla algılayan insan, doğrudan göremedikleri hakkında, dolaylı yollardan tahminler üretmiştir. Çeşitli kaynaklarda farklı dünya görüş ve düşünceleri farklı inanç sistemlerinin ortaya koyduğu algılardan söz edilmektedir.¹⁶ Dünya

14 Boorstin, 1994, Keşifler ve Buluşlar, s. 83-88'de bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir.

15 Burada dünya algısından kasıt, insanın yaşadığı yeri nasıl nitelendiği, burada var olan nesneleri nasıl anlamlandırdığıdır. İnsanın doğada gerçekleşen olayların sebep ve sonuçlarını sorgulaması, bu olayların nasıl gerçekleştiği açıklamaya çalışması olaylar arasında ilişkilendirmeler yapması ve tüm bunları bütünlüklü bir düşünce biçimi çerçevesinde ortaya koymasıdır. Bu süreçlerin gerçekleşmesinde inanç sistemleri ile diğer kültürel özellikler son derece etkili ve şekillendiricidir. Bu nedenle toplumdan topluma ya da kültürden kültüre değişiklik gösterebilen dünya algısı, zaman içinde aynı toplumda bile değişime uğramıştır. Ancak, farklılıklar bir yana, tüm dünya toplumlarında ve tüm zamanlarda değişmeyen bazı unsurlar dünya algısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan biri merak ve öğrenme isteği, diğeri yaşama isteğidir. İnsan dünyada kendine bir yaşam kurma ve kalıcı olma isteğinde olduğundan dünyayı tanıma yolundaki çabalarını hep devam ettirmiştir. Bu çabaların en önemlisi de keşif faaliyetleri şeklinde gerçekleşmiştir.

16 Bkz. Doğanay Hayati, 2002, Coğrafyaya Giriş, s. 52.

algısının, insanın olduğu her yerde, ilk insanlardan bugüne kadar var olduğu açıktır.

İnsan mekanla kurduğu ilişkide bir yandan yaşaması için gerekli olanları üretirken, öte yandan da dünya ile tanışıklığını iletmiştir. Bu sayede de birçok coğrafi bilgi üretebilmiştir. Örneğin Mısır Medeniyeti, ona hayat veren Nil ile ilişkisi sayesinde jeoloji, jeomorfoloji, astroloji, klimatoloji, tarım, matematik başta olmak üzere birçok alanda bilgi sahibi olmuştur. Bu bilgiler, Nil taşkınlarının yıllık periyotları ve bununla ilişkili doğal olaylar incelenerek ortaya çıkarılmışlardır.¹⁷ Mezopotamya'da inanç sisteminin etkisi ile şekillenen ziguratlar,¹⁸ astrolojinin temel bilgilerinin üretilmesini sağlamıştır. Bu bilgiler, dünyanın bir gök cismi olarak konumu ve onunla ilişkili diğer gök cisimlerinin tanınması şeklinde coğrafyaya çok önemli katkılar sunmuştur.¹⁹ İlk kültür merkezle-

İnsanlar, neyin üzerinde (ya da belki de içinde) yaşadıklarını ve onun nasıl bir şey olduğunu sorgulamışlardır.

rinin ürettiği bilgiler, hemen yakınındaki Yunan medeniyetine transfer olduğunda, çok daha ciddi şekilde gerçekleşen coğrafi bilgi üretimi, dünya algısını neredeyse modern çağa çok yakın bir seviyeye ulaştırmıştır. Yunan Medeniyeti'nde en eski bilgilere Homer (MÖ. 800 dolayları)'de rastlanır. O, dünyayı "Okeanos Irmağı" ile çevrili, disk şeklinde bir ada olarak tasvir etmiştir. Atlas adında bir devin ise gök kubbeyi sırtında taşıdığını söylemiştir.²⁰ Bu dünya algısının temelinde eski Yunan pagan²¹ inancının yattığı bilinmektedir. Yunan dünyasının, bu noktadan Eratosten'in küresel dünyasına kadar uzanan gelişmeleri yine dünya algısının değişmesi üzerindeki

17 Teresi Dick, 2005, Kayıp Keşifler, s. 257-258.

18 MÖ. 4000 yıllarında Sümerliler tarafından gözlem kuleleri olarak inşa edilen yapılar. "Mezopotamya astrolojisi, fiziksel dünyanın en erken dönem sistematik bilimsel uygulamalarından birini oluşturmuştur". Bak. Teresi, 2005, s. 137-14.

19 Tez, 2009, Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi, s. 26.

20 Tez, 2009, s. 207.

21 Pagan, çok tanrılı inanç sistemi.

inanç etkisi ile açıklanabilir. Yunanlar akılcılık ile birlikte, bilgiyi gerçek dünyadan elde etme, akıl yürütme ve sorgulama yollarını kullanmıştır. Bu sayede İlkçağ'da yer bilimleri Batlamyus ile zirveye çıkmış ve bugünkü dünya algısına çok yakın bir duruma gelmiştir. İnanç sistemlerinin dünya algısı üzerine etkisi, Avrupa'da Ortaçağ'da ortaya çıkan ve TO haritaları ile sembolize edilen düşüncelerde de görülebilir.

İnsanın, dünya algısının ortaya çıkmasında elbette en geniş anlamda dünyanın kendisi en çok gündeme gelen konu olmuştur. İnsanlar, neyin üzerinde (ya da belki de içinde) yaşadıklarını ve onun nasıl bir şey olduğunu sorgulamışlardır. Eski Yunan'da MÖ. 5. yüzyıl civarında Platon ilk küresel dünya düşüncesini ortaya atınca²², matematikteki başarılarından bildiğimiz Pisagor (Pythagoras, MÖ. 570-480) dünyanın küreselliğini matematikle kanıtlama yolunda çalışmalar yapmış, felsefeci Aristoteles (MÖ. 384-322) dünyanın küreselliğine ay tutulması gözlemleri ile kanıt getirmiştir. Eratosten (MÖ. 284-192) ise, bu verileri deneysel çalışmalarıyla destekleyerek, dünyanın şekli ve boyutları ile ilgili bilgileri, çağının çok ötesinde bir doğrulukla elde etmiştir.

Homer'in destanlarında söz ettiği ortam özellikleri, yerşekilleri, bitki örtüsü ve dönemin toplumları hakkındaki bilgiler, zaman içinde derlenerek üst üste biriktirilmiş ve Akdeniz havzası doğal ve beşeri ortamları hakkında birçok veri toplanmıştır. Örneğin Herodot (MÖ. 484-?), sadece bilinen yerler değil, yaşadığı çevrede çok iyi bilinmeyen alanlar hakkında da bizzat giderek -yani keşfederek- veya araştırıp sorarak yazılar yazmıştır. Özellikle, İskit ülkesi denilen bugünkü Karadeniz'in kuzeyi hakkında yaşadığı döneme ait ayrıntılı bilgi vermiştir. Herodot, sadece kendi keşif çalışmalarını değil, döneminde ve öncesinde bildiği duyduğu olayları, kişileri ve yerleri de yazmıştır.²³

Dünya algısının gelişim süreci, Hekataios'un dünya haritasından başlayarak, haritacılık tarihinden de takip edilebilir. Aslında

22 Boorstin, 1994, s. 95.

23 Bkz. Herodotos, 2006, Tarih.

Dolayısıyla insanlar, dört bir yönde, yaşadıkları yerin özelliklerine göre kendi dünya tasavvurlarını ortaya koymuşlar; yaşadıkları yerlerin ötesini ise hep merak ederek buraları tanımak bilmek konusunda girişimlerde bulunmuşlardır.

dünyanın şekli ve boyutları ile ilgili çalışmalarla, dünya yüzeyindeki doğal ve beşeri özellikleri tasvir ettiği çoğu gezginlerin topladığı bilgilerin bir birleşmesini oluşturan haritalar, açık şekilde yapıldıkları dönemin “bilinen dünyasını” gözler önüne sermektedir. Bu haritalar her toplumun kendi bilinenini yansıttığından o dönemde faa-

liyet gösteren ama birbirlerinden kopuk, habersiz olan toplumlar eş zamanlı olarak kendi dünya algılarını haritalara yansıtmışlardır. Bugün antik dönem haritaları bu algının en somut kanıtlarıdır.

MÖ. 2500'lere dayandırılan Çin bilimi²⁴, ancak çok dolaylı yollardan Akdeniz Havzası ile bağlantı kurabilmiştir. Aynı şekilde tarihleri MÖ. 10 000 yıllarına dayandırılan İnkalar, 6500'lü yıllardan itibaren tarımsal faaliyetler yapabilmişler, dolayısıyla mekan ve dünya tasavvurları, farklı bir yerde, Akdeniz havzasından tamamen kopuk bir şekilde gelişmiştir. Elbette İnkaların içinde baş tanrının oturduğu çatı biçiminde tepesi olan kutu şekilli dünyaları veya Azteklerin merkezdeki kare çevresindeki dört kareden oluşan dünya ya da evren algıları, bugünkü bilgi birikimine çok fazla hizmet edememiştir. Ne yazık ki Akdeniz havzası ve eski dünya kıtaları dışında kalan yerlerde yaşamış ilk toplumlar hakkında, çok az şey bilinmektedir. Bilinenler ise 15. yüzyıl keşiflerinden sonra ortaya çıkarılan, özellikle de 19. yüzyılda yoğunlaşan çalışmaların ürünüdür.

Dünya üzerinde ilk çağlarda yaşamış olan tüm toplumlardan verilen örneklerden görüldüğü üzere, insan ve yaşadığı yer arasındaki algısal ve düşünsel ilişki sonrasında bir coğrafi bilgi birikimine neden olmuştur. Dolayısıyla insanlar, dört bir yönde, yaşadıkları yerin özelliklerine göre kendi dünya tasavvurlarını ortaya koymuşlar, yaşadıkları yerlerin ötesini ise hep merak ederek buraları tanımak bilmek konusunda girişimlerde bulunmuşlardır.

24 Teresi, 2005, s. 172.

İnsanların keşif düşüncelerinde bireysel motivasyonları dışında başka bazı faktörlerden de söz etmek gerekir. Bunlardan birisi **ulaşım şartlarıdır**. İlk keşiflerin daha kolay ulaşılabilir mekanlara doğru gerçekleşmiş olması gerekir. Henüz doğal engelleri aşma konusunda etkin olmayan insanoğlu için bu tercih olağandır. Keşifleri kolaylaştıran gerekli teçhizatların sağlanması, keşfe götüren yollar kadar önemlidir. Kaşifler, gidecekleri yerlere, kendi devlet yöneticilerinin mektuplarını götürmek, anlaşmalar yapmak veya bunun gibi devlet hizmetleri kanalıyla ulaşmayı tercih etmişlerdir. Yolculuklarda karşılaşılabilecek engeller düşünüldüğünde, keşif seferlerinin devlet desteği ile gerçekleştirilmesi daha akla yatkın bir durumdur. Örneğin 15. yüzyılın ikinci yarısında bireysel girişimle Hindistan'a giden Rus tüccar Nikitin'in²⁵ zorlu yolculuğu ve devletler ile yaşadığı sorunlar bu tür bireysel girişimlerin neden çok fazla tercih edilmediğini açıklar. Aynı şekilde çok önemli bir seyyah olan İbn Batuta'nın hac niyetiyle çıktığı yolculuğunun, önce bireysel başlasa da gittiği yerlerde devlet hizmetlerinde bulunarak devam ettiğini de hatırlatmak gerekir. "Tanca'yı doğduğum yeri 13 Haziran 1325'te Hacca gitmek niyetiyle terk ettim... Kadın olsun erkek olsun tüm dostlarımı geride bırakarak, tıpkı kuşların yuvalarını terk etmeleri gibi evimi terk ettim"²⁶ diyen Batuta, 30 yıl süren yolculuğunun bir bölümünde, Delhi hükümeti tarafından Çin'e elçi olarak atanmış ve doğuya olan yolculuğunda, bu vesileyle Maldiv adaları ve Seylan'ı ziyaret edebilmişti.²⁷ Dolayısıyla kaşifler, bir devlet görevi ya da tüccarlık gibi ikinci bir kimlik ile yolculuk etmişlerdir.

Devletlerin yayılma düşünceleri, topraklarını çevreleyen karalar ve denizler hakkında bilgi sahibi olma istekleri, kutsal mekan arayışları, ekonomik çıkar elde etme planları gibi birçok nedenle kaşifleri destekleri bilinir. Mısır Firavunu Nechav'un Fenikelileri

25 Nikitin 10 yıl süren son derece zorlu bir yolculuk ardından üç denizi geçmeyi başarmış ancak memleketine dönmeden Rusya'nın Smolensk şehrinde ölmüştür. Bkz. Nikitin Afanasiy, 2013, Üç Deniz Ötesine Seyahat.

26 Tümertekin, 2000, s. 47.

27 Abercrombie, 1991, Akt. Tümertekin, 2000, Coğrafya Geçmiş Kavramlar ve Coğrafyacılar, s. 47.

Afrika'nın çevresinin dolaşıldığı ünlü keşif yolculuğuna göndermesi, Marco Polo'nun tüccar sıfatı ile gittiği büyük doğu yolculuğu, Gemici Henry diye anılan Portekiz Prensi'nin keşif faaliyetleri için harcadığı serveti, bu konu ile ilgili diğer örneklerdir. Tüm bunlar

Coğrafi düşünce birçok bileşeni olan karmaşık bir yapıya sahiptir. Coğrafi düşünce coğrafi bilgiyi doğurur. Coğrafi bilginin elde edilme sürecinin ilk aşaması ise keşiftir.

keşiflerin önemli boyutlarından birinin de devletler ve politikaları olduğu gerçeğinin altının çizilmesini sağlar. Çünkü devletler, keşifler aracılığıyla ticari bağlantılar kurmak, gidilen yerlerin zenginliklerinden haberdar olmak, belki sefer planlamalarını

ona göre düzenlemek, dinlerini yaymak gibi nedenlerle, keşiflerden yararlanmışlardır.

Buraya kadar insan ve keşif düşüncesinin bir çerçevesi çizildi. Keşfin insanın içinde taşıdığı merak ve öğrenme duygusu ile kuvvet kazandığı açıktır. Ancak devletlerin desteklediği ya da organize ettiği keşif faaliyetlerinin, bireysel çabalarla yapılanlardan her zaman daha etkili ve kalıcı olduğu da gerçektir. Keşfedilen şey ya da yer, sadece bir girişim olarak kişi ile sınırlı kaldığında tarih sayfaları arasında kaybolup gitmektedir. Aslında *keşfin anlamı* sonrasında neler olduğunda gizlidir.

KEŞİFLER VE COĞRAFYA BİLİMİ

Coğrafya mekan ve onu bütünleyen insanın serüvenini takip ederken, insanlığın tarihini de yazmış olur. Bu serüven, içinde zaman, mekan ve insanın hikayesinde bazı çok dikkatçeken sonraki dönemlere damgasını vuran ya da şekillendiren olaylar vardır. Bunlar alet yapımı, tarım devrimi ya da yerleşik hayata geçiş, devlet organizasyonları ile mekanın siyasallaşması, keşifler ile dünyanın bütünüyle tanınır ve bilinir hale gelmesi şeklinde örneklendirilebilir. Coğrafya, adı geçen dönüm noktalarının hangisinden daha çok etkilenmiştir sorusuna,

farklı açılardan başka başka cevaplar verilebilir. Ancak, keşiflerin kartografik etkileri, coğrafi mekanın genişleyerek çeşitlenmesi, nüfus hareketleri, ekonomik sistemlerin değişmesi, siyasal sistemler ve dünya jeopolitiğinin yeniden dizaynı gibi sonuçları vardır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, keşiflerin, tüm coğrafya tarihi içinde geniş etkiye sahip olduğu açıktır. Küreselleşmenin başlamasına neden olan olaylar dizini de köklerini keşifler sonucu dünyaya yayılan Avrupa halklarının kurdukları sistemlerden alır.

Coğrafyacılar, keşiflerle başlayan olaylar dizini görmezden ge-
lemez. Herşeyden önce coğrafyanın tanımlanma biçimlerine ba-
kıldığında, yapılan vurgular konunun tam da coğrafyanın içinde
coğrafi bir olay olduğunu gösterir. Doğanay, coğrafi düşünceyi coğ-
rafi çevre ile ilişkilendirirken, olgu ve süreçlerin dağılışını, etkile-
şim ve sebep sonuç ilişkilerine odaklar.²⁸ Coğrafyanın modern ta-
nımlarında gizli olan coğrafi düşünce geleneği, bu tanımlar analiz
edildiğinde hemen ortaya çıkar. A. Macit ve İ. Hakkı, coğrafi olay-
lardaki değişime vurgu yapar ve coğrafyanın çerçevesini çok ge-
niş şekilde çizer. “Yeryüzüne irca edilebilen ve bir dereceye kadar
bulunduğu yerin (muhit) tesiri altında kalan her hadise bir coğ-
rafya hadisesidir.”²⁹ Böylece yeryüzü ile belirlenmiş alandaki her
şeyin coğrafya sınırları içine alınmış olması önemlidir. Gümüşçü,
coğrafya bilimini konumsal ve algısal özelliklerinden, bilgi üretme
yollarına kadar çeşitli açılardan incelerken, coğrafyanın daha önce
yapılmış birçok tanımına yer verir. Gümüşçü’de verilen tüm bilgi-
ler içinde etkileşim ön plana çıkarılmıştır. Coğrafyayı bir mekan
bilimi olarak kabul ederken, mekanı insanla birlikte ele alır.³⁰ Do-
ğanay, coğrafya bilmek dünyayı görmek ve bilmektir derken coğ-
rafyanın bu yönüne vurgu yapar.³¹ Özçağlar’ın coğrafya tanımında

28 Bkz. Doğanay, 2002, s. 1-61.

29 A. Macit, İ. Hakkı, 1930, Umumi Coğrafya Tabii ve Beşeri, s. 1.

30 Gümüşçü, 2014, Coğrafyaya Davet, s. 229-244.

31 Doğanay, Hayati, 2011, “Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımın-
dan Coğrafya İlmi Hakkındaki Bazı Düşünceler,” Doğu Coğrafya Der-
gisi, 25, s. 1-44. Coğrafyanın felsefesi için bkz. Özgen, Nurettin, 2010,
“Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları,” Ege Coğrafya Der-

öne çıkan faktör onun bir bilimler topluluğu olarak tanımlanmasıdır. Çünkü coğrafyanın geniş kapsamlı çalışma alanı böyle bir sınıflandırmayı gerektirir. Bu bilimler topluluğu içeriğindeki bilim dalları ise birbiriyle çok yakından ilişkili görülür. Olaylar, bu bilim dalları tarafından adeta sebep sonuç zincirleri gibi paylaşılmıştır.³² Bu verilen coğrafya tanımları ve yansıttıkları bakış açılarından hareketle, denilebilir ki insan ve mekan arasındaki ilişki, keşif denilen eylem ile başlar. Dolayısıyla coğrafi bilginin elde edilme sürecinin ilk aşaması keşiftir. Açıkcası, coğrafi bilginin gelişim süreci keşiflerle gerçekleşir.

Coğrafi Bilginin Gelişimi

Keşifler incelenirken, insanoğlunun biriktirmeye başladığı coğrafi bilgi hazinesinin bu konuda nasıl bir etkisinin olduğu, mutlaka dikkate alınmalıdır. İlkçağ toplumları içinde bilimsel gelişmenin yükselişe geçtiği Yunan toplumu mercek altına alındığında, geçmişten bugüne kadar gelen önemli birikimlerinin keşiflerdeki yön-

Keşifler incelenirken, insanoğlunun biriktirmeye başladığı coğrafi bilgi hazinesinin bu konuda nasıl bir etkisinin olduğu mutlaka dikkate alınmalıdır.

lendirici etkisi açıkça görülür. İlkçağ'a, tüm yönleri ile damgalarını vurmuş olan Yunanlar, gerek bilim tarihinde, gerekse keşifler tarihinde, dönemlerini aşan bir öneme sahiptirler. İlkçağ Akdeniz Dünyası'nda elde edilen coğ-

rafi bilgiler, daha sonraki yüzyıllarda yapılacak keşif faaliyetlerine ilham kaynağı olmuşlardır. Burada, keşifler çağının başlamasında öne çıkan faktörlerin içinde, Avrupalıların, Yunan bilim adamlarının bıraktığı bilgi hazinesine dönüş yapmaları konusu hatırlanmalıdır (bkz. Bölüm II)

gisi, 19/2, s. 1-25; Öztürk Mustafa, Karabağ, Servet, 2013, "Coğrafyada Paradigmalar," Journal of European Education, 3/1, s. 8-32.

32 Özçağlar, 2009, Coğrafyaya Giriş, s. 1-16. Ayr. Bkz. Baydil Emin, "Coğrafya Nedir?", Genel Coğrafya, Ed. Hakkı Yazıcı ve M. Kürşat Koca, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 1-14.

Coğrafi bilgi birikiminin artmasına paralel olarak bilinen dünya kavramının kapsamı da genişlemeye başlamıştır. Bu, özellikle devletlerin yayılma politikaları üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Devletler kendi sınırları dışında kalan alanlar ile ilgili bilgi sahibi oldukça daha da genişleme çabası içine girmişler, genişleme çabası dünyanın farklı yerlerinden bilgi edinme isteğini kamçılamıştır. Edinilen bilgiler sadece yazılmamış, ilk zamanlardan bu yana haritalar halinde de sunulmuştur. Haritalar, bilinen dünyanın somutlaştırılmasında sürekli etkilendikleri değişim ve gelişim rüzgarlarıyla, neredeyse 19. yüzyıla kadar gelecek olan keşif yolculuğuna eşlik etmişlerdir. Bütün bu birikimler tekrar gözden geçirildiğinde, İlkçağ dünyasının keşiflere katkısı daha açık ortaya çıkar. Kısaca bu dünyadaki gelişmelere göz atmakta fayda vardır.

Yunan kolonileri, genel olarak batı ve güney Akdeniz kıyıları ile Karadeniz kıyılarına doğru yayılmışlar bu alanları bilinen dünyanın bir parçası haline getirmişlerdir. Yunan kolonileri içinde, Miletli, Karadeniz kıyıları tüm doğal ve beşeri tehlikelerine rağmen kolonileştirmişlerdir. “Strabon’dan alınan bilgilere göre, balıkçılık, özellikle ton balığı, gemi inşaatı için kaliteli kereste, at, koyun ve keçi gibi hayvanlar ve madenler Miletli’nin

Yunanlar tıpkı dönemlerindeki diğer milletler gibi kolonileştirme ve ticaret ağları sayesinde bilinen dünyanın sınırları geliştirme çabalarına hizmet etmişlerdir.

dikkatinin bu kıyılarda toplamasına neden olmuştur.”³³ Miletli, Karadeniz kıyılarında bugünkü Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon dışında kuzey ve doğu kıyılarında da büyük nehirlerin ağzlarında koloniler kurmuşlardır. Kıyı ile iç bölgelerle yapılan ticaretin ana konusunu, iç bölgelerde yetiştirilen maden, buğday ve kürk oluşturmuştur. Ayrıca merkezi Kafkasya olan esir ticareti de yapılmıştır. Diğer Yunan kolonicileri Euboealılar ise maden ve orman bakımından zengin olan Trakya ve Güney İtalya yöresinde koloniler kurmuşlardır. Bu bölgede göçebe olarak yaşayan halk ile birlikte,

33 Öngör, 1954, s. 7.

Güney İtalya *Büyük Yunanistan* olarak anılmıştır. Burada kurulan Syracuse şehri, barındırdığı yüksek nüfus ile dönemin önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Üçüncü Yunan kolonicileri Foçalılar, Akdeniz'in batı ve kuzey kısımlarında yerleşmişlerdir. En büyük şehirleri Massilia (Marsilya) Ron Nehri ağzında MÖ. 600'de kurulmuştur. Burada yapılan kalay ticareti şehrin büyümesinde önemli rol oynamıştır. Yunanlar bunun dışında, Kuzey Afrika kıyılarında Bingazi'yi kurmuşlar, Mısır'la yakın ilişki içinde olmuşlardır. Mısır ordusunda asker olarak çalışmalarının bu yakın ilişkide payı vardır.³⁴ Dolayısıyla bu etkileşim daha sonra Roma'nın Mısır'ı ele geçirmesine kadar kopmadan devam etmiştir.

Yunanlar tıpkı dönemlerindeki diğer milletler gibi kolonileştirme ve ticaret ağları sayesinde bilinen dünyanın sınırları geliştirme çabalarına hizmet etmişlerdir. Öte yandan Yunan dünyasının hem kendi yaşadığı ve yayıldığı alan, hem de onun dışındaki alanlar ile ilgili birçok bilgi derleyerek dünya ortak bilim hazinesine yaptığı katkı daha dikkat çekicidir. Heredot, sayesinde o döneminin dünyasının genişliği hakkında açık bilgi sahibi olunmuştur. Heredot, (dönem dünyasının) sınırlarının tam olarak belli olmadığına altını çizerek³⁵ dünyanın keşfedilmemiş yerlerinin olduğunu işaret eder. Ayrıca Mısır'dan, Nil'in kaynağından, çöl ortamından ve Sibirya'nın soğuk steplerinden bahsederek, mekansal özellikleri ile dünyanın çeşitliliğini gözler önüne serer. Yunan dünyasında, Homer ve Heredot dışında, keşif yapan ve keşif düşüncesine katkıda bulunan başka bilim insanları da vardır. MÖ. 6. yüzyılın başlarında Hekatainos, (MÖ. 472-?) sistematik coğrafyanın kurucularından olup, oldukça ayrıntılı şekilde hazırladığı *Periodus* adındaki kitabı ile bilinen dünyayı

34 Öngör, 1954, s.8, Ayrıca bkz. Tekeli Sevim, Kahya Esin, Dosay Melek, Demir Remzi, Topdemir H. Gazi, Unat Yavuz, Aydın Koç Ayten, Bilim Tarihine Giriş, Nobel Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2001; Tez Zeki, Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi, Doruk Yayınları, İstanbul, 2009.

35 Heredot, burada dünyanın keşfedilmemiş yerlerinin olduğunu, dünyanın şeklinin de bu nedenle tam olarak bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun dışında, Afrika kıyıların dolaşmış olmasından dolayı dünyanın etrafının sularla kaplı olabileceği düşüncesine de kapı açmış oluyor.

tanımlamıştır. Yazdıklarının çoğunun kayıp olduğu bilinen Hekatinos, Asya, Avrupa ve Libya olarak gösterdiği eski dünya kıtalarının haritasını yapmıştır. Bizzat gezdiği Mısır hakkında çok bilgi vermiştir. Diğer Yunan coğrafyacı Ksenophon, (MÖ. 427-325)'dur. Mezopotamya ve Doğu Anadolu'yu güneyden kuzeye kat etmiştir. Aynı dönemde yaşayan Yunan bir tabip olan Ctesias, İran ve Hint hakkında yazmıştır. Hint hakkındaki kitabı ilk olmasına rağmen, efsaneler ile dolu olduğundan ilmi değerinin az olduğu söylenir.³⁶ Doğu ile ilgili bilgilerin efsanelerle bezenmesi bundan sonra da sıklıkla karşılaşılabilecek bir konudur. İlkçağ'dan itibaren gizemli bir havaya bürünen doğu, ancak 19. yüzyılda, Sibiryaya içlerine kadar yapılan seyahatler ile tam olarak gün ışığına çıkabilmiştir.

Yunan dünyasında biriken bilgiler, hemen yanı başlarında onlarla içli dışlı olan, hatta Yunan geleneklerini saraylarına taşıyan Makedonların dikkatinden kaçmamıştır. Saraylarında Yunan adetlerini uygulayan ve Yunan bilginlerden eğitim alma yarışına giden Makedonlar, gelinen bilimsel seviyenin en yakın şahitleri olmuşlardı. Hatta ünlü Yunan bilgin Aristoteles, Makedon Kralı'nın oğlu İskender'in hocalığını yapmıştır.³⁷ İyi bir eğitim almış olan İskender'in büyük seferini, askeri ya da siyasi değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, tam bir keşif hareketi olarak görmek yanlış olmaz.

Büyük İskender (MÖ. 336-323), sadece bir kral değil, dünya medeniyetine çok önemli katkılar sağlamış bir şahsiyettir. Doğu kültürü ile batı kültürünü birleştiren ve aynı zamanda da bu iki bilim dünyası arasında bir köprünün oluşmasını sağlayan kişidir. Doğu seferi, aynı zamanda beraberinde birçok ilim adamını da götürdüğü önemli bir keşif gezisidir.³⁸ MÖ. 334'de babasının ölümü ile tahta geçişinin ardından, 35 bin kişilik ordusuyla başlayan keşif serüveni 323'te

36 Öngör, 1954, s. 14.

37 McNeill, 2008, s. 210.

38 İskender'in seferini askeri amaçlarından ziyade, sonuçları açısından değerlendirdiğimizde batı ile doğuyu kaynaştırması, yeni kültürlerin ortaya çıkması açısından 15. yüzyıl keşiflerine benzer sonuçlar içerdiği görülür. Bu nedenle konuya dahil edilmiştir.

Romalılar; Yunanlardan farklı olarak, fethettikleri yerlerin askeri ve ekonomik bilgilerini toplamak, çevrelerindeki yerler ile ilgili fethetme zemin hazırlayacak bilgiler edinmek istemişlerdir.

Babil’de ölünceye kadar devam etmiştir. İskender’in daha doğuya gitme arzusu, dünyanın en doğu sınırına ulaşmak ve onu çevreleyen Okeanos kıyılarını görmek iken, Hindistan, onun son durağı olmuştur. İndus’u geçtikten sonra bu zorlu yolculuğa dayanamayan askerlerinin zorlaması ile geri dönmek zorunda kalmıştır.³⁹

Geçtiği yerlerde koloniler kurmuş, Türkistan ve Hint, batı dünyası için daha tanınır hale gelmiştir. Bu yolculuk sadece Hint bölgesi ile bağlantı kurmak değil, çok az bilinen Asya’nın güneyi ve doğusundaki kavimlerden de haber almak anlamına gelmiştir. Büyük İskender’in keşifleri ile bilinen dünya biraz daha genişlemiş, İskenderiye ve Rodos ilim merkezi haline gelmiş ve buralarda Eratosten ve Hipparchos gibi ünlü bilim adamları yetişmiştir. Bu bilim insanları da coğrafi bilgiye çok büyük katkılar yapmışlardır. Aynı devirlerde, yine bir Yunan olan Pytheas, Atlas Okyanusu kıyılarından Britanya Adası’na kadar gitmiştir. Böylelikle milat yıllarına yaklaşıldıkça dünyanın tanınırlığı gittikçe artmıştır. Eratosten⁴⁰, kuzeyde İzlanda Adası’ndan güneyde Nil’in ikinci şelalesine kadar ve doğuda Seylan’a kadar olan alanları eserinde tanımlamıştır.⁴¹ Adı geçen tüm isimlerin coğrafi bilgiye katkıları büyük olmuştur. Dünyanın tanınması ve yeni üretilen coğrafi bilgiler sonraki nesillere aktarılacak biriktirilmiştir.

İlkçağ’ın sonlarına doğru ortaya çıkan **Roma İmparatorluğu**, Avrupa’da merkezi bir otorite kurmuş ve keşiflerin kaderini yönetmeye başlamıştır. Güçlü bir devlet beraberinde keşifler için yeni motivasyonlar da getirmiştir. Ortaçağ’ın başlamak üzere olduğu

39 Davis, 2004, s. 95.

40 Eratosten, (MÖ. 276) Kirena da doğmuş, Atina’da tahsil görmüş ve İskenderiye’de kütüphane memuru olmuştur. Matematik coğrafya ve ülke coğrafyası alanında çalışmıştır. Coğrafi bilgi birikimine ve bunun bir araya getirilip aktarılmasına büyük katkı sağlamıştır.

41 Öngör, 1954, s. 13-14.

son çeyrekte, Romalılar, sadece dönemlerinin değil insanlık tarihinin de en önemli devletlerinden biri haline belki de bu motivasyonların etkisiyle gelebilmişlerdi.

Romalılar, uzunca bir süre hakim olacakları Kuzey Akdeniz havzası merkezinde, Akdeniz havzasına ve dünya tarihine büyük etkiler bırakmışlardır. Romalılar, Yunanlardan farklı olarak, fethettikleri yerlerin askeri ve ekonomik bilgilerini toplamak, çevrelerindeki yerler ile ilgili fette zemin hazırlayacak bilgiler edinmek istemişlerdir. Bu amaçla harita çizmek, ortamı tasvir etmek, mesafe ölçmek, gelirler ve halkın adetleri hakkında bilgi toplamak yöntem olarak tercih edilmiştir. Özellikle yayıldıkları Avrupa kıtasının iç kısımları ve kuzeyde yaşayan halklar, Romalılar sayesinde daha iyi tanınmıştır. Roma'nın yolları da bu duruma katkı sağlamıştır. "Engebesiz araziler üzerine uzun süre kullanılacak biçimde inşa edilen bu yollar, İskoçya'dan Arabistan'a kadar uzanıyordu. Yolların kıyısında binlerce kent mantar gibi bitmişti."⁴²Bylece eski dünya kıtaları üzerindeki yayılma yerleşilmiş alanın genişlemesine, az bilinen alanların bilinir hale gelmesine neden olmuştur. Roma'nın sürekli sınırlarını genişletme arzusu kuzeyde ve güneyde birçok yerin daha iyi bilinir hale gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle, yollar sayesinde ulaşımın kolaylaşmasını, kara ii keşif gezileri için önemli bir fırsat olarak değerlendirmek gerekir.

Coğrafya bilgisinin gelişmesi, özellikle de Roma'nın ilk dönemlerinde İlkçağ mirasının devamı şeklinde ama daha yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. Daha önce söz edilen Roma'nın merkezi ve güçlü bir devlet olması, coğrafî bilginin üretilmesi, kullanılma yerleri ve nakledilme yöntemleri üzerinde etkili olmuştur. Daha nceki Yunan site devletleri şehirlerin kendi içinde oluşturdukları çeşitlilik ve nisbeten zgr ortam yerini Roma'nın hakimiyetine bırakır. Roma da genişlemek, büyümek ve yönetmek için gerekli olanlarla ilgilenmiştir. Bu döneme ait coğrafî bilgi kaynakları içinde sayılabilecek çok önemli isimler vardır. Bunlardan Polibos,

42 Davis, 2005, s. 101.

(MÖ. 208-123) Roma döneminin en tanınmış tarih ve coğrafyacı-sıdır. Hakkındaki bilgiler Pline (Plinus)'den öğrenilmiştir. *Histoires* adlı kitabında Hellenistik Dönemi anlatmıştır. Milat yıllarını geçince, coğrafi bilgiye katkısından söz edilebilecek biri daha karşımıza çıkar. Pline (MS. 23-79), bir ansiklopedi yazarıdır ve *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı kitabı, kendisinden önce gelen bütün bilgilerin toplandığı dünyanın ilk ansiklopedilerinden biridir. İlk kez İskandinavya'dan söz eden eserinde, Baltık kıyıları ve boğazları, Kuzey Kutbu Bölgesi, Hint, Arabistan ve ipek üreten uzak doğuda bir yerin anlatılmış olması dikkat çeker.⁴³ Roma döneminde her ne kadar milattan önce başlamış olan İpek yolu ticareti sayesinde Asya'nın iç kesimleri ve doğusu ile dolaylı bağlantı kurulsa da gelen bilgiler muğlak ve tam bir tanımlamadan çok uzaktır. Bu bilgiler iyi tanımlanmamış ve az da olsa önem taşır.

Roma döneminde yaşayan Strabon (MÖ. 63 – MS. 25) Amasya'da doğmuş, iyi eğitim almıştır. Tarih hatıraları ve 17 ciltlik *Geographica* (coğrafya) adlı eserini birçok yeri gezip görerek yazmıştır. Bir gezgin olarak yaşadığı dönem ve çok iyi bilinmeyen yerler hakkında edindiği bilgileri, var olanlarla birleştirdiğinde bu 17 ciltlik eser ortaya çıkmıştır. Eserinde, İspanya'dan Hindistan'a kadar, İngiltere'den Mısır'a kadar geniş bir alan ile ilgili bilgiler yer almıştır.

Dünyanın, bilinen kısmının özelliklerinin toplandığı bu tür metinlerin önemi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Özellikle, Strabon, dünyayı etrafı okyanuslarla çevrili büyük bir ada olarak tanımlamıştır. Basra, Hazar Denizi ve Akdeniz bu büyük okyanusun kolları olarak anlatılmış ve sürekli batıya doğru gidildiğinde Hindistan'a varılabileceğini belirtmiştir.⁴⁴ Bu bilgiler dışında Strabon'daki bilinmeyen dünya ya da dünyanın tümünü ilgilendirecek aşağıdaki şu ayrıntılar, tropikal ve subtropikal bölgeler ile ilgili tespitler içermesi bakımından dikkate değer görülmüştür. Zira bunlar küresel dünya tasavvurunun, iklim ile ilişkilendirilecek kadar

43 Tekeli vd. 2001, s. 121.

44 Tekeli vd. 2001, s. 114.

gelişkin olduğunu göstermektedir. “Strabon, Ekvator’un her iki yanındaki kurak climata⁴⁵’nın Güneş’in her yıl yarım ay süresince tepede olması nedeniyle karakteristik bir flora ve faunaları olacağını savunmuştur. Burada, Strabon kurak, kumlu topraklarda terebentin ağacı ile sıcaklığın kavurduğu belirli birkaç meyveden başka bir şey yetiştiremeyeceğini, çünkü bu bölgelerin bulutları durduran ve yağmurların düşmesini engelleyen yüksek dağlarla sınırlı olduklarını, önemli hiçbir ırmakları bulunmadığını bu yüzden kaba yapalı kıvrık boynuzlu çıkıntılı dudaklı ve yassı burunlu yaratıklarından başkasının yaşayamayacağını söylemektedir.”⁴⁶ Bu bilgilerin, döneminden çok sonra, neredeyse on beş yüzyıl sonra insanların⁴⁷ keşif ideallerine ilham olması şaşırtıcı olduğu kadar trajiktir. Avrupa’nın, Ortaçağ boyunca ekvatorun güneyine inilemeyeceğini savunmasında kutsal kitapları kadar, reddettikleri bu ilkçağ bilgilerinin de etkisi olabilir miydi?

Pomponius Mela, dönemin diğer coğrafyacılarından. Bilinen dünyayı biraz daha genişleterek tasvir etmiş özellikle Britanya’nın kuzeyindeki ada ve körfezlerden, Shetland Adası, Baltık Denizi ve Çin’den söz etmiştir. Bunun yanı sıra Thule⁴⁸’de kış gecelerinin çok uzun karanlık, yaz gecelerinin ise kısa ve yarı karanlık olduğunu ve yaz soltistinde güneşin hiç batmadığını anlatmıştır.⁴⁹ Elbette Thule’nin konumundan dolayı ortaya çıkan coğrafi özellikleri hiç de yaşanabilecek bir yer görüntüsü vermemektedir. Buradan geçen meridyenin ötesine kim

45 Climata: Yunanların küre üzerine çizdikleri çizgilerle dünyayı ayırdıkları paralel dilimlerin her biri. Bkz. Boorstin, 1994, s. 96.

46 Boorstin, 1994, s. 97.

47 Burada kast edilen Avrupalılardır. Eskiçağ’ın mirasını devralan İslam dünyasındaki Araplar ele geçirdikleri her bilgiyi büyük bir titizlikle değerlendirmiş ve saklamışlardı. Dolayısıyla denizlere açılma ya da bilinmeyen yerlere gitme konusunda daha sağlam bir zihin haritasına sahiptiler. En azından Araplar için, Ortaçağ’da Avrupalı zihinlerin maddeleştirdiği TO haritalarından görebileceğimiz ciddi bir kafa karışıklığından söz etmek mümkün değildir.

48 Polonya sınırları içinde bir yer.

49 Öngör, 1954, s. 20.

geçmek isteyebilirdi ki, hele de öbür kıyısında ne olduğu bilinmeyen Atlas Okyanusu karşılarında uzanıyorken bu hayal bile edilemezdi. Avrupa'ya ulaşan bu bilgiler etraflarında hayallerini süsleyecek pek fazla öteki ülke bırakmamış gibi görünmektedir. Tek yön İskender'in seferine katılanların hayranlıkla anlattıkları doğu krallığı olabilirdi.

Roma döneminde, son olarak söz edilebilecek coğrafi bilgi birikimi ve keşiflere katkısı olan bilim adamı **Batlamyus** (Ptolemaios) İlkçağ'ın en büyük ve son coğrafyacısıdır. Mısır'da (MÖ. 108-168) doğmuştur. Megale Syntaxix, (Almagest veya Kitap al Macisti) adındaki eseri astroloji ve dünya ile ilgilidir. Diğer eseri Geographike Hyphegesis ise harita tasviri şeklindedir. İçinde 8000 yer adı geçen eserde, bu yerlerin enlem ve boylamları da belirlenmiştir. Haritasında enlem ve boylam çizgilerine yer vermesi dünyayı küre şeklinde göstermesi onun günümüze kadar gelen ününün kanıtlarıdır. Haritasında Hint Okyanusu kapalı gösterilmiş, Hazar Denizi ilk kez kapalı olarak anlatılmıştır. İlk meridyen dairesi bilinen dünyanın sonu olarak belirtilen Kanarya adalarından geçirilmiştir. Batlamyus'un bilinen Dünya haritası, 15. yüzyıl keşiflerine ilham verecek derecede çağının ötesine kadar uzanmıştır.

Coğrafya bilimi, keşiflerin hemen öncesi ve sonrasında gerçekleşen her olaydan etkilenmiştir. Batıda modern coğrafyanın doğuşu ile keşifler yüzyılı gelişmelerinin son derece yakından ilişkili bir seyri vardır. Bu ilişkinin bugüne ait coğrafi bilgi alanlarında vurgulanması doğaldır.⁵⁰ Coğrafya bilim tarihi, genel beşeri

50 Bu konu ile ilgili bakılan kaynaklar, Tümertekin, Erol, Özgüç Nazmiye, Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekan, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2010; Doğanay Hayati, Özdemir Ünal, Şahin İ. Fevzi, Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Pegem Akademi, 3. Baskı, Ankara, 2011; Tümertekin ve Özgüç, Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1997; Bekaroğlu Erdem, Özdemir Ali Rıza, Bir Disiplinin İç Dünyası, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014; Duran Faik Sabri, Keşifler Alemi, Kanant Yayınları, İstanbul, 1963; Deschamps H, Keşifler Tarihi, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974.

ve ekonomik coğrafya, harita bilgisi, jeomorfoloji, jeopolitik, tarihi coğrafya ve diğer ilgili alt dalların konuları içinde bir yerlerde, keşiflere yer verilmesi gerekir.

Coğrafya Biliminde Keşiflerin Yeri

Avrupalıların “coğrafi keşif” adını verdikleri ve 15. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıl sonuna kadar yoğunlaşan ama ondan sonra da devam eden hareketler, bütün dünya tarihinde çok önemli

Batlamyus’un bilinen Dünya haritası, 15. yüzyıl keşiflerine ilham verecek derecede çağının ötesine kadar uzanmıştır.

bir kırılma noktası olmuştur. Tek başına siyasi tarih ele alındığında, devlet sınırları ve yeni devletlerin kurulması, bazı devletlerin güçten düşme ve yıkılma sürecine girmesi gibi olaylar gerçekleşmiştir. Buradaki coğrafi keşif kavramında yer alan ‘coğrafi’ ifadesi keşiflerin niteliği hakkında fikir veren en önemli noktadır. Keşifler tam da mekanla yani dünyanın denizleri ve karalarının bilinir hale gelmesi, tanımlanması ve haritalanması ile ilgilidir. Başka birçok bilim dalının inceleme alanına da giren keşifler, coğrafyanın da incelemesi gereken bir konudur. O halde burada keşiflerin coğrafya bilimi açısından nasıl ele alınacağı sorusu cevaplanmalıdır.

Keşifler coğrafi bir olaydır. Coğrafya tarihini coğrafi olayların tarihi olarak tanımlayan ve bunu da bilimler tarihi içinde inceleyen Wright,⁵¹ coğrafi düşüncenin de coğrafi olaylarla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla da bir coğrafi olay olarak keşifler, coğrafya bilimi için çok önemli

Bu farklı iklim bölgeleri dünya üzerindeki çeşitliliğin ortaya çıkmasına yeni coğrafi ortamların tanınmasına yol açtı.

bir yer tutar. Örneğin yerleşik hayata geçiş insanlık tarihinin dönüm noktasını oluşturan olaylardan biridir. Coğrafyacılar bu olayı hem arazi kullanımı, hem nüfus, hem ekonomik faaliyetler, hem de siyasi coğrafya alanlarındaki çalışmalarda öncelikle ele alırlar.

51 Wright John K., “History of Geography: A Point of View,” Annals of Association of American Geographers, Vol. 15, No. 4, (DEc.1925), pp. 192-201.

Çünkü bugünkü dünya düzeninin en önemli parçası yerleşik hayat ve onun üretimleridir. Bu bağlamda keşifler öncesi dünya ve sonrası dünya arasında tıpkı yerleşik hayata geçiş gibi birçok farklılıklar meydana gelmiştir. Daha sonra incelenecek bu farklılıkların her biri aynı zamanda coğrafi birer olay olarak ele alınabilir. Keşifler sırasında sadece yeni karaların ve okyanusun bulunması ve Macellan'ın ünlü seyahati dünyanın tamamının bilinir hale gelmesinde büyük rol oynar. Kolomb'un keşifleri, Ümit Burnu keşfi ve bu süreçte iki ülke arasında bölünen dünya, tütün, mısır ya da koka yapraklarının tanınması, atın Amerika'ya geçişi hepsi ayrı ayrı küresel etkilere sahip olaylardır. Dolayısıyla keşiflerin kendisi bütünüyle coğrafi bir olaydır. Ancak keşiflerden sonra gerçekleşen bir dizi siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel olay da coğrafyadan ayrı tutulamaz. Tüm bunlar 15. ve 16. yüzyıllar boyunca gerçekleşen keşiflerin, hem bir coğrafi olay, hem de başka coğrafi olaylara sebep olan bir etken olarak coğrafyanın inceleme alanına girdiğini göstermektedir.

Keşifler coğrafi çevreyi çeşitlendirmiştir. Diğer bir nokta, coğrafi çevre ve coğrafya tarihi ilişkisi içinde sorgulanan keşiflerin yeridir. Coğrafi çevre doğal ve beşeri unsurları ile birlikte sürekli bir değişim içindedir. Tarih içinde eski dünya kıtaları olarak adlandırılan Asya, Avrupa ve Afrika, 15. yüzyılın bilinen dünyasını oluştururken, keşifler ile birlikte eski dünyaya yeni kıta ve okyanuslar katılmıştır. Eski dünya kıtalarının kuzey yarımkürede bulunması, güney yarımkürede toprakları bulunan Afrika'nın güney bölümünün Büyük Sahra Çölü sayesinde büyük oranda izole edilmiş olması dönemin coğrafi çevresinin aşağı yukarı ılıman kuşak kuzey enlemleri arasında kalmasına neden olmuştur. 15. yüzyıl öncesi yerleşme dağılışına bakıldığında da her üç kıtanın ılıman kuşakla sınırlı alanlarında yerleşmenin yoğunlaştığı ve tüm bu organizmanın kalbinin de Akdeniz'de attığı açıkça görülür.⁵² Coğrafi çevre

52 Burada Braudel'in Akdeniz adlı eseri, Akdeniz havzasının fiziki özellikleri içinde gelişen sosyal ve siyasi olayları anlatırken, fiziki çevre ve beşeri faaliyetler arasındaki ilişkiyi başarılı bir şekilde ortaya koymayı

olarak eski dünya kıtalarının yerleştiği ılıman iklim bölgesi, keşifler sonucunda dünyanın diğer iklim kuşakları ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılar kurmuştur. Portekizliler, Afrika kıyıları boyunca ilerlerken kuzeyden güneye ılıman iklim, ekvatorial iklim ve güney yarımkürenin ılıman iklimlerini geçerek, Asya, Afrika ve Avustralya'nın çevrelediği Muson bölgesi ile tanışmışlardı. Bu farklı iklim bölgeleri dünya üzerindeki çeşitliliğin ortaya çıkmasına yeni coğrafi ortamların tanınmasına yol açtı. Macellan, Güney Amerika'nın en güney ucunda, Antarktika kıtasına çok yakın bir bölgeden geçerken kış şartlarına şahit oldu. Elbette buradaki sıcaklık koşulları da onun Akdeniz havzasında yaşadıklarından çok daha farklıydı.

Coğrafi çevrenin en önemli düzenleyicilerinden biri yerşekilleridir. Keşifler sonucunda yerşekilleri açısından yeni ve ilk kez karşılaşılan bir durumdan ziyade, farklı şartlar altında meydana gelen farklı oluşumlar dikkati çeker. Volkanizmayı ilk çağlardan beri tanıyan eski dünya, Hawai Adası'ndaki volkanik faaliyetlerin farklılığına tanık olunur. Tropikal bölgelerdeki aşırı yıkanma ile oluşan topraklarla ve kutup bölgelerinde yüzeyi tamamen kaplayan buzullarla tanışılır. Buna ek olarak farklı bitki ve hayvan türlerinin keşfi de coğrafi çevrenin çeşitlenmesini sağladı.⁵³ Ekvatorial yağmur ormanları, mangrowlar, baobablar ve Madagaskar'ın dünya üzerinde bir benzerlerinin olmadığı canlı türleri... Keşiflerin ikinci aşamasında bilimsel amaçlı yapılan keşif yolculukları bu coğrafi çevrenin çok daha yakından tanınmasına yol açtı. Daha sonraki yıllarda coğrafyacılar Afrika'nın ve Amerika'nın bilinmeyen topraklarında olduğu kadar, Asya'nın Sibirya'sında da coğrafi çevreyi tetkik etmeye koyulmuşlardı. Keşifler ile başlayan coğrafi çevrenin genişlemesi aynı zamanda sömürgecilik ve yayılma isteği nedeniyle de bir yer kapma yarışına dönüşmüştür. Bu yarışta ilk keşiflerde

başarmıştır. Bkz. Braudel Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kıtapevi, Ankara, 1966.

53 Bu konuda Humboldt'un Amerika Etütlerini anlatan esere bakılabilir. Sluyter Andrew, "Humboldt's Mexican Texts and Landscapes," *Geographical Review*, Vol. 96, No. 3, Humboldt in the Americas (Jul. 2006), pp. 361-381.

en değerli hazine olan haritalar, sonrasında yerlerini coğrafi bilgilere bırakmaya başlamıştır. “Dünyadaki yaşamın eskiçağ biliminin gözünden kaçan bütün bölümlerini, örneğin rüzgarların ve suların hareketlerini 16. yüzyıldaki seyahatler ortaya çıkarıyordu.”⁵⁴ Yayılma sırasında coğrafyanın etkili rolünü çok acı deneyimlerle fark etmişlerdi. Tropikal hastalıklar, ürün yetiştirme gücü, yerleşimin kurulmasında yaşanan sıkıntılar medeniyetin bu alanlara girmesini güçleştirmiştir.⁵⁵ Keşiflerin; coğrafi çevrenin genişlemesi, yeni ortaya çıkan veya değişen coğrafi bilginin üretilmesi üzerindeki rolü çok daha ayrıntılı olarak incelenmeye muhtaçtır. Burada sadece keşiflerin coğrafi çevre açısından da değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmeye çalışılmıştır.

Keşifler coğrafi düşüncenin yeniden organize edilmesine neden olmuştur. Coğrafi düşüncenin, coğrafi olaylardan etkilenecek gelişip şekillendiği bir gerçektir. İnsanın kendini ve yaşadığı çevreyi anlamlandırmada kullandığı felsefe, coğrafi düşüncelerin or-

Coğrafi düşünce dünya yüzeyinde gerçekleşen coğrafi olayların kendisi ile çok yakından ilişkilidir. Hiçbir başka tür düşünce yoktur ki coğrafi çevre ile böylesine doğrudan cevapplansın.

taya çıkmasında çok önemli rol oynamıştır. İlk çağlardan bugüne gelişen düşünce tarihi içinde coğrafi düşüncenin de yeri yadsınamaz.⁵⁶ Coğrafi düşünceyi tam olarak tanımlayabilmek, birçok felsefi tartışmaya girmeden ve tarihi süreçte gelişimini

54 Türmertekin, Özgüç, 2000, s. 72.

55 Medeniyetin farklı kıtalarda neden farklı hızda geliştiği ve bazı toplumların neden diğerlerine kolaylıkla üstünlük kurabildiklerini coğrafi çevre şartlarının getirdiği avantajlar ile açıkladığı eserinde Diamond, tropikal bölgelere Avrupa'nın güçlü silahlarının bile etkisiz kaldığını ironik bir şekilde açıklamıştır. Bkz. Diamond Jared, Tüfek Mikrop ve Çelik, Tübitak Yayınları, 23. Basım, Ankara, 2013, s. 15.

56 “Coğrafi çalışmaların ne zaman başladığı hakkında bir bilgi olmamakla birlikte konuya adını verenlerin eski Yunanlar olduğu bilinmektedir. O zamanlar dünyayı anlamak, dünya hakkında yazmak anlamına gelen coğrafya eskiçağ düşünürleri arasında epey taraftar toplamıştır.” Türmertekin Erol, Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul de la Blache, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 1.

anlatmadan son derece zor bir iştir. Çünkü bahsedilen açılardan ortaya konacak olaylar veya gerekçeler dizini, bugün olgunlaşmış coğrafi düşüncenin anlamının açıklanmasının tek yoludur. "Coğrafi düşünce, dünya yüzeyinde gerçekleşen coğrafi olayların kendisi ile çok yakından ilişkilidir. Hiçbir başka tür düşünce yoktur ki coğrafi çevre ile böylesine doğrudan cevaplı olsun. Bütün düşünce biçimleri içinde, bir tür olarak coğrafi düşünce yetişmiş coğrafyacıların analiz etmede en uzman oldukları türdür."⁵⁷ Coğrafi düşüncenin insanlık tarihi ile yaşıt olan gelişiminde keşifler nasıl bir rol oynamıştır? Keşiflerin, dünyanın bilinen yerlerinin genişlemesine bütünsel bir dünya algısının oluşmasına katkısı açıktır. Bu bütünsel yaklaşım, coğrafya çalışmalarını bütünsel düşünmeye ve dünyanın tümünde coğrafi olayların oluş ve gelişimini araştırmaya yöneltmiştir. Ancak bu, o dönemler için sanıldığı kadar basit değildir. Çünkü dünyanın yeni keşfedilen yerleri eskiden bilinen yerlerinden daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle bir sistematik ya da sınıflandırma ihtiyacı belirtmeye başlamıştır. Modern coğrafyanın ortaya çıkış tarihi olarak Varenus'un işaret edilmesinde, bu bütünsel yaklaşımın rolü büyüktür.⁵⁸ Varenus'un coğrafya incelemelerinde bir sistematik önermesi ortaya çıkan araştırılması gerekli birçok alanın tasnifi ve öğretilmesinde kolaylık sağlayacaktır. Aynı zamanda, coğrafyacılar artık dünyanın bütünü üzerinde coğrafi düşünce geliştirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla keşiflerin coğrafi düşünce üzerindeki etkisi, genişleyen ve bütünsellik kazanan coğrafi çevre sayesinde tamamen farklı bir boyut kazanmıştır.

Keşiflerin etkilediği başka bazı olayların da coğrafi düşünceyi şekillendirmesinden söz etmek gerekir. Örneğin keşifler çağında birbiri ile paralel gerçekleşen bir dizi olay, Avrupa kıtasında çok

57 Wright John K., 1925, p. 194.

58 "Varenus kısa yaşamı sırasında coğrafyayı teoloji ile bağlantılı olduğu görüşünden ayırmış, yalnızca dünyayla ilgili olarak tanımlayarak, onu gök cisimlerini astronomik incelenmesinden açıkça ayrı tutmuştur ve temel birlik fikrini bütün toprak olguları arasındaki bir dizi sıkı bağların meydana getirdiği tek bir yerküre sistemiyle açıklamaya çalışmıştır." Tümtürtekin Özgüç, 2000, s. 86.

büyük değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rönesans, Reform, ulus devletlerin ortaya çıkışı, matbaa, ateşli silahlar, teleskop gibi teknolojik ve bilimsel icatlar, birbirinin nedeni ya da sonucu olarak keşifler yüzyılında ortaya çıkmıştır. Söz konusu olaylar bir tarih kitabından kronolojik sıra ile incelendiğinde sebep sonuç ilişkileri açıkça görülecek, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan sanayi devrimi, aydınlanma çağı ve modernleşme hareketlerinin zeminini oluşturacaktır. Tüm bu gelişmelerin birbiri ile etkileşim içinde olması, coğrafi düşüncenin döneme ait karakterinin ortaya çıkmasında, sadece doğal ortamın etkisinden söz edilemeyeceğinin açık göstergesidir.

“Üstelik coğrafi düşünce coğrafi çevreye bilinçli entelektüel bir cevaptır, o kendi başına bir coğrafi olay ve incelenmeye değer bir örnek gibidir. Ama diğer coğrafi olaylar gibi sadece coğrafi kökene ya da doğaya sahip değildir. Diğer elementler de resmin içine girer. Coğrafi düşüncenin kalitesi herhangi bir zamanda ya da bölgede insanın yanı sıra yeryüzüne ait çevre tarafından belirlenir ve insanın çevresi tarihi sebeplerin sonucudur.”⁵⁹

Keşifler tarihine coğrafi düşüncenin gelişimi ve değişimi açısından bakmak hem keşiflerin açıklanmasında hem de coğrafya tarihinin açıklanmasında kaçınılmaz bir durumdur. Kolomb’un “batıya doğru giderek doğuya ulaşma fikri” dönemin yeni coğrafi düşüncesi olmuştur. Bu coğrafi düşünce, onu keşfe yöneltirken onun keşifleri Macellan’ın coğrafi düşüncesini doğurmuştur. Keşifler ile coğrafi düşünce arasında teoriden pratiğe doğru giden bir döngü oluşmuş, kıtaların ve okyanusların keşifleri sonrasında yerini bu alanların özelliklerinin keşfedileceği daha bilimsel çalışmalara bırakmıştır. Bu bilimsel çalışmaların, coğrafi düşünceye katkısı yadsınamaz. Özellikle bin bir güçlkle yapılmış kutup keşifleri bilim tarihine birer armağandır.⁶⁰ Coğrafi düşünce ve keşif

59 Wright John K. 1925, p. 194.

60 “İşte kuzey kutbu” diye yazmıştı Peary günlüğüne. “Yirmi yıllık düşüm amacım.” 6 Nisan 1909 günü, öğle sonrasının geç saatlerinde Peary ve ekibi zorlu bir tırmanışın ardından son adımlarını atıyor ve Kuzey Denizi’nde yüzen kocaman bir buz kütlesinin tepesine, yani kuzey kutup

arasındaki bu sıkı bağ, 15. yüzyıldan sonra, günümüze kadar hiç olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. “Coğrafi düşünce keşif olarak adlandırılan çok az bilinen ülkelere yapıldığında ve dünyanın daha iyi bilinen bir parçasında arazi çalışmaları yapıldığında ilk elden elde edilir.”⁶¹ Keşiflerin coğrafi düşünceyi değiştirmesi bağlamında, dünyanın yuvarlaklığı, yarımkürelere ayrılması, başlangıç meridyeni ve Ekvator’un küresel konumlandırmada ön plana çıkması ve standardize edilmesi, coğrafi olayların açıklanmasında küresel özelliklerden yararlanılması bazı somut unsurların ortaya çıkmasında önemli katkı oluşturmuştur. Örneğin sürekli rüzgarlar ve basınç kuşaklarının, sıcaklık kuşaklarının, levha hareketlerinin ve yeryüzü şekillerinin oluşumlarının ancak tüm dünya dikkate alınarak açıklanmasında olduğu gibi.

Ortaya çıkan yeni coğrafi düşünce, eski dünya kıtaları üzerindeki yerleşik alan geleneği üzerinde de dikkate değer bir değişime neden olmuştur. Eski dünya kıtalarının birbirlerine göre farklı değerlendirilebilecek konumları keşiflere kadar hemen aynı kalmıştır. Bu konumsal roller içinde Akdeniz, kıtaların ortasında çok önemli bir merkez olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla, jeopolitik güçler dengesinin bilinen mekanlar üzerindeki stabil durumu, keşiflerin hemen sonrasında bozulmuş, okyanusların, güney yarıkürenin, yeni kıtaların devreye girdiği farklı bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzenle bozulan dengeler, iki dünya savaşı sonunda belli bir durgunluğa ancak kavuşabilmiştir.

Keşifler coğrafyacılar için yeni bir dönem başlatmıştır. Son olarak keşiflerin coğrafyacılar üzerindeki etkisinden söz etmek gerekir. Coğrafyacılık ve coğrafya biliminin Avrupa’da ilk kez keşifler çağında ortaya çıkması tesadüfi bir olay mıdır? “Bir üniversiteye

noktasına ilk ulaşan insanlar oluyorlardı... Ronald Amudsen 14 Aralık 1911’de Kaptan Scott’un oraya ulaşmasından bir ay önce güney kutbuna Norveç bayrağını dikmişti.” Bkz. Matthews Rupert, Keşifler, Çev. Ülker İnce, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2003, s. 52-54.

61 Wright John K., “A Plea for the History of Geography” ISIS, Vol. 8, No.3, (Jul.1926), pp. 477-49, p. 485.

düzenli bir görevli ve maaşlı olarak ilk atanan coğrafya profesörü olan Barthel Stein (1476-1521) idi.⁶² Devamında, Sebastian Münster (1498-1552), Josias Simler (1530-1576), Conrad Gessner (1516-1565), B. Keckkerman (1572-1609) ve Varenius (1622-1650)⁶³ gelmişti. Bu tarihlerin keşiflerin ilk meyvesini verdiği 1492 Amerika'nın keşfi ve 1498 Hindistan Yolu'nun keşfinin hemen kısa süre sonrasında olması oldukça manidardır.

“On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ülkelerinin deniz aşırı topraklara ilgi duyması sömürgeler edinmesi ya da var olan sömürgelerini değerlendirmesinde coğrafyacılar büyük rol oynamıştır. Coğrafya birlik ya da dernekleri bir yandan bu sömürgeci yayılmadan büyük yararlar sağlarken bir yandan da sayıları hızla artmıştı: 1865'te dünyada yalnızca 16 coğrafya derneği varken 1885'de (20 yıl içinde) bu sayı 94'e çıkmıştı ki bunların yüzde 80'i de Avrupa'da (26'sı Fransa'da 24'ü Almanya'da) kurulmuştu.”⁶⁴

Elbette Avrupa'da keşifler sonrası coğrafyacıların artan sayısı anlaşılabilir bir şeydir. Keşifler ile yeni bulunan alanları tetkik edecek ve bütünsel raporlar oluşturacak tek alan coğrafya idi. Bu sayıya artışın devamı da gelir ve çok tartışmalı sömürge coğrafyasına doğru giden bir yol ortaya çıkarır. Buna paralel olarak oluşan jeopolitik söylemler de elbette coğrafyadan doğrudan etkilenir.⁶⁵ Bu önemli sonuçlar açısından incelendiğinde bir dönem dünya siyasetinin (dolayısıyla da her şeyin) kontrolü, coğrafyacıların ürettiği bilgilere bağlı olmuştur.

62 Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 83.

63 A.g.e., s. 83-128.

64 Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye, 2010, Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekan, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2. dipnot, s. 5.

65 Büyük keşiflerden sonra yeni kıtaların bulunmasıyla ulusların deniz aşırı ülkelerden yeni topraklara sahip olma istekleri denizleri dünya politikasını etkileyen en önemli faktör haline getirmiş dolayısıyla birçok devlet adamı denizlere egemen olanın dünya politikasına egemen olabileceği görüşünü benimsemişti... Mahan'ın kara hakimiyeti, Mckinder'in Heartland'ı, Spycman'ın Rimland'ı dünya devletlerinin politikalarını ciddi şekilde etkilemişti. Bkz. Günel Kamil, Coğrafyanın Siyasal Gücü, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994.

Keşiflere giden yolda coğrafyacıların rolü araştırıldığında 15. yüzyıla kadar gitmek gerekir. Olayların bir de coğrafyacılar açısından gelişimine bakıldığında, çok gerilere gitmeye gerek

Bir dönem dünya siyasetinin (dolayısıyla da her şeyin) kontrolü coğrafyacıların ürettiği bilgilere bağlı olmuştur.

yoktur. Her şey 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başından itibaren başlamıştır. Batlamyus'un yazmalarının İstanbul'un fethi ile Roma'ya götürülmesi ve çevrilerek yeniden gündeme gelmesi, birçok konuyu etkilemiştir. Ama en çok da etrafı çevrilmiş ve bir çıkış arayan Avrupalı denizcilerin dikkatini çekmiştir. Gemici Henry'nin açtığı denizcilik okulunda birçok coğrafyacı bulunmaktadır. Bunlar dönemin şartları gereği kartograf, gökbilimci, fizikçi ve matematikçi kimliklerine de sahiptirler. Bu dönemde oldukça etkili bir isim olan Kardinal Pierre d'Ally, yazdığı kitapla coğrafyacı olduğunu göstermiştir. Keşiflerde önemli bir isim olan Toscanelli, dünyanın yuvarlaklığı ve çevresinin hesaplanması ile ilgili Portekiz kralına danışmanlık yapacak kadar coğrafyacıdır. Hatta daha sonra ayrıntılı şekilde anlatılacak olan mektubu ve haritası Kolomb'un eline de geçmiştir. Marco Polo gibi seyyahların da dönemin coğrafi bilgisine katkısı önemlidir.

Burada keşifler döneminde ve sonrasında yaşayan coğrafyacıların kimler oldukları üzerinde durulmayacaktır. Bu başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak, keşifler ve coğrafyacılar arasındaki etkileşimin vurgulanması açısından bazı örnekler seçilmiştir. Zira görüldüğü gibi keşifler coğrafyacıların bilgileri ve denizcilerin cesaretleri ile gerçekleşmiş, sonrasında da keşfedilen yerler, coğrafyanın bir alan olarak ortaya çıkmasında çok önemli bir katkı oluşturmuştur. Devam eden yüzyıllarda Avrupa'da coğrafya biliminin bu kadar hızlı gelişmesinin nedeni dünyanın tasvir edilmesine duyulan ihtiyaçtır. Bu durumun en güzel kanıtı coğrafyacı kadrolarının, coğrafya derneklerinin ve diğer kurumların sayıca artmasıdır. Gelişen olaylara göre coğrafyacıların pozitivistten, posibilizme sivrulmaları, bölgesel coğrafya ve planlamaya odaklanmaları da

Keşifler; coğrafyacıların bilgileri ve denizcilerin cesaretleri ile gerçekleşmiş, sonrasında da keşfedilen yerler coğrafyanın bir alan olarak ortaya çıkmasında çok önemli bir katkı oluşturmıştır.

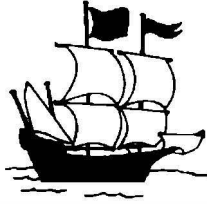
hep bu küresel ihtiyaçlardan dolayı gerçekleşmiştir.⁶⁶ Belki hümanistler sadece bilim için bilim yapma niyetindedir. Coğrafyacıların gelişen şartlar altında yaşadığı kimlik değişimini sert bir dille eleştiren Lacoste⁶⁷ bu konuda tarihe önemli bir not düşmüştür. Coğrafya ne işe yarar sorusunu,

kitabının adı ile cevaplamış gibidir: “Coğrafya Savaşmak İçindir.” Burada coğrafyacının ve coğrafyanın küresel güçler tarafından kullanıldığı iddia edilerek bilim olarak kendi haline bırakılmadığı eleştirilmiştir. Dolayısıyla bu durumun başlangıcı için keşifler yüzyılına kadar gitmek gerekir. Coğrafyacılar doğrudan keşiflerden etkilendikleri kadar keşifler ile dünya sahnesine çıkan diğer tüm olaylardan da etkilenmişlerdir.

Keşiflerin coğrafyayı buraya kadar ifade edilen yönlerden etkilediği açıktır. Keşifler sonrasında coğrafi bilgide olan değişiklikler birçok yenilikler de ortaya çıkarmıştır. Bu konular haritacılık, ekonomik faaliyetler, coğrafya literatüründeki değişimler, nüfus hareketleri, canlı türlerinin değişimi temaları altında toplanabilir. Keşif ve coğrafya ilişkisinin değişik yönleri ile verilmeye çalışıldığı birinci bölüm burada sona ermiştir. İkinci bölümde 15. ve 16. yüzyıl keşifleri daha çok tarihi bir arka plan eşliğinde anlatılmıştır.

66 Bkz. Öztürk ve Karabağ, 2013.

67 Lacoste Yves, Coğrafya Savaşmak İçindir, Çev. Ayşin Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul, 1998.

BÖLÜM II

KEŞİFLER DÖNEMİ

Bu bölümde önce kısaca 15. yüzyıl öncesi toplumlardaki keşif faaliyetlerine değinilmiş, daha sonra da 15. ve 16. yüzyıl keşifleri verilmiştir. Bölümün ana başlıkları şöyledir:

- *15. Yüzyıla Kadar Farklı Toplumlarda Keşifler*
 - *Keşifler Öncesi Avrupa*
 - *Ümit Burnu Ve Hindistan Yolu'nun Keşfi*
 - *Amerika'nın Keşfi*
 - *Dünyanın Çevresinin Dolaşılması*
-
-

15. YÜZYILA KADAR FARKLI TOPLUMLARDA KEŞİFLER

Bu başlık altında kısaca 15. yüzyıl keşiflerinden önce dünya toplumlarında gerçekleşen keşif hareketi olarak nitelenebilecek faaliyetler ele alınmıştır. Tarih boyunca keşiflerin nedenleri başlığı altında en büyük yeri, ekonomik faaliyetlerin gerektirdiği girişimler almıştır. Keşif düşüncesinin gelişimi ilk insanla başlatılabilir ancak tarihi belge ve kanıtlar açısından en fazla yazının bulunduğu yıllara kadar gidilebilmektedir (MÖ. 3000). İlk ve Ortaçağ'daki keşifler seçilen olaylar üzerinden genel olarak tanımlanmaya çalışılacaktır. Buradaki amaç 15. yüzyıl keşiflerinden önceki keşifler ile sonra yapılanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları gösterebilmektir. Aynı zamanda insanlık tarihindeki keşif hareketlerini kronolojik olarak sunabilmektir.

Genel olarak, ilkçağ keşifler coğrafyasında doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunmuş olan kavimler ve kişiler incelendiğinde bazı sonuçlara ulaşılır. İnsanlığın yaşaması için birincil ihtiyaçlarını giderdikten sonra oluşturacağı sistemin devamı gerekçesi ile bazı başka faaliyetler de yapması gerekir. Bir yer bulup yerleşme ya da belirlediği yerlerde göçebelik yapma işi, geçim ekonomisine bağlı olarak ortaya çıkar. Yerleşme ya da mekanı düzenli, etkili ve sistematik olarak kullanma mekanın siyasallaşmasını⁶⁸ sağladığından devletlerin ortaya çıkışı da bir ölçüde ekonomik faaliyet sistemlerinin organizasyonu ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla alanda yapılan ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkardığı ticaret ihtiyacı, yeni yerler ve yeni toplumları tanıma anlamına gelmiştir. Ekonomik faaliyetler içinde ticaret, keşif ruhunun en güçlü destekleyicisi olmuştur. Bu durum tüccar Fenikelilerde açıkça gözler önündedir.

68 Bkz. Karabağ, Servet, Mekanın Siyasallaşması, Gazi Yayınevi, Ankara, 2002.

Tarih boyunca keşiflerin nedenleri başlığı altında en büyük yeri, ekonomik faaliyetlerin gerektirdiği girişimler almıştır.

Firavun, Mısır'ın ve tüm yeryüzünün sahibi olarak kendi topraklarını tanımak, gücüne güç, zenginliğine zenginlik katmak istemektedir. Romalı askeri ve siyasi güç sisteminin artması ve de-

vamı için çevresindekileri ve devleti sınırları içindeki yerleri bilmek istemiştir. Keşiflerin siyasal, sosyal ve kültürel nedenleri hep ekonomik faaliyetlerin gölgesinde ilerlemiştir.

İlkçağ Keşifleri

Bu dönem keşiflerini iki ana başlık altında incelemek gerekir. Çünkü İlkçağ dünyası eski dünya kıtaları üzerinde ve merkezinde Akdeniz'in olduğu bir birleşimde kurulmuştur. Dolayısıyla insan faaliyetleri karada ve denizde gerçekleşmiştir. İlkçağ dünyasının diğer kıtalar üzerindeki seyri hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmaması bu odaklanmanın bir diğer nedenidir.

Bu dönemde bilinen dünya tarihi Akdeniz havzası ve çevresine daha çok odaklanmış görünmektedir. Eldeki verilere göre, yazının ilk bulunduğu, yerleşik hayata geçişin yaşandığı, çeşitli bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin ilk olarak görüldüğü yerler, Akdeniz havzası ve bununla doğrudan bağlantılı olan çevre bölgeler olmuştur. Dolayısıyla, dünya tarihinin bu kuşak üzerinden izlenmesi hiç de rastlantısal değildir. Akdeniz, ılıman kuşağın sıcak kuşak ile sınırı oluşturduğu bölgede uzanan, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşme noktasında bulunan ve jeolojik, jeomorfolojik, klimatolojik, hidrolojik ve biyocoğrafik özellikleri açısından yerleşmeye uygun şartlar barındıran bir havzaya sahiptir.⁶⁹ Sıcak kuşağın yakınlarında olması, ılıman kuşağın daha kuzeyinde sert geçen kış

69 Bu konuda Dimond'un (2013) bilinen tezi, insan topluluklarının neden farklı gelişim düzeylerine sahip oldukları sorusunun cevabıdır. Bu cevap, uygun iklim şartlarının bulunduğu orta kuşakta yaşayanların belirgin bir avantaja sahip oldukları şeklindedir. Burada verilen bilgiler de bu düşüncayı destekler niteliktedir.

şartlarının sokulmasını engellerken, yaz sıcaklığı ve kuraklığı bu bölgeyi su ile doğrudan bağlı hale getirmiştir. Yerleşmeler kıyı şeridinde ve iç kesimlerden gelen büyük nehirler boyunca dizilmişlerdir. İnsanların yerleşme için bu alanları seçmelerinin ve buraların ilk kültür merkezlerinin kurulduğu, insanlık tarihinin parlantılı gelişmelerinin yaşandığı yer olmasının bazı nedenleri vardır. Akdeniz kıyılarının (özellikle Ege Denizi ve kuzey kıyılarında daha belirgin) girintili çıkıntılı olması, bol miktarda doğal liman ve sığınak oluşmasına neden olmuş, bu durum ilk denizcileri cesaretlendirmiştir. Karadan gelecek malların taşınmasında elverişli bir taşımacılık yolu olmuştur. Birbirine yakın birçok adanın bulunması, yılın büyük bölümünde ikliminin açık güneşli olması, büyük fırtınaların olmaması ve gelgit olayının çok belirgin hissedilmesi denizcilerin kolaylıkla denize açılmalarını sağlamıştır.⁷⁰ Böylece denizlerdeki ilk hareketler de başlamıştır.

Yazın ilk bulunduğu, yerleşik hayata geçişin yaşandığı, çeşitli bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin ilk olarak görüldüğü yerler; Akdeniz havzası ve bununla doğrudan bağlantılı olan çevre bölgeler olmuştur.

Akdeniz, genel olarak kıyıya paralel dağ sistemleri ile çevrelenmiştir. Kıyıdan itibaren yükselen dağlar, bazen alçalıp geriye doğru çekildikleri, bazen de akarsu vadileri ile yarıldıklarından, iç bölgeler ile bağlantı kurmak mümkün olmuştur. Sadece kara içleri değil, Cebel-i Tarık ile Atlas Okyanusu dolayısıyla Avrupa'nın batı ve kuzey kıyılarına, Süveyş kıstağı ile (daha sonra kanal olarak su yolu açılacaktır) Hint Okyanusu ve Asya'nın güney kıyılarına, İstanbul ve Çanakkale boğazları sayesinde, Karadeniz ve Sibirya steplerine bağlanabilmektedir.⁷¹ Akdeniz havzası eski dünyanın her yerine ulaşımda kilit noktası oluşturmıştır.

Elbette bu bölgenin coğrafi şartlarının sunduğu pozitif imkanlar, medeniyetlerin oluşmalarında, hatta birbirleri ile bağlantı kurarak gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. Özellikle, Doğu Akdeniz

70 Öngör, 1954, s. 1-2.

71 A.g.e., s. 1-2.

ilk kültür merkezlerine yakınlığı açısından bu gelişmede ön plana geçmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan medeniyetler içinde, Fenikeliler son derece dikkat çeker. Özellikle Akdeniz havzasında gerçekleştirdikleri faaliyetler, Herodot ve Strabon'un verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ilk keşifler olarak tanımlanabilir.⁷² O halde ilk keşifleri yapan Fenikeliler kimdi ve bu keşifleri nasıl gerçekleştirmişlerdi?

Denizcilikte en eski kavimler, Mezopotamya, Nil vadisi, Girit ve Ege civarında kurulan uygarlıklar olup, çevreleri ile olan etkileşimlerini deniz yoluyla da sağlamışlardır.⁷³ Ancak Polinezyalıların hakkında çok fazla şey bilinmeyen göçleri de buna eklenebilir.⁷⁴ Bu sayılanlar içinde kendilerine has özellikleri ile hemen dikkat çeken Fenikeliler⁷⁵ ise, Doğu Akdeniz ve Suriye civarında yerleşmiştir. Bu bölgeye, Basra Körfezi kıyılarından geldikleri tahmin edilmektedir. Yerleştikleri alan El Nusayriye dağlarının kıyıya paralel uzandığı bugünkü Suriye ve Lübnan kıyılarıdır. Kıyıda yükselen dağlar nedeniyle dar kıyı boyunca kolay savunulabilecek yerlere yerleşmişlerdir. Doğu Akdeniz gerisinde yükselen dağlar sık sedir ağaçları ile kaplıdır. Kıyıda kurulan liman şehirleri farklı zaman dilimlerinde gelişim göstermişlerdir. Bunlar içinde en önemlileri

72 Bkz. Bauer Susan Wise. 2015. Dünya Tarihi İlkçağ, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, Öngör, 1954.

73 Bu konuda Avustralya'nın kuzeyindeki Polinezya adalarına göç eden yerlilerin ilk oldukları ile ilgili bilgiler unutulmamalıdır. Haklarında henüz bir şey bilinmeyen ya da eksik bilgiler olan kuzey Avrasya halkları, Afrikalılar -özellikle de Doğu Afrika kıyıları ile Hindistan bölgesi arasında ticaret ağı milattan öncesine dayanmaktadır- ve diğer bölgeler ile ilgili çalışmalar kitabın konusu olmadığından ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Akdeniz havzasının denizcilik faaliyetleri ise keşif-ticaret-denizcilik ilişkisinin çok eskiden beri var olduğunu göstermek açısından etkili bir örnek olduğu gerekçesi ile tercih edilmiştir.

74 Bu noktada maalesef Amerika ve Avustralya kıtalarının yerli halkları hakkında fazla bir bilgi yoktur. Eski dünya kıtaları içinde ise en doğu uçta kalan Çin, kuzey Avrasya halkları ve Afrika'nın güney ucundaki halkların İlkçağ'daki keşif faaliyetleri ile ilgili doyurucu bilgi bulmak oldukça güçtür.

75 Öngör,1954, s. 2-5.

Sidon ve Tyr (Sayda ve Sur)'dir. Etnik yapıları tam olarak bilinmeyen Fenikelilere bu ismi Yunanlar vermiştir.

İlkçağ Yunan kaynaklarından **Fenikeliler** hakkında bilgi almak mümkündür. Önceleri kıyıda balıkçılık yaparlarken, sonradan denizci ve tüccar olmuşlardır. Bu durumun oluşmasında çevrelerinde bulunan kadim medeniyetler ve nüfus potansiyeli etkili olmuştur. Mısır'ın üretim fazlasının elden çıkarılması ve ihtiyaç olan dışarıdan gelecek malların getirilmesi, bölge ekonomisinin temel taşlarından birini oluştururken, Akdeniz'in kuzey kıyılarındaki Anadolu ve hemen doğu kıyıları gerisinde bulunan Basra havzası birbiri ile alış veriş potansiyeli çok yüksek alanlardır. Fenikeliler bu boşluğu görerek tam bir uluslararası ağ kurmuşlardır. Tek başlarına güçlü bir devlet ve otorite olmaktan öte, başka devletlere bağlı ya da uyumlu bir politika izlemeyi tercih ederek savaştan uzak durmuşlardır.

Fenikeliler, sadece ticaret ile kalmayıp bazı önemli üretimler de yapmıştır.⁷⁶ Bu üretimin nedeni kolonizasyon ile elde ettikleri topraklardaki hammaddeleri daha iyi fiyata satma düşüncesidir. Örneğin çeşitli madenleri işleterek buralardan elde ettikleri bakır, demir gibi metallerden savaş silahları yaparak oldukça etkili bir ticaret anlayışı geliştirmişlerdir. Başlıca ürünleri arasında, cam, boya üretimi, silah ve kumaş sayılabilir. Bazı ürünlerde tekel olmaları konu ile ilgili başarılarını da gösterir. Örneğin firfiri (bir nevi midye kavkısından elde edilen müreks) denilen bir boya üretmişler ve bunun ticaretini yapmışlardır. İlkçağ geleneklerine uygun olarak ilk yerleştikleri kıyılardan koloniler kurarak açılmışlar ve faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. İlk olarak hemen yakınlarında bulunan, demir ve bakır açısından zengin Kıbrıs Adası'na yerleşmişlerdir.

Kıbrıs, Mısır, Suriye ve Anadolu arasındaki konumu nedeniyle önemli bir ticaret limanıdır. Bu limanlarda da tıpkı Kıbrıs maden ocaklarında olduğu gibi Fenikeliler imtiyaz sahibidirler. Buğday,

76 Bauer, 2015, s. 100.

keten, kenevir ve şarap dışında, adanın zengin selvi ve sedir ormanları onların temel ticaret mallarıdır. Fenikeliler Anadolu kıyılarından sonra Rodos'a gelmişler, oradan İtalya, Sicilya'ya geçmişler ve devam etmişlerdir. Denizdeki adalar boyunca ilerlemeleri batıya doğru, Malta, Sardinya, Baleer Adaları ve İspanya'ya kıyılarına kadar sürmüştür. Sardinya'da bakır ve kurşun madenleri işletmişler, İspanya'da Endülüs bölgesinde Guadalquivir Nehri boyunca iç bölgelerdeki gümüş madenini çıkarıp bu nehir yolu ile taşımışlardır.⁷⁷ Cadiz şehri bu faaliyetler sonucu kurulmuştur. İlk çağ ticaretine zenginlik katan bu gelişmeden sonra, Akdeniz'in en batısını aşarak Cebel-i Tarık ötesinde Afrika kıyılarında Tanca'yı

Yol kavramının, gerek deniz, gerek kara gerekse günümüzde havada gerçekleşen keşifler için ne kadar önemli olduğunun altı mutlaka çizilmelidir.

kurmuşlardır. Batı Avrupa kıyıları boyunca gitmiş olmaları da muhtemeldir. O dönemde oldukça değerli olan kalay madenince zengin Galiçya ve Britanya adaları Fenikelilerin gözünden kaçmamıştır.⁷⁸

Fenikeliler ile ilgili bilgiler, çevrelerine doğru yayılma faaliyetlerinin temelinde ticaretin olduğunu göstermektedir. Doğal ortamın onlara sunduğu imkanları değerlendiren Fenikeliler, hemen yanı başlarındaki Mısır ya da Anadolu medeniyetleri gibi tarıma dayalı bir ekonomi yerine, kendi sistemlerini kurarak dikkatleri üzerlerine toplamayı başarmışlardır. Fenikelilerin faaliyetlerinde konuyu ilgilendiren kısım, doğal kaynakların bulunup, işlenmiş ya da işlenmemiş halde ticarete konu edilmesidir. Bu sayede dünyanın bilinen ve bilinmeyen yerlerinin birbiriyle tanışmasına aracı olmuşlardır.

Fenikeliler hakkında bilgi veren Heredot,⁷⁹ MÖ. 2. yüzyılda Firavun Nechao (Nahav) tarafından bu denizci milletin büyük bir keşfe gönderildiğini yazar. Kızıldeniz'den başlayan keşif Cebel-i

77 Öngör, 1954, s. 2-5.

78 A.g.e., s. 2-5.

79 Bkz. Heredot, 2006.

Tarık'tan 3 yıl sonra dönüş ile son bulmuştur.⁸⁰ Sonuç itibariyle bu faaliyet ile ilgili bize ulaşan bilgiler o dönemde Afrika'nın batı kıyılarının çok fazla bilinmediği ve Akdeniz havzasının da bu alanlarla bağlantı kurmak istediği şeklinde yorumlanabilir. O halde bu faaliyetler ilk keşif faaliyetleri olabilir. Elbette tüm bu zahmetlerin sebebi, bir şekilde ticaretle ilgili olmalıdır. Afrika'nın etrafında yapılan böyle bir gezi hakkında fazla bilgi yoktur. Ama keşifler tarihine not etmek gerekir. Çünkü daha sonraki yüzyıllarda bu çapta bir hareket dünyadaki dengelerin değişmesine neden olacaktır.

Haklarında kısaca bilgi verilen Fenikeliler, keşif kavramı ve keşifler düşüncesinin şekillenmesi konusunda başlangıç olarak değerlendirilebilir. İlk denizci kavimlerin denizlere açılma gerekçelerinden birisi ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesidir. Bu faaliyetlerin başında da ticaret gelmektedir. İlkçağ toplumları için ticaret, üretim fazlasının elden çıkarılması ve gelişen refah şartlarında bölgede olmayan ya da az olan maden başta olmak üzere diğer ürünlerin elde edilmesine dayanmaktadır. Ticaret bir nevi ekonominin denge tahtası gibidir. Aynı zamanda yeni yerlerin bulunmasında büyük rol oynar.

İlkçağ toplumları içinde faaliyetleri ile keşiflere hizmet etmiş başka toplumlar da vardır. Bunlar içinde söz edilebilecek bir diğer kavim **Kartacalılar**dır. Denizci olan Kartacalılar M.Ö. 813'te Tunus'ta kurulmuşlardır. Fenikeliler daha önce bu bölgede bir koloni kurmuşlar ve Kartacalılar da onun devamı olarak bölgede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kartacalıların keşif tarihinde önemli görülen faaliyeti, generalleri Hannon'un yaptığı, keşif ve koloni kurma amaçlı yolculuktur. Kaynaklara göre MÖ. 5. yüzyılda Batı Afrika kıyılarına yapılan bu yolculuk 50 gemi ile ve 30000 kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. MÖ. 470 senesinde küçük Melita (Malta)'ya hareket eden kabile, Cebel-i Tarık boğazını geçerek, Afrika'nın batı kıyılarını güneye doğru takip etmiştir. Beraberindekilerin bir kısmını Cerne Adası'na bıraktıktan sonra Senegal olduğu düşünülen

80 Öngör, 1954, s. 2-5.

geniş ve içinde timsah, hipopotam gibi hayvanların bulunduğu bir nehre gelinir. Nehir içinde birkaç gün süren yolculuktan sonra tekrar Cerne Adası'na gelinerek daha güneye olan yolculuğa devam edilir. Yolculuğun nerede son bulduğu tam olarak bilinmese de aktarılan bilgilerde yer alan "ağzından duman ve ateşler çıkaran bir dağ ve yakalanıp gemiye konulduğu söylenen goriller" yaklaşık Kamerun kıyılarına kadar inilmiş olunduğunu gösterir.⁸¹

İlkçağ'da yapıldığı ifade edilen Kartacalıların Afrika seyahati çok önemli bir keşif yolculuğu olarak not edilmiştir. Bunun dışında Avrupa'nın batı kıyılarını keşfetmekle görevlendirilen Kartacalı Hamilton, Britanya Adaları'na kadar gitmiştir.⁸² Burada hem bu alanların bilinir hale gelmesi hem de yeni bulunan yerlere koloni kurma fikri bir arada görülmektedir. İlkçağ'da tanınan bu yerlerin bazıları daha sonraları unutulmuş ve 15. yüzyılda bu kıyılara yeniden ayak basıldığında büyük heyecan uyandırmıştır. Dünyanın bilinir hale gelmesi ve en azından eski kıtaların bütünüyle insan zihninde anlam kazanması için İlkçağ'da gerçekleştirilen bu cesur girişimler yeterli olmamış, sonraki çağlarda -15 yüzyıla kadar- geriye gidiş yaşanmıştır.

Fenike ve Kartaca örneklerinde görüldüğü gibi yeni yerler bulma konusunda çok önemli bir motivasyon olan ticaret, keşifler konusunun ilk anahtar kelimesidir. Bundan sonraki tüm diğer keşif faaliyetlerinde de ticaretin baskın rolü devam etmiştir.

Keşiflerden söz ederken, keşifler ve onların keşfettikleri yeni yerler ilk akla gelen şey olur. Ancak, keşfe gidebilmek için gerekli yol sistemleri ve ulaşım araçları da unutulmamalıdır. Keşifler, bilinen yönleri ile hemen akla deniz yolculuklarını getirse de geçmişte kara içlerine yapılan seyahatler de onlar kadar önemli ve dikkate değer olmuştur. Eğer söz konusu ilk keşiflerse, zaten çok sayıda kara yolundan, az sayıda -onlar da kıyıya yakın bir şekilde gitmek şartıyla- denizyolundan söz edilebilir.

81 Öngör, 1954, s. 5; Tekeli vd. 2001, s. 50.

82 Tekeli vd. 2001, s. 51.

İlkçağlarda karada yapılan keşifler, binek ve yük hayvanları eşliğinde ve yürüyerek gerçekleşmektedir. Buna yolların ya da yol sistemlerinin yetersiz ve düşük kalitede olması da eklenince, karada yapılan keşiflerin güçlüğü daha net anlaşılabilir. Buna rağmen başka amaçlarla oluşmuş olan yollar bu çağda keşiflerin işini çok kolaylaştırmıştır. İlk yollar doğal ortamda ortaya çıkan uygun yerçekillerinin olduğu alanlarda yer almıştır. Asurluların MÖ. 7. yüzyılda tekerlekli araçları kullanmaya başlamasıyla⁸³ kullanılan yollar ve Girit'teki taş döşenerek yapılmış yollar ilk yollara örnek olarak ifade edilebilir. Elbette kara ortamındaki yollar söz konusu olduğunda en ünlüleri Roma yollarıdır. Merkezdeki Roma'dan farklı yönlere inşa edilen yollar, imparatorluk sınırları içindeki ulaşımın hızlı ve kolay olmasını sağlamıştır.⁸⁴ Merkezi yönetimin etkinliğini artırmak çabası başta olmak üzere birçok nedenle inşa edilen bu yollar o dönemde ulaşım ve iletişimi çok kolaylaştırmıştır. Bu da bilinen dünyanın genişlemesine ve farklı yerlerde yaşayan insanların birbirinden haberdar olmasına hizmet etmiştir. Ancak yine de ilk yolların ortaya çıkma nedeni genel olarak malların değiş tokuşunu sağlamak ve ihtiyaçları gidermektir.⁸⁵ Mal değiş tokuşu yapacak iki yer arasındaki yolun nereden geçeceğini ise mekanın coğrafi özellikleri belirlemiştir. O dönemler için yerçekillerinin genel uzanışlarına uyumlu, doğal ortamın hazırladığı vadiler, kıyı şeritleri ve nisbeten düz alanlar bu yolların güzergahı olmuştur.

Kara içi yolların ülke sınırları dışına taşan ve dönem şartlarında sık sık değişen siyasi sınırlardan bağımsız bir gelenek oluşturan türleri de vardır. Bu yolların en önemli işlevi, ticari faaliyetlerin yürütülmesinde üstlendikleri görev olmuştur. Baharat yolu, Kral yolu, İpek yolu ve daha sonra Çay yolu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan çok önemli yollar olmuşlardır.⁸⁶ Yolların ticaret ile ilgili

83 Rousseau, 1972, s. 33.

84 Tümertekin, Özgüç, 1999, s. 623.

85 A.g.e., s. 624.

86 Tümertekin, Ulaşım Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, II. baskı, İstanbul, 1987, s. 297-305.

görevi beraberinde keşif faaliyetleri için de imkanlar sunmaktadır. Özellikle güvenliği sağlanmış bir yol ve üzerine çeşitli şehirlerin dizildiği rotalar, bir kaşif için bulunmaz nimet olarak görülmüştür.

“Yüzlerce belki binlerce kişi deve sürücüleri, tayfalar korucular, tacirler, hamallar ve öteki halk geçimini bu yollarda sağladı. Yazılı kayıtlarda bu kişilerden yeterince söz edilmez. Gene de mola verilen yerlerde yakılan ateşlerin çevresindeki ve limanlardaki tavernalardaki konuşmalarda Suriye’den Çin’e Güney Hindistan’dan Aral Gölü’ne dek Asya’nın tüm pazarlarında bilinen dünyanın her yeri hakkında eğri doğru bilgilerin yayıldığından kuşkunuz olmasın”⁸⁷.

McNeill’in İpek Yolu ile ilgili bu tespiti çok önemli bir nokta-
nın altını çizme fırsatı doğurmuştur. Ticaret ve onun kurduğu me-
kansal ağlar, hem kara içlerindeki hem de denizlerdeki keşifler
için çok önemli bir itici güç olmuş, daha sonraki yüzyıllarda tıpkı
Marco Polo’nun yaptığı gibi, geniş çaplı girişimlerin ortaya çıkma-
sına yol açmıştır. Ayrıca keşif düşüncesinde kaşifin yaşadığı yer ile
gitmek istediği yer arasındaki bağı oluşturan yollar, aynı zamanda
bizatihi birer keşif alanı halindedir. Bu yollar boyunca gerçekleşen
bilgi akışı, anonim bir halk ansiklopedisi gibidir. Çok uzak yerler
hakkındaki bilgiler, kulaktan kulağa, o şehirden diğerine ulaşmış
ve bu iş, yolların geleneksel yapısı nedeniyle sistematik bir karak-
tere sahip olmuştur. Böylelikle, yolların birleştirdiği şehirler, du-
rak noktaları olarak farklı kültürlerin kaynaşma alanı halinde en
gerçeğinden en gerçeküstü olanlarına kadar her tür bilgiyi depo-
lamıştır (Harita-1).

İlkçağ’da kara içlerindeki keşif faaliyetlerini incelerken, elbette,
dünyanın ekvatorundan kuzeye doğru gidildikçe ve yükseldikçe de-
ğişen iklim şartları, yer şekli özellikleri, çöller, balta girmemiş or-
manlar gibi aşılması güç bölgelerini de göz ardı etmemek gerekir.
Neredeyse 15. yüzyıla kadar birbirinden bu doğal engellerle ayrıl-
mış olan alanlar çok fazla yer tutar.⁸⁸ Bir çeşit yalıtılmışlık olan bu

87 McNeill, 2008, s. 239.

88 Bkz. Arnold, D. Keşifler Tarihi (Çev. Bahadır, O. II. baskı) Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

durum, sadece belli güzergahlar boyunca uzanan yollar sayesinde aşılabılmıştır. İletişim de ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleştiğinden, yolların önemi daha çok artmıştır. Böylece keşiflerin yüzlerce yıllık tarihi

Misyonerler, sadece Asya'nın içlerine doğru ilerleme çabasına girişmişlerdi. Yani onların yolları, inançlarının izin verdiği kadardır.

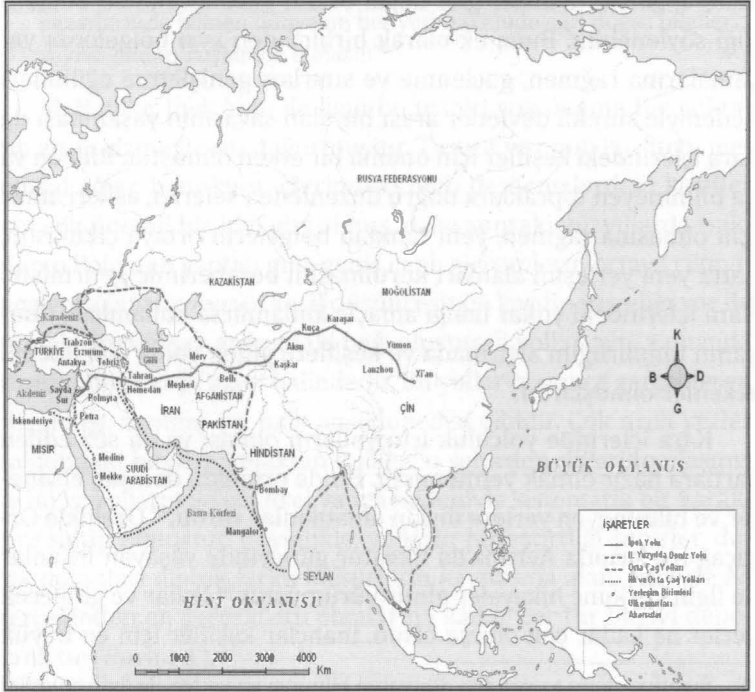
boyunca, yol sistemleri ile birlikte şekillendiği, yerşekilleri, iklim, akarsu, göl ve denizler gibi doğal ortam özelliklerinden etkilendiği söylenebilir. Buna ek olarak birbirinden ayrı bölgelerde yaşamalarına rağmen, güçlenme ve sınırları genişletme eğilimleri nedeniyle sürekli devletler arası bir alan savaşının yaşanması da kara içlerindeki keşifler için önemli bir etken olmuştur. Bilinen ya da bilinmeyen topraklara doğru düzenlenen seferler, askeri amaç için olmasına rağmen, yeni tanınan bölgelerin ortaya çıkmasını, hatta yeni yerleşim alanları kurulmasını beraberinde getirmiştir. Kara içlerindeki yollar hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, dünyanın tanınırlığını artırmada ve keşiflere giden yolda çok önemli etkenler olmuşlardır.

Kara içlerinde yolculuk için yolların olması ya da söz edilen şartlara hazır olmak yetmemiştir. Bir de ortalıkta dolaşan efsaneler ve bilinmeyen yerlere ilişkin anlatılanlar vardır.⁸⁹ Özellikle Ortaçağ başlarında Avrupa'da Ekvator güneyinde yaşayan insanlar ile ilgili korkunç hikayeler almış yürümüştür.⁹⁰ Yollar ve gidilecek yerler ne kadar çok olursa olsun, inançlar keşifler için en büyük

89 Bu hikayelerin toplandığı dünyanın bilinmeyen yerleri ile ilgili anlatılar için bkz. Guadalupi Gianni, Shugaar Antony, Ekvator Hikayeleri, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2003.

90 Antipode ekvatorun çevresinde geçilmesi olanaksız ve korkutucu bir bölge olarak bilinir ve ekvator bizleri bilinmeyen bu bölgeden ayırır. Hristiyan öğretilerine göre Ekvator'un güneyinde yaşayan insanların Adem'in oğulları olmadığı ve İsa'nın öğretilerinin buraya ulaşmadığı düşünülmektedir. Tüm bunların temelinde ise dünyanın küresel olduğunu kabul etmeme ön şartı yatar. Aksi halde ekvatorun güneyinde baş aşağı duran insanlar olabilirdi. Kısa sürede eski Yunan'ın çevresini bile hesapladığı küresel dünya tasavvuru böylece bir süreliğine iyi bir Hristiyan olmak için unutulmuştu. Bkz. Boostin, 1994.

engeli oluşturmıştır. Okyanuslara doğru yapılacak deniz yolculuklarından özellikle kaçınan ve Ekvator'un güneyini yasak bölge ilan eden Avrupalıların bu dar penceresi, bu dönemin keşif yolculuklarına yeni bir boyut getirmiştir. Hristiyanlığın kabulü ile dinlerini yaymak maksadıyla kara içinde doğu batı doğrultusunda dolaşan misyonerler, sadece Asya'nın içlerine doğru ilerleme çabasına girişmişlerdi. Yani onların yolları, inançlarının izin verdiği kadardır.

İPEK YOLU HARİTASI

K. S. Y. 1112-140

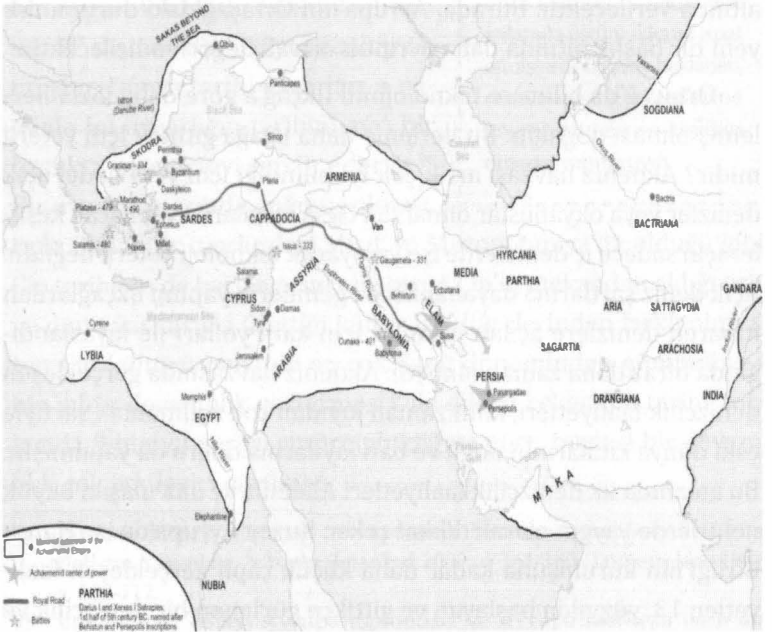
Harita- 1: İpek ve Baharat Yolu⁹¹

Kara içlerindeki ana yol güzergahları da doğu ile batı arasındaki bu etkileşimi ortaya koymaktadır. Keşifler çağına gelmeden, ulaşımın eski dünya kıtalarındaki durumu daha ziyade bölgesel etkileşimlere olanak verecek şekilde yürümüş, bölgeler arası ticarete ise, mallar

91 http://www.fourwinds10.net/siterun_data/history/world/news.php?q=1293817177

el değiştirerek ulaştırılmıştır. Büyük transit yollar, İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi yollar İlkçağ dünyasında henüz çok yeni oluşumlardır (Harita-1). Anadolu'daki meşhur Kral Yolu⁹² örneğinde olduğu gibi bilinen dünya kendi sınırları içinde bir harekete sahipti (Harita-2).

Tüm bu faaliyetlerin eski dünya kıtaları çevresinde gelişiyor olması, bilinen dünyanın sınırları hakkında bir fikir vermektedir. Bilinen dünya bu kıtaların orta kesimi ile sınırlıdır. Kenarlarda ya da uç kesimlerde kalanlar ise ya bu merkezden yalıtılmış ya da bir şekilde bağlantılarını sürdürme çabasını devam ettirmiştir. İlkçağ keşif tarihi ana hatları ile bu şekilde incelenmiştir.

Harita- 2: Kral Yolu⁹³

92 İlkçağ Anadolu'sundaki önemli bir ticaret yoludur. Sard (Salihli-İzmir)'dan başlar, Sus (İran)'da son bulur.

93 Bu yol çok daha eski olmasına rağmen, Pers İmparatorluğu'nun döneminde (MÖ. 500) çok etkili hale gelmiştir. "Map achaemenid empire en". Licensed under CC BY-SA 2.5-2.0-1.0 via Wikimedia Commons - http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_achaemenid_empire_en.png#/media/File:Map_achaemenid_empire_en.png.

Ortaçağ Keşifleri

Ortaçağ dünya tarihinde çok önemli kutuplaşmaların yaşandığı, iki büyük dinin var olma mücadelesi verdiği ve eski dünya karalarındaki yerleşik hayatın yeniden düzenlendiği bir çağdır. Göçler, yeni yerleşmelerin kurulması yeni etnik yapıların oluşması ve yeni kültürlerin ortaya çıkışı sancılı ve hatta çalkantılı şekilde olmuştur. Salgın hastalıklar savaşlar kadar öldürücü olmuş, dünya İslam dini ile şereflenmiştir. Ortaçağ keşifleri, önce denizlerdeki keşiflerin anlatımı ile başlatılmıştır. Karadaki keşifler daha ziyade ayrı ayrı incelenen olan, Vikingler, Araplar, Çinliler ve Hintliler başlıkları altında verilecektir. Burada, Avrupa'nın Ortaçağ'daki durumu ise yeni bir başlık altında daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Ortaçağ'da bilim ve teknolojinin İlkçağ'a göre daha fazla ilerlemiş olması doğaldır. Bu ilerleme daha uzağa gitmek için yeterli midir? Akdeniz havzası artık çok iyi bilindiği için yeni hedef açık denizler veya okyanuslar olmalıdır. Oysa buralarda yapılacak keşifler için sadece iç denizlerde işe yarayacak teknoloji yeterli değildir. Açık deniz şartlarına dayanabilecek gemilerin yapımı ilkçağlardan itibaren denizlere açılan insanlar için kara yolları ile kıyaslandığında biraz daha zaman almıştır. Akdeniz havzasında gerçekleşen denizcilik faaliyetleri, kimi zaman kıyıda çok açılmamak şartıyla eski dünya kıtalarının doğu ve batı kıyılarına doğru da yapılmıştır. Bu anlamda ilk denizcilik faaliyetleri Akdeniz ve ona ulaşan büyük nehirlerde yaygın olarak dikkat çeker. Kuzey Avrupa'da ise Hansa Birliği'nin kuruluşuna kadar daha küçük çaplı gerçekleşen faaliyetler, 13. yüzyılda başlayan ve gittikçe güçlenen bir denizcilik ve ticaret ağının oluşmasına yol açar. Baltık Denizi'nin iklimsel şartlarının zorlayıcılığı ve ticaret için gerekli bağlantılar bir yana, bölgede yaşayan Vikinglerin kendilerine has yaşam tarzları denizcilik faaliyetlerinin yürütülmesini etkileyen en önemli unsurlardır. Kuzey Avrupalılar, Hansa Birliği kurulunca, Avrupa'nın kuzeyinde kendi bölgelerinde ticari faaliyetler gerçekleştirmişler, Haçlı seferlerine gemi kiralayarak Akdeniz havzası ile de bağlantı kurmuşlar

ve böylece daha güneydeki deniz yolları ile tanışmışlardı.⁹⁴ Elbette Akdeniz'deki zengin ticaret ağı, ılıman iklim koşulları ve doğudan gelen malların çeşitliliği, kuzey Avrupa ile ticari faaliyetlerin denizler üzerinden gelişmesinde ve Hansa Birliği'nin etki alanının genişlemesinde rol oynamıştır. Ortaçağ dünyasının sosyal ve ekonomik düzeni eski dünya kıtalarında farklı yollara sapmıştı. Avrupa kendi içine dönerken eski dünyanın başka yerlerinde başka toplumlar keşif düşüncesini nasıl yaşamaktaydılar?

Çin Uygarlığı, eski dünyada Asya'nın en doğusunda yayılan kadim bir uygarlık olarak, tarihin bilinen seyri⁹⁵ dışında bir hikâyeye sahip olmuştur. Dünya tarihi yazarları o nedenle bu uygarlığın tarihini ayrı bir başlıkta incelemeyi tercih ederler.⁹⁶

Çinliler, Avrupalılardan çok önce bilimsel ve teknolojik anlamda üstünlüklerini ispat etmişlerdi. O halde beklenen, dünyanın diğer yerlerine onların gitmesi ve keşifleri onların yapmasıydı.

Bir ırmak kenarında doğmuş olması, tıpkı ilk kültür merkezleri Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, Çin tarihinin de başlangıcını oluşturur. Çin'in mekandan aldığı esin ve onun vasıtasıyla ürettiği kültür ise diğerlerinden farklı olmuştur. Çin kültürü belki de en çok Şang döneminden günümüze 4 bin yıldır devamlılık göstermesi⁹⁷ ile dikkat çeker. Çin tarihi, toplamda 5 bin yıl geriye götürülebildiğine göre, böylesi bir devamlılık çok etkileyici görünür.

94 Pirenne Henry, Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2009, s. 161-180; Tümertekin, 1987, s. 105-112.

95 Burada kast edilen Avrupa toplumları ve Avrupa merkezli tarih anlayışıdır. Bu anlayışta toplumlar, bunların gelişimleri ve modernleşmeleri belli bir kalıp içinde ele alınarak anlatılmıştır. 19. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel düşünceler özellikle de sosyologlar bu düşünce tarzını red ederek anlamaya ve yorumlamaya dönük bir tarih anlayışı geliştirilmesi tezini öne sürmüşlerdir. Bkz. Gülbekian Komisyonu, Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

96 Bkz. McNeill, 2008.

97 Davis, 2004, s. 72.

İlkçağda Çin bölgesinde yaşayan toplumların hakkında her ne kadar sınırlı bilgiler olsa da Çin biliminin MÖ. 5 bin yıl geriye kadar gittiği bilinmektedir. Özellikle astronomide çok ilerlemiş olan Çinliler, Mısır'dan bin yıl kadar önce güneş tutulmasını kayıt etmişlerdir. Bunun dışında kullandıkları "kehanet kemikleri" sayesinde birçok astrolojik olayın yaşını tespit etmişlerdir. Uzayın güçlü kuvvetler ile dolu olduğunu düşünmüşler, yıldız haritaları çıkarmışlar, güneş saatini takvim yapımında kullanmışlar ve meridyenin bir yayı ile yerküresel uzunlukları ölçmeyi başarmışlardır. Bu olaylar Eratosten'den bin yıl öncesinde gerçekleşmiştir. Yine MÖ. 2000'den itibaren manyetik pusulalar, sismograflar ve ayrıntılı tutulan kayıtlar da Çin kültüründeki coğrafya bilgisine eklenebilir.⁹⁸ Çin'in dünya algısı daha gerçekçi bakışla gözlem ve temel bilgilerin elde edilmesine dayalı bir şekilde üretilen bilimsel bilgilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla keşifler için gerekli olan bilgi dağarcığına ve onun vasıtası ile üretilen teknolojiye sahiptiler. Üstelik Avrupalılardan çok önce bilimsel ve teknolojik anlamda üstünlüklerini ispat etmişlerdi. O halde beklenen şey, dünyanın diğer yerlerine onların gitmesi ve keşifleri onların yapmasıydı.

Çinliler ve keşifleri hakkında son yıllarda açığa çıkan bazı bilgiler, onların okyanusu 15. yüzyıldan önce aşmış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun, özellikle haritacılık konusunda verdikleri ürünlere dayandırarak söylendiği bilinmektedir. Çin'in bu noktaya gelmesinde tarihindeki siyasi olayların rolü büyüktür. Çin'in MÖ. 230-221 arasında büyük bir imparatorluk haline dönüşmesi ve ona adını veren Çin sülalesi tarafından yönetilmesi, geleneksel Çin kültüründe önemli bir gelişme olarak görülmüştür. "MÖ 230 ile 221 arasındaki 10 yılda, batıdaki bir krallığın hükümdarlarıyla diğer bütün Çin devletini ele geçirdi. Böylece Çin ilk kez tek bir ailenin Çin sülalesinin yönetimi altında birleşti. Bu birleşmiş yeni ülke Avrupa kıtası kadar büyüktü."⁹⁹ Avrupa kıtası kadar büyük bir alanı

98 Teresi, 2005, s. 174.

99 Davis, 2004, s. 73.

kaplayan devlet, gelişimini sürdürmüş ancak dış dünya ile bağlantı kurma konusunda hep çekimser kalmıştır. Çin'in güçlü bir devlet kurması, batıda Roma sınırlarına dayanmasıyla sonuçlanınca, bu iki medeniyet arasında bir ticaret hareketi doğmuştur. Ama İpek Yolu'nun ortaya çıkması bile, Çin'in kapalı politikasında bazı şeyleri değiştirmemiştir.

“Çinliler ürettikleri ipeği batıdaki ülkelere satıyorlardı ama Himalayaların, Gobi Çölü ve Asya Bozkırları'nın batısındaki halklarla ilgili fazla bir şey bilmiyor, aslında onlarla pek de ilgilenmiyorlardı. Ülkelerini uygarlığın merkezi olarak görüyor, etraflarının yabancılar ile çevrili olduğunu düşünüyorlardı.”¹⁰⁰

Bu düşüncenin şekillendirdiği dış politikaları sayesinde batı ile yaptıkları ticareti de belli sınırlar içinde tutmuşlardır. Çin kervanlarının MÖ 114 yıllarında Asya kıtasının iç kesimlerinde Fergana'ya ulaştığı bilinmektedir. Karadan kurulan bu bağlantılar dışında denizlerde de batı dünyası ile karşılaşma alanları vardı. Milat yıllarında, buluşma noktasının Malay Yarımadası civarı olduğu, denizden temaslar da sağlanmaktaydı.¹⁰¹ Çin'in daha çok Asya'nın güney kıyılarından deniz yolu ile Hint, Malezya Adaları, Seylan, Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeleri jongları¹⁰² ile dolaştıkları da bilinmektedir.

Çin'in kapalı yapısı, bir süre sonra bir seyyahın çabasıyla batıya bir perde aralamıştır. Budist bir din adamı olan Fa Hien'in yolculuk notları sayesinde gezdiği yerler hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir. Fa-Hien (MS. 399-413)¹⁰³ 18 yıllık bir gezi yapmıştır. Bütün İç Asya'yı, Afganistan'ı, Hindistan'ın Pencap ve Ganj bölgelerini, Seylan ve Cava'yı ziyaret etmiştir. Asya'nın iç kesimlerine ilişkin gezileri bazı yerlerin daha bilinir hale gelmesi için önemli

100 A.g.e., s. 74.

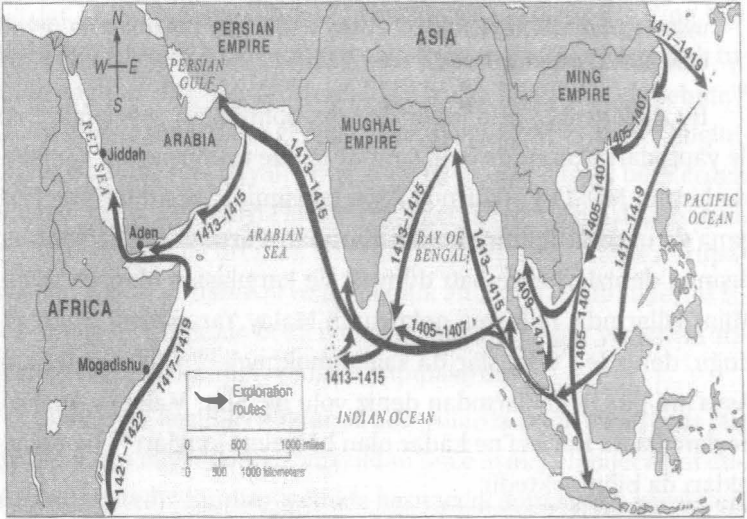
101 McNeill, 2008, 238.

102 Çinlilerin kendilerine has tekneleri.

103 <http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html> adresinden 10.10.2014 tarihinde 18:56'da alınmıştır.

görülmüştür.¹⁰⁴ Ancak Çin'deki bu tür seyyahların sayısı batıdaki girişimlerle kıyaslanmayacak kadar azdır. Çin uzunca bir süre daha kabuğu içinde yaşamaya devam edecektir. MS. 600-1000 yılları arasında yeni Konfüçyüsçü akım sayesinde "Çin'e yabancı gördükleri her şeyi reddeden ilk Sung yöneticilerin izledikleri politika"¹⁰⁵ izlenen gelenekçi yapının devamlılığının sigortası gibidir. Moğol saldırıları ile aralanan Çin yönetimi Ming Hanedanlığı ile tekrar gücüne alınca, yeniden bir açılma yaşanmıştır.

Voyages of Zheng He

Source: Elisabeth Ellis and Anthony Esler, *World History: Connections to Today*, Prentice Hall (adapted)

Harita- 3: Çinin Keşif Faaliyetleri¹⁰⁶

Çin 14. yüzyılda yeni bir yapılanmaya girmiştir. 1368'de "fakir bir çiftçinin zeki oğlu" Chu Yuan Chang, Moğol istilacılara karşı ayaklanma başlattığında kırk yaşındadır. Yönetimi eline alarak kendini, Ming Hanedanlığı'nın ilk imparatoru ilan eder. Ardından gelen amcası Yung Lo o güne kadar görülmemiş bir deniz seferi düzenleyerek, Çin İmparatorluğu'nun büyüklüğünü dünyaya göstermek ister

104 Öngör, 1954, s. 23.

105 McNeill, 2008, s. 321.

106 <http://turkbilimi.com/?p=7188>.

(Harita-3). Seferin Kaptanı Cheng Ho'dur. "Donaması, otuzyedi bin kişilik mürettebat, üç yüz on yedi gemilik filodan oluşmaktadır"¹⁰⁷ Bu görkemli filonun hazırlanışında hiç acemilik yoktur. Sanki Çin daha önce de dünyaya açılmıştır. Bu düşüncüyü destekleyen bazı delillerden de söz edilir. "Somali'den Zanzibar'a kadar uzanan Afrika kıyılarında, T'and (618-906) ve Sung Dönemi (960-1279)'ne ait paralar ve porselenler bulunması" bu tür gezilerin daha önce de yapıldığına kanıt olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸ Çinliler bu filo ile yedi sefer yapmışlardır (Harita:3).

Bu seferler 1433 yılında sona erdiğinde *Büyük Çin Çekilmesi* diye adlandırılan Çin'in tekrar kendi içine dönüşü başlamış, gemicilik faaliyetleri de böylece kademeli şekilde sona ermiştir. Hanedanlığın dışına çıkanlara ağır cezalar verileceğinin ilanı ile başlayan süreç, 1500 yılında "ikiden fazla yelken direği olan her türlü yelkenlinin imalinin suç olması" yasasının uygulanmasıyla devam eder. Sonrasında ise "1551'de casusluk kavramı, denize çok direkli gemi ile açılan herkesi ticaret amacı ile açılanları bile kapsamak üzere yeniden tanımlanır."¹⁰⁹ Çin böylece keşifler çağını kendi evine kapanmış, kapı ve pencerelerini de sıkı sıkıya kapatmış şekilde geçirmeye karar vermiştir. "Kaşif olmak için tüm teknolojik ve doğal kaynaklarla akla sahip olmalarına karşın, Çinliler kendilerini keşfedilmeye mahkum etmişlerdi."¹¹⁰ Çin'in bundan sonraki kaderini de bu durağan durumları belirleyecektir.

Çin'in bu tavrını yadırgamak yerine kültürel yapılarına ve inanç sistemlerine bakmak gerekir. Kendilerini her zaman dünyanın en üstün toplumu ilan etmiş olan Çin, dış dünyadan bir şey talep etmekten çok uzak noktadadır. Dış dünya ile ilişkisi sadece

107 "Filodaki gemiler çeşitli büyüklükteydi. Hazine gemizi 9 direkli 15 metre uzunluğunda 6 metre genişliğindeydi. At gemisi, konaklama gemisi, onarım gemisi, beş direkli ve olağanüstü ölçülerde savaş gemisi de vardı." Bkz. Boorstin, 1994, s. 187.

108 Boorstin, 1994, s. 188.; Bkz. Davis, 2004, s. 70-87.

109 Boorstin, 1994, s. 196.

110 A.g.e., s. 197.

üstünlüğünü göstermek ve bunu tanıtmaktan ibarettir. Bu girişimler dışında Çin'in keşifler çerçevesine uyan hiçbir faaliyetini tarih sayfaları yazmamaktadır. Çin için dış dünya, Afrika'dan gelen bir *zürafanın cazibesi*¹¹¹ dışında hiçbir anlam ifade etmez. Çin yine geleneksel çizgisine döner. Bundan sonra Çin'in dünya ile bağlantı kurması için¹¹² çok zaman geçmesi gerekecektir. Kısa bir dışa açılmadan sonra Çin yine geleneksel içe kapanık çizgisine dönmüştür.

Hint Uygarlığı, Çin'in kadim komşusu, eski dünya kıtasındaki köklü kavimlerden biridir. Batı kavramı Avrupa, doğu kavramı da Asya özellikle de Asyanın doğusu ile tanımlandığında, Hindistan'ın

Hindistan, keşiflerin faili olmak yerine, nesnesi olarak keşiflerin hayallerini süslemiştir. Büyük İskender'in ömrünü vakfederek verdiği, Portekizlilerin yüzyıl harcadıkları, İspanyolların bu uğurda Atlantik'in bilinmeyenlerine doğru yelken açtıkları rüya ülkesi "Hindistan" olmuştur.

da içinde olduğu Hazar ve Arabistan'a kadar uzanan bölge bu iki alan arasında kalmıştır. Çinliler için güney batıda kalan Hindistan, Avrupalıların doğu düşüncesi içinde yer almaktadır. Bu nedenle, Hindistan, dünya tarihinde doğunun ve batının arasında kalan bir denkleşme yüzeyi gibidir. Bu mekansal konumlandırma Hindistan'ın kaderini nasıl etkilemiştir?

MÖ. 2300 yıllarında ilk şehirleri ortaya çıkmaya başlayan Harrapanlar¹¹³ o dönemin Hint kültürünü

111 Hanedanın sarayına Bengal'den getirilen zürafa; Çin için Portekizlilerin peşinde koştuğu altın, baharat, köle ve güç edinme isteklerinden çok daha önemlidir. Bkz. Boorstin, 1994, s. 195.

112 Çin, tüm dünya keşifler ve sömürgecilik ile savrulurken kendi iç dünyasında yaşama çizgisini devam ettirmeye çalışmış, Afyon savaşları öncesi ve sonrasında yaşananlar, dünya savaşları ve soğuk savaş dönemlerinde bile bu çabaların devam ettiği görülmüştür. 1978'de başlayan dışa açılma politikası günümüze kadar hız kazanarak gelmiştir. Bkz. Çeştepe Hamza, "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi Ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri," Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 17, 2012, s. 45-62.

113 "Hazreti İsa'dan önce yaklaşık 2500-1500 yılları arasında yani bin yıldan fazla bir zaman boyunca İndüs vadisinde, Mohenjo-Daro ve Harrapa'da tarihin en parlak medeniyetlerinden biri ışıldadı. Dik

temsil etmekteydiler. Sümerlerle yakın temas halinde olan bu uygarlık taş ve metal teknolojisi üzerinde uzmanlaşmıştı.

Hindistan ilk kez Moryalar Hanedanı tarafından (MÖ. 322-185) birleştirilmiş ve Budizmi kabul ettikten sonra (MÖ. 273-232) sınırlarının ötesine yayılmayı başarmıştır. Büyük İskender'in ele geçirdiği bu alanlar iki yüz yıl kadar böyle kalır, daha sonra

Vikingler, zor şartlar altında yürütmeye çalışıldan tarımsal faaliyetler, artan nüfus karşısında yeterli gelmeyince yeni yerler bulma zorunluluğu ile hareket ettiler.

Kuşanlar tarafından yönetilir (MS. 30-244). Hindistan'ın 4. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar Guptalar tarafından yönetilmesi özellikle sanat dallarında ilerlemelerini sağlar. Hint Rönesansı da denilebilecek bu dönemde mimari, heykeltıraşlık, resim, şiir ve müzikte özgün eserler üretirler. Hint kültürünün temellerini atan bu dönem Hindu dininin de şekillendiği dönemdir. Hindistan bu tarihlerden sonra Müslümanlıkla tanışmış, Araplar ve kuzeyden Türkler Hindistan'a girerek devletler kurmuşlar, Moğol istilasını görmüş, sonrasında 15. yüzyıla kadar milli bir krallık olarak kalmıştır. Portekizlilerin gelişi ile sömürgeciliğin dünyadaki sembol alanlarından biri haline dönüşmüşlerdir.¹¹⁴ Hindistan'ın bulunduğu yarımada onu iki yönden kuşatan İndus ve Ganj nehirleri arasında kalmış, Muson ikliminin getirdiği çeşitlilik de eklenince farklı bir kültürün ortaya çıkması için gerekli tüm coğrafi şartlar oluşmuştur. Dekkan platosunun zengin volkanik toprakları, ılıman iklim ve dönemlik yağış şartları, ürün çeşitliliğine imkan verirken, bu ürünlerin doğu ve batı arasındaki dağıtımı için konumu da uygundur. Tüm bunlara Dekkan platosunun volkanik yapısının sunduğu metalürjik çeşitlilik eklenince, ekonomik zenginlik ortaya çıkmış olur.

açıyla kesişen sokakları kamu binalarını bir araya toplayan bir kalesi, tuğladan güzel evleri, kanalizasyonları ve banyoları, hayalleri durduran dekorlarıyla düzenli bir şehirciliğin dünyada ilk örneklerini veren kentleri..." Bkz. Garaudy, İnsanlığın Medeniyet Destanı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

114 A.g.e., s. 70-82.

Hint biliminin, batı dünyasından çok önce geliştirdiği ilkler; bütün dünya bilim tarihi açısından da önemlidir. Örneğin, matematikteki öncülükleri, cebiri keşfetmiş olmaları, tıptaki başarıları, ilkçağ Yunan dünyasının çok önünde olduklarının kanıtıdır.¹¹⁵ Hint tarihinde özellikle Budizm'in etkisiyle Meru Dağı, simgesel bir anlam taşımaktadır. Hinduizm'de ise Himalaya'nın karlı tepeleri kutsal bir semboldü.¹¹⁶ Dolaşısıyla dağlar üzerinde birçok tapınak yapılmış ve bu alanlara yapılan gezi ve ziyaretler arınma vasıtası olmuştur. Müslümanlık ile birlikte Arap dünyası ile kurduğu temaslar özellikle Abbasiler döneminde gerçekleştirilen çeviri hareketleri sırasında Hint bilimsel birikimi, İslam bilimi ile birleştirilmiş, bu yolla batıya nakledilmiştir.¹¹⁷ Kısaca Hint kültürü ve şekillendirici etkiler konusunda verilen bu bilgilerden sonra keşifler ve Hindistan konusu üzerinde durulacaktır.

Hint kültürünün keşiflere ilk ve ortaçağda yaptığı büyük bir katkıdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu konuda Budistlerin kara içlerine yaptığı seyahatler dışında başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Bir geçiş alanı olan Hindistan bölgesi, doğu ile batının denkleşme yüzeyinde, kendine has yapısı ile ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Çok ilgi çekici bir şekilde Hindistan, keşiflerin *faili* olmak yerine, *nesnesi* olarak keşiflerin hayallerini süslemiştir. Büyük İskender'in ömrünü vakfederek vardığı, Portekizlilerin yüzyıl harcadıkları, İspanyolların bu uğurda Atlantik'in bilinmeyenlerine doğru yelken açtıkları *rüya ülkesi* "Hindistan" olmuştur.

Vikingler,¹¹⁹ Avrupa'nın kuzeyinde yerleşmiş olmakla birlikte, Ortaçağ başlarında Avrupa'da her yöne doğru ilerleme çabasındaydılar.

115 Bkz. Tekeli vd. 2001, s. 3-5.

116 Boorstin, 1994, s. 84-87.

117 Halife Memun'un kurduğu Beyt'ül Hikme'de bulunan tercümalardan bir kısmının Hintçe eserleri tercüme ettikleri bilinmektedir. Bkz. Tekeli vd. 2001, s. 155.

118 McNeill, Hinduların temas halinde oldukları Müslümanlara karşı Hindu mirasını koruma çabasında olduğunu bunun için yumuşak güç kullandıklarını anlatır. 2008, s. 322-325.

119 Avrupa'nın kuzeyinde yaşayan halklar daha sonraları özellikle kavimler göçü ve başka etkilerle güneye doğru hareket etmişler, güneydeki Romalılar da kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Ancak bu kitabın konusunu oluşturan keşif faaliyeti açısından burada sadece Vikingler üzerinde durulacaktır.

Karadan nehir kollarını takip ederken denizden de güneye doğru inmişlerdir. Vikinglerin sadece Avrupa değil, Atlas Okyanusu üzerinde de yolculukları olmuştur. Bu sayede belki de Ortaçağ'ın bilinen en büyük keşfini gerçekleştirmişlerdir.

Vikingler, İskandinavya ve özellikle bugünkü Norveç merkez olmak üzere Kuzey Avrupa'da yaşamışlardır.¹²⁰ Gerçek kökenleri hakkında net bilgiler olmasa da nasıl bir toplum oldukları hakkında oldukça önemli ipuçlarına ulaşılmıştır.

“Manevi yönleri acımasız dünyalarının günlük gereksinimlerine uygun bir şekilde sözde iyimserlikten ve yalancı umutlardan uzak bir paganizmdi. Tanrıları eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi insanlık erdemlerini temsil etmiyor; bunun yerine birer yoldaş ya da hayat yolunda birer oyuncu gibi davranıyorlardı. Böylelikle savaş meydanında ölmek gibi Valhalla'nın kapısını açan büyük bir serüvene eşlik edebiliyorlardı. Kaderciydiler; iyi birer yoldaşlar; savaş sanatında kadınlarda, yağmacılık ve tecavüzde uzmandılar; vicdanı da iyiliği de kötülüğü de; erdemi de günahı da bilmeyen birer korsandılar. Davranışlarının sınırı dünyalarının sonu yoktu.”¹²¹

Bu çarpıcı tahlil, onların Avrupa'nın içlerine korku salarak nasıl yayıldıklarını, Karadeniz'den Arap Yarımadası'na kadar nasıl ilerledik-

Erik Raude'nin oğlu Leif Eriksson, 999'da okyanusu aşmayı basit bir tekne ile başardı.

lerini açıklamaktadır. Ancak özellikle kiliselere yaptıkları saldırılar ve korkusuzlukları vurgulansa da Vikinglerin çok vurgulanmayan gerçek toplumsal yapılarının gözden kaçmaması gerekir. “Vikingler uygarlaşmamış barbarlar değillerdir. Onlar basit çiftçiler, çok iyi gemiciler, mükemmel denizciler ve kılavuzlar, açık-gözlü tüccarlar, becerikli zanaatkarlar olarak göreceli açık ve demokratik bir toplum yaşantısına sahiptiler.”¹²² Bir dönem kabına sığmayan köpürüp taşan Vikingler, zor şartlar altında yürütmeye

120 Boorstin, 1994, s. 200-205; Öngör, 1954, s. 32.

121 Hobhouse, 1999, s. 257.

122 Schofield Tracey Ann, Vikings, Teaching&Learning Company, Carthage, 2002, p.5. <http://gec.kmu.edu.tw/~lc/ecorner/eBook/Vikings.pdf> adresinden 12.12.2014 tarihinde 10:27'de alınmıştır.

çalıştıkları tarımsal faaliyetler, artan nüfus karşısında yeterli gelmeyince yeni yerler bulma zorunluluğu ile hareket ettiler. Bu ihtiyaç onları sadece Avrupa içlerine değil, Bağdat'a ve Atlas Okyanusu ötesine kadar sürüklemiştir.¹²³

Vikinglerin en eski bilinen seyyahlarından Ottar Norveç'in kuzeyinde Laponya'ya ve oradan Kuzey Burnu'nu aşarak, Biarmaland'a (Arhangelsk) varmıştır. Bir Danimarkalı olan Wulfstan ise Baltık Denizi'nin sonuna kadar gitmiştir. Vikinglerin esas keşif yolculukları, batıya doğru Atlas Okyanusu üzerinden gerçekleştirdikleri seyahatlerdir. Batıya doğru yaptıkları keşif gezilerinde hem koloni kurmuşlar hem de her seferinde daha batıya doğru hareket etmişlerdir. 7. yüzyıldan itibaren Büyük Britanya'nın kuzeyindeki adalara (Oecades, Faroer) ve daha önce İrlandalı rahipler tarafından 8. yüzyılın sonlarında (795) gidilmiş olan İzlanda Adası'na gitmeyi başarmışlardır. Vikinglerin İzlanda'ya gelişleri (860) devamında ilk göçmenlerin yerleşmesi 804'ten itibaren gerçekleşmiştir. Adanın "*ice land*" (buz memleketi) anlamındaki adı, Vikingler tarafından verilmiştir. Adanın ilk keşfinin Norveçli İngolv adında biri tarafından yapıldığı ve Reykjavik'i de onun kurduğu belirtilmiştir.¹²⁴

Bir İzlandalı olan Gunnbjörn Ulussönn'ün ortaya attığı batıda daha yüksek bir arazinin varlığı fikri, Viking Erik Raude¹²⁵ tarafından değerlendirilmiş, böylece Grönland adını verdiği adayı keşfetmiştir. Burada, adanın güneybatı kıyılarında Juliannehab yakınlarında bir koloni kurmuş ve getirdiği göçmenleri 986'da buraya yerleştirmiştir. Grönland'daki bu ilk yerleşimciler, bu alanda başka insanlara ait izler bulmuşlardır. Bu izler, deriden yapılmış kayıklar, yontulmuş taştan bazı eşyalar şeklindedir.¹²⁶ Avrupalı Viking-

123 A.g.e., s. 6.

124 Matthews, 2003, s. 12-13; Bertino Serge, Denizlerde Keşifler ve Kaşifler, Başkan Yayınları, İstanbul 1979, s. 22-30; Öngör, 1954, s. 33.

125 Kızıl Eric lakabıyla ünlenen Eric Raude, son derece kavgacı bir kişidir. Yaptığı son kavgadan sonra kabilesinden ayrılarak batıya doğru yelken açar. Hakkında ayrıntı için Bkz. Bertino, 1979.

126 Öngör, 1954, s. 33.

ler, izlerini buldukları ama tanımadıkları bu kavim ile daha sonra tanışmışlardır. 19. yüzyılın ortalarına doğru, Amerikalı Eskimolar (Skrelingler) tarafından saldırıya uğrayan ada sakinleri, belki de bu olay sonucu adayı terk etmişlerdir. Çünkü tam da bu dönemlerde ada sakinleri ortadan kaybolmuştur. Adanın 16. yüzyılda tekrar keşfedilmesine kadar Grönland Avrupalılar tarafından unutulmuştur.¹²⁷ Dolayısıyla Vikinglerin keşifleri devamı gelmeyen bir çıkarmadan ibaret kalmıştır.

Vikinglerin kuzey Atlantik'teki faaliyetleri buradaki adaları keşfetmeleri ile sınırlı değildir. Erik Raude'nin oğlu Leif Erikssönn, 999'da okyanusu aşmayı basit bir tekne ile başarır.¹²⁸ Batıya geçiş kuzeyde okyanusun daraldığı ve enlem dairelerinin kısaldığı bir noktada gerçekleşmiştir. Ancak o dönemin ulaşım vasıtalarıyla gemi teknolojisi düşünüldüğünde, okyanusun güçlü dalga ve akıntılarına rağmen son derece önemli bir iş başarılmıştır. Bu olayın, ilk okyanus aşırı seyahat olarak nitelenmesi tartışma götürse¹²⁹ de Ortaçağ Avrupası için az görülen bir cesaret ve keşif örneğidir.

Vikinglerin Atlas Okyanusu'nun karşısındaki maceraları bir süre daha devam etmiştir. Torfinn Karlsemne, 1003'de çoğu kadın ve çocuk olan 160 kişi ve üç gemi ile Kuzey Amerika kıyılarına hareket etmiştir. Beraberlerinde hayvan, tarım aleti ve hububat tohumu bulunduğu halde kıyı boyunca seyahat etmişler geçtikleri kıyılarda sırasıyla Helleland, Markland, Vinland adını verdikleri yerlere uğramışlardır. Beraberlerinde götürdükleri malzemelere bakılırsa yeni bir vatan arayışının varlığı açıktır. Zaman zaman yerlilerle mücadelelerle geçen bu kıyılardaki 3 yılın sonunda, Karlsemne, Amerika'da doğan oğlu, karısı ve beraberinde getirdiği üç yerli ile tekrar İzlanda'ya dönmüştür.¹³⁰ Bu girişimin etkisiyle yeni bulunan yerlere başka bir sefer daha düzenlenmiştir. Ertesi yıl

127 A.g.e., s. 34.

128 Matthews, 2003, s. 12-13; Öngör, 1954, s. 34.

129 Okyanus aşırı yolculuklar ile ilgili başka kavimlerin deneyimlerinden de söz edilmektedir. Bu konu daha sonra tartışılacaktır.

130 Öngör, 1954, s. 34.

İslam dünyasının keşiflere katkısı hem derledikleri ve yenilerini ekledikleri mekansal bilgiler hem de kartografya alanında olmuştur.

Erik Raude'nin damadı Torvald, kardeşleri Helge ve Finnboge ile birlikte Vinland'a gitmiştir. Ancak bu girişim de bu toprakların Viking yurduna dönüşmesini sağlayamamıştır. Bu Vikinglerin 11. yüzyılın başlarında yapılan

en son Amerika seyahati olarak bilinmektedir. Vikinglerin 12. yüzyılın başlarında ve ortalarında başka bazı seyahatler yapmış olma ihtimalleri vardır. 12. yüzyılın sonlarında Vikingler Spirtzberg Takımadaları'nı ve Jan Mayen Adası'nı da keşfetmişlerdir.¹³¹ 12. yüzyıldan sonra Avrupa'da meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi değişimler beraberinde daha güçlü merkezi ve milli monarşilerin kurulması kuzeyde güçlenen Hansa Birliği bölgede çevresi için ciddi tehditler oluşturan Viking akınlarının durmasına yol açmıştır.

Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde gerçekleşen bu yolculuklar sırasında, Avrupa'da bu okyanusa açılmanın imkansızlığından kimse şüphe duymuyordu. Hristiyan dünyası dünyanın sonunu kendi yaşam alanı ile belirlemiş ve diğer alanları yok saymıştı. Vikingler ise bu arayışlarında ne kutup yıldızından ne de güneşten yararlanma şansı vardı. Onlar "kuşları, balıkları, akıntıları, sürüklenen ağaçları, denizdeki yosunları, suyun rengini, buzulların parçalanmasını, bulutları ve rüzgarı"¹³² rehber edinerek yolculuklarını gerçekleştirmişlerdi. Yaşadıkları ortama göre daha uygun yerler arama ihtiyacıyla çıktıkları yolda, cesaretleri en önemli kılavuzlarından biri olmuştur.

15. yüzyıl keşiflerinden söz etmeden önce Vikinglerin bu faaliyetlerinin Avrupa kıtasının geri kalanında yaşananlara ne kadar tezat bir girişim olduğu görülmektedir. Pagan olan Vikinglerin tarihlerine ait en önemli bilgiler, sözlü edebiyat ürünleri olan sagalar¹³³ tarafından verilmektedir. Viking toplumu Avrupa'daki de-

131 Bertino, 1979, s. 22-30; Öngör, 1954, s. 34.

132 Boorstin, 1994, s. 121.

133 Sagaların tarihi bir kanıt olarak değerleri tartışılmaktadır. Ancak başka kanıtlarla yapılan karşılaştırmalarda görülen uyumlar ve daha

ğişim dalgaları içinde eriyip giderken pagan dini de Hıristiyanlık karşısında etkisini yitirmiştir.

İslam Uygarlığı, İslamiyet ile birlikte oluşan bir uygarlıktır. Burada çok geniş bir zaman dilimine yayılan bu uygarlığın, Ortaçağ dönemindeki durumu üzerinde durulacaktır. İlk zamanlar esas bünyesini Araplar oluşturur. İslamiyet, 610 yılında Hz. Muhammed (SAV)'e gelen ilk vahiyle birlikte Asya'nın batı topraklarında, Arabistan Yarımadası'nda doğmuştur. Ortadoğu'nun tam da ortasında Mekke'de başlayan İslam'ın yükselişi kısa sürede büyüyerek, devletleşme sürecinin ardından, dört bir yöne doğru, savaşarak ya da diplomatik yollarla, bir yandan Avrupa'nın iç kesimlerine öte yandan Asya'nın güney doğu ucuna doğru, batıda Afrika'nın kuzey kıyı şeridi boyunca yayılmıştır. Siyasi tarihi ilgilendiren bu olaylar bütünü, bilim tarihi ve keşifler tarihine her zaman kılavuzluk etmiş hatta yönlendirmiştir. Sözü geçen yerlerde otoritesini kuran İslam devleti 9. ve 10. yüzyıllarda artık hatırı sayılır bir siyasi, ekonomik ve sosyal potansiyele sahiptir.¹³⁴ Bu dönemde çağın en önemli ticaret yollarını elinde bulundurmakta, doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmektedir.

İslam devletinin siyasi ve ekonomik başarısı, bilimsel alanda da kendini göstermiştir. Döneminin çok ilerisinde bilim adamları yetişmiş, üretilen bilgiler modern dünyanın hâlâ üzerinde çalıştığı nitelikte olmuş, yapılan ölçümler kesinlikleri ile dikkat çekmiştir. Ortaya çıkan bu panoramanın en şekillendirici gücü, İslam devletini de var eden İslam dini ve onun takip ettiği kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim olmuştur. İslam dinine göre yeniden şekillenen Arap toplumu, Kuran'ın emirlerine göre, bilgiye ve ilme

başka kaynakların olmaması bunları önemli kılmaktadır. Bkz. Short R. William, "The Sagas of Icelanders as a Historical Source," 2005. http://www.hurstwic.org/library/arms_in_sagas/sagas_as_historical_source.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 11:17'de alınmıştır.

134 Nasr, Seyyid Hüseyin, İslam ve Bilim, Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 9.

büyük önem vermiş,¹³⁵ dünyanın bütün bilgi birikimini kısa süre içinde birkaç yerde kurdukları büyük ilim merkezleri ve kütüphanelerde toplamışlardır. Bu toplanan kitaplar, Sanskritçe, eski Yunanca, Çince ya da başka dillerden olsa da bunların çevrilmesi için maddi manevi her türlü çaba sarf edilmiştir. Özellikle yakınlığı nedeniyle İlkçağ Yunan mirasına talip olan İslam dünyası, buradan aldığı bilgileri büyük bir titizlikle incelemiş, doğrulamış, gerekirse düzeltmiş, şerhler yazmış ve geliştirmiştir. Bu çok önemli ilmi hareket beraberinde, keşiflere olanak sağlayan dünya algısının gelişmesini ve teknolojinin de ilerlemesini getirmiştir. Bir yandan matematik coğrafya alanında çalışmalar yapılarak dünyanın şekli özellikleri ve bazı coğrafi olaylarının neden ve sonuçları açıklanmaya çalışılmış öte yandan hem sınırlar içinde hem de sınırlar dışındaki yerler gezilerek tasviri coğrafya anlayışı devam ettirilmiştir.¹³⁶ Böylelikle önemli miktarda bilgi birikimi ortaya çıkmış, bu birikimler günlük hayata yansıyacak teknolojiye de dönüşmüştür. Mimari, yönetim, mühendislik, tıp ve diğer alanlarda yapılan üretimler ve verilen hizmetler toplumsal refahı artırmıştır.

Sınırlarını genişletmek konusunda kararlılıkla ilerleyen ve cihat anlayışı ile bu çabayı devam ettiren İslam dünyası için keşif seyahatleri, kendi sınırları içinde ya da dışında seyyahların gezileri şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da yaşanan bilimsel anlamdaki gerileme İslam dünyasında görülmemiş, bilakis dünya bilgi hazinesi artırılmıştır. Bu genel bilimsel bakış açısına ek olarak ekonomik refah ve sosyal düzenin Avrupa ile kıyaslanmayacak kadar yüksek seviyede olması, İlkçağ'da erişilen bilimsel seviyenin yok olup gitmesini engellemiştir. İslam dünyasında keşifler ve keşiflere katkı sağlayacak gelişmeler iki açıdan incelenebilir. **Birincisi**, doğrudan seyyahların yaptığı seyahatler ve derledikleri bilgilerden oluşturdukları kitaplardır. Özellikle Asya'nın iç kesimleri ve güney Asya, Uzakdoğu hakkındaki yazıları dönemlerine ışık

135 Davis, 2007, s. 124-126.

136 Tekeli vd. 2001, s. 154-156.

tutan son derece değerli eserlerdir.¹³⁷ **İkincisi**, kartografya alanında yaptıkları katkılardır. Batlamyus ve Eratosten¹³⁸ başta olmak üzere İlkçağ'da dünyanın şekli, boyutları ve koordinat sistemi hakkında yapılan hemen tüm çalışmalar, İslam bilim titizliği ile yeniden gözden geçirilmiş ve hesaplamalar daha doğru hale getirilmiştir. Harita üzerine yeni bilgiler eklenmiş bu sayede coğrafya bilgisini artırmışlardır.¹³⁹ Her iki kanaldan gelen bilgiler bir araya geldiğinde özellikle deniz aşırı yolculuklar konusunda Arap gemicilerin önemli mesafeler kaydettikleri¹⁴⁰ bilinmektedir. Süleyman el-Mahri ve İbn Vahhab adındaki iki Basralı tüccarın deniz yolu ile Çin'e yaptıkları seferler bu konudaki girişimlerin ilk örnekleri olarak ifade edilmiştir. Bu seyahat hakkında birisi, bizzat Süleyman tarafından yazılmış olduğu belirtilen iki kitap, Çin yolunda gözlemlenen doğal ve beşeri özellikleri anlatmıştır.¹⁴¹ Bu eserler son derece kıymetli bilgiler taşıdığından, Avrupalılar keşif faaliyetlerinde bunları kullanmışlardır.

İslam dünyası bilimsel birikiminin Avrupa'ya nakledilmesi doğrudan ya da dolaylı yollarla gerçekleşmiş ve bunun sonunda

137 İbn Hurdazbih, Ya'kubi, İbn Rusteh, İbn Fakih el hemedani, Kudame bin Cafer, İstahri, ve İbn Havkal'ın eserlerindeki Türkler ve yaşadıkları yerler ile ilgili kısımların derlendiği eser bu konuda çok önemli bilgiler içermektedir. Bkz. Yörükhan, 2004; Şeşen Ramazan, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara, 2001.

138 "İslamda coğrafyanın bilimsel incelenmesi Yunan etkisi altında başlamıştır. Özellikle Halife el-Me'mun döneminde Yunanca yapıtların Arapça'ya çevrilmesi yaygınlaşmış ve Batlamyus Araplarca tanınmıştır." Bkz. Tez, 2009, s. 267-287.

139 Birçok İslam coğrafyacısı içinde Ebu Reyhan el-Biruni'nin Tahdid nihayet el emakin (Şehirlerin koordinatlarının belirlenmesi), Hindistan, Eski Milletler Tarihi ve Kanun el Mes'udi adındaki eserleri bu gelişmeye en güzel örnekleri sunar. Ayrıca büyük seyyah İbn Batuta'nın Tuhfet'ün-Nuzzar (Gözlemcilere Hediye) Ortaçağ'ın en önemli coğrafya eserleri arasındadır. Bkz. Nasr, 2006, s. 42-43.

140 "Arap ve Fars denizcilerin Hindistan, Cava, Sumatra ve Çin gibi uzak ülkelere yaptıkları geniş çaplı geziler dikkatleri deniz coğrafyasına çekmiş ve bu dönemde Çin ve Hindistan konusunda ilginç kitaplar yazılmıştır". Tez, 2009, s. 271.

141 Öngör, 1954, s. 25.

Avrupa, keşiflere ön hazırlık oluşturacak çok önemli bilgileri elde edebilmiştir.¹⁴² İdrisi, 1099'da Septe'de doğmuş, Cordoba Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, Fransa, İngiltere ve Akdeniz çevresini

İslam dünyası bilimsel birikiminin Avrupa'ya nakledilmesi doğrudan ya da dolaylı yollarla gerçekleşmiş ve bunun sonunda Avrupa, keşiflere ön hazırlık oluşturacak çok önemli bilgileri elde edebilmiştir.

gezmiştir. Avrupa kıtası hakkında diğer coğrafyacılar göre döneminin en sağlam bilgilerini veren kişidir. 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Sicilya'da Prens II. Roger¹⁴³'in sarayında yaşamıştır. Prens coğrafi çalışmalarla ilgili olması ve bu konuda iyi bir birikim yapmış olması İdrisi'nin işine

yaramış, bilgi ve görgüsünü artırma fırsatı bulmuştur. Bu şekilde haritalarla birlikte hazırladığı eseri sayesinde "Arapların Batlamyusu" ünvanını almıştır. İdrisi 1154'ten biraz önce, bir yer küresi ve *Roger'in Kitabı* adlı meşhur kitabını hazırlar. "Bu kitap için hazırlanmış olan 70 paftalık dünya haritası o döneme değin bilinen dünyanın mükemmel bir tasvirini vermeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır ve bu nedenle haritacılık tarihinde önemli bir yer işgal eder."¹⁴⁴ Eserinde verdiği bilgilerle daha sonra bazı iddialara temel oluşturacak olan İdrisi, gemici Sinbad'ın hikayelerine, Portekizli denizcilerin Atlas Okyanusu'nda yaptığı büyük keşif yolculuğuna ve bazı şüpheli kalmış olan keşif yolculuklarına yer vermiştir.¹⁴⁵ Bu

142 Bu konuda yaptığı çalışmasında Rönesans'ı Reendülüsans olarak adlandıran Dereköy, verdiği birbirinden önemli örneklerde Avrupa'ya İslam biliminin nasıl girdiğini ve burada nasıl kullanıldığını, sonrasında bu durumun yol açtığı sonuçları açık bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Dereköy Sefa, "Rönesans Aslında Bir Reendülüsans Mı?", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 6, sayı 26, Bahar, 2013, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi26_pdf/derekoy_sefa.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 12:06'da alınmıştır.

143 "1060'da Normanlar Sicilya'yı fethedince buradaki İslam bilim birikimini sahiplenmişlerdir. Bunlar içinde Kral II. Roger (1101-1151) Arapça öğrenmiş, Arapça yazılan bilim ve felsefe eserlerini toplamıştır". Bkz. Tekeli vd. 2001, s. 249-250.

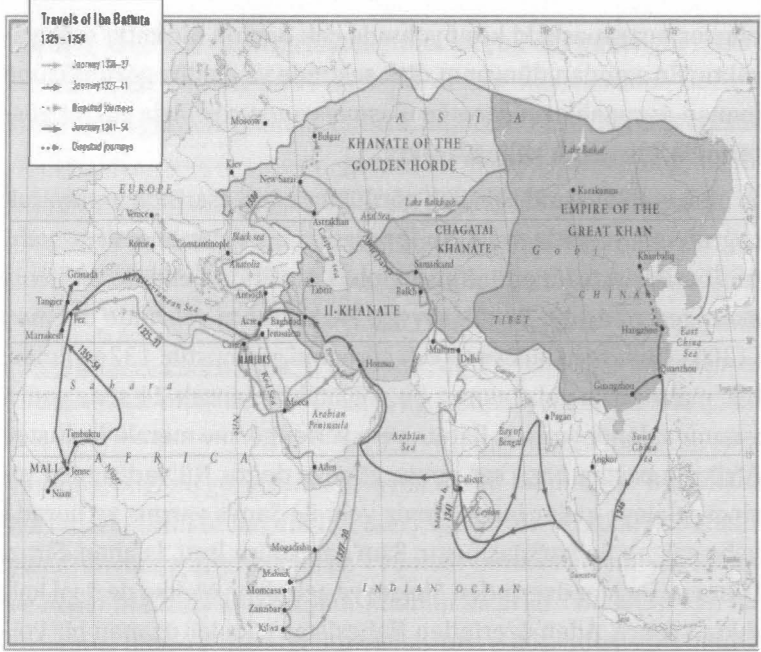
144 Tekeli vd. 2001, s. 195.

145 Tez, 2009, s. 287; Öngör, 1954, s. 27.

bilgiler tartışmasız ki keşif yolunda çok önemli bir katkı sağlayacaktır. En azından dünyanın disk şeklinde ya da düz görüntüsüne inanan Avrupalıların gerçeğe ulaşmalarında çok fazla gayret göstermelerine gerek kalmayacaktır.

İslam dünyasında gezdiği gördüğü yerleri eserinde toplayarak coğrafi bilgiye katkı sağlayan İbn Batuta bir diğer önemli seyyah-tır. İbn Batuta, döneminin gezginleri arasında belki de en geniş alanı gezen kişidir. Büyük seyyah Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş (1303), burada hukuk ve teoloji öğrenimi görmüştür. 1324 yılında, hac maksadıyla yola çıkmış, bu yolculuktan ancak 24 sene sonra vatanına dönebilmiştir. Batuta yeni yerler görme merakı ile Kuzey Afrika'yı baştan başa kat etmiş, güneye doğru Nil vadisinden birinci şelaleye kadar inmiş, deniz yolu ile Şam'a varmış ve burada veba salgını ile karşılaşmıştır. Şam'dan sonra İran, İsfahan, Şiraz, Basra ve Bağdat üzerinden Mekke'ye gelmiştir. Mekke'de 3 yıl kaldıktan sonra, Aden üzerinden Habeşistan'a kadar uzanan bir yolculuk yapmıştır. İran üzerinden tekrar Mekke'ye gelerek Mısır ve Suriye devamında Anadolu'yu gezmiştir.¹⁴⁶

146 Sinop üzerinden Kırım'a Kefe Limanı'a, oradan da Altın Ordu Krallığının merkezlerinden biri olan Saray'a giderek Muhammed Uzbek Han'ın misafiri olmuştur. Burada çevre yerleri, Kazan yakınlarına kadar gezme imkanı bulmuştur. Daha sonra Han'ın Bizans Prensesi olan eşini, İstanbul'a götürme görevini alır. Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca görkemli bir kafil ile ilerleyerek Tuna ağzını geçerler ve İstanbul'a gelirler. İstanbul'u da böylece gezme fırsatı bulan Batuta, misafir olduğu 36 günün sonunda Kıpçak ülkesine geri dönmüştür. Daha doğuya doğru ilerleyişini sürdürmüş, Volga'yı aşmış, Hive, Buhara ve Semerkant üzerinden Afganistan ve oradan Hindistan'a varmıştır. Delhi'de, İslam hükümdarı Muhammed Şah'ın himayesinde geçirdiği birkaç senenin ardından elçi olarak Çin'e gönderilmiştir. Yolda kafil ile yağmalanır ve Batuta firar etmeyi başarır. İlerleyişini sürdürerek doğuya doğru Malabar kıyılarına varır. Kalikut'ta uygun deniz rüzgarlarını bekler, Maldiv adarlı ve devamında bölgede yaşadığı maceraların ardından Sumatra'ya vardı. Sumatra'nın hükümdarı Batuta'ya yardım ederek Çin'e 71 gün süren bir yolculuk yapıldı. Çin'de pek çok yeri gezdi ve tekrar Sumatra, Kalikut ve Hürmüz üzerinden evine doğduğu şehre döndü. Tarihler 1349'u göstermekteydi ve Batuta'nın seyahatleri henüz bitmemişti. Fas hükümdarı onu Sahra'nın güneyindeki kavim-

Harita- 4: İbn-i Batuta'nın Seyahat Güzergahi¹⁴⁷

Batuta'nın maceralı hatta kimi zaman tehlikeli geçen yolculukları sırasında seyahat notları kaybolmuştur. Gezip gördüğü yerler ve anıları, Fas sultanının emri ile El Kelbi adında biri tarafından kaleme alınmıştır.¹⁴⁸ Fas sultanının görevlendirmesi ile son yolculuğu olacak olan, Batı Afrika seyahati keşifler açısından çok önemlidir. Bu yolculukta Sahra'yı kat eder, Nijer Nehri'ne ulaşır burada Timbuktu'yu ve çevre yerleşim alanları gezer. Büyük Mali Krallığı'na kadar ulaşır.¹⁴⁹ Bu gezi raporu, daha sonradan Portekizlilerin bu kıyılara gelerek başlatacakları sömürgecilik faaliyetleri için önemli bilgiler içermektedir. Batuta, Fas kralı için bu bölgenin değerli mallarını, insanlarını ve ticaret

leri tanımak için göndermişti. Timbuktu'ya kadar inerek ekvatorial bölgeyi de tanımış oldu. Bkz. Öngör, 1954, s.27-32.

147 http://www.egyptsearch.com/forums/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic;f=15;t=008781

148 Bkz. İbn-i Batuta, 2005. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

149 Bertino, 1979, s. 33.

imkanlarını araştırmıştır. Söz konusu seyahati, Arapların aracılığı ile Avrupa'ya gönderilen altın ticareti ile de ilişkilendirmek mümkündür. Yerli üreticiler tarafından Afrika'nın iç kesimlerinden özellikle Batı ve Orta Afrika havzasından Timbuktu'ya kadar getirilen

Dönemin iletişim ve ulaşım koşulları nedeniyle Araplar; Avrupa'nın bazı yerlerinden, Avrupalılar da kendi toprakları dışındaki yerin özelliklerinden habersiz kalıyorlardı.

altın (genelde toz halinde) buradan kervanlarla kuzey Afrika kıyılarına ulaştırılmaktadır. Daha sonra, "...altın deve kervanlarıyla sonra Kuzey Afrika limalarında Cenevizli, Venedikli, Katalan ve Yahudi tüccarlara satılıyordu."¹⁵⁰ Avrupa altının kaynağı hakkındaki bilgileri belki de Batuta'nın seyahatnamesinden öğrenmişti. Böylece, Avrupa 15. yüzyılda altın ihtiyacını sağladığı yerleri, daha sonra tamamen ele geçirme isteğine kapılacaktır. 1377 ya da 1384 yılında öldüğü düşünülen Batuta, *büyük seyyah* unvanına sahiptir.¹⁵¹

Batuta, İslam dünyası için olduğu kadar keşifler tarihi için de önemli bir seyyahdır. Bilinen dünya sınırları içinde olduğu halde yerel kalmış ve hakkında çok fazla şey bilinmeyen alanları gezerek, buralarda yaşayan insanların yaşam tarzları hakkında bilgiler vermiş, keşif bilgilerini tazelemiş ve zenginleştirmiştir. Bu noktada onun seyahatleri keşifler tarihi için önemli birer kaynak olarak görülmüştür. Sonuçta keşifler tarihinin ilk ve ortaçağ kısmı ilk keşfi kimin yaptığı sorusunun bir türlü netleştirilemediği olaylarla doludur.

KEŞİFLER ÖNCESİ AVRUPA

Tarihçiler çağların hangi olaylara göre dilimleneceği konusunda tartışadursunlar, bugün Ortaçağ diye bildiğimiz zaman dilimi keşifler açısından tam bir kavşak noktasıdır. Günümüz dünyasını

150 Bkz. Arnold 2001, s. 24.

151 Gümüşçü, 2014, s. 72; Öngör, 1954, s. 27-32; Nasr 2006, s. 43.

şekillendiren ve gerçekten köklü değişimlere neden olan 15. yüzyıl keşiflerinin mutfağı Ortaçağ'dır. Bu zaman diliminde dünya, biraz durmuş, düşünmüş ve ne yapacağına karar vermiş gibidir.

Burada kısaca Ortaçağ boyunca ve 15. yüzyıla kadar Avrupa'nın nasıl bir değişim ya da dönüşüm geçirdiği özetlenmeye çalışılacaktır. Bu uzun zaman diliminde özellikle keşif hareketlerini doğrudan etkileyebilecek olaylar ön plana çıkarılarak, Avrupa'nın okyanuslara yelken açmaya nasıl hazırlandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Roma İmparatorluğu'nun kurulması ile Akdeniz havzasında bazı değişimlerin yaşandığı bir gerçektir. Roma, İtalya'dan başlayarak Avrupa'nın iç kesimlerine, kuzeyinde Britanya Adalarına kadar, Afrika kıyıları boyunca ve Anadolu'da hakimiyet kurmuştur. Bu oldukça geniş toprakların yönetimi ikiye ayrılıncaya kadar yaklaşık (MÖ. 27 -MS. 476) 500 yıl boyunca tek elden gerçekleşmiştir. Dünya tarihinin önemli bir dönemi olarak nitelenebilecek bu dönem, İlkçağ ile Ortaçağ arasındaki geçişin en belirleyici faktörü olmuştur.¹⁵² İnsanoğlunun yeryüzünde yayılma serüveni de

Günümüz dünyasını şekillendiren ve gerçekten köklü değişimlere neden olan 15. yüzyıl keşiflerinin mutfağı Ortaçağ Avrupası'dır.

elbette bu siyasal hareketten oldukça etkilenmiştir. Roma yayılması, kurulduğu dönemi takiben siyasi olduğu kadar kültürel ve ekonomik olarak da bölgeyi etkilemiştir. Berry, bu etkilenmeyi açık bir şekilde ifade etmiştir;

"Karanlık çağların başlangıcı MÖ. 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başladığı kabul edilir. Fakat, bilim dikkate alındığında bu çağların başlangıcı İmparatorluğun başlarına yerleştirilebilir. MÖ. 31 yılındaki Actium Savaşı'ndan sonra, geleceğin İmparatoru Augustus, bilinen dünya üzerinde mutlak bir egemenlik kurduğunda entelektüel ve maddi ilerleme aşağı yukarı on üç yüzyıl süren bir duraklama dönemine girdi."¹⁵³

152 Daha fazlası için bkz. Abulafia, David (Hazırlayan), 2005, Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları, Oğlak Yayınları, İstanbul.

153 Berry, Adrian, Bilimin Arak Yüzü, 1996, s. V.

Avrupa'nın on üç yüzyıl gibi uzun bir dönem boyunca devam eden bu durgunluk tanımlaması çok da yerinde değildir. Belki siyasi otorite ya da ekonomi istenildiği gibi değildir ama Avrupa hızla yeni bir dine adapte olmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu yıllar boyunca, Hristiyanlığın kabulü ile ortaya çıkan yeni bir dünya algısı ve yaşam biçiminin sürüklediği ya da şekillendirdiği bir Avrupa'dan söz etmek yerinde olur. Hristiyanlığın dünyanın başka yerlerinde de yayıldığı malumdur ama bu alanların hiçbiri, bu din ile Avrupalıların kurduğu gibi bir temas kurmamışlardır.

Feodalizmin ortaya çıkışı ile birçok şey değişir. Avrupa'nın Akdeniz ticareti, İslam devletinin güçlenmesi ile birlikte kısa sürede canlılığını yitirir. Bu olay 8. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa'nın tarıma dönmesine ne-

Toplumsal katı bir hiyerarşik düzeni vardı ve en üste, sahip olduğu mülkleri gücünün işareti olan kilise bulunmaktaydı.

den olur. Sistem toprağa bağlı¹⁵⁴ olacak şekilde yeniden düzenlenir ve feodalizm ortaya çıkar.¹⁵⁵ Toplumsal katı bir hiyerarşik düzeni vardır ve en üste, sahip olduğu mülkleri gücünün işareti olan kilise bulunmaktadır. Okuma, yazma ve kayıt işlerini düzenleme gücü de onun elinde olduğu için, manevi otoritesinin yanında aynı zamanda büyük bir mali güçtür.¹⁵⁶ Bu güç kilisenin mutlak hakimiyetini perçinlemektedir.

Ortaçağ'ın ilk bölümleri ve devamında Avrupa'da yaşanan sıkıntılı süreçler, en başta ekonominin bir darboğaz içine girmesine neden olmuştur. Avrupa ekonomisi ve siyaseti uzun süre bu şekilde devam etmez. Avrupa, bazı şeyleri değiştirmesi gerektiğini, doğu ile kurduğu Haçlı Seferleri temasları ile daha da netleştirmiştir. "Avrupalıların, daha çok kendi sorunları ve olanakları karşısında gösterdikleri tepkiler sonucunda değişiklik geçirmiş olmaları

154 Bu dönemde son derece zayıflayan ticaret, Yahudi tüccarlar tarafından yapılıyordu. Yahudiler ile bu iş öyle özdeşleşmişti ki mercator (tüccar) kelimesi ile Yahudi aynı anlamda kullanılıyordu. Pirenne, 2009, s. 20.

155 A.g.e., s. 16.

156 A.g.e., s. 16.

gerçeği¹⁵⁷” çok önemli bir çıkarımdır. Avrupa problemleri ile yüzleştğinde kendini değiştirmekten çekinmemiştir. Bu nedenle de Ortaçağ boyunca bilinenin aksine, Avrupa’da sürekli bir değişim rüzgarı esmiştir. Sadece bu rüzgar Hristiyan öğretileri tarafından sınırlandırılmış olmasından dolayı güçlkle hareket edebilmiştir. Sekizinci yüzyılda Kutsal Roma İmparatorluğu’nu kuran Şarlman (Charlemagne) Batı ve Orta Avrupa’nın büyük bölümünü uzun bir süre bir arada tutmayı sağlar.¹⁵⁸ Hristiyanlık hayatın tüm alanlarında kendini ağır bir şekilde göstermektedir. İnsanların nasıl yaşayacağı ise son derece açıktır.

“Toprak, Tanrı tarafından insanlara burada, aşağıda, ebedi kuruluşlarını sağlamaküzere yaşayabilmeleri için verilmiştir. Çalışmanın amacı zengin olmak değil, fakat fani hayat ebedi hayata dönüşene kadar insanların doğdukları zamanki durumlarını koruyabilmelerini sağlamaktır”¹⁵⁹.

Bu düşüncenin anlamı, ticaretin para kazanmanın veya diğer dünya kazanımlarının iyi bir Hristiyan için gereksiz kılınmış olmasıdır. Elbette hiçbir dünya düzeni, böyle bir düşünceyi uzun süre hayatta tutamaz. Avrupa’da Ortaçağ son dönemine doğru, bazı kıpırdanmaların olması da bu nedenle doğaldır. Dokuzuncu yüzyıldan sonra, daha önce lanetlenen ticaret ve para kazanma hırsı, önce Akdeniz’de tekrar yelken açmaya başlamıştır. Burada sivrilen Venedik, kısa sürede Akdeniz ticaretinde ön sıraya geçmiştir.¹⁶⁰ Dönemin Avrupası içinde de bazı değişimler yaşanmaktadır. Fransa ve İngiltere’de gücü eline alan merkezi otorite, yasalar

157 McNeill, 2008, s. 363.

158 Davis, 2005, s. 133.

159 Pirenne, 2009, s. 22.

160 Venedik’te Muda sistemi, Avrupa’ya dağıtılacak Hindistan baharatını ve ipeği, Memlük aracılarında satın almak ve gerekli işleri düzenlemek amacıyla Ortaçağ sonlarında kurulmuştu. Bu sistem devletler arası ticaret ile doğrudan bağlantı kurmaktaydı. Bkz. Brummet Palmira, Osmanlı Deniz Gücü (Keşifler Çağında Osmanlı Deniz Gücü Ve Doğu Akdeniz’de Diplomasi), Çev. Nazlı Pişkin, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2009, s. 228; Pirenne, 2009, s. 163-164.

ve vergiler konusunda çalışır.¹⁶¹ Sadece siyasi güç bazı şeylerin değişmesinde etkili değildir. Değişim Avrupa'da birçok kanaldan gerçekleşmektedir.¹⁶²

On birinci yüzyılda Cisterian¹⁶³ manastırlarının kurulması el değmemiş alanların tarıma açılması ve yeni bir tarım anlayışını da beraberinde getirir.¹⁶⁴ Avrupa'nın artan nüfusu bu alanlara kanallanır ve birçok kişi bu yeni¹⁶⁵ ve özgür faaliyetten etkilenerek daha önce tarıma açılmamış toprakları işlemeye, orada özgürce faaliyet göstermeye başlar. Böylece Avrupa içinde yeni bir düzene sahip koloni yerleşmeleri oluşur. Amerika keşfedilince, bu ıssız kıtanın bakir topraklarının kısa sürede yerleşmeye açılması, Avrupalı'nın bu dönemde geliştirdiği toprak açma ve kolonileşme pratikleri sonucu başarılabilmiştir. Dokuzuncu yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar süren¹⁶⁶ bu faaliyet tarımı canlandırma dışında başka ekonomik faaliyetleri de etkilemiştir.

Gelişen ve canlanan ekonomi, panayırların zirve yapmasıyla sonuçlanır. Dolayısıyla, ticaret, para ilişkileri ve tüccar sınıfını da etkiler. On üçüncü yüzyılın sonuna kadar bu böyle devam eder. Bu sınıfa hizmet etmesi düşünülen hesap ve ticari bilgileri bilen ve gerekli yazışmalar için dil bilgisine sahip kişilerin yetişmesi için okullar açılmaya başlanır. Bunlar kiliseden bağımsız ilk laik

161 Davis, 2005, s. 134.

162 Daha fazla bilgi için bkz. Goeff, Jacques Le, 2008, Avrupa'nın Doğuşu, Literatür Yayıncılık, İstanbul; Eco, Umberto, 2014, Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar), Alfa Yayıncılık, İstanbul.

163 Cisterian: Beyaz rahipler ya da Bernardine olarak adlandırılan 1093'te kurulmuş olan Roman Katolik kilisesi düzeni üyeleridir. İsimleri Dijon yakınlarındaki Burgundy'de bulunan Citeaux'dan gelir. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/118670/Cistercian>'den 13.10.2014'te 11:35'te alınmıştır.

164 Bkz. Montgomery David R, 2010, Toprak Uygarlıkların Erozyonu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

165 Yeni tarım teknikleri, drenaj ve diğer ekim faaliyetlerinin gerçekleşmesi, tohum ve yeni türlerin denemesi şeklinde gerçekleşmiştir.

166 McNeill, 2008, s. 363.

okullardır. İtalya’da başlayan bu hareketlenmeler beraberinde Rönesans’ı¹⁶⁷ da getirecektir.

Avrupa’nın değişim ve dönüşüm çabasında, önemli bir diğer gelişme, birçok şeyi çok yakından ve olumsuz etkilemiştir. Avrupa’da, 1315’den sonra başlayan felaketler zinciri tüm bu gelişmelere gölge düşüren ana etkindir. 1315-17 arasındaki kıtlık, binlerce kişinin ölümüne yol açmıştır. Daha sonra gelen kara ölüm (veba) 1347’den 1350’ye kadar Avrupa nüfusunun üçte birini kırmıştır. Buna eklenen Yüzyıl Savaşları (1337-1453)¹⁶⁸ durumu daha da kötüleştirirse de Avrupa’da on dördüncü yüzyıl sonları ve on beşinci yüzyıla doğru büyük ticari şirketler kurulmuştur bile. Bu şirketler merkantinizmin¹⁶⁹ doğması ve kapitalizmin başlaması anlamına gelmiştir.¹⁷⁰ Avrupa, nüfusunun bir yandan çok ciddi şekilde etkilendiği felaketlere rağmen, gelişim ve değişimine devam etmiştir.

Avrupa’nın dünya algısı Ortaçağ’da tamamen farklı bir boyuttadır. Gerçekdışı bilgilerle gerçeğe ulaşmanın imkansızlığı ise ortadadır.

Avrupa’daki bilimsel faaliyetler ise Ortaçağ boyunca daha farklı seyretmiştir. İlkçağ insanların özgür düşünsel üretimleri, Ortaçağ’da, Hıristiyanlığın hızla yükselen ve hayatın tüm alanlarını saran tutucu düşüncesi kar-

şısında eriyip gitmiştir. Dünyanın şekli ve boyutlarına dair tasavvurlar ve hesaplamalar, küresel dünya düşüncesi ve keşfedilecek

167 Rönesans; 1350 yıllarında İtalya’da doğup biçimlenen sanat ve düşüncede meydana gelen değişimlerdir. Roma ululuğunun anılarıyla birlikte eskiçağa dönüş akımı sayesinde eski metinler incelenir ve bunların etkileri sanat, mimari, düşünce ve teknikte dönüşerek açığa çıkar. McNeill, 2008, s. 444.

168 A.g.e., s. 375.

169 “Merkantinizm; 16. yüzyılda İngiltere’de dış ticaretle ilişkili olarak ortaya atılmış bir teoridir. Bu sistem paraya büyük önem vermekte olup, para ve para getiren servetleri yegane kuvvet olarak kabul etmektedir. Bu sebeple bunlar, bir milletin dış ticaretinin ihracat fazlası ile kapanmasının refahın devamını getireceğine inanmışlardır”. Bkz. Açıl Fethi, Ekonomi I, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 4. baskı, Ankara, 1984, s. 311.

170 Pirenne, 2009, s. 163-164.

yerleri işaret eden birçok bilgi birikimi, sanki hiç ortaya atılmamış gibi bir yüzyıl içinde kaybolmuştur. Yerini TO haritaları ile simgelenen bir dünya anlayışı almıştır. Eski dünya kıtalarını çevreleyen okyanuslar aşılması imkansız bir set gibi Hristiyan dünyasını çevrelemiş, settin arkasında ise dünya dışı olaylar, varlıklar ile ilgili efsaneler türemiştir. Karada ise, az sayıda yapılan seyahatler dinin yayılmasını amaçlayan misyoner hareketleri ile kutsal yerlerin ziyaret edilmesi ile sınırlı kalmıştır. İlkçağ'daki coğrafi bilgi birikiminin Avrupa tarafından göz ardı edilmesi, şimdiye kadar yükselen bilimsel bilgi artışı grafiğinin birden eksi değerlere düşmesi anlamına gelmiştir.

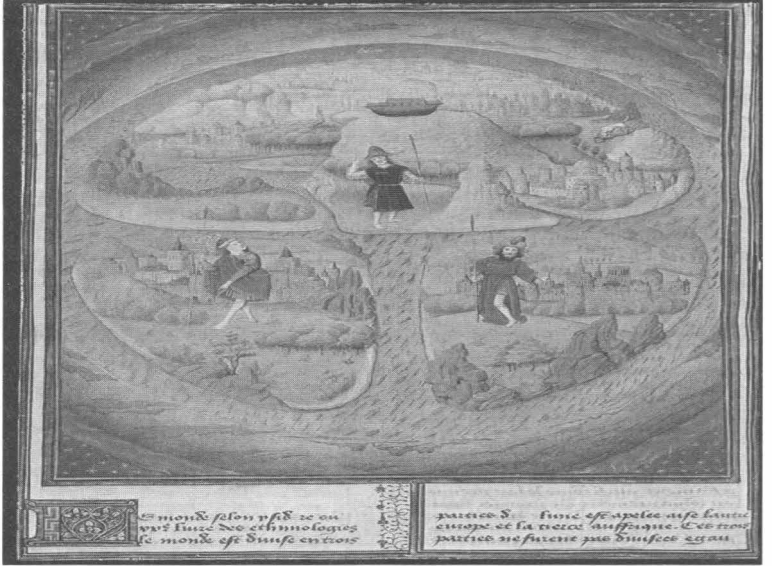
“Söz konusu dönem içinde eldeki en iyi astronomik verilere dayanılarak oluşturulan enlem boylam sistemleri içine ustaca yerleştirilmiş kıyı şeritlerini, ırmakları ve dağları, Batlamyus'u yok sayarcasına unutan kilise çizgisindeki coğrafyacılara; ancak dinsel karikatür olarak tanımlanabilecek çizimleri Dünya haritası olarak sunmaya çalışmışlardır”¹⁷¹.

Avrupa büyük bir birikimi görmezden gelerek ya da red ederek kendi kendini geriye götürmüştü. Eldeki bilgilerin Sümerler, Mısırlar ve Yunan dünyası eliyle toplanarak yüzlerce yılda oluşturulduğu düşünüldüğünde, Avrupa'nın görmezden geldiği coğrafi bilginin kıymeti daha da iyi anlaşılabilir. Avrupa, Ortaçağ boyunca yok saydığı bilimsel birikime tekrar döndüğünde büyük bir açık oluştuğunu görmüştü. Aradaki açığı kapatmak için hızla yol almak zorunda olduğunu fark etmişti. Ancak bazı şeylerin telafisi için zaman geçmesi gerekiyordu. Bu durumda *coğrafya* sözcüğünün İngilizce'ye 16. yüzyılda ancak girebilmesine¹⁷² şaşırmamak gerekir. O halde yok sayılan bu birikimin yerini ne almıştı? İşte bu sorunun oldukça somut kanıtları bugüne kadar ulaşabilmiş binlerce harita ile açıkça ortadadır.

171 Boorstin, 1994, s.102.

172 Tümertekin, Özgüç, 1994, s.70-72, Boorstin, 1994, s.102.

Ortaçağ coğrafya bilgisinin doğrudan Hıristiyanlık¹⁷³ ile bağlantılı olarak aldığı yeni şekil bir bakıma gerçek yerine İncil'in de ışığında hazırlanan bilgilerden ibaretti. Bilimsel çalışmalarda amaç, doğanın bilgilerini incilin hükümlerine uygun hale getirmektir. Keşif düşüncesi, öncelikle insanın dünya tasavvuru ile ilgili olduğu için, Avrupa'nın ortaçağdaki dünya tasavvuru keşif çabalarında çok etkili olmamıştır. Gerçekdışı bilgilerle, gerçeğe ulaşmanın imkansızlığı ise ortadadır:

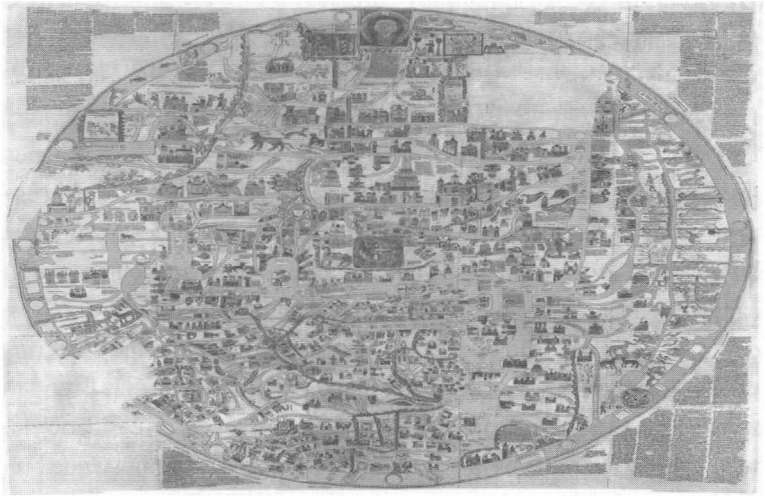

*Harita- 5: Dünyanın Nuh'un Oğullarına Göre Ayrılarak Hazırlanmış Haritası
Jean Mansel'den¹⁷⁴*

173 Hıristiyanlık dininin tüm yaşam alanlarını kuşatan ve ciddi şekilde değiştiren dört temele dayanıyordu. "Birincisi; Yaratılış, Tanrı'nın korunması, eylemi ve ihtimamını gerektiren devam edegelen bir süreçtir. İkinci; İnsanlık Tanrı'nın gözünde doğadan ayrılmıştır, bu yüzden doğa alemi ile insanlık alemi arasında açık bir ayrım vardır. Üçüncüsü; Doğanın ürünleri insanlık için var edilmiştir- urbada kast edilen doğayı kollayacak olanların da insanlar olduğudur. Dördüncüsü Adem ile Havva'nın Tanrıya itaatsizlik ettiklerinde insan ile çevre arasındaki şiirsel ilişkiyi de kopardıkları ve bu yüzden de insanlığın lanetli bir çevrede çalışıp didinmek zorunda kaldığıdır". Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 49'dan alınmıştır.

174 Harita http://cartographic-images.net/Cartographic_Images/205.2_Examples_of_T-O_maps.html'den alınmıştır.

Coğrafyanın ayrılmaz bir parçası olan kartografya ve onun ürünü olan haritalar, Ortaçağ Avrupası'nın coğrafi bilgi düzeyi ve anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar içinde Roma haritaları diye belirtilen ve ülke sınırları içindeki yol ağını göstermeye odaklanmış çizimler dışında, kendi içinde evrimleşerek sonunda TO haritası adını alan haritalar Ortaçağ'a damgasını vurmuştur. Bu haritalara İncil'de verilen bilgilerin birer yansıması aktarılmıştır. Haritaların merkezinde Kudüs olması dünyanın merkezi olarak görülmesindendir. "T harfi aracılığıyla dünya Nuh'un oğullarının adlarını (Asya-Sam; Afrika-Ham; Avrupa-Yafes) alacak şekilde 3 kısma ayrılmıştır."¹⁷⁵ Haritalarda üst kısım bugünkü doğuyu temsil etmektedir. İnanişe göre cennet, büyük sel baskınlarına karşı korunaklı olsun diye yukarıda bir yere Tanrı tarafından yerleştirilmişti (Harita-5).

Harita- 6: Hristiyanlık Sembollerinin Yoğun Olarak Kullanıldığı TO Haritaları - 1260 Tarihli Plaster Haritası¹⁷⁶

Bu kartografik imajlar gerçek dünyayı yansıtmaları da o dönemdeki Avrupa'nın gerçek durumunu göstermektedirler (Harita-6).

¹⁷⁵ Tez, 2009, s. 229.

¹⁷⁶ Harita <http://www.solakkedi.com/haritalar/ortacag/ortacag.html>'den alınmıştır.

Üstelik sadece kartografya değil onu destekleyen başka alanlarda da Avrupa'nın dünya algısı aynen böyle gerçeküstü şekilde biçimlendirilmiştir. Örneğin edebiyat bu alanların başında gelmektedir.

“Ortaçağ edebiyatının en ünlü örneklerinden “Cennete Geziler”de Büyük İskender Hindistan'ı fethettikten sonra çok geniş bir nehre varır. Bu sözü geçen nehir Ganj Nehri'dir ve İskender beş yüz adamı ile birlikte gemiye binerek nehre açılır. Bir ay sonra da dürüst ruhların kıyamet gününe kadar yaşadıkları büyük duvarlı bir kente ulaşır. Burası, elbette yeryüzündeki cennettir”¹⁷⁷.

Aziz John adındaki rahip, Hindistan taraflarında yaşamaktadır, başarılı bir komutan ve devlet adamıdır. Doğuda böyle bir Hristiyan gücün olması Müslümanlar karşısında aciz düşen Avrupalıları heyecanlandırmıştır:

Avrupa'da yüzyıl boyunca arka planda meydana gelen sosyal, siyasi ve ekonomik olayların dış çerçevesini Hristiyanlık çizmiştir. Dolayısıyla gerek TO haritalarının oluşması, gerekse dünya tasavvurunun değişmesi Hristiyanlık düşüncesi ile çepeçevre sarılmıştır. Bu düşüncenin yansımalarına birçok örnek verilebilir.

Sevillalı İso-dore (560-636) kitabına ek yaptığı haritasında cenneti haritanın üst kısmında, Adem ve Havva'nın resimlerini ve yılanı bir dağ tepesinde göstermiştir. Ortaçağ rahipleri ise cenneti aramanın çabası içinde, doğuya doğru çileli kara yolculukları yapmışlardır. Ortaçağ'ın hayal ile gerçeğin birbirine karıştığı keşif düşüncesine bir örnek de Aziz Brendan'ın Atlas Okyanusu'ndaki macerası¹⁷⁸dır. Aziz Brendan adlı keşişin, batıya doğru yelken açtığı ve başından geçen çeşitli olayların anlatıldığı bu mitte bir de adadan söz edilir. Atlas Okyanusu'nda bulduklarını söyledikleri ada, uzun zaman dönemin haritalarında gösterilmesine rağmen, bugün tam olarak yeri tespit edilememiştir.

Üç rahibin cenneti arama öyküsü ise, Hindistan'ın vahşi bölgelerinde köpek başlı insanlar, cüceler, yılanlar ve son noktada

177 Boorstin, 1994, s. 104.

178 Hikayeye göre Aziz Brendan (484-578) cennetin Atlas Okyanusu ortasında bir yerde olduğuna inanmış, batıya doğru giderek bir adaya ulaşmış ve burayı cennet olarak ilan etmiştir. Boorstin, 1994, s. 105.

cenneti simgeleyen tapınakları anlatır. Devler ve konuşan kuşlar dışında, bir mağarada aslan ile yaşayan Aziz Macarius da bu öykünün bir parçasıdır. Bir başka öykü gerçekten dünyayı sarsacak sonuçlar doğurmuştur. Aziz John adındaki rahip, Hindistan taraflarında yaşamaktadır, başarılı bir ko-

18 Kasım 1095'de Papa II. Urban'ın Clermont'ta, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen Hristiyanları topladığı konsüldeki konuşması, oyunun ne olduğunu açıkça ortaya koyuyordu: Kutsal bir savaş.

mutan ve devlet adamıdır. On ikinci yüzyılda Müslümanların saldırıları ve Moğollara karşı başarılı olduğu duyulur. Bu komutan ve rahip Hristiyan dünyası için bir ışık olmuştur. Onun tarafından Fransa kralına yazıldığı söylenen bir mektup, bütün Avrupa'da büyük heyecan yaratır. Rahip John, mektupta "Müslümanlara karşı Fransa kralına yardım edeceğini" yazmıştır. On sayfa olan mektup içinde birçok olağanüstü olay ve canlıdan söz eder ki bunların en dikkat çekici olanı Gog ve Magog denilen canlılardır.¹⁷⁹ Doğuda böyle bir Hristiyan gücün olması Müslümanlar karşısında aciz düşen Avrupalıları heyecanlandırmıştır.

Ortaçağ boyunca dünyanın küreselliği ve diğer özellikleri ile ilgili gerçekler bu olağanüstü hikayeler ile perdelenirken, rahipler, gerçek dünya üzerinde cenneti aramaya devam etmişlerdir. Kudüs başta olmak üzere birçok yere doğru yapılan bu yolculuklar, yeryüzünde cenneti keşfetmek amacını taşımaktadır. "Hristiyan gezginliğinin en parlak yılları 10. yüzyıldır. Müslümanlar bu ihtiraslı imansızlardan hoşlanmasalar da hoşgörülüydüler."¹⁸⁰ Tam da bu sırada Alp Arslan'ın Anadolu'ya giriş yapması ve hızla ilerlemesi doğuya doğru olan bu misyoner hareketlerini önemli ölçüde kısıtlamıştır.

Asya ile bağlantılarının kısıtlandığı yaklaşık on birinci yüzyılın sonu, on ikinci yüzyılın başında Avrupalılar, Hristiyan olarak

179 A.g.e., s. 106-108.

180 Boorstin, 1994, s. 119. Hristiyanlar için kutsal olan Kudüs o dönemlerde ciddi bir şekilde bu gezgin rahiplerin akınına uğramaktaydı. Oysa 638'de Hz. Ömer tarafından Kudüs fethedilmişti.

Avrupa'nın güneyine doğru hareket eden ve Sicilya krallığını (1130) kuran Normanların rüzgarına kapılmışlardı. Çünkü onlar sayesinde Sicilya'da Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar bir araya gelecek fikir ve sanatlarını paylaşma imkanı bulmuşlardı. Bu kıpırdanışlara Hristiyanlık'ta ters giden bazı şeylerin de düzeltilmesi gereği eklendi. Doğuda yaklaşan Osmanlı Devleti ve batıda Endülüs Emevileri ile süren mücadeleler, için için kaynayan Avrupa'da değişimin hız kazanmasına neden olmuştur.

Birçok konuda, birçok şey değişirken Avrupa tarihinde çok önemli etkileri olan bir oyunun sahnesinden söz etmeden geçmek gerekir. 18 Kasım 1095'de Papa II. Urban'ın Clermont'ta, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen Hristiyanları topladığı konsüldeki konuşması, oyunun ne olduğunu açıkça ortaya koyuyordu: Kutsal bir savaş.

“Kudüs dünyanın merkezidir. Kudüs öyle bir ülkedir ki başka hiçbir ülkenin olamadığı kadar cennetin tüm harikalarına sahiptir. Bu ülke insanlığın kurtarıcısı tarafından aydınlatılmış, onun yaşamıyla süslenmiş, onun tutkusu ile takdis edilmiş, ölümüyle kurtarılmış ve gömülmesiyle mühürlenmiştir. Bu şahane dünya merkezindeki kent şimdi düşmanların elindedir. Tanrıya inanmayan bu düşmanlar onu putataparlık törenlerinde kullanmaktadır. Kudüs özgürlüğünü bellemekte ve bunu ummaktadır. Yardımına gelmenizi yadsınamayacak bir şekilde dilemektedir. Herkesten fazla sizden yardım beklemektedir; çünkü dünyadaki hiçbir ulusa nasip olmayacak biçimde Tanrı'nın zafer ihsan ettiği bir ulussunuz! Günahlarınızı bağışlatmak kesin olan ve sizleri cennete götürecek zaferi elde etmek için bu yolculuğa katılın”¹⁸¹.

Bu konuşma 1095-1272 yılları arasında dokuz kez gerçekleşen **Haçlı seferlerinin** başlangıcı olur.¹⁸² Haçlı seferlerinin askeri yönü bir kenara bırakılırsa, büyük miktardaki nüfusun doğuya doğru gerçekleştirdiği bu hareket, her seferinde doğuyu daha yakından tanımaya imkan verir. Doğudaki cenneti, İslam devletle-

181 A.g.e., s. 120-121.

182 Haçlılar için bkz. Durmaz, Sayime, 2006, “Haçlılar, Bizans ve Selçuklular,” Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, s. 37-55, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

rindeki zenginlik ve düzen ile bütünleştirirken daha doğudan gelen çeşitli mallar, Doğu Akdeniz limanlarının zenginliği, Hristiyan dünyasında bambaşka bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Efsaneler hayali anlatımlar bir yana gerçek apaçık gözlerinin

Dini semboller ve efsanelerle çevrili Ortaçağ harita taslakları gemicilerin işine yaramıyordu. Onlar da kendi gerçek haritalarını yapmaya başladılar.

önündedir. Giyim eşyaları, yiyecekler, evlerin düzeni ve daha birçok şey, yolculukları boyunca karşılaştıkları yaşam biçimleri Avrupalı köylülerin etkilenmesine yol açmıştır. Haçlı seferleri Hristiyanların amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayamamış, Kudüs Müslümanlarda kalmıştır. Bu durumda Hristiyanların yeni gözdesi Roma olmuş, Kudüs ise gelecek yüzyıllar için bir şekilde tekrar sahip olmaya and içtikleri nihai hedef olmuştur. Haçlı seferleri ise doğruya gitme arzusunu biraz daha kamçılamıştır. Haçlı seferleri ile transfer edilen bilgiler doğuyu ele geçirmede Avrupalı'nın çok işine yaramıştır.

Buraya kadar Ortaçağ boyunca Avrupa'da keşif hareketlerini etkileyen olaylar kısaca ele alındı. Ortaçağ Avrupası, İslam dünyası ile kurduğu temaslardan, bir uyanış için gerekli enerjiyi almıştı. Akdeniz'in kuzeyindeki limanlar Avrupalılar ile İpek Yolu'ndan gelen malları getiren Arap ve diğer halklara mensup Müslümanların karşılaşma alanlarıdır. Bu alanlarda Avrupa'nın kendi iç dünyasında yaşadığı ürettiği efsaneler ve bilim anlayışı yerini gerçek dünyaya bırakmıştır. Haçlı seferlerinin bir sonucu olarak, Avrupalılar tekrar Akdeniz ticaretinde etkili olmaya başlamışlardır.

Deniz ticaretinin yürütülmesi için gemicilere ihtiyaç vardır. İşte bu noktada kıta içlerinde üretilen dini semboller ve efsanelerle çevrili harita taslakları, gemicilerin işine yaramamıştır. Onlar da kendi gerçek haritalarını yapmaya başlarlar. Portolan¹⁸³ denilen

183 Portalano ya da Portulan da denilmektedir. Liman rehberi anlamına gelmektedir. Tez, 2009, s. 235. "Daha çok XIII. yüzyılın başlarından itibaren Cenovalılar tarafından ortaya çıkarılan portolanlar (limanları gösteren harita) Katalan, Portekiz ve İtalyan gemicilerinin ellerinde ge-

bu haritaların en eskileri 1296-1300 tarihli Carta Pisano haritasıdır. Bu haritaların anonim bir geçmişe sahip olmaları elden ele doluşıp geliştirilmeleri, söz konusudur. Gemiciler arasında kıymetli bir hazine gibi görülmüş, gözleme dayalı olarak kıyılar haritalanmış ve her seferinde geliştirilmiştir.

Hıristiyanlığın mistik dünyasına karşın, gerçek hayatta yürümesi gereken işler vardır ve gemiler liman liman dolaşmak, ticaret yapmak zorundadır. Zaman içinde

Avrupalılar için Ortaçağ gerçeğın aranmasından ziyade efsanelerin yayılmasına olanak sağlayacak bir ortama sahipti. Bu nedenle doğunun İç Asya'nın ve Asya'nın güney ve doğu kıyılarının birçok şüpheli, gerçekdışı hikayelerle anlatılması hiç de şaşırtıcı değildir.

geliştirilen bu haritalar büyük keşifler döneminde okyanuslara açılan kaşiflerin ellerindeki en önemli kılavuzları olmuştur.¹⁸⁴ Böylece büyük keşifler için gerekli olan temel araçlardan biri yani harita gerekli olgunluğa ulaşmıştır. Artık etrafı bir okyanusla çevrili ve bu okyanusun dış sınırları dünyanın sonu olan yassı bir tepsiye benzetilen dünya algısı, sadece din

kitaplarının sayfaları arasında kalmaya başlamıştır.

Moğolların Avrupa'nın dönüşümündeki rolü de önemlidir. Ortaçağ Avrupası ile ilgili bir diğer önemli gelişme keşif için çok etkili bir motivasyon olan ticaret ile ilgili olmuştur. 1250'den sonra Moğolların ilerlemesi daha önce Ortadoğu'da Müslümanlar tarafından durdurulan Avrupalı tüccarların İpek Yolu'nu kullanarak

lişmiştir. Gemiler için sığınabilecekleri limanların, kıyıların, adaların, ikmal ve durak yerlerinin belirtildiği portolanlar, alışverişin daha yoğun olduğu Akdeniz'de Doğu ve Batı haritalarındaki ortak özelliklerin bir araya getirilmesiyle zenginleştirilmiştir. Uzakdoğu denizlerindeki ada gruplarına ulaşan Doğulu gemicilerle devamlı hareket içindeki Batılı gemicilerin çalışmalarıyla kuşaktan kuşağa gelişen portolanların yapımında hangi tarafın önde olduğunu belirlemek güçtür." Sarıcaoglu Fikret, "Harita", DİA, 1997, cilt: 16, s. 210-216.

184 Portolanların en son örnekleri Kolomb dönemi ile sona ermektedir. Piri Reis'in meşhur haritaları da bu türdedir, özellikle de 1528 tarihli harita Amerika'nın keşfinden sonra yapılan, bu türün en son ve güzel örneklerinin başında gelir.

bizzat Asya'nın doğusu ile bağlantı kurmasını sağlamıştır. *Demir perde* diye nitelenen Halep ve Şam'ın doğusuna, artık kendi ker-
vanları ile gitme şansına erişen Avrupalılar, o zamana kadar efsa-
neleriyle yetindiği doğunun, gerçek yüzünü görmeye başlamıştır.

Ticari faaliyetler ile birlikte, rahiplerin misyonerlik amacıyla yaptıkları seyahatler de tekrar başlamıştır. Misyonerler çoğu kez bir devlet görevi ile birlikte yola düşmüşler ve aynı zamanda el-
çilik de yapmışlardır. Bu dönemde karayolu ile yapılan bu yolcu-
lukların ilki, 1245'te Papa IV. Innocent'in Moğollarla bir anlaşma yapmak amacıyla Karakurum'a bir elçi göndermesi ile başlar. Bu yolculuk için Pian Del Carpin (Jean de Plan Carpin) görevlendi-
rilmiştir¹⁸⁵. Avrupalıların İslam dünyasına karşı birleşme ve top-
yekun bir savaş yürütme çabaları Haçlı seferleri şeklinde olgun-
laştığından beri (1096), gerçekleştirilen mücadelelerden istenilen sonuçların alınamaması, bu tür bir ittifak arayışını ortaya çıkarmıştır. 1245'de Lyon'dan hareket eden Car-
pin, 1248'de geri dönmüştür. Carpin yol boyunca gördüklerini doğru ve ay-
rıntılı şekilde, otuz sayfa rapor ede-

Efsaneler; hayali anlatımlar bir yana gerçekapaçık gözlerinin önündeydi. Giyim eşyaları, yiyecekler; evlerin düzeni ve daha birçok şey ile doğu.

rek, Avrupa'nın bu alanlar hakkında o güne kadar tam olarak bil-
medikleri birçok yeni bilgi edinmesini sağlamıştır. Kısa süre sonra Rubruquis (Rahip William) adındaki rahip, bu kez Fransa kralının görevlendirmesi ile Karakurum'a gönderilmiştir. 1252'de Akka li-
manından başlayan yolculuk Kırım üzerinde Carpin'in takip ettiği güzergahtan devam etmiştir. Dönüşte Anadolu üzerinden Akdeniz kıyılarına inerek yolculuğunu tamamlamıştır. Getirdiği bilgiler Av-
rupa için çok kıymetlidir. Don ve Volga vadileri, Hazar'ın bir göl olduğu ve Çinliler hakkındaki ilk bilgiler onun notları arasındadır. Bu bilgiler dönüş yolculuğunda karşılaştığı Roger Bacon ile payla-
şılmış, Bacon bu bilgileri 1268'de yazdığı "Opus Majinus" adlı ese-
rinde kullanmıştır. Rahip William, uzun süre unutulduktan sonra

185 Öngör, 1954, s. 34.

1600'de Richard Hakluyt tarafından kaleme alınan bir kitap ile yenden gündeme gelmiştir.¹⁸⁶

Avrupalılar için Ortaçağ, gerçeğin aranmasından ziyade, efsanelerin yayılmasına olanak sağlayacak bir ortama sahipti. Bu nedenle doğunun İç Asya'nın, Asya'nın güney ve doğu kıyılarının birçok şüpheli, gerçekdışı hikayelerle anlatılması hiç de şaşırtıcı değildi. Ancak siyasi gelişmeler beklenmedik bir şekilde Avrupalı'nın dünyasını değiştirmeye başlamıştı. Başarısız Haçlı seferlerinden sonra güneye olmasa da başka bir dünyaya doğru kapılar açılmıştı. Bu Moğollar ile kurulan ilişkilerin sonucunda gerçekleşmişti. Moğolların kabul ettikleri elçilerle gönderdikleri mektuplar, bugün dönem tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. Moğol sarayının diplomatik trafiği ise şaşırtıcı boyutlardadır.¹⁸⁷ Moğolların dünya ile kurdukları yukarıda sözü edilen bu diplomatik ilişkiler, ne kadar etkili olduklarını gösterir.

Avrupa'nın doğu ile ilgili olarak daha net bilgi edinmeye başladığı 10. ve 12. yüzyıllar arasında son derece önemli bir başka seyahat de Polo ailesi ve Marco Polo'nun Çin yolculuğudur. Herşey, Venedikli tanınmış tüccarlar olan "Niccolo ve Maffeo Polo'nun at sırtında Güney Rusya'ya, bölgenin Moğol hükümdarına mücevher satmaya gitmeleri"¹⁸⁸ ile başlamıştır. Dönüş için kapalı olan Karadeniz yolu nedeniyle Orta Asya'nın içlerine doğru hareket etmişler, Hülagü Han aracılığıyla Kubilay Han¹⁸⁹'ın huzuruna kadar çıkmayı başarmışlardır. Kubilay Han'ın kabul edeceği heyette yer almaları sayesinde

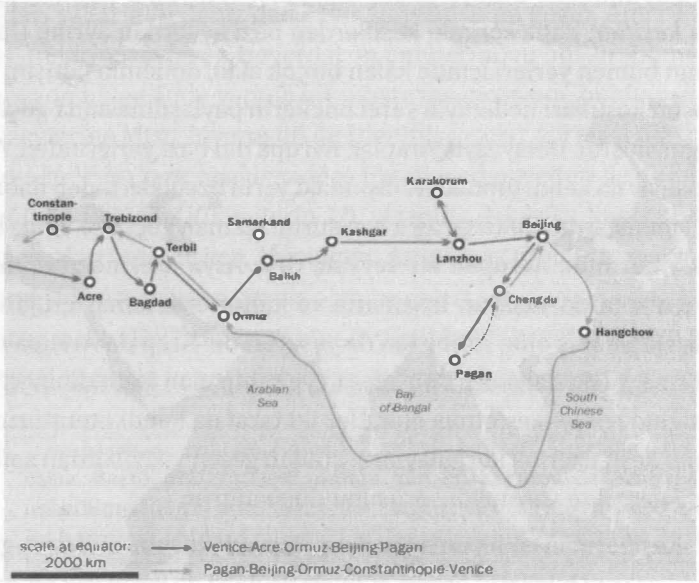
186 Bkz. Boorstin, 1994, s. 133-134; Öngör, 1954, s. 35-36.

187 "Yüce Hanın sarayına gelen bir Latin elçi, dünyanın dört bir yanından Moğollara boyun eğmiş ya da eğmemiş ülkelerden gelen yüzlerce delege arasında kaybolup giderdi. Polonyalı Benoit kendi zamanında bu elçilerin üç bin, Jean du Plan Charpin ise dört bin civarında olduğunu söylemiştir."Bkz. Roux Jean Poul, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, 2006, s. 310.

188 Davis, 2007, s. 137-138; Ayrıca Bkz. Polo Marco, Dünyanın Hikaye Edilişi, İtiki Yayınları, İstanbul, 2012.

189 Kubilay Han (1260-1294) yılları arasında Moğolları yönetmiştir. Bkz. Roux 2006, s. 306.

Hanbalık'ta, hanın huzuruna çıkan ilk Avrupalılar olurlar. Pololar, 15 yıl süren bu Asya yolculuğunun ardından Venedik'e dönerler. Bir süre sonra 17 yaşındaki oğul Marco Polo da yanlarında olduğu halde Çin'e tekrar giderler. Marco Polo'nun 1271'de başlayan hareketi 24 yıl sonra tamamlanmıştır. Marco Polo, gidiş dönüş güzergahı (Harita-6) dışında, Çin'de kaldığı yıllar boyunca birçok şehri gezmiş ve buralar hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler toplamıştır.¹⁹⁰ Polo'nun yolculuğu sonrasında getirdiği bilgiler, Avrupa'da yankı uyandırmıştır. Kimileri bu bilgilerin gerçekliğinden şüphe ederken, bazılarının çok derinden etkilendiği bir rehber olmuştur. Nitekim daha sonra Kolomb'un keşif yolculuğuna hazırlanırken Marco Polo'nun verdiği bilgilerden yararlandığı bilinmektedir.

Harita- 7: Marco Polo'nun Seyahat Rotası¹⁹¹

190 Polo'nun seyahat anıları, Dünyanın Hikaye Edilişi I-II olarak iki cilt halinde Türkçe'ye çevrilmiş ve İtakhi Yayınları arasından 2014'te çıkmıştır. Ayrıca Bkz. Öngör, 1954, s. 36-46.

191 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Travels_of_Marco_Polo adresinden alınmıştır.

“Çin, diye anlatıyordu Marco, dünyadaki en büyük hükümdara, hükümdarın buyruklarını her yere anında ulaştıran habercilere, (şaşırtıcı biçimde) basılı paraya, büyük miktarda ipeğe ve ipekten dokunmuş sırmalı kumaşa (Avrupalı tacirlerin aklını en çok çelen şeyler) sahiptir. Görmediği ama hakkında bilgi sahibi olduğu Japonya’nın da saymakla bitmez zenginlikleri vardı”¹⁹².

Bu bilgiler Avrupa’da zaten cenneti simgeleyen doğu imgesini pekiştirmeye yarar. Avrupalı için doğu lüks eşyalar, yüksek yaşam standardı ve zenginlik demektir. Ortaçağ ticaretinin en yükseldiği dönemlerde bile, panayırlarında sadece yerel ürünlerin satıldığı Avrupa, doğunun egzotik ürünleri ve çeşitliliği karşısında hayranlığını gizleyemez.

15 ve 16. yüzyıl keşifleri öncesi, dünyanın genel durumu kısaca betimlendi. Buraya kadar anlatılan, **Yeniçağ’a kadar yapılan keşifler**, daha sonraki keşiflerden bazı açılardan ayrılır. Dünyanın bilinen yerleri içinde kalan birçok alan, dönemin iletişim ve ulaşım koşulları nedeniyle yerel bilgilerin paylaşılmasında güçlük doğurmuştur. Dolayısıyla Araplar, Avrupa’nın bazı yerlerinden, Avrupalılar da kendi toprakları dışındaki yerin özelliklerinden habersiz kalmışlardır. Bu Ortaçağ’a has durum zaman geçtikçe ilginç bir şekle bürünür. Avrupalı bir seyyah, Orta Asya içlerine gittiğinde ve o alanlarda yaşayan insanlarla ve kültürlerle temas ettiğinde orayı *keşfetmiş* olur, Arabistan’da yaşayan bir Arap da Avrupa’nın içlerine, ya da daha uzak bir mesafeye sahip olan İskandinavya’ya gittiğinde orayı keşfetmiş olur. Her iki taraf da kendi literatürünü kendi keşfi üzerine kurgulayınca, aradan geçen yüzyıllardan sonra keşif gerçekte var mıydı sorusunu düşündürür.

Keşiflerin insanlık tarihi kadar eski olan oluşum süreçleri, gün geçtikçe yeni bilgilerin ortaya atılması ile daha da karmaşık bir hale gelir. İlk keşfi kim yaptı ya da burayı ilk kim keşfetti sorusunun cevabı daha da kafa karıştırıcı bir hal alır.¹⁹³ Zira birilerinin keşfettiği yerlerde yaşayan insanlar için bu keşfin bir anlamı yoktur. Bu

192 Davis, 2007, s. 138.

193 Bkz. Heyerdahl Thor, Ra’nın Araştırma Seferleri, İlke Yayınevi, 2011.

bakış açısı ile değerlendirmeler yapanlar dünya tarihine tamamen yeni bir pencere açmışlardır. Bu sayede Avrupa merkezli tarih anlayışından farklı bir tarihçilik yolu benimseyenler de ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴ İlk insanın Afrika'da ortaya çıktığı ve buradan

Avrupa tarihinin, dünya tarihi ile ciddi şekilde kesişmeye başladığı bu dönemde gerçekleşen olaylar zincirini birbirinden bağımsız düşünüp değerlendirmek imkansızdır.

diğer kıtalara yayıldığı fikrinden hareket edersek, Afrikalılar bütün dünyayı keşfetmiştir diyebiliriz. Ancak bugün gelinen noktada her millet kendi keşif hikayesini yazma çabasına girmiştir. Örneğin günümüzden dört bin yıl önce Amerika'ya ilk ulaşanların aslında Mısır ve Fenike denizcileri olduğu söylenmiştir. Konu ile ilgili ortaya atılan iddialar içinde Mısırlıların papirüsten yaptıkları sallarla Akdeniz'den Atlas Okyanusu'nu geçip, Amerika'ya ulaştıklarını söyleyen Heyerdal en ünlülerinden biridir. Homet'in Amazon bölgesinde yaptığı bir araştırma gezisinde bulduğu kaya yüzeylerine Mısır hiyeroglifi ile işlenmiş yazılar görmesi diğer bir iddiadır.¹⁹⁵ Bu tartışmalar sadece İlkçağ medeniyetleri ile de sınırlı değildir. Örneğin Vikinglerin 10. yüzyılda Amerika kıyılarındaki maceraları anlatılırken, Müslüman Araplar ve Çinlilerin de bu dönemlerde Amerika'ya gitmiş olabilecekleri son derece akla yatkın görünmektedir.¹⁹⁶ Elbette konu ile ilgili kesin kanıtların bize gösterdiği kadarını kabul edebilir ve diğerlerini sadece ortaya atılmış

194 "...ve başlangıç noktamız olarak "tarihsiz halklar" kavramını ele alacağız. Başka pek çok şeyi olduğu gibi bu kavramı da Amerika'nın fethedilmesine yol açan denizcilik hataları ve maceralarına borçluyuz. Bu kavramın sırf bir kral ya da kraliçe adına sallandırılan bir bayrakla meşrulaştırılmış olan şiddet ve talan olduğu kadar kapsamlı bir ayrımcılık temrinine de vesile olduğu gayet iyi bilinir." Guha Ranajit, Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih, Çev. Erkal Ünal, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21.

195 Heyerdal ve Homet'ten, aktaran Maden, "Sunuş," Kristof Kolomb, 1999, s. 11.

196 Bkz. Sezgin Fuat, Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2013.

iddialar olarak değerdendirebiliriz. Asya'nın güneyinde ya da Avrupa'nın kuzeyinde okyanus ötesi deniz yolculuklarının yapıldığı bilinmektedir.¹⁹⁷ Ancak yolculuklar hakkındaki bilgiler, yolculukların bir kez ya da çok az sayıda olması ve devamlılık sağlayamaması nedeniyle de yetersiz olabilir. Yeni dünya denilen Amerika kı-

 lk insanın Afrika'da ortaya çıktığı ve buradan diğer kıtalara yayıldığı fikrinden hareket edersek, Afrikalılar bütün dünyayı keşfetmiştir diyebiliriz.

talarına, Avustralya'ya, Antarktika'ya ve okyanuslardaki adalara ilk kez kimin ayak bastığı meselesi tarihi bir olay olması açısından gün ışığına çıkarılmalıdır. Ama bunlar devamında küresel bir etki oluşturmaması sonraki yıllarda dünya tarihinde bir iz

birakmaması nedeniyle de sadece bir bilgi olarak kalacak konulardır. Burada gemileriyle okyanus sularında seyretme teknolojisine sahip Arapları, dönemin süper gücü olan, teknolojisinin ve maddi gücünün büyük gemiler inşa etmeye imkan verdiği Çinlileri göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenlerle, *Amerika'ya ilk kimin ayak bastığı*¹⁹⁸ konusu yukarıda belirtilen bir çerçevede kalmaya mahkumdur. 15. yüzyılda yapılan keşifler, önemi hiç bilinmeyen yerlerin ortaya çıkarılması açısından deėil¹⁹⁹ devamında meydana gelen olaylar ve bugünkü dünya düzeninin ortaya çıkması açısından ele alınmalıdır.

197 Fuat Sezgin bu konuda Arapların okyanusu aşmış olabileceklerini iddia ederken, Çinlilerin Kolomb'dan önce Amerika'ya gitmiş olabilecekleri, Vikinglerin Kuzey Amerika'ya gittikleri çeşitli kaynaklarda işaret edilmiştir. Bkz. Sezgin Fuat, Coğrafya ve Denizcilik, İşlamda Bilim ve Teknoloji.

198 Burada simgesel olarak verilen Amerika'ya ayak basma ifadesi ilk keşfi kimin yaptığı şeklinde de değerdendirilebilir. Bu konular kayıp Mu kıtasının esrarına kadar giden tartışmalarla doludur.  lk insanlar nerede yaşadı ve dünyaya nasıl dağıldı konusunda ilginç bir araştırmadır. Bkz. Churchward, James, Kayp Kıta Mu,  ev. Rengin Ekiz, Ege Meta Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2009.

199 Çünkü bu durumda daha önce o bölgelere ulaşmış olabilecek kavimlere ait tarihi gerçekler yok sayılmış olunur. Bu konu araştırmaya muhtaçtır ve burada ele alınmayacaktır.

Ortaçağ sonlarında, artık hem Avrupa'da hem de dünyada çok ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler yaşanmaktadır. Avrupa'nın doğu ile kurduğu bağ sadece bir yüzyıl sonra 14. yüzyılda tekrar kopar. Bunun en önemli nedenleri Moğol İmparatorluğu'nun yıkılması ve Anadolu'da güçlenmeye başlayan Osmanlı Devleti'dir. Bu durum yeni bir senaryonun ortaya çıkmasını sağlar. Baş dönürücü olay ve değişimlerin birbiri ardına geldiği bir döneme girilmektedir. Bu dönem tüm dünyada Keşifler Çağı olarak bilinen ve 15. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar devam eden bir zaman dilimini kapsamaktadır.

15. YÜZYIL KEŞİFLERİ

“Yeryüzünün tüm öteki halkları kabuğuna sığmayan, rahatsız edici yollarla yaşamlarına burunlarını sokan, Avrupalıları karşılarında buldular. Onlara karşı yavaş yavaş bazı köklü önlemler almak zorunda kaldılar. Batının, tüm yerkürenin her yerinde egemen konuma yükselişi Yeniçağ Dünya tarihinin ana konusudur.”²⁰⁰

Dünyanın kalbinin attığı Akdeniz havzası ve onu çevreleyen karalarda yeni bir dönem başlamak üzere iken, bu alanlarda yaşayan toplumlar ve sistemler gelen *Yeniçağa* hazırlanmaktadırlar. Bu gelişmeler dünyanın yüzünün her anlamda değişmesi ve git-tikçe hızlanan birçok olaylar dizisinin ortaya çıkması anlamına gelir.

Avrupa tarihinin, dünya tarihi ile ciddi şekilde kesişmeye başladığı bu dönemde gerçekleşen olaylar zincirini birbirinden bağımsız düşünüp değerlendirmek imkansızdır.²⁰¹ Avrupa'da 10. yüzyıldan sonra başlayan değişim dalgası, Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler ve Arap Yarımadası'ndan yayılan İslamiyet aynı potaya

200 McNeill, 2008, s. 420.

201 Bkz. Baykal B. Sıtkı, Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.

girmiştir. İnsanlık, eski dünya kıtalarına sıkışıp kalmıştır ve çıkış noktası için ilk adımı atacak bir girişimci aranmaktadır.

Keşifler tarihi, tüm dünyanın çehresini değiştiren kaderini etkileyen olaylar bütünü olsa da bu süreç iki ülke ile çok daha fazla ilişkilidir. Keşiflerin başlangıcını sağlayan bu ülkelerden biri Portekiz, diğeri İspanya'dır. Bu iki komşu ülke, Batı Avrupa'da dünya tarih sahnesine çıktıkları 15. ve 16. yüzyıllar boyunca kendilerine düşen rolü, büyük bir başarıyla oynamışlardır. Üstelik bu rol, "*Tanrı Adına*" ve "*Hristiyan Dünyası*" için oynanmıştır. İspanyolların ve Portekizlilerin bu role diğer Avrupa ülkeleri dururken neden soyunduğu konusu, konumları ve Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu şartlar ile yakından ilgilidir.

Avrupa'nın Yeniçağ'a girişi ile bazı şeyler değişmeye başlamıştır. Avrupa'nın keşifler çağına hazırlanma süreci uzun ve sancılı geçen birçok yıl içinde gerçekleşmiştir. Bu sürecin siyasi, dini, sosyal ve ekonomik birçok ayağı vardır ve tüm bunlar bir arada Avrupa'nın dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Eğer bu olaylar zincirinde etkili olanı simgesel bir ifade ile anlatmak gerekirse, *yeniden fetih (reconquista)* en uygunu olur. Çünkü yeniden fetih sadece İspanya'nın topraklarını Müslümanlardan geri alması ile ilgili değildir. Dünya güçler dengesinin tekrar ele geçirilmesiyle ilgili bir durumdur ve Avrupa bunun için her şeyi göze almıştır.

Avrupa'da devlet yeniden doğmaktadır ve merkezi otoritenin gücü artmıştır. Bu bir siyasal kararlılık kazanma sürecidir. Devletler, monarşik yapı ve onları destekleyen sürekli orduların bir bir kurulmasıyla daha sağlam bir zemine otururlar. Din, Ortaçağ boyunca aşırı baskı ve savaşlara neden olan bir olgu olarak reform görür²⁰² ve Protestan olan merkezi devletler, kiliselerin mallarına ve haklarına el koyarlar.

Katolik olarak Papa'ya bağlı kalan Fransa, İspanya ve Avusturya'da bile, vergi ve atamalar devlet kontrolüne alınır. Askeri

202 1517'de Wittenberg Kalesi Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik bir bildirge asarak değişim hareketini başlattı.

örgütlenme ve özellikle şövalye düzeni değişmeye, barut ve topa eşlik eden yeni bir savaş düzeni ortaya çıkmaya başlar. Bu düzenin lojistik altyapısı için, maden ve gerekli teçhizatı işleyen yeni bir sınıf doğar.²⁰³ Tüm bu siyasi toplumsal ve ekonomik değişimler, Avrupa'daki 15. yüzyıl şafağının sökmesiyle yeni bir şeylerin başlamasına neden olur. Avrupalı, efsaneler ve batıl inançları bir yana bırakmış, artık gerçek ufkun ötesini hayal etmeye başlamıştır.

Ortaçağ başlarından itibaren, İslam İmparatorluğu'nun hızlı yükselişi sayesinde Avrupa, doğudan ve batıdan kuşatılmıştır. Kendi iç dinamikleri ile hayatta kalmaya çalışırken, yaşadığı iç çekişmeler, salgın hastalıklar ve toprak kayıpları Avrupa'yı yormuştur. Akdeniz havzasındaki üstünlüğünü de yavaş yavaş kaybetmiştir. İbn Haldun²⁰⁴ (1332-1406) 14. yüzyılın sonlarında "Hıristiyanlar burada artık bir tahta bile yüzdüremezler"²⁰⁵ diyerek bu gerçeği çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir. Portekizlilerin bundan kısa bir süre sonra Haçlı seferi ile Ceuta²⁰⁶'yı ele geçirmeleri (1415) ama ondan öteye ilerleyememeleri, Müslümanlara karşı yürütülen bu tür girişimlerin daha uzun süre cılız kalacağının göstergesidir. Arapların İslamiyet'le tanışmaları sonucu yükselen yıldızları kısa süre içinde karalarda oldukça geniş bir alana yayılmalarını sağlamıştır. 1157'de Müslümanların yayıldıkları alan 3 kıtanın topraklarını da kapsar hale gelmiş, 14. ve 15. yüzyılda ise özellikle Asya'nın güneyine ve Orta Asya içlerine kadar genişlemiştir. Bu yayılma 14. yüzyıl itibariyle daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı altında gerçekleşmiştir (Harita- 8).

Dünyanın yeni bir döneme girdiği sırada genel görüntüsü çok açıktır. Avrupa'nın Osmanlı ile hem karada hem de denizde

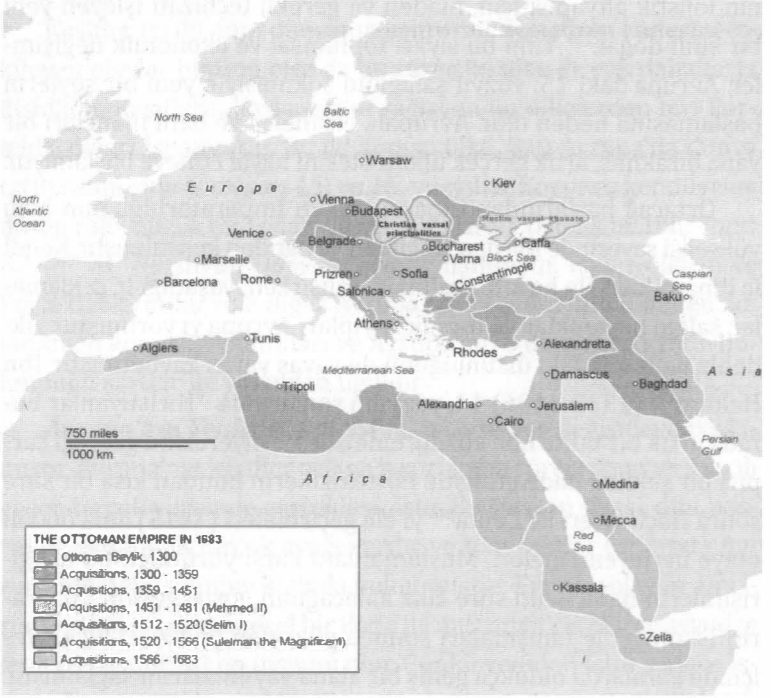
203 McNeill, 2008, s. 436.

204 Görgün Tahsin, "İbn Haldun", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 19, 1999, s. 538-543.

205 Pirenne, 2009, s. 11.

206 Ceuta, Arapların ifadesi ile Septe, 1415'te Portekizliler tarafından ele geçirilmiş, daha sonra İspanyolların eline geçmiştir. Bugün İspanya'nın Afrika kıyılarındaki özerk ili statüsünde bulunan şehrin 19 km²'lik alanı vardır. Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceuta>

mücadelesi devam eder. Osmanlı Devleti aynı zamanda doğu sınırında diğer Müslüman devletler ile bir güç yarışı içindedir.

Harita- 8: Osmanlı Devleti En Geniş Sınırları²⁰⁷

Avrupa 15. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli olaylar yaşamaktadır. Akdeniz havzasında meydana gelen güç değişimleri²⁰⁸ etkilerini bu yüzyıl başında göstermeye başlamıştır. "Avrupa uygarlığının içindeki kökleri derine kadar inen ve varlıklarını eskiden beri sürdüren sürtüşmeler de değişime en az dış etkiler kadar katkıda bulunur."²⁰⁹ Avrupa'nın büyük devletlerinin değişimleri daha sancılı

207 Harita https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Empire adresinden alınmıştır.

208 İslam devletlerinin gerilemesi ve Haçlı seferleri ile geri alınan kuzey Akdeniz limanları bu ticaretin canlanmasına katkı sağlarken, doğudan gelen Moğollar ilginç bir şekilde Avrupa ticaretine nefes aldırılmıştı., McNeill, 2008, s. 372; Pirenne, 2009, s. 81.

209 McNeill, 2008, s. 432.

gerçekleşmektedir. Kıtanın içinde bu karışıklıklar hüküm sürerken, beklenmedik olaylar Avrupa'nın en batı kıyılarında küçük bir ülkede gerçekleşen bazı hareketlere bağlıdır. Bu ülke, Portekiz'dir. Bu aşamadan sonra keşifler süreci önce Portekiz'in faaliyetleri, daha sonra İspanya'nın faaliyetleri ele alınarak değerlendirilecektir.

ÜMİT BURNU VE HİNDİSTAN YOLU'NUN KEŞFİ

Portekizliler 15. yüzyıl keşiflerinin öncü milleti olarak kendilerine has bazı özelliklere sahiptiler. Akdeniz'e kıyılarının olmaması yüzyıllardır burada gerçekleşen deniz mücadelelerinden uzak kalmalarına neden olurken bu durum okyanusları en iyi tanıyan millet haline dönüşmelerini sağlamıştır.

Portekizliler, keşifleri başlatan ülke olarak tarihe geçmişlerdir. Bugünkü Portekiz'in sahip olduğu 92391 km² alanda Azor ve Maderia Adaları grubu da yer alır. Komşusu İspanya ile olan 1214 kilometrelik sınırına karşın Atlas Okyanusu'nda 1793 kilometrelik kıyı şeridine sahiptir.²¹⁰ Birçok kavim tarafından işgal edilen Portekiz toprakları, ancak Burgundy hanedanı I. Alfonso geldiğinde, 1143'te bağımsızlığına kavuşmuştur.²¹¹ Avrupa'nın tümü düşünülürse bu oldukça erken bir vakitte elde edilen siyasi sınırlar günümüze kadar pek değişmeden gelmiştir (Harita-9).

“1373 yılında erkek vâris bırakmadan ölen Portekiz Kralı'nın kızıyla evli olan Kastilya Kralı, Portekiz tahtında hak iddia edince ortaya çıkan halk ayaklanması 1383-1385 Krizi'ne yol açtı. Sonradan I. John²¹² (João) olarak Portekiz

210 Gall, Timothy L., Gall Susan B. (Ed). Junior Worldmark Encyclopedia of the Nations, Fifth Edition, U•X•L, 27500 Drake Rd., Farmington Hills, Michigan 2007, v. 8, p. 4-5.

211 1580-81 arasında İspanya kralı II. Philip'in Portekiz tahtında hak iddia etmesi ile ortaya çıkan kısa süreli karmaşa daha sonra yatıştırılmış ve özellikle IV. John döneminde Braganca Hanedanlığı ile yeni bir çağ başlamıştır. Bkz. Gall, Gall, 2007, p. 4-5.

212 Boorstin, 1994, s. 159.

tahtına geçen Avizli John ve General Nuno Álvares Pereira yönetimindeki bir kısım soyludan ve halktan oluşan birlikler Aljubarrota Savaşı'nda Kastilya birliklerini yendi.”²¹³

Tarihlerinde, fetih hareketi (conquista) olarak tanımladıkları bu olayın üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden, John'un (Jao') 6 oğlundan üçüncüsü olan Henry'nin tarih sahnesindeki rolü ülkesinin sınırlarını aşacaktı. Portekiz Prensi Henry (Infante Henrique Navegador) Gemici Henry²¹⁴ lakabıyla daha çok ün salmıştı.

Portekizliler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bir devlet olarak ekonomik düzenlerini kurmak ve aynı zamanda koyu bir Katolik olarak, dinlerine hizmet etmek için çeşitli faaliyetlere katıldılar. Bunların en önemlisi Haçlı seferlerine verdikleri destek olmuştur. Ancak diğer Avrupalı devletler ve özellikle de komşusu İspanya'dan farklı bir bakış açısı sergileyerek Avrupa'da başlayan cadı avına²¹⁵ pek fazla iştirak etmemişlerdi.²¹⁶ Portekiz halkının ırksal, bölgesel ya da dinsel ayrımcılık olmaksızın ortak sergilediği tavır onun keşiflere giden yolda çok önemli bir üstünlük sağlama-sına yol açar. “Ataları Keltler, İngilizler ve İberyalılardı. Afrikalı ve Asyalılarla evlenmişlerdi. Portekiz Hristiyan, Yahudi, Müslüman

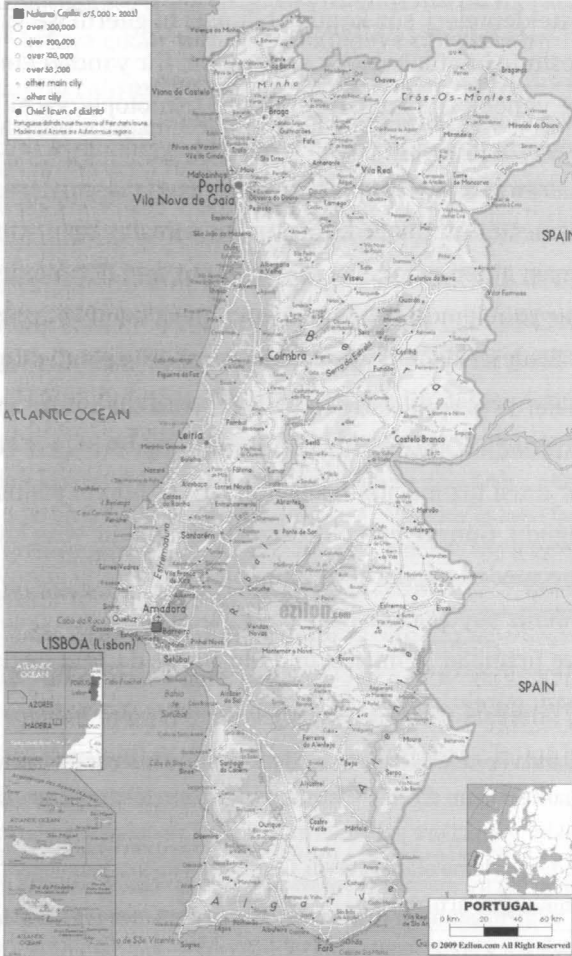
213 <http://tr.wikipedia.org/wiki/Portekiz> adresinden 06.11.2014 tarihinde, 16:24'te alınmıştır.

214 “Hakkındaki bilgilerin hemen tümü Gomes de Zurara’dan elde edilmiştir. Bir tarihçi ve biyografi yazarı olan Zurara (1410?-1474) 1452’de sarayın resmi vakanüvisi oldu. Kral V. Alfonso, onu Prens Henry’nin hayatı ile ilgili eldeki tüm bilgileri toplaması için görevlendirdi. Bu bilgilerin çoğu 1453 yılında krala takdim edilen Gine Vakayinamesi adlı eserde bulunmaktadır.”Bkz. Kishlansky Mark A., Batının Kaynakları I, İstanbul, 2009, s. 475.

215 Cadı avı Müslüman ve Yahudilere karşı yürütülen asimilasyon faaliyetlerinin tümüdür.

216 Burada bu iyi tutumun, Portekizlilerin 1500’den sonra Hint Okyanusu’nda Müslüman hac gemilerine ve sivil halka karşı acımasız davranışları ile çelişkili bir davranış tarzı olduğu açıktır. Bu nedenle konunun Portekizlilerin başka dinlere karşı saygılı ya da ilgili olduğu şeklinde okunmaması sadece mevcut durumdan yararlanmayı başarması anlamında okunması daha doğru olur.

gibi birçok toplumun karıştığı küçük bir Amerika modeliydi.”²¹⁷ Bu durum Avrupa’da Yahudi ve Müslüman karşıtlığının zirve yaptığı bir dönemde, bu halkların bilgi ve görgülerinin Portekiz’de toplanması için elverişli bir ortam oluşturmıştır. Ellerinde topladıkları bu güç, onlar için önemli kapıları açmıştır.

Harita- 9: Bugünkü Portekiz²¹⁸

217 Boorstin, 1994, s. 157.

218 <http://www.ezilon.com/maps/europe/portugal-physical-maps.html> adresinden alınmıştır.

“Bütün bu Portekiz yayılma girişimleri ise iki faktör yüzünden gerçekleşebilmişti: Birincisi Portekizlilerin kuzey Atlantik’te daha önceki ticari ve balıkçılık amaçlı yolculuklarından edindikleri denizcilik deneyimlerinin birikimi ve ikincisi de İslam coğrafyacılarından aldıkları bilgiler.”²¹⁹

Portekizlilerin gemicilik konusundaki çalışmaları kraliyet eliyle desteklemeleri, söz konusu bilimsel bilgilerin işe yarar hale getirilmesinde büyük kolaylık sağlamıştır. Bir yandan konum belirlemeye yönelik çalışmalar, gemilerin teknolojik olarak iyileştirilmesi, öte yandan elde edilen bilgilerin uygulamaya dönüştürüleceği seferlerin tertip edilmesi keşif hareketinin son derece planlı gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Bu yolculukların son derece riskli olması giden gemilerin bir kısmının geri dönmeleri çok önemli bir problemdir.²²⁰ Yine de maddi ve manevi olarak sağlam bir irade ile desteklenen bu yolculuklar sabırla devam ettirilmiştir.

Denizlerde gerçekleştirilen ilk keşif yolculuklarının rotası güney yönündedir. Okyanus kıyısında bulunan Portekiz balıkçılık ve kıyılar arası taşımacılık faaliyetleri sayesinde okyanuslara yabancı değildir. Güneye gerçekleşecek yolculuk da, yine kıyıyı gözden kaybetmeden yapılacaktır. Ama bir farkla, daha güneye doğru değişen deniz suyu sıcaklıkları, hava akımları ve ona bağlı rüzgar yönleri ve fırtınalar gemicilik teknolojisinde de bazı değişiklikler yapılmasını gerektirir.

“Bu alanda Portekizliler, gemi direklerinin sayısını artırarak ve hiç değilse ortadaki en uzun direklere birden çok yelken takarak başı çektiler. Bu yenilikler gemicilere yelkenlerini farklı yel ve dalga koşullarına uyacak biçimde ayarlama olanağı verdi. Geminin manevra yeteneği açık denize dayanıklılığını artırdı.”²²¹

219 Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 53.

220 “Deniz yolculukları boylam derecelerini kesin olarak saptayabilecek hiçbir yöntem bilinmediği için sağlam bir deniz kronometresinin (1760) icat edilmesine dek belirli değişmez bir rotaya sahip güvenilir girişimler durumuna gelemedi.” Bkz. McNeill, 2008, s. 424.

221 A.g.e., s. 425.

Yapılan bu değişiklikler okyanus sularında ilerlemede ve manevra kabiliyetinde önemli kolaylıklar sağlamıştır. Buna benzer başka değişikliklerin de yapılması Prens Henry'nin kurduğu denizcilik ve coğrafya enstitüsünde gerçekleştirilen çalışmaların uygulamaya geçirilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Her seferden sonra kaptanlar, seyir notlarını ve gözlemlerini bu merkez ile paylaşmış²²² ortaya çıkan sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.

Bütün bu çalışmaları, birkaç kez dışında denize açılmamış olduğu halde Gemici lakabı verilen Prens Henry gerçekleştirmiştir. Prens Henry'nin kişisel gayretleri ve arkasını dayadığı Portekiz krallığının tüm güçleri yeni

Bütün bu çalışmaları birkaç kez dışında denize açılmamış olduğu halde Gemici lakabı verilen Prens Henry başlatmıştır.

bir ekol başlatmıştır. Prens Henry'nin hayatı Cebel-i Tarık'ın ötesinde Afrika kıyılarında bulunan Septe (Ceuta)'ye 1415'te²²³ düzenlenen Haçlı seferlerine katılma kararı ile değişmiştir. Son derece dindar olan on dokuz yaşındaki Henry, bu yolculuğunda Papa tarafından kutsanmıştır. Seferden zaferle dönerken, yağmaladığı şehirden de büyülenmiştir, çünkü un, tuz, pirinç, baharat, halı, kumaş, altın ve diğer değerli eşyaların alınıp satıldığı bir pazar yeri olarak Septe, çok zengindir. İşgalden sonra Portekiz garnizonu kurulan şehir, ticari potansiyelini tümüyle yitirse de Henry için Afrika ve bölge hakkında bilgi edinebileceği bir kapı açılmıştır.

Portekiz'in keşif faaliyetlerindeki akılcı tutumu, bu faaliyetleri sadece gemicilerin açık deniz macerası olmaktan çıkarmıştır.

“Henry “sessiz ticaret”in öyküsünü öğrenmişti. “Fas’tan yola çıkıp Atlas Dağları’nı aşarak Senegal Nehri kıyılarına yirmi günde ulaşan Müslüman kervanları, tuz, mercan ve ucuz işlenmiş ürünler taşıyordu. Çeşitli altın madenlerinin yakınlarında yaşayan yerli kabileler Fas’tan

222 Çünkü Prens Henry bunu şart koşmuştu. Sadece anılarını yazmaktan öte dikkatli birer gözlemci olmalarını ve her şeyi titizlikle not etmelerini istiyordu kaptanlarından.

223 Beydilli Kemal, “Portekiz”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 34, s. 328.

gelen bu malları altınlarla değiş tokuş etmek için ortaya çıkıyorlar, istedikleri malların yanına bir torba altın bırakıp gidiyorlardı. Daha sonra da tüccarlar ya altını alıp gidiyorlar ya da malları altına göre ayarlayıp azaltıyorlardı.”²²⁴

Bu kapı sayesinde, Afrika ve İslam dünyası ile doğrudan bağlantı kurulabilmiştir. Gördüğü zenginlik ve yağmaladığı şehirden elde ettiği ganimetlere, ötelerde daha zengin yerlerin olduğu bilgisi de eklenince, Henry, bir başka Haçlı seferi girişimine başlamıştır. Böylece elde edeceği zenginlik sayesinde Müslümanlar karşısında güçlenecek, hatta kutsal Kudüs’ü ele geçirebilecektir. Bu düşünceler ile motive olmuşken tertip ettiği sefer, babası tarafından engellenir.²²⁵ Bu durum onun Avrupa’nın en batı ucunu oluşturan, kutsal bir mevki olarak tanımlanan Batlamyus ve Marinus’un Kutsal Dağlık Burun (Cape Saint Vincente) diye adlandırdığı yere giderek 40 yıllık bir inzivaya çekilmesine neden olmuştur. Portekizliler buraya yerel dilde Sagres demişlerdir. ²²⁶ Burada tüm maddi ve manevi varlığını, kurduğu denizcilik, gemicilik ve kartografya merkezine adanmıştır. Topladığı bilim adamlarıyla konum ve yer ile ilgili problemleri çözmeye ve kartografya alanında doğru haritalar oluşturacak çalışmalar yapmaya başlarlar.

Güney ile ilgili daha öncelerden bilinen bazı bilgiler ilk etapta Kanarya adalarına ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Örneğin Normandiyalı Jean de Bethencourt, La Rochelle’li Gadifer de la Salle ile birlikte, Kanarya adalarına bir sefer tertip ederek, bu adalardan birine ulaşmışlardır. Onlardan da önce 1393’te, İspanyol gemicileri bu adalar hakkında bilgi getirmeye başlamışlardı bile.²²⁷ Bu kü-

224 Boorstin, 1994, s. 160.

225 “Portekiz’in Ceuta limanını ele geçirmesi keşifler çağına başlangıç tarihi olarak verilir. 1437’de Tanca’da Portekiz kuvvetleri kesin bir yenilgi alırken, kuzey Afrika’da daha ileriye gitme işi Müslümanların dirençleri ve daha sonra denizde ve karada güçlenen Türkler nedeniyle mümkün olmadı. Bu durum Portekizliler için başka arayışların ciddi ciddi düşünülmesine yol açtı.” Arnold, 2001, s. 17.

226 Boorstin, 1994, s. 161.

227 Öngör, 1954, s. 46.

çük hareketler gemiciler arasında anlatılan doğaüstü varlıklarla gemileri parçalayan canavarların bulunduğu güney yarımkürenin tekrar bilinir hale gelmesini sağlayacak girişimlere öncülük etmiştir.

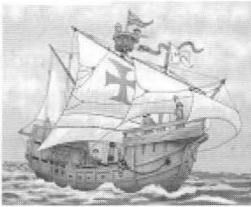
Portekiz'in keşif faaliyetlerindeki akılcı tutumu, bu faaliyetleri sadece gemicilerin açık deniz macerası olmaktan çıkarmıştır. Çünkü güneye indikçe, akıntılara, güçlü tropik rüzgarların oluşturduğu dalgalara ve öngörülemeyen diğer tehditlere karşı her seferinde kendilerini geliştiren bir gemicilik sektörü oluşturdular. Portekizlilerin ilk keşif gemileri *barka* ya da *barinale* dedikleri nehir yükü taşıyan kare yelkenli gemilerdir. Oysa dönüş yolculuğunda sürekli esen rüzgara bu gemilerin yelkenleri dayanamaz. Bunlar yerine geçen karevelalar ise daha küçük, Latin yelkeni denilen özel bir yelken sistemi ile iyi tasarlanmış, basit işleyen ama okyanusa dayanıklı gemilerdir. Bu gemilerin ilham kaynağı ise Umman Denizi ve Hint Okyanusu'nda korkusuzca dolaşan Arap yelkenlileriydi.²²⁸ Böylece gemiler okyanus için hazırlanırken ortak bilgi hazinesinden yararlanılarak gün geçtikçe geliştirildi (Resim1).

A-Dhow

B-Kog

C-Karavel

D-Karaka

Resim 1: Dönemin Çeşitli Gemi Tipleri

228 "Araplar yüzyıllardır Mısır ve Tunus kıyılarında da Yunan balıkçı teknelerine benzeyen caravosları kullanmaktaydı." Boorstin, 1994, s. 163; Berry, 1996, s. 4., Dhow'lar Arapların taşımacılıkta kullandıkları küçük, pratik ve hızlı araçlardı. Boorstin, 1994, s. 163; Berry, 1996, s. 4.

Gemiler daha sağlam, güçlü ve büyük olarak inşa edilirken bu bilinmeyen diyarlara gitmek için gerekli güven duygusunu oluşturan silahlarla da donatılmıştır. "Portekiz gemilerinin daha büyük, daha sağlam olması savaş teknikleri konusunda da üstünlük getirir. Bünyesinde ağır toplar da taşıyabilen bu gemiler, deniz savaşlarında üstünlüğü ele geçirdiler."²²⁹

Portekiz'in keşif seferleri kıyıda çok uzaklaşmadan Afrika'nın batı kıyı çizgisine paralel şekilde gerçekleşmektedir. Elbette bu hareketin gerçek bir de amacı vardır. Bu amaç Afrika kıyıları boyunca giderek bir şekilde Afrika'nın etrafını dolaşmak ve Hint adalarına varabilmektir.

"Prens Henry'nin düşüncesi, Afrika'nın güneyinden dönüp, Hristiyanlığın savunuculuğunu ve yayılmasının öncülüğünü yapan yarı efsaneleşmiş bir kişi olan Prestor John ile bağlantı kurmaktır. Afrika kıyıları boyunca toplanacak kölelerin ve öteki malların ticaretinden sağlanacak kazançlar bu girişimi desteklemiş olmakla birlikte girişimin baş amacı değildi."²³⁰

Bu yorum, her ne kadar keşiflerin amacını dini nedenlere dayandırmaktaysa da Portekizlilerin Afrika kıyıları boyunca birkaç aşamada gerçekleşen keşif hareketlerine ilk günden itibaren eşlik eden koloni kurma faaliyetleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Daha ayrıntılı şekilde bu seyahatler incelendiğinde işin içindeki ekonomik boyut hemen görülecektir.

Portekiz'in Batı Afrika kıyılarındaki keşif hareketleri belli dönemlere ayrılarak incelenebilir. 1415-1434 arasında gerçekleşen birinci dönem keşif hareketlerinin en önemli olayı 1418'deki Maderya (Maderia) adalarının keşfedilmesidir. Joao Gonçalves Zarco ve Tristao Vaz Teixeira adındaki iki Portekizli, fırtınaya kapılarak sürüklendikleri adalara, iki yıl sonra tekrar gelmişler, burayı Maderia (ormanlık ada) olarak isimlendirip, göçmenler yerleştirmişlerdir.²³¹ Belki de on beşinci yüzyıl keşifler tarihini burada gerçek-

229 McNeill, 2008, s. 425.

230 A.g.e., s. 423.

231 Öngör, 1954, s. 48.

leşen faaliyetler ile başlatmak gerekir. Çünkü keşifleri bir yerin haritalanması veya bir devletin siyasi sınırlarını okyanus ötesine doğru genişletmesi şeklinde yorumlamak son derece kısır bir bakış açısı olur. Maderya'da olanlar bunun en güzel örneği olarak keşiflerin mekan, insan arasındaki etkileşimdeki rolüne bir fikir verebilir. Çünkü keşifler, siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel birçok etkiye sahiptir.

Güneye doğru inildikçe artan sıcaklıklar, gemiciler arasında daha güneye inildiğinde ciltlerinin kavrulacağı ve siyah derili Afrika halkına benzeyecekleri inancını oluşturmuştu.

“Adamları Maderya Adasına çıktıklarında 1420 yılında yollarını kesen bazı ağaçları temizlemek için yaktıkları ateş yedi yıl sürmüştü. Hiç tasarlamadıkları halde yanan ormanların külleri daha sonra Girit'ten getirilerek bu adaya diktikleri Malmsey üzümleri için çok iyi bir gübre olmuştu. Bugün bile ünlü olan Maderya şarapları bunun sonucudur.”²³²

Maderya adasına yerleşen Portekizliler böylece keşifler boyunca sıklıkla rastlanacak mekanın transformasyonu sürecini başlatmışlardır. Dünya daha önce görmediği ölçüde bir değişim ve dönüşüm dalgasını karşılamak üzeredir. Elbette Maderya adasına yerleşmek ya da bu bölgede bulunmak tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Gemiciler için esas hedef daha ötelere güneye doğru gitmektir. Henüz Afrika kıyılarında Bojador Burnu'na kadar olan yerler keşfedilmiş olsa da Bojador efsanelerin kapısıdır.²³³ Bu kapının bir kez açılması ise çok önemlidir.

Güneye doğru inildikçe artan sıcaklıklar, gemiciler arasında daha güneye inildiğinde ciltlerinin kavrulacağı ve siyah derili Afrika halkına benzeyecekleri inancını oluşturmuştu.²³⁴ Gemiciler Henry, özellikle gemiciler arasındaki daha güneye inme konusundaki direnci kırmak için çok çaba sarf etmiştir. Güneyde ola-

232 Boorstin, 1994, s. 165.

233 “Bojador burnu kıyıda fiziki bir engel olarak hemen hiç fark edilmeyecek bir yapıda olmasına rağmen üzümler cesur Portekizli denizcileri gölgesinden bile korkacak hale getirmişti.” Boorstin, 1994, s. 165.

234 Berry, 1996, s. 3; Rousseau, 1972, s. 119.

ğanüstü varlıkların olduğu konusunda hikayeler çok yaygındır. Bu korkunun giderilmesi ve keşif yolculuklarına tekrar çıkılması hayli zaman alacaktır. Gemici Henry, Afrika'nın batı kıyıları boyunca 1424-1434 yılları arasında 15 keşif heyeti göndermiştir. Çöl olarak uzanan bu kıyı şeridinde hiç hayat belirtisinin olmaması devamında da yaşanabilir yerlerin olmayacağı düşüncesini pekiştirmektedir.

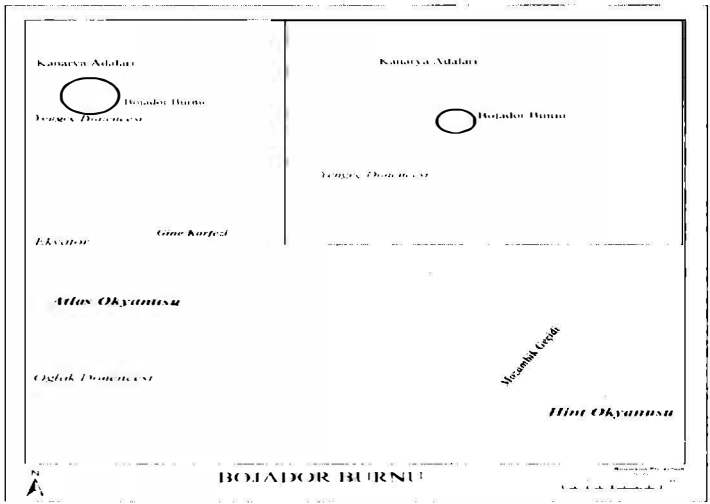
Bojadora kadar olan yerlerin 1418'de keşfedilişinden neredeyse 14 yıl sonra, Gemici Henry'nin adamı Gomez Eannes de Azurara, Bojador Burnu'nu aşmayı başarmıştır (Harita-10). Bu burunun aşılması gemicilerde özgüvenin artmasında ve keşif seferlerinin hız kazanmasında çok önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak yine de aradan geçen 28 yıl içinde sadece Guinea Körfezi kıyılarına ulaşabilmiştir.²³⁵ Seferler adım adım ve sabırla ilerlerken, halkın bu keşif seferleri hakkındaki düşüncesi değişmeye ve tepkiler oluşmaya başlamıştır. Yıllardır devam eden bu faaliyetin gözle görünür bir getirisinin olmaması, keşiflere olan halkın desteğinin azalmasına neden olmuştur.

Alfonso Baldaya, bugünkü Rio de Oro kıyısına, 1441'de Nuno Tristao ve Antao Gonçalves, Blanco burnuna, iki sene sonra da Arguin koyuna gelirler. 1444'te Eannes'in getirdiği iki yüz yerli esir²³⁶ bu yolculukların şimdiye kadar pek tatmin edici olmayan mali boyutunun değişmeye başladığını gösterir. 1445'de Diniz Diaz, Senegal Nehri ağzına ve Cabo Verde (Yeşil Burun)'ye ulaşır. Güneye indikçe, buraların çöl olarak tarif edildiği eski coğrafi bilgilerin yanlışlığı ortaya çıkar. Bu alanlar bilinenin aksine yeşildir ve kalabalık nüfusa sahiptir. Güneye doğru uzanan bu kıyılar Portekizliler için gün geçtikçe cazip olmaya başlamıştır. 1445'ten itibaren, bu bölge ile Portekiz arasında canlı bir esir ticareti başlaması bunun en güzel delilidir.²³⁷

235 Öngör, 1954, s. 48.

236 Boorstin, 1994, s. 166.

237 Öngör, 1954, s. 48.

Harita-10: Bojador Burnu

Portekizlilerin kıyı boyunca ilerleyişleri, özellikle nehir ağzları gibi uygun geçiş alanlarından zaman zaman iç bölgelere geçmek şeklinde de gerçekleşmiştir. 1455'te Venedikli Alvise Cadamosto (Ca'da Mosto), Senegal ve Gambiya Bölgesi'ne gelerek bu iki nehir boyunca iç bölgeler ile ilgili incelemeler yapar ve devamında bir yıl sonra Yeşil Burun adalarını keşfeder²³⁸. Cadamosto bu gezilerinde ilginç kabile gelenekleri, tropik bitkiler, fil ve su aygırlarından söz ederek diğerlerini de peşinden sürüklemiştir.²³⁹ Afrika'nın ekvator bölgesi hakkında özellikle de Prens Henry'nin daha önce duyduğu sessiz ticaret bu bölgedeki nehirlerin yataklarından elde edilen altınlar ile gerçekleşmektedir. Artık bu ticaretin ya-

Fernandao Gomez adındaki zengin Lizbonlu ile o güne dek hiç duyulmamış türde bir anlaşma yapıldı. Gomez, gelecek beş yıl boyunca Afrika kıyısının her yıl üç yüz milini keşfetmeye söz verirken, karşılığında Gine ticaretinin tekeli alındı.

238 A.g.e., s. 48.

239 Boorstin, 1994, s. 167.

bancı bir ortağı daha vardır. Kıyılar boyunca korunaklı alanlarda kendi yerleşmelerini kurarak ilerleyen Portekiz için Afrika'nın batı kıyıları macerası gittikçe ilginç bir hal almaya başlamıştır.

Prens Henry, daha güneye inme konusundaki girişimlerini ölümüne kadar sürdürmüştür. Düzenlediği son seyahat 1456 yılında Diego Gomez idaresinde, bugünkü Portekiz Guinea'sına yapılan seyahattir. Gemici Henry'nin düzenlediği son seyahati takiben Açores Adaları da dahil Gine Körfezi'ne kadar olan alanlar, 1462 itibariyle Portekizliler tarafından bilinir hale gelmiştir²⁴⁰. Bu süreçte Portekiz tahtında meydana gelen bazı karışıklıklar bir süreliğine bu keşif hareketlerinin duraklamasına neden olsa da 1470'li yıllarda Kral V. Alfonso zamanında tekrar canlanmıştır. Kral V. Alfonso ülkenin maddi sıkıntılarının keşifler yolu ile çözülebileceğini düşünmektedir. Bunun için Fernandao Gomez adındaki zengin Lizbonlu ile o güne dek hiç duyulmamış türde bir anlaşma yapılmıştı. Gomez, gelecek beş yıl boyunca Afrika kıyısının her yıl üç yüz milini keşfetmeye söz verirken karşılığında Gine ticaretinin tekeli almıştır. Krala da belli bir yüzde vermeye başlamıştır. Bu sayede Gomez'in beş yılda aldığı yol, Gemici Henry'nin denizcilerinin otuz yılda aldıklarından fazla olmuştur.²⁴¹ Bu anlaşma ile Portekiz keşiflerinde yeni bir sayfanın açıldığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Zira Gemici Henry'nin çabaları ve emeklerinin meyveleri, Kral V. Alfonso'nun hesabına geçmiştir. 1470-1475 arasında, ekvatorun 2° güneyindeki Catherine Burnu'na kadar inilmiştir. Bu alanda Portekizliler çeşitli mevkilerde koloniler kurarak, esir, fildişi, altın tozu başta olmak üzere canlı bir ticaret ağı oluşturur.²⁴² Portekiz gemileri kuzey güney istikametinde ekvatoru geçerek mal taşımaya başlarlar.

1481'de yönetime gelen Kral II. John²⁴³ artık zenginliklerin ülkeye akmaya başladığı dönemi yönetmektedir. Bölgenin zenginliğinin

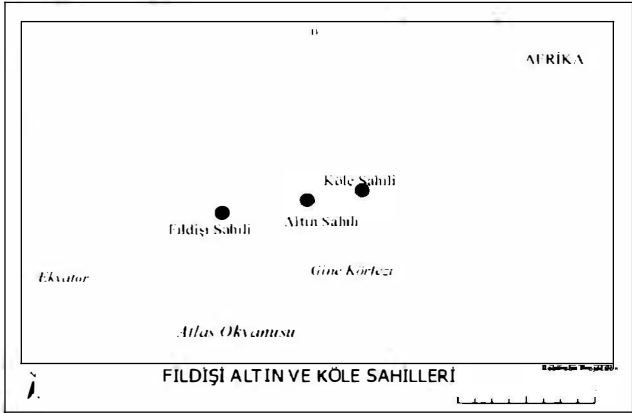
240 Öngör, 1954, s. 48.

241 Boorstin, 1994, s. 167.

242 Öngör, 1954, s. 48.

243 Boorstin, 1994, s. 168.

dışa yansması ise Portekiz'in bu kıyılara verdikleri isimlerde ortaya çıkar. Afrika'nın batı sahilleri akıllarda Portekizlilerin bu alanlara verdiği isimler yüzünden zenginlik çağrışımları yapmaktadır. *Tahıl sahili (Portekizliler karabibere cennetin tahılı derdi), Fildişi sahili, Altın sahili ve Köle sahili* bu kıyılarda kurulan Fort Elmina tarafından korunmaktadır (Harita-11).²⁴⁴

Harita-11: Fildişi Altın ve Köle Sahilleri

Portekiz keşif hareketlerinin bir sonraki aşamasında 1482'de çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer dönem başlar. Diego Cao ilk seferinde Kongo Nehri ağzına kadar inmişti, ikinci yolculuğunu 1484-85'te 22° paralelindeki Cross Burnu'na yapmıştı.²⁴⁵ Bu dönemde ulaşılan yere üzerinde haç olan taştan işaretler (padron) bırakma geleneği de başlatılmıştır. Yine aynı dönemde, Gemici Henry'nin ve hatta bütün Avrupalı Hristiyanların bulmayı umdukları iki yüz yıllık Rahip John efsanesi biraz değişikliğe uğramıştır. Rahip John belki de Etiyopya'da olabilir fikri ortaya çıkmıştır. Portekizliler bu inançla yollarına devam etmişlerdir. Bunun için de 1487'de bir eylem planı oluştururlar. Eğer Rahip John tahmin edilen yerde ise Hindistan'a ulaşmada Portekizlilere yardımcı olabilirdi. Bu nedenle Portekiz sarayı iki görevliyi gizlice Akde-

244 A.g.e., s. 168.

245 Öngör, 1954, s. 49.

niz üzerinden, Doğu Afrika ve Hindistan taraflarına gitmek üzere görevlendirir. Aden Körfezi'ne gelen iki görevli burada ayrılırlar. Bunlardan Covilha, Hürmüz'e ve Hindistan'a doğru yönelirken, Paiva, Etiyopya'ya gider. Ondan daha sonra haber alınamaz. Covilha ise Hindistan'a gidip buradan çok yararlı bilgiler toplar ama Rahip John'u bulamaz. Geri dönüş yolunda Kral II. John'un emri ile Etiyopya'ya giderek buradaki Hristiyan halkı tanımakla görevlendirilir. Geldiği yerde Rahip John'un cemaatinin Büyük İskender tarafından yönetildiğini ve ona "Judah'ın kabilesinin aslanı" denildiğini öğrenir. Bu kabilenin kralı onu Marco Polo gibi Etiyopya'da kalmaya ikna eder.²⁴⁶ Buradan gelen bilgiler sayesinde Portekizliler için yeni hazırlıklar ve girişimler başlamak üzeredir.

Portekizlilerin keşif macerası yaklaşık 92 (1393-1485) yıldır devam etmektedir. Afrika'nın batı kıyılarında ilerleyen Portekizlileri artık uzak denizler ve yerler ile ilgili efsaneler durduramaz. İlk başta yavaş, ama sonunda hedefe doğru güvenli ve hızlı adımlarla gidilen yeni bir döneme girilmiştir. Kral II. John, bu dönemin yönetilmesinde son derece etkili kararlar vermiş ve bunları uygulamaya koymada başarılı olmuştur. Örneğin, güneye inildikçe kaybolan kutup yıldızı, nedeniyle gemiciler enlem bulma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Sorun kısa sürede Salamanca Üniversitesi'ndeki Yahudi bilgin Abraham Zacuto'nun ²⁴⁷ İspanya'yı bırakarak Portekiz'e gelmesiyle çözülür.²⁴⁸ Zacuto çantasında önemli miktarda bilgi ile gelmesi Portekiz'in, bu sorununu kısa sürede ortadan kaldırmıştır. Denizcilere güç veren bu teknik bilgiler, denizlerdeki keşif hareketlerinin hızlandırılması için gereklidir.

²⁴⁶ Boorstin, 1994, s. 170.

²⁴⁷ "Zacuto'nun yazdığı Almanach Perpetuum" denizdeyken güneşin durumunu belirlemek için yazılmış en iyi yapıtı. Bu eser yarım yüzyıl boyunca Portekizli kaşiflere yol göstermişti." Boorstin, 1994, s. 168.

²⁴⁸ 1492'de İspanyolların, ülkelerinde yaşayan Yahudilere dinlerini değiştirme, aksi halde ülkeyi üç ay içinde terk etme kararı bir fırsat olmuştur. Birçok bilim adamı Portekiz'e gelmiştir.

Afrika kıyıları boyunca ilerleyen Portekiz için müjdeli haberi getirecek gemici Diaz'dır. Bartelmi Diaz, Portekizlilerin verdiği bütün emeklerin bakiyesini toplamak üzere çıktığı yolculuktan başarıyla dönmüştür. Böylece bu yolculuğu yapabilmesi için ona adım adım yol açan ve yukarıda zikredilen tüm diğer Portekizli gemicilerden daha çok dünya tarihinde iz bırakmıştır. 1487'de Lizbon'dan hareket eden Diaz, güneyde St. Helena koyundan itibaren fırtına nedeniyle kıyıdan açılmak zorunda kalınca, bugünkü Mossel Koyu'na kadar gelir (Harita-12). Burada yerlilerin saldırısına uğradığı için geri dönme kararı alınca, bu kez kıyıdan gidecek, daha önce fark etmedikleri Afrika'nın en güney ucu olan burun keşfedilmiş olur. Buraya Cabo Tormentoso (Fırtınalar Burnu) adı verilmiştir.²⁴⁹ Bu yolculukla artık Afrika'nın en güney ucu bilinir hale gelmiş ve bu uzun soluklu keşif macerasında Portekizliler için motive edici bir olay olmuştur. Portekiz kralının burunun ismini *Ümit Burnu* (Cabo da boa Esperança) olarak değiştirmesi bu nedenle oldukça manidardır. Ümit Burnu'nun ²⁵⁰ geçilmesi, Portekiz keşif seyahatleri tarihinde çok önemlidir. Afrika'nın en güney ucuna vardıktan sonrası ise bir anlamda daha kolaydır. Ancak bu başarının devamı, olayların Portekiz dışına sızmaması ve son derece sıkı politikalar ile gizlilik sağlanmasına bağlıdır.

Portekiz'in politikası, keşfettikleri yerlerin nerede oldukları ve oralara nasıl ulaşılacağı hakkında dünyanın bir şeyler öğrenmesine olanak tanımamaktı.

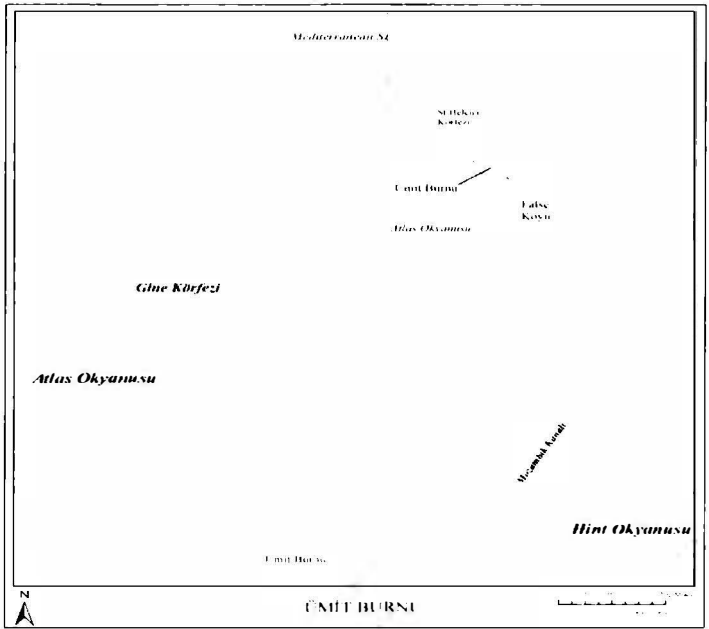
"Dias ve Gama ile seyreden Portekizli Kaptan Pere d'Alemquer ülkesine döndüğünde, krallık sarayında yalnızca küçük yelken gemisini değil, herhangi bir gemiyi Gine sahiline götürüp geri getirebileceğini övünerek açıklamıştı. Kral II. John onu herkesin önünde azarladi, ama hemen sonra da başkasının işine burnunu sokanların yalnızca cesaretini kırmak için bunu yaptığını onu bir kenara çekerek söyledi. Denizci Prens Henry ve

249 Öngör, 1954, s. 50.

250 Portekizlilerin keşfettiği bu topraklar, yakın dönemlere kadar Avrupalı sömürgecilerin ellerinde kaldı. 1802'de Hollandalıların eline 1814'te ise İngilizlerin eline geçti. Ömer Lütfi, *Yüzyıl Önce Güney Afrika-Ümit Burnu Seyahatnamesi*, Kitapevi Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2006, s. 13.

onun halefleri, Afrika'nın kendileri tarafından yeni olarak keşfedilen sahilleri ile ticaret üzerinde bir tekel kurmak ve korumak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Bunun anlamı şuydu: Keşfettikleri yerlerin nerede oldukları ve oralara nasıl ulaşılacağı hakkında dünyanın bir şeyler öğrenmesine olanak tanımamak.²⁵¹

Bu gizlilik politikası, maalesef sonraki dönemlerde tarihçilerin elinde olayları inceleyebilecekleri belgelerin ulaşamamasına da yol açmıştır. Hatta bu konudaki yazışmalar, notlar, haritalar o kadar azdır ki olayların ayrıntılarını ortaya çıkarmak son derece güçlükte olabilmektedir. Bütün bu gizlilik çabaları aslında, Güney Asya'daki ticareti bütünüyle elde tutma amacı içindir.

Harita-12: Ümit Burnu

Diaz'ın yolculuğu son derece zorlu geçmiş, hareketlerinden 16 ay 17 gün sonra Portekiz'e ulaşılmıştı. Lizbon limanına yaklaşan gemiyi karşılayanlar arasında daha sonra İspanya saflarında

251 Boorstin, 1994, s. 261.

göreceğimiz Kristof Kolomb²⁵² da vardı. Kolomb da Portekiz adına seferler planlamış ama kraldan istediği cevabı alamamıştı. Bu keşif yolculuklarından gelecek bilgilerle fazlasıyla ilgilendiği belliydi. Portekiz keşif sürecine büyük katkı sağlayan Diaz'ın bundan sonraki yaşamı birkaç önemsiz görevle geçerken, hayatının bir okyanus seferi sırasında Brezilya açıklarında denizde son bulması (1500) da ironiktir. Onun dönemi de böylece kapanmış olur.

Portekizlilerin hedefi olan Hindistan'a ulaşma çabaları bu durumda çok kolaylaşmış görünmektedir. Afrika'nın doğu kıyıları belli bir noktaya kadar zaten dönemin dünyası tarafından bilinmekteydi. Bu kıyılarla, Hindistan ve Kızıldeniz üçgeninde zengin ve karmaşık bir ticaret ağı gerçekleşmekteydi. Peki, bundan sonrası nasıl olacaktı? Elbette Portekizliler, Afrika kıyılarının sadece batı kısımları ile yetinmeyecekti.

Her ne kadar Papa onlar için dünyayı ikiye bölmüşse de her iki ülke nihai hedefleri olan Güney Asya'da, kaçınılmaz bir şekilde, yine karşılaşacaktı.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, tarihler 1493 yılını gösterdiğinde Portekiz'in gündemine gelen yeni bir konu vardı. Bu tarihte sınır komşusu İspanya, Atlas Okyanusu'nu doğu batı yönünde geçmişti. Kolomb'un keşif seferinden dönüşü 1493 yılında olmuştu.²⁵³ Bu gelişme Portekiz ve İspanya arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmasına neden oldu. Portekizlilere göre Atlas Okyanusu'nda yeni bulunan adalar Portekiz'e ait olmalıydı. İki ülkeyi savaş doğru sürükleyen bu tartışma Papa'nın önyak olduğu 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Anlaşması'yla sonlandı.²⁵⁴ "İspanya ve Portekiz Verde Adaları'nın

252 Kolomb orada olduğunu Pierre de Ally'nin kitabı *Imago Mundi*'nin kenarına düştüğü notta belirtmişti. Aktaran Boorstin, 1994, s. 172.

253 Kolomb'un İspanya için gerçekleştireceği gezi en baştan Portekizlileri rahatsız etmiş olmalıdır. Bu geziyi hiç olmadan engelleme girişimleri bilinmektedir. Kolomb'un kendi seyir defterinde de bundan şöyle söz etmiştir. "Amiral, Hierro adasından gelen bir kareveladan, bu yörelerde üç Portekiz karevelesinin dolaştığını, amaçlarının kendisini yakalamak olduğunu öğrendi. Perşembe 6 eylül." Bkz. Kolomb Kristof, *Seyir Defterleri*, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınları, 1999, s. 23.

254 "Papa İsa'nın temsilcisi olma yetkisine dayanarak tüm halkları, ülkeleri,

batısında kuzeyden güneye uzanan Papa'nın çizdiği üçyüz yetmiş fersahlık çizgiye razı oldular.²⁵⁵ (Harita-13) Böylece Atlas Okyanusu'nun ortasında çizilen bu çizgi bir süreliğine de olsa bu iki devleti birbirinin işlerine karışmadan yollarına gitme konusunda rahatlatır. Bu bölümleme, dünya kürelerinin doğu ve batı diye ayrılması daha sonra dünyanın etrafını dolaşacak olan Macellan'ın da işine yaramıştır. Macellan, İspanyol tahtından yardım isterken "yapacağı seyahatin onların lehine sonuçlanacağını zira batıya doğru gidileceği için yeni bulunacak yerlerde hak sahibi olacaklarını" söyleyerek ikna etmeye çalışmıştır.²⁵⁶ Oysaki her iki taraf da nihai hedefleri olan Güney Asya'da kaçınılmaz bir şekilde yine karşılaşacaktır.

Portekizlilerin yeni hedefi Afrika'nın en güneyinden kuzeye doğru doğu Afrika sahillerine ve oradan da Hindistan ve Güney Asya adalarına ulaşmaktı. Gerek doğu Afrika kıyıları, gerekse iç kesimlerinden bu kıyılara gelen mallar Hindistan Kızıldeniz üçgeninde karmaşık ve yoğun bir ticaret bölgesi ağı kurulmasını sağlamıştı. Bu nedenle, bu kıyılarda batı Afrika kıyılarında olduğu gibi ıssız ve bilinmeyen bir alan değildir. Aksine devletler arası oturmuş bir sistem ve bir güç mücadelesi vardı. Portekizliler için Doğu Afrika başkalarının bölgesine girme riski taşıyordu. Memluklular ve Osmanlılar²⁵⁷ bölgenin iki önemli gücüydüler ve Portekizlilerin ilerlemesi bundan sonra başka zorluklara gebeydi.

adaları ve denizleri bu iki halka açıkça hediye eder. Yerküreyi bir elma gibi elene alır ve 4 Mayıs 1493 tarihli fermanla bir bıçakla keser gibi ikiye ayırır. Ayrım Çizgisi Yeşil burun Adalarının yüz legua (eski bir mil ölçüsü) ötesinde başlar...Portekiz huysuzlanınca sınır çizgisi biraz daha batıya kaydırılır ve 7 haziran 1494 tarihli Tordessilas anlaşmasıyla iki yüz yetmiş legua batıya kaydırılır." Zweig, Stephen, Macellan, Can Yayınları, 2014, s. 36; Ayrıca bkz. Boorstin, 1994, s. 173.

255 A.g.e., s. 173.

256 Berry, 1996, s. 9.

257 "1250-1500 arasındaki dönemde, Levant yani iktisaden bütünleşmiş iç kesimleri de (hinterlandı) kapsayan Doğu Akdeniz ülkeleri 1500'deki büyük keşiflerden önce Doğu ve Batı arasındaki mal alış verişinin en canlı bölgesi idi. 1300-1453 döneminde Osmanlılar önce Fırat'tan Tuna'ya, Kırım'dan Ege Adalarına kadar Anadolu ve Balkanları fetheder-

Manuel, bir yandan *şanslı*²⁵⁸ lakabını alırken öte yandan tamamlanması gereken önemli bir iş onu beklemektedir. Kralın ülkesinden bu kadar uzak bir yere ticaret ve hatta işgal olanaklarını kullanmak üzere güç göndermesinin başlı başına bir risk olduğu açıktı. Buna ek olarak, bölgede bulunan güçler bu zenginliği onlarla paylaşmak ya da onlara kaptırmak isteyecekler miydi? Kral bu risklere karşı bu iş için, hem gemiciliğine, hem cesareti ve askerliğine, hem de diplomatlığına güvendiği Vasco de Gama'yı seçmiştir.

Birçok açıdan riski olan yolculuk, iki yıllık bir hazırlık sürecinden sonra dört gemilik bir filo ile 8 Temmuz 1497'de²⁵⁹ Lizbon limanından başlar. Gama'nın seferi hakkındaki bilgiler onun yanında sefere katılan bir kişinin notlarından elde edilmiştir. Sefere iki tane dörtgen biçimli alçak sularda yüzebilen gemi, bir tane karevela ve bir iki yüz tonluk erzak gemisi katılmıştır. Gemilerde, üç senelik erzak, yerlilerle mübadele için kullanılacak eşyalar, kitap, harita ve çeşitli denizcilik aletleri yüklenmiştir. Toplam 170 kişilik mürettebat içinde çok ağır işlerde çalıştırılmak için kullanılacak ölüm mahkumları da vardır.²⁶⁰ Gemilerin hazırlanma şekilleri ve türleri, gerektiğinde kıyıya yanaşabilme, haritacılık faaliyetlerini devam ettirebilme, kıyılardaki yerleşim alanları ve buradaki insanlarla bağlantı kurabilme ve savaş tehlikesine karşı hazırlıklı olma niyetlerini açıkça gösterir.

1497'de Portekiz'in Lizbon limanından hareket eden filonun çizdiği rota, tam olarak bilinmese de, açık denizden yani Atlas Okyanusu'nun ortalarından bir yerden güneye indikleri ifade edilmiştir²⁶¹. Bu, Atlas Okyanusu'nun orta kesimlerinden geçen rota artık haritalanmış ve bilinen Afrika kıyılarından geçerek zaman kaybetmek

258 Bu lakab, ona kalan büyük bir yatırım yüzünden verilmişti. Zira keşiflerde önemli bir yol kat edilmiş, Afrika'nın kıyıları boyunca önemli miktarda değerli mal ve köle Portekiz'e akmaya başlamıştı. Boorstin, 1994, s. 173.

259 A.g.e., s. 173.

260 Boorstin, 1994, s. 176, Öngör, gemide bulunanları 150-200 kişi olarak bildirmiştir, 1954, s. 51.

261 Öngör, 1954, s. 52.

yerine, açık denizden daha pratik ve hızlı bir şekilde ilerlemeyi sağlamıştır. Üstelik, Kolomb, okyanusu batıya doğru kısa sürede geçince, gemiciler için artık Atlas Okyanusu korkulacak bir yer olmaktan uzaklaşmıştır. Ümit Burnu dönüldükten sonra, karşılaşılan akıntılar, kimi zaman mücadele ettikleri, kimi zaman dost oldukları yerli-ler ile geçen yolculuğun Mozambik kıyılarını kapsayan kısmı, başka bir çehreye bürünmüştür. Gama, güneye doğru inerken ters akıntılar ve rüzgarla boğuşmuş nihayet Ümit Burnu'nu dönüp St. Helena koyuna geldiğinde 93 gün ve 3700 mil yol kat etmişti.²⁶² Bu zorlu yolculuk henüz sonlanmamıştı. Üstelik daha karşılarına çıkacak birçok engel ve gidilecek uzun bir yol vardı (Harita-14).

Yolculuğun rotası kuzeye doğru döndüğünde, Mozambik'ten itibaren Hindistan limanları da dahil Arap hakimiyet bölgesine girilir. Bu alandan sonra yanlarına aldıkları Müslüman Arap kılavuzlar sayesinde Muson bölgesinde yollarına devam etmişler ve 20 Mayıs 1498'de Kaliküt (Calicut batı Hindistan kıyılarında) yakınlarında demirlemeyi başarmışlardır²⁶³. Burada üç ay kalan Gama, Kaliküt kralını *"bu bölgede bulunan Hristiyanları bulmaya geldiklerine"* ikna etmeye çalışır. Kral ise Gama'nın değerli hediyeler getirmemesinden hiç hoşnut olmamıştır. Gama Ağustos 1498'de buradan geri dönüş amacıyla ayrılmıştır (Harita-14).

Her ne kadar Papa onlar için dünyayı ikiye bölmüşse de her iki ülke nihai hedefleri olan Güney Asya'da, kaçınılmaz bir şekilde, yine karşılaşacaktı.

Gerek Kaliküt limanında, gerekse, doğu Afrika kıyılarındaki limanlarda, Avrupalıların bilmediği veya çok zorluklarla ulaşabildikleri mal ve ürünler yanında, altın ve altın tozu ile çeşitli madenlerin oluşturduğu zengin ticaret hayatı, Arapların elindedir. Portekizlilerin 100 yıllık mücadele sonucu bulmayı başardıkları Ümit Burnu yolu sayesinde bölgede bazı dengelerin değişeceği açıkça ortadadır. Keşifler içinde eski dünya kıtalarını doğrudan ilgilendiren bu deniz yolunun bulunmasıyla, birbiri ardınca oynayan taşların

262 Boorstin, 1994, s. 174.

263 Öngör, 1954, s. 53-54.

doğurduğu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Portekizliler yerel yönetimlerle kurdukları bağlantılarla ve Araplarla mücadele ederek burada üstünlük kurma çabasına hemen girişirler. Bu yılları takiben bu olayların geçtiği bölgenin kuzey sınırındaki süper güç Osmanlı da bu mücadeleler içine girmiştir.

Gama 1499'da Portekiz'e döndüğünde 630 gün ve yaklaşık 24000 mil olarak yapılan seyahat, bu tarih sayfasındaki yerini almıştır (Harita-14).²⁶⁴ Sonrasında Portekizliler hiç vakit kaybetmeden Güney Asya Ümit Burnu Portekiz yolunu faaliyete geçirdiler.

1503'te Lizbon'da karabiberin fiyatı, Venedik'tekinin yalnızca beşte biriydi.

Çok kısa bir süre sonra Portekiz Avrupa için çok kıymetli olan baharatların bol miktarda kıtaya girişini sağlayarak tekel oluşturmuştur.

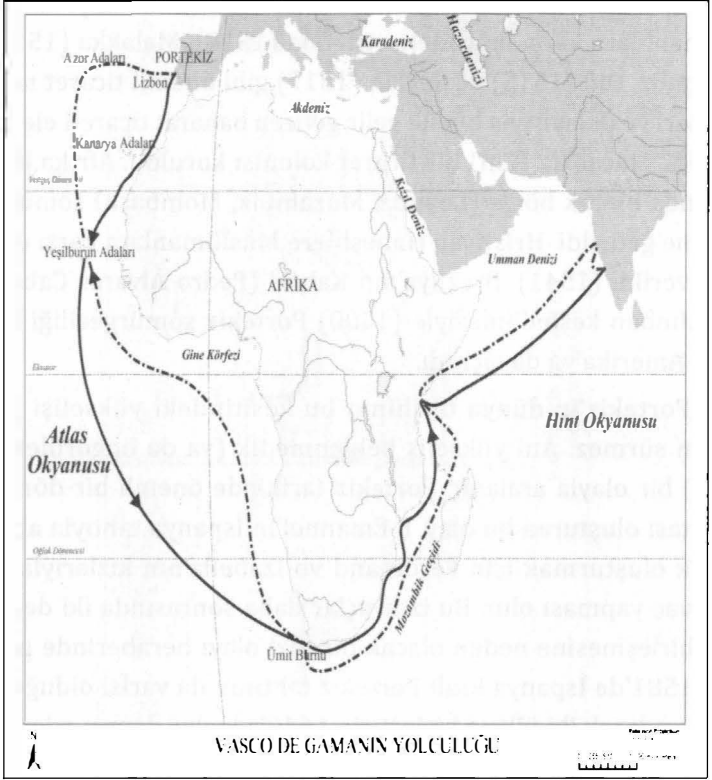
"Vasco de Gama Doğu Afrika kıyısına ulaştıktan topu topu 4 yıl sonra 1498'de namluları havaya dikilmiş, toplanla dolu bir filoyla geri geldi ve Zimbabve'nin altın ticaretinin denetimini elinde tutan Doğu Afrika'nın en önemli limanı Kilwa'yı teslim olmaya zorladı."²⁶⁵

Portekizliler, sabırla adım adım ilerleyerek, neredeyse 100 yılda ulaştıkları zaferlerini pekiştirmektedir. Dünyanın en zengin ticaret ağının içine hızlı bir giriş yaparak, artık beklemeye tahammülleri olmadığını net bir şekilde göstermişlerdir. 1502'de daha önce sadece barışçı amaçlarla geldiklerine ikna etmeye çalıştıkları Kaliküt'ü, Portekiz kolonisi haline getirecek bir filo Lizbon'dan yola çıkmıştır. Gemiler, Malabar kıyılarına geldiğinde, Mekke'den dönen hacıları taşıyan bir gemiyle karşılaşır. Bu karşılaşmada olanlar, bölgenin gelecekte yaşayacaklarını da açıkça ortaya koymuştur. Gama'nın yönetimindeki Portekizliler bu gemi ile ilgili "İçinde yüz seksen erkek, birçok kadın ve çocuk olan bir Mekke gemisine yanaştık ve onlardan on iki bin duka değerinde mal aldık. Gemiye ve içindekileri ekim ayının ilk günü yaktık" bilgisini

264 Öngör, 1954, s. 54.

265 Diamond, 2013, s. 527.

vermişlerdir.²⁶⁶ Portekizliler acımasızca Kalküta'yı ele geçirdiklerinde artık bu sulara kalıcı olacak deniz güçlerini bırakmışlardır. Gama'nın bıraktığı beş gemi, burada bir deniz imparatorluğu kurulacağını işaretidir.

Harita- 14: Vasco de Gama'nın Yolculuğu

Portekiz sırasıyla 1057'de Hürmüz, 1510'da Goa'yı alınca Siyam, Moluccas ve Çin arasındaki ticaret yolunu ele geçirmiş oldu.²⁶⁷ Pahalı baharatların Ümit Burnu yolu ile Avrupa'ya girişi hemen etkisini göstermeye başlamıştı. "1503'te Lizbon'da karabiberin fiyatı, Venedik'tekinin yalnızca beşte biridir."²⁶⁸ Bu

266 Boorstin, 1994, s. 176.

267 A.g.e., s. 176.

268 A.g.e., s. 177.

gelişmeler Avrupa ülkelerinde birçok farklı yankılar bulacaktır. Portekiz kısa sürede cüssesinin çok ötesinde bir alanı yönetir hale gelir. “Büyük” veya “Mutlu” lakabıyla anılan I. Emanuel (Manuel) zamanında (1495-1521) Portekiz, yükselmesinin doruğuna çıkar. Asya’nın güneyindeki sömürgelerinde Mısır ve Osmanlılara karşı mücadele etti. Goa (1510), Malakka (1511), Hürmüz, Diû (1515) ve Seylan (1517) gibi önemli ticaret merkezleri ve dolayısıyla büyük gelir getiren baharat ticareti ele geçirildi. Macao’da (Çin) bir ticaret kolonisi kuruldu. Afrika kıyılarında birçok bölge (Loanda, Mozambik, Mombasa) sömürge haline getirildi. Hristiyan Habeşlilere Müslümanlara karşı destek verildi (1541). Brezilya’nın Kabral (Pedro Álvares Cabral) tarafından keşfedilmesiyle (1500) Portekiz sömürgeciliği Güney Amerika’ya da sıçradı.

Portekiz’in dünya tarihinin bu kesitindeki yükselişi çok uzun sürmez. Ani yükseliş beklenmedik (ya da öngörülemeyen) bir olayla aralanır. Portekiz tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturan bu olay, I. Emanuel’in İspanya tahtıyla akrabalık oluşturmak için Ferdinand ve Izabella’nın kızlarıyla iki izdivaç yapması olur. Bu izdivaçlar daha sonrasında iki devletin birleşmesine neden olacak bir dizi olayı beraberinde getirir. 1581’de İspanya kralı Portekiz tahtının da varisi olduğunu iddia ederek iki ülkeyi birleştirir. 1640’a kadar devam eden bu birliktelik Portekiz’in bazı sömürgelerini İngiltere ve Hollanda’ya kaptırmasına neden olur. Bu birliktelikten kurtulmak birçok karmaşa ve çatışmalar eşliğinde çok uzun sürer. İngilizlerle yakınlaştığı bu dönemde (Methuen Antlaşması 1703) yaptığı ticari anlaşmalar kendi açısından hiç de verimli olmaz. Portekiz birçok problemlili dönem geçirir. Napolyon istilasından (İspanya ile yapılan paylaşım anlaşması 1807) henüz kurtulmuştur ki İngilizler fark ettirmeden yönetimi ele geçirirler. Kralın, Brezilya’ya kaçmasını fırsat bilen İngilizler, kendi idarelerinde bir meclis kurarak ülkeyi yönettiler. Portekiz, ne 1820 ihtilali

sindirebileceğinden büyük bir lokmaya sahip olmak kaçınılmaz sonu getirmişti. Geriye ise, Portekizlilerin dünyaya armağanı olan bir keşif mücadelesi, sömürgecilik hikayesi ve sonradan

1581'de İspanya kralı Portekiz tahtının da varisi olduğunu iddia ederek iki ülkeyi birleştirdi. 1640'a kadar devam eden bu birliktelik Portekiz'in bazı sömürgelerini İngiltere ve Hollanda'ya kaptırmasına neden oldu.

bölgeye giren İngiliz ve Hollanda tekeli kalır. Dünya artık Ümit Burnu'nun dönülmesinden önceki halinden çok farklıdır. Her şey hız kazanmıştır. Üretim de tüketim de artmış, ekonomik faaliyetler tarihin hiçbir döneminde siyasetin önüne bu kadar geçmemiştir.

AMERİKANIN KEŞFİ

İspanyolların, Atlas Okyanusu'nda gemi yüzdürdükleri bilinmektedir, ancak kayda değer görülen ilk faaliyetleri (aynı zamanda en önemli faaliyetleri de olacak olan) Kolomb'un liderliğinde batıya doğru hareket eden keşif gezisidir. Amaç, Portekizlilerin de hedefinde olan Hindistan bölgesine ulaşmak, Asya'nın doğu kıyıları ile bağlantıyı başka bir yoldan kurmaktır. Ümit Burnu'nun bulunması Akdeniz havzasında ve Batı Avrupa'da büyük heyecan yaratmıştır. Bu yol ile ilgili bilgi ve belgeler ise Portekizlilerin elindedir. Dolayısıyla bu yoldan gitmek İspanyollar için güvenli görülmemiştir. Ama eğer başka yoldan Asya kıyılarına ulaşmak mümkün olursa o zaman İspanya da buradaki zengin ticari ağdan kendine düşeni alabilecektir. İspanya'nın böyle bir eylem planı üzerinden kaşif arayışına çıktığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ama kaşif Kolomb, elinde dosyası ile İspanya sarayını bu konuda ikna edebilmek için çok çaba harcamıştır.

Bugünkü İspanya, doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile kuşatılmıştır (Harita-16). Ülke, batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve

Andorra ile komşudur. Yönetimi altındaki Balear, Chatarinas (Akdeniz) ve Kanarya (Atlas Okyanusu) adaları ile Afrika kıyılarındaki Ceuta (Septe) ve Melilla şehirleri dahil yüzölçümü 504.783 kilometrekaredir.²⁷⁰ Tarih sahnesinde mi-

İspanya'nın keşif fikri Portekizlilerde olduğu gibi bizzat kraliyet ailesinin imkanlarının seferber edildiği bir çalışması sonucu oluşmamıştı.

lattan önce 1000 yıllarında, Fenikeli ve Yunan kolonileri ile belirmeye başlayan bu bölge, Avrupa'nın en batısında olmasına rağmen, Avrupa'daki hareketliliklerden etkilenmiştir. Kavimler göçü ile doğudan gelen kavimler nüfus yapısını etkilemiştir. Daha sonrasında Hristiyanlığın bu bölgelerde yayılması önemli bir Katolik konsül merkezi olmasına neden olmuştur. Tarık bin Ziyad'ın Afrika'dan İber Yarım Adası'na geçerek, Müslümanları Avrupa'ya taşıması ve bir devlet kurmaları 711'den sonra gerçekleşmiştir. Yeniden fetih ise tam anlamıyla çok uzun süren mücadeleler sonucunda olacaktır. 1469'da Aragon ve Kastilya tahtları bir evlilikle birleştiğinde yarımada istikrar ve yükselme devri başlar.²⁷¹ Katolik mezhebinin en ateşli savunucuları olarak İspanya, elde ettikleri bu güç ile Müslümanlara karşı yeni zaferler kazanmaya hazırıldılar. 1492'de Granada'nın alınmasıyla bölgedeki Müslüman devletlerin sonuncusu da ortadan kalmış olur. Katolik krallar İslamla mücadelelerinde yönlerini Kudüs'e çevirirler. Ancak bunun için öncelikle kaynağa ihtiyaçları vardır. Bu konuda onları ikna edecek kişi ise kısa süre içinde kral ve kraliçeye böyle bir teklif götürecektir.

İspanya'nın keşif fikri Portekizlilerde olduğu gibi bizzat kraliyet ailesinin imkanlarının seferber edildiği bir altyapı çalışması sonucu oluşmamıştır. Kendi iç birliğini sağlayan İspanya, bir çıkış arayışında iken

270 "İspanya," DİA, yıl: 2001, cilt: 23, sayfa: 161-162. <http://www.islamansiklopedisi.info/>

271 Bkz. Beydilli Kemal, "İspanya", DİA, yıl: 2001, cilt: 23, sayfa: 162-170. <http://www.islamansiklopedisi.info/>

kendisine gelebilecek tekliflere de açıktır. Nitekim teklifi de onlara Kolomb götürmüştür. Bu teklifi desteklemesi için araya giren hatırlı kişiler ve tüccarlar nasıl bir maceraya atıldıkları hakkında fikir sahibi deıldiler. Üstelik onları bu maceraya ikna etmek hiç de kolay olmamıştır.

Harita- 16: Bugünkü İspanya²⁷²

Kristof Kolomb²⁷³, 1446 ya da 1447 yılında Cenova'da doğmuştur. Babası tüccar olduğundan bir süre bu işle uğraşmış ama daha

272 <http://www.mapsofworld.com/spain/> adresinden alınmıştır.

273 Adı farklı dillerde şu şekilde geçer. English; Christopher Columbus, Italian; Cristoforo Colombo, Spanish; Cristóbal Colón. Biz burada

sonra Akdeniz’de denizciliğe atılmıştır. Cenova Marco Polo’nun meşhur gezilerinin yazıldığı yer, gemicilik ve ticaret merkezi olarak kaşiflere ilham kaynağı olabilecek bir şehirdir. Kolomb da Cenova’da denizcilik işleri ile uğraşmaktadır. Bu konudaki kişisel merakı, onu babasının işini yürütmekten alıkoymuştur. 1476 yılında Hollanda bandıralı bir Cenova ticaret konvoyunda yolculuk yaparken, Cebel-i Tarık yakınlarında Fransız donanmasının saldırısına uğraması ve bulunduğu geminin Lagos yöresinde batması onun için bir şans olmuştur. Kıyıya çıkan Kolomb’un kaderi artık Portekiz topraklarında yazılacaktır. Yöre insanının yardımıyla Lizbon’daki kardeşi Bartholomew’in yanına gitmeyi başaran Kolomb, artık Atlas Okyanusu kıyılarındaki Lizbon’a yerleşmişti. Kardeşi ile birlikte yeni gelişen denizci yolculuk çizelgeleri yapım ve satış işini yaparlar. Bu iş bir nevi denizci gazetesi gibi, her yolculuk sonunda değişen bilgilerin yenilenmesi anlamına gelmektedir.²⁷⁴ Kolomb’un Portekiz’de bulunması, keşifler ile ilgili haberlere kolayca ulaşmasını sağlamış ve Portekizlilerin Afrika kıyılarındaki keşiflerini yakından takip edebilmiştir.²⁷⁵ Ancak Kolomb’un daha sonraki girişimini anlamak için, sadece Portekizlilerin getirdiği bilgiler yeterli olmayacaktır. Kolomb’un keşif fikrinin olgunlaşmasında etkisi olan bazı aktörlerden de söz etmek gerekir.

Ortaçağ ve sonrasında Yeniçağ’ın başlarında Avrupa’da coğrafya bilgisi Batlamiyus’un yeniden keşfi dönemini yaşamaktadır. Bu sayede Batlamiyus’un haritası dönemin şartlarına göre yeniden organize edilmişti (Harita 17). Bu haritada gösterilen bilinen dünya, bilinmeyen kısımlar için yol gösterici olarak kullanılmıştır. Kolomb’da bu haritayı çok yakından incelemişti. Haritanın İlkçağ bilgilerinin yetersiz ve hatalı olması çok dikkate alınmadan, bu haritanın elden ele dolaşması Avrupa’da coğrafya biliminin henüz

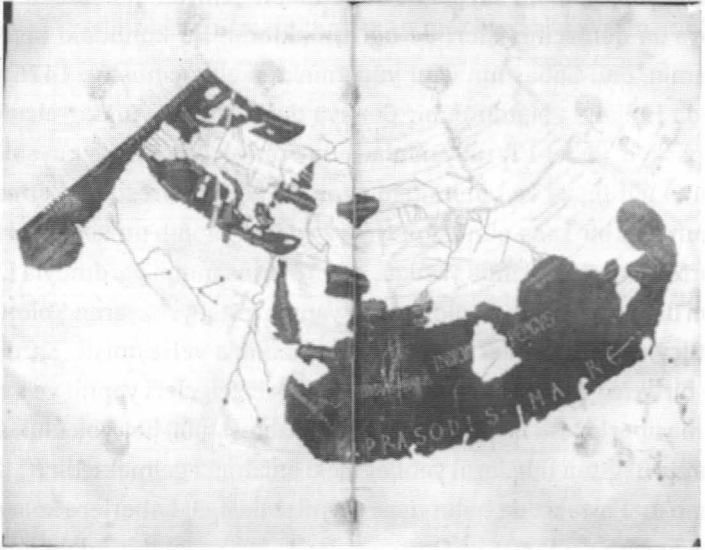
Türkçe okunuşunu kullanacağız.

<http://global.britannica.com/EBchecked/topic/127070/Christopher-Columbus> adresinden 16.12.2014’te 11:15 alınmıştır.

274 Boorstin, 1994, s. 220.

275 Öngör, 1954, s. 55-56.

istenilen düzeyde olmadığına kanıtıdır. Örneğin, Batlamyus haritasında, Hint Okyanusu'nu kapalı bir deniz olarak tasvir etmişti.

Harita- 17: Batlamyus'un Dünya Haritası (MS. 2. yüzyıl)²⁷⁶

Bir yandan Akdeniz'de gemicilerin anonim şekilde geliştirdikleri portolanlar, öte yandan Batlamyus'un tekrar gündeme gelmesi ile başlayan tartışmalar içinde doğru kararı vermek bir hayli zor olmuştur. Portekizliler, yaptıkları dikkatli tetkikler ve daha önce belirtildiği gibi kurdukları denizcilik akademisi ile ulaşabildikleri her yerden topladıkları bilgiler sayesinde Afrika'nın en güney ucu ve Hint Okyanusu'nun kapalı bir deniz olmadığı düşüncesini çözmüşlerdi.²⁷⁷ Kolomb'un da bu gelişmelerden haberdar olduğu, keşif seyahatlerini işi gereği yakından takip etmesi nedeniyle açıktır.

276 "1561 yılında sferik projeksiyon tarzında modifiye edilerek hazırlanmış olan Batlamyus haritası. İstanbul'un Fatih tarafından fethinden sonra İtalya'ya götürülen değerli yazma eserler arasında bulunan Batlamyus'un kitabı ve haritası İlkçağ dünyasının temel başyapıtları arasında sayılmaktadır. Kaynak: T. Bilgin, 1987, s. 23." Aktaran, Gümüşçü, 2014, s. 52.

277 Burada Sezgin'in 10. yüzyıldan beri çok gelişmiş olan Arap haritalarının Avrupa'ya, Endülüs, Anadolu veya Sicilya kanalıyla girişinin

Kolomb, Portekizlilerin coğrafya ile ilgili oluşturdıkları bilgi birikimine ne kadar vakıftı? Keşifler ile ilgili gelen haberler dışında dosyasında hangi belgeler ile Portekiz kralının huzuruna çıkmıştı? Bu soruların cevapları, Kolomb'un nasıl bir planı olduğunu anlamada çok önemlidir. O dönemde bilim insanları arasında bile çok çarpıcı ayrılıklar varken, doğru bilgiye ulaşmak, bilinmeyen okyanusta gitmek kadar zorlayıcı olabilmektedir. Avrupa'nın içine düştüğü bilgi karmaşasının ortasında, Kolomb'un kendi okumalarını da yaptığı bilinmektedir. Konuyla ilgili bazı isimlerden söz etmek gerekir. Bunlardan biri mektuplaştığı Toscanelli'dir.²⁷⁸ Portekiz Kralı V. Alfonso'nun on yıl önce görüşünü aldığı²⁷⁹ dönemin önemli bilginlerinden Toscanelli, ilkçağlardan bugüne gelen birikimleri kullanarak yaptığı haritasında batıya giderek Asya kıyılarına ulaşmanın mümkün olduğunu göstermiştir. "Kolomb bu mektubu öğrendiği 1481 sonu ya da 1482 başlarında büyük bir heyecanla Toscanelli'ye yeni bir mektup yazarak daha fazla bilgi istemiştir."²⁸⁰ Toscanelli'den cevaben bir mektup ve bir de şemanın geldiği ve Kolomb'un da bunları

keşif hareketlerindeki önemli rolünü vurgulaması dikkat çekicidir. Özellikle Avrupa'da üretilmiş bazı haritaların, daha önce yapılmış olan Arap haritaları ile benzerliği bu görüşün somut kanıtları olarak verilmiştir. Avrupa'nın kısa bir sürede ve belirgin bir altyapısı olmadan ciddi bir coğrafi bilgi birikimine ulaşmasında hem haritacılık hem astroloji hem de mekana ait diğer bilgiler açısından Arap kaynakları tarafından beslendiğini gösterir. Bkz. Sezgin, 2009.

278 Toscanelli'nin ilk mektubu konusunda belirsiz kanıtlara karşın, mektubun kapağına düşülen 1414 tarihi yazılış tarihi olarak kabul edilir. Öte yandan Kolomb'a giden ikinci mektubun tarihi bilinmemektedir. Vignaut, eserinde tarihi olaylar ve belgelerden yararlanarak Toscanelli'nin mektuplarının izini sürmüş ve döneme ait oldukça ilgi çekici görüşler ortaya atmıştır. Bkz. Vignaut Henry, Toscanelli and Columbus The Letter and Chart of Toscanelli, London Sands&Co., 1902, p. 32.

<https://archive.org/stream/toscanelliandco00vigngoog#page/n8/mode/2up> adresinden 17.11.2014'te 15:37'de erişilmiştir.

279 Wallis, 1992, s. 18.

280 Boorstin, 1994, s. 220.

yolculuklarında yanından ayırmadığı²⁸¹ bilgisi doğru ise,²⁸² bu mektuptan çok etkilendiği açıktır.

Ancak, Kolomb sadece Toscanelli'nin mektubuna dayanarak bu keşfi kurgulamamıştır. Hristiyan inancında dünyanın büyük bölümünün karalarla kaplı olduğu düşüncesi İncil'de bizzat belirtilmektedir. "Altı bölüm kurumuştur diye açıklamıştı Edras"²⁸³ bu açıklama da tek bir okyanusun varlığı için büyük bir delildir. Bunun dışında başka bir gerçek -onlara göre- daha vardı ki o da Asya'nın büyüklüğü ile ilgilidir. 360 derecelik dünya üzerinde Çin ile Portekiz arası farklı kaynaklarda farklı ifade edilmiştir. Bunlardan biri doğru olmalıdır ama o dönemde bunu belirlemek oldukça güçtür. 1375 tarihli Katalan Atlası'nın 116⁰, Fra Mauro'nun 125⁰, Batlamyus 177⁰, Tyreli Marinos'un 225⁰ ve Martin Behaim'in 234 olarak tahmin ettiği bu mesafenin gerçek uzunluğu 131 derecedir. Ancak burada verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ölçüm farklılıkları kafa karıştırıcıydı ve son noktayı koymak için daha uzun bir zaman beklemek gerekecekti.

Kolomb'un okumaları içinde Batlamyus'un *Geography*, Platurch'un *Lives*, Pliny'nin *Natural History*, Strabon'un *Georaphy*, Seneca'nın *Natural Questions*,²⁸⁴ Aeneas'ın *Historia Rerum Ubique Gestarum*²⁸⁵ s'ı da gösterilmiştir. Dikkatle okunan bu eserler (belki birkaç kez), Kolomb'a ilham vermiştir. Bu eserler ile olan

281 A.g.e., s. 220.

282 Toscanelli'nin orijinal mektubu kayıptır ve Kolomb'a yazdığı söylenen ikinci mektup hakkında yapılan çalışmalarda bu mektubun birincinin aynısı olduğu yönündedir. Wallis Helen "What Columbus Knew," History Today, May, 1992; Vignaut, 1902.

283 Esdras: MÖ. 5. yy'da yaşamış Yahudi din adamı. Yazdığı adını taşıyan dört kitaptan ikisini Hristiyan kilisesi de benimsemiştir. Burada yapılan atıf bu kitabadır. Bkz. Kolomb, 1994, s. 205, (37. dipnot).

284 Boorstin, 1994, s. 225.

285 "Kitabında uygun rüzgar ve gemi ile İspanya kıyılarından birkaç günde Hindistan'a gidilebileceğini ifade etmiştir." Wallis 1992; Buisseret David, "The Cartographic Background to the Voyages of Columbus," Columbus & New World, Edited By Joseph C. Schnaubelt And Frederick Van Fleteren, P. Lang, New York, 1998, pp. 67-83.

bağlantısını, onlarla konuşurcasına yazdığı değerlendirme notlarında açıkça görmek mümkündür. Bu notlar kitapların üzerine düşülmüştür. Örneğin, “onlar batı denizi hakkında konuşmamışlardır, ama onların doğu ile ilgili tanımlamalarından Hindistan, Avrupa ve Afrika’nın komşusu olduğu iddia edilebilir”²⁸⁶ gibi. Aynı şekilde Sylvius’un eserinde vurgulanan “Çin insanının barışçıl doğası” ile ilgili bölüme Kolomb tarafından şöyle not düşülmüştür “...ve bu doğruca İspanya ve İrlanda’nın karşısında olan Hindistan’ın başlangıcıdır.” Kolomb, bu araştırmalarını yaparken adeta kendi fikirlerini sağlamlaştırma çabasına girmiş ve bunun için bir dizi bilim adamını takip etmiştir. Kolomb, bu eserlerde fikirlerinin doğruluğunu araştırıyor ve haklı çıktığını (!) bir bir görüyordu.

Asya’nın öğrenilmesinde Kolomb’un en önemli kaynağı Marco Polo’dur. Marco Polo’nun gezilerini anlattığı eserin Kolomb tarafından özetlenmiş hali²⁸⁷ elinden düşmeyen kaynaklardan biridir. Bu nedenle Amerika kıyılarına geldiğinde gözleri hep Polo’nun anlattığı yerleri aramış, onlara benzeyen şehirleri bulmaya çalışmıştır. Buna ek olarak, Mandeville’in çeşitli kaynaklardan (bunlar içinde Plan de Carpin ve Vincent de Beauvais yer alır) derleyerek yazdığı çok popüler seyahat kitabı onun okuma listesinde sayılan diğer eserdir.

Kolomb’un Portekiz’de yaşarken, 1481’de Mina gemisi ile Diogo d’Azambuja komutasında Gine kıyılarına kadar inmiş olabileceği²⁸⁸ bilinmektedir. Dolayısıyla Kolomb, aynı zamanda kendi denizcilik deneyimlerine de güvenmektedir. Okyanuslarda gemi yüzdürmenin kuzey güney yönünde birçok problem yol açabileceğini görmüştür. Elbette, denizciler arasında dolaşan efsaneler ve hikayeleri²⁸⁹ de duymuş, bunlar onun keşif düşüncesinin

286 Wallis, 1992, p. 18.

287 Buisseret, 1998, p. 69; Wallis, 1992, p. 18.

288 Wallis, 1992, p. 19.

289 Örneğin Vikinglerin Amerika maceralarının Kızıl Erik’in Sagası (Eiriks Saga Rauda)’ndan öğrenilmesi. Bkz. Maden Sait, “Sunuş” Kristof Kolomb Seyir Defterleri, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınları, 1999, s. 11.

şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Tüm bunlara ek olarak, İrlanda kıyılarında, kıyıya vurmuş bir kayıkta bölge insanlarına benzemeyen ölmüş bir kadın ve erkek bulunması, dalgaların okyanusun doğu kıyılarına getirdiği, üzerinde oymalar, nakışlar ve insan yüzlerinin bulunduğu tahta parçaları, batıdaki karanın (Asya olduğunu düşündüğü) çok uzakta olamayacağını kanıtları olmuştur.

Kolomb'un kaynakları arasında, Arap coğrafyacı astronom Al Fergani'nin hesaplamalarının da olabileceği belirtilmiştir.²⁹⁰ Bu son derece önemli bilgi, Arapların titiz hesaplamalarının en azından Kolomb'un keşif yolculuğu açısından daha gerçekçi sonuçlar doğuracağı anlamına gelir. Ama Kolomb bunlardan ne kadar yararlanmıştı bilinmemektedir. Çünkü Kolomb yanlış mesafe hesaplaması nedeniyle dünyanın önemli bir bölümünü yok sayarak yola çıkmıştır. Kolomb'un, sonuçtan hareket ederek bunu delillendirmeye çalışması, ortada birçok rakam dolaşırken bunların kendi fikri ile uyumlu olanını tercih etmesine neden olmuştur. Bu nedenle de Portekiz ile Asya arasındaki okyanusun bazı kaynaklarda sadece 130 derece olarak gösterilmesi işleri oldukça kolaylaştırmıştır. Aynı dönemlerde Kardinal Pierre d'Ally'nin yaptığı *Imago Mundi*²⁹¹ adlı eseri de bu düşüncüyü destekler nitelikte olunca, Kolomb fikirlerini sağlamlaştırmıştır. Bu haritanın da Batlamyus'tan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiş olması, Batlamyus'un yaptığı ölçüm hatasının aynen taşınmasına neden olmuştur. Ancak bu hatada, Henricus Germanus Martellus'un haritasının (1489) da payı vardır. Üzerinde enlem ve boylamların bulunduğu bu dünya haritası, Asya

290 Vignaut, 1902, p. 84.

291 "Pierre d'Ally (1350-1420) Fransız tanrıbilimcisi, Paris Üniversitesi başhocaı, coğrafyacı. Dinsel konularda 170'in üzerinde kitap yazdı. Yapıtlarının en önemlisi o güne dek yerküre konusunda yazılmış en kapsamlı çalışma sayılan *Imago Mundi*'dir. Yerkürenin yuvarlak oluşunu Kolomb'dan önce, dünyanın kendi ekseninde döndüğünü Kopernik'ten önce ileri sürmüştür. "Bkz. Maden Sait, "Sunuş" Kristof Kolomb Seyir Defterleri, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınları, 1999, s. 12.

ile Avrupa'nın en uç noktası arasını 270 derece olarak göstermiştir. Bu mesafe arada 90 derecelik bir açıklığı işaret eder ki bu da 2400 deniz mili (yaklaşık 4445 km) eder. Oysa söz konusu mesafe 10000 deniz mili (18520km) kadardır. Martellus'un haritasının Martin Behaim'e ilham olması, meşhur kürenin yapılmasında fikir vermesi ise akla yatkın görünmektedir.²⁹² Behaim'in küresi döneminde oldukça ilgi çekmiştir. İşte Kolomb'un zihin haritası ile tüm bu haritalar arasında oluşan bağ, dünyanın batısından doğusuna doğru yapılacak yolculuğu her açıdan kolaylaştırmıştır. Kolomb "*Hindistan Girişimi*" adını verdiği projesinin zihinsel altyapısını -kendine göre- çok fazla sağlamlaştırmıştı. Öyle ki, Amerika kıyılarına ayak bastığında kendinden son derece emindir. Zaten orada olduğunu çok iyi bildiği Asya'nın doğu kıyılarına ulaştığından bir an olsun şüphe duymamıştır.

Kendinden emin Kolomb artık, -Asya'nın olduğundan çok büyük gösterilmesi ve Avrupa ile arasında sonradan ortaya çıkacak iki okyanus ve Amerika kıtalarına rağmen- Marco Polo'nun bildirdiği Asya'nın en doğusundaki Zipangu (ya da Cipangu bugünkü Japonya)' ya doğru yelken açmaya hazırdır. Şimdi böyle bir yolculuğa destek verecek, kendisini himaye edecek kimselere ihtiyacı vardır. Elbette başarılarını duyduğu Portekizliler bunun için biçilmiş kaftan olabilirdi.²⁹³ Bu amaçla 1484'te Portekiz kralı II. Jean'a

292 Bussiret, 1998, p. 70.

293 Piri Reis 1513 dünya haritası kenarındaki notta olayı şöyle anlatır. "Meselâ mezbur Kolonbonun eline bir kitap girmiş ki Magrip Denizinin nihayeti yani gark (garp) tarafında kenarlar ve cezireler ve türlü türlü madenler ve dahi cevahir dağı vardır deyu bu kitapta bulur. Mezbur kitabı tamam mütalea ederek Cineviz ulularına bu kaziyeleri bir bir serh edip eydür : gelin, bana iki pare gemi verin, varayım, ol yerleri bulayım, der. Bunlar eydürler: ey epter, Magrip deryasının nihayeti payanı ve haddi(mi) bulunur? Buharı zulmetle doludur, derler. Mezbur Kolonbo görür ki Cinevizlerden çare yok, sürer, Ispanya Beyine varır, hikâyeti bir bir arzeder. Anlar dahi Cinevizli gibi cevap verirler. Velhasıl bunlara Kolonbo hayli ibram eder. Ahir Ispanya Beyi iki gemi verip bunun muhkem yaragın görüp eydür: ey Kolonbo, eger senin dedigin gibi olursa, seni ol diyara kapudan ideyin, deyip mezbur Kolonboyu

başvurmuştu. Portekizliler, Afrika kıyılarında henüz Kongo yakınlarına varmışlar ve beş bin deniz mili kat edilmişti. Kolomb'un hesaplamalarına göre ise, güneye gitmektense, batıya doğru yapılacak bir seferde Asya kıyıları sadece iki bin dört yüz deniz mili uzaktır.²⁹⁴ Fakat bu başvuru kabul görmez. Portekiz kralının uzmanları Kolomb'un iddia ettiği bu mesafeyi inandırıcı bulmamışlardı. Portekizlilerin coğrafi bilgi ile ilgili oluşturdıkları altyapının sağlamlığı, Kolomb'un kurguladığı planın hatalarını görmeye yetmişti. Kolomb'un hesaplamalarında Batlamyus'un yaptığı hatanın aynen kabul edilmesinin de büyük rolü vardır.

Portekizliler, Batlamyus'u en iyi okuyan Araplardan doğrudan ve dolaylı olarak yardım almışlardı ve hatayı görmüşlerdi. Söz konusu ölçümler konusunda daha deneyimlidirler ve özellikle haritacılık ile ilgili meselelerde dönemin en iyi isimleriyle çalışmışlardı. Bu nedenle gerçek mesafe konusunda daha etkili bir öngörüye sahip olmuşlardır. Kolomb'un planında gördükleri hata nettir. "Kanarya Adaları'ndan Japonya'ya gerçek havayolu mesafesi onbin altıyüz deniz milidir ve onların tahminleri de o civardadır."²⁹⁵ Portekizliler, Kolomb'a geçit vermeyerek, daha sonraki yıllarda başlayacak olan yeni dünyanın paylaşılması yarışında İspanya'nın gerisinde kalacaklarını tahmin edememişlerdir.

Kolomb Portekiz'de geçirdiği zaman boyunca Portekiz tahtının projesini kabul etmesini beklemiştir. 1484'teki ilk girişimin ardından bir süre daha beklemiş, ancak geçen zaman içinde bir ilerleme olmamıştır. Başka bir ülkeden yana şansını denemek için İspanya'ya gittiğinde nedeni bilinmemekle birlikte tekrar Portekiz'e dönüp, bir kez daha şansını Portekiz'den yana denemiştir. Ancak onun bu teklifi ile 1488'de Ümit Burnu'nun bulunması, aynı döneme denk gelince, Kolomb için Portekiz sarayının kapıları

Bahri Magrîbe gönderdi. Piri Reis Haritası 1524, V. madde, Çev. Akçura Yusuf, Piri Reis Haritası Hakkında İzahname, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

294 Boorstin, 1994, s. 222.

295 Boorstin, 1994, s. 222.

tamamen kapanmıştır. Portekizliler yıllardır bulmaya çalıştıkları yolu zaten bulmuşlardı. Artık bundan sonra her şey çok daha kolay olacaktı. Yeni bir maceraya da gerek yoktu.

Kolomb, şansını başka bir yerde denemeye kararlı olduğundan 1485'te İspanya'ya geçer. Burada Kral Ferdinand ve Kraliçe İsabella de Castille tarafından kabul edilir. İspanya bu teklif karşısında bir müddet kararsız kalır. İşte Kolomb bu kararsızlık döneminde yukarıda ifade edildiği gibi Portekiz'e giderek şansını bir daha dener ama yine yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı kabul edilmez. Kolomb, teklifinin kabulü için İspanya'da senelerce bekler ve tam da vazgeçip şansını başka bir ülkede, Fransa'da, denemek için yola çıkacakken, İspanya tahtı ile geniş yetkili bir kontrat imzalamayı başarır.²⁹⁶ Öyle ki bu görev için gerekirse "*tacındaki mücevherleri verecek*" olan Kraliçe İsabella, onun en büyük destekçisi oluvermiştir. Kolomb'un senelerce peşinde koştuğu projesi artık gerçekleşmek üzeredir. Kolomb'un keşif fikrine tam olarak ne zaman kapıldığı bilinmese de mutlaka Portekiz'deki yıllarından beri bunu düşünmektedir ve bu da en az 16 (1476-1492) senelik bir bekleyiş demektir. Bu bekleyiş artık sona etmiştir.

İspanya'nın zengin ailelerinden Pinzon ailesinin yardımlarıyla amiral gemisi Santa Maria ve beraberinde iki gemi yolculuğa hazır hale getirilir. Beraberlerinde 120 kişilik mürettebat olduğu halde 3 ağustos 1492'de İspanya'nın Palos limanından yola çıkılır.²⁹⁷ Tam da tarih sahnesindeki iki olay bu limanda birbiriyle çakışmıştır. Bu tarih aynı zamanda İspanya tahtının Yahudilere ülkeyi terk için verdiği 3 aylık sürenin son günüdür ve limandan sadece Kolomb ayrılmaz.²⁹⁸ Avrupa'da başlayan Müslüman ve Yahudi avı son noktasına gelmiştir.²⁹⁹ Limandan ayrılan Kolomb bu iki olayın ne denli önemli olduğunu seyir defterinin önsözünde de vurgulamıştır.

296 Öngör, 1954, s. 57.

297 Boorstin, 1994, s. 227; Öngör, 1954, s. 58.

298 A.g.e., s. 227.

299 "Girnata'nın fethedilmesi" "İber Yarımadası'na egemen olmak için Hristiyanlık ile İslamiyet arasında sekiz yüzyıldan beri süren mü-

“Bu 1492 yılında Siz Yüce efendilerimiz, Avrupa’yı egemenlikleri altına alan Mağripliler’e karşı sürdürülen savaşı iyi bir sonuca ulaştırdınız, pek ünlü Granada Kenti’nde sona erdirdiniz... Siz yüce Efendimiz Katolik Hristiyan oluşları nedeniyle kutsal dinimize ve onun savunmasına gönül vermeleri Muhammed inanışına ve her türlü zındıklıkla puta taparlığa düşman olmaları nedeniyle, beni, ben Kristof Kolomb’u adı geçen hükümdarlarla ülkelerini ziyaret edip durumlarını ve bütün başka ayrıntıları incelemek ve onları kutsal dinimize döndürmek için kullanılması uygun düşecek yöntemi araştırayım diye oralara göndermeye karar verdiler. Karadan doğuya doğru gitmememi bunun alışılmış bir yol olduğunu, ama bugüne değin kesin bir tek bilgi edinemediğimiz bunun da hiç kimsenin gitmemiş olduğunu gösterdiği batı yolunu tutmaklığımı buyurdular; yine o ocak ayında beyliklerinizden ve topraklarınızdan bütün Yahudileri sürdükten sonra yeterli sayıda gemiyle adı geçen Hint ülkelerine gitmekliğimi istediler.”³⁰⁰

Bu oldukça uzun metin bir yönü ile İspanya ve Avrupa’nın içinde bulunduğu şartları özetliyor gibidir. Müslümanların yüzyılı aşan işgali (!) son bulunca, Yahudiler ve Müslümanlar için hiç yaşam hakkı tanımayan Hristiyanlar karşı atağa geçebilecektir. Her şey, Hristiyanlığın başarısı içindir ve dünya bunu görmelidir. Bu düşüncelerle çıkılan yolculuğun seyir defterleri de hep bu fikir etrafında dönen notlarla doludur. Bütün bu yapılanlar öncelikle yüce din ve onun yeryüzündeki temsilcileri olan kralları içindir. Ele geçecek her şey de haliyle onların olacaktır.

Yolculuk planlandığı tarihte başlasa da devamında bazı sorunlar ortaya çıkar. Batıya doğru gerçekleşen bu seyahat Kolomb’un planladığı gibi 130⁰’lik bir mesafeyi geçtikten sonra son bulmalıdır. Ancak, beklenilen olmaz, geçen günler ve tayfaların sabırsızlığı zaten zorlu olan yolculuğu tehlikeli hale getirmiştir. Seyir

cadelenin son Hristiyan zaferini kazandılar. Bu İspanyol Hristiyanlar için bir annus mirabilis (şaşırtıcı olaylar yılı) olan 1492’nin başlıca üç olayından ilkiydi. Bu olmadan ne ikincisi ne de üçüncüsü mümkün olabilirdi.” Bkz. Lewis Bernard, Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. basım, İstanbul, Nisan, 2011, s. 3,25.

300 Kolomb, 1999, s. 20.

defterinden anlaşıldığına göre, karayı ilk görecek olan kişi, kral-
ların vereceği hediyeler dışında, Kolomb tarafından da ipek bir
hırka ile ödüllendirilecektir.³⁰¹ “İşte tam burada önlerine büyük
yeşil ot yığınları çıkmaya başlar. Görünüşlerine bakılırsa bu ot-
lar karadan yeni kopup gelmişlerdi. Bu durum onlara herhangi
bir adanın yakınlarında olduklarını düşündürür; ama amirale
göre daha buralarda kara yoktur, “çünkü dedi, ben karanın daha
uzakta olduğu görüşündeyim.”³⁰² Bilinmeyen Atlas Okyanusu on-
lara daha önce görmedikleri görüntüler sunarak şaşırtmaktadır.
Hâlâ dünyanın sonuna doğru gittiklerini düşünen tayfalar var-
ken gemiyi yönetmek son derece güçtür. Daha önce bilmedikleri
bu deniz, gemicileri korkutmuştur.

Geldikleri yer, Atlas Okyanusu’nun ortalarında *sargas* adlı yo-
sunların oluşturduğu beş milyon metrekaarelik *Sargas Denizi* idi.³⁰³
Denizde ilerlerken hava şartları, yosunlar, kuşlar, balina, çağanozlar
ve diğer deniz canlılarından bu bilinmeyen yolculuğa dair ipuçları
aramaktadırlar. Gördükleri kuşlara bakarak, karanın yakın olduğu
düşüncesine kapılıp her gün karayı görme ümidi ile uyanan gemi-
ciler sabırsızlanmaya başlamıştır. Onlar için önemli bir yol gösterici
olan kutup yıldızının, güneye doğru gidildikçe görünmez olması
ve daha önce böylesini görmedikleri *Sargas Denizi* kötüye işaret
olabilirdi. Gemicilerin efsanelere ve hurafelere yatkın bir kültür-
leri vardır ve bu tür söylentilerin tayfalar arasında yayılması ami-
ral için çok tehlikelidir. Kolomb, gemicileri bir nebze rahatlatmak
için bir noktadan sonra gidilen yolu daha az göstermeye yani ek-
sik tutmaya başlar. “18 eylül Salı bugün ve gecesi boyunca yol aldı
ellibeş fersahtan çok ilerlediler ama, ancak kırksekiz diye yazdı.”³⁰⁴
Bu oyunda, geminin yol almadığı zamanlar ve daha hızlı ilerlediği
zamanlar arasında dikkatlice yapılan azaltmaların nedeni, tayfa-
larının sabrını taşırmadan bir şey fark etmemelerini sağlamaktır.

301 Kolomb, 1999, s. 34.

302 Yola çıktıktan 44 gün sonra, 16 eylül pazar, Kolomb, 1999, s. 25.

303 A.g.e., s. 25.

304 Kolomb, 1999.

11 Ekim gecesi, günler süren bekleyişten ve birçok kez tekrarlanan yanlış haberlerden sonra, artık çok yaklaştıklarının farkında olarak tetikte beklemektedirler. Gece görür gibi oldukları kara, 12 Ekim sabahı tüm açıklığı ile ortadadır (Harita-18).

“Amiral iki kaptanla birlikte seferin tutanakçısı Rodrigo de Escovedo’yu, Segovialı Rodrigo Sanchez’i ve yere atlayan öteki adamları yanına çağırdı. Adı geçen iki kişiden herkesin gözü önünde bu adaya el koyduğuna yasal tanıklık etmelerini istedi; ve böyle bir durumda zorunlu bütün biçimlerle bu konuda hazırlanmış belgelerde çok daha ayrıntılı olarak görülebileceği gibi adaya gerçekten de el koydu.”³⁰⁵

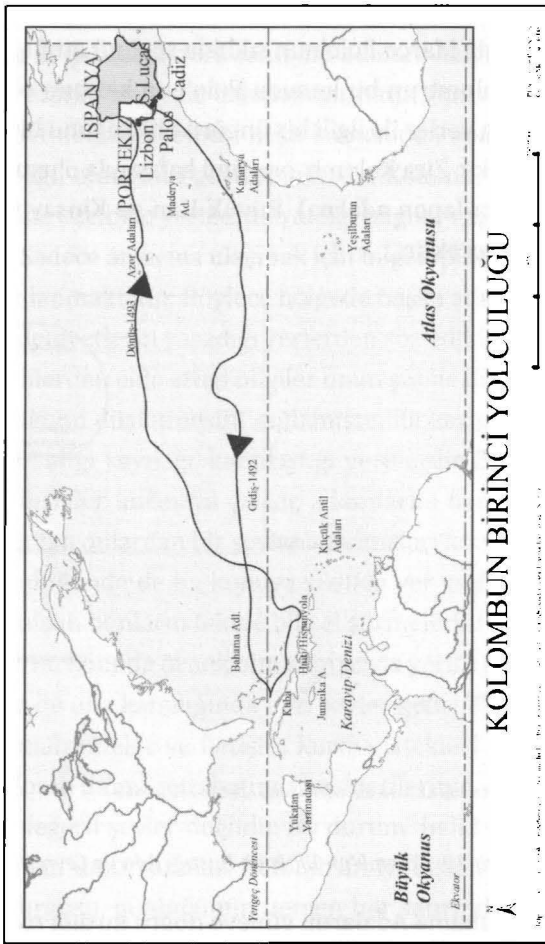
İspanya adına karaya ayak basan Kolomb ve diğerleri vardıkları yeri kendi toprakları ilan ederken, ne oracıkta olup biteni izleyen Bahama takımadaları sakinleri, ne de bu yeni efendiler, tarihin seyrini nasıl değiştirdiklerini bilmiyorlardı (Harita-19). Yerliler, Kolomb’a göre (Kolomb’un tabiri ile adları artık *Hintliler-Indians*) mutlaka ki Asya’nın doğusundaki adalardan birine aittiler. Büyük kaşif, adayı ve buradaki insanları açıkça tarifi etmiştir.

“Silahları yok ne olduğunu da bilmiyorlar; kılıçlar gösterdim, öyle bilgisizler ki keskin tarafından tutuyor parmaklarını kesiyorlardı. Demirden yapılmı hiçbir şeyleri yok. Mızraklarında demir uç bulunmuyor; kimileri bunun yerine ya balık kılıcı takıyor ya da rastgele bir şeyler.”³⁰⁶

Ayak bastıkları adaya, San Salvador (bugünkü Watling Adası) Adası adını veren Kolomb, bu mercan adasında demirin bulunmamasına dikkat çekmiştir. Tropik bölgede bulunan adalar bitki türleri ve özellikle kuş çeşitleri açısından zengin bir profil çizer. Tüm bu çeşitlilik, Kolomb ve tayfaları için farklıdır. Tropiklerde yaşayan yerlilerin geri kalmış yaşantıları, yeni sahipler için cesaret verici bir durumdur. Bu cesaret, daha sonraki yıllarda bambaşka bir kimliğe bürünecek olan yerleşme ve yayılma sürecinde, çok trajik olaylara da kapı aralayacaktır.

305 A.g.e., s. 35.

306 A.g.e., s. 36.

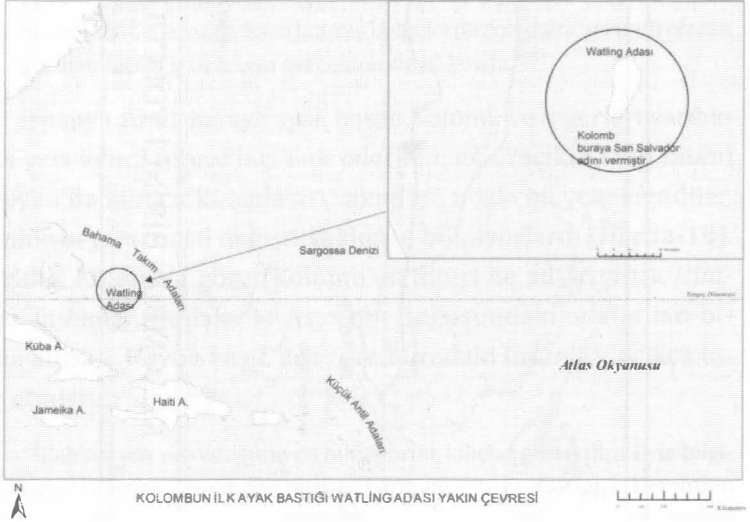

Harita-18: Kolomb'un Birinci Yolculuğu

Kolomb için bu adaya ayak basması sadece bir başlangıçtır. Çünkü onun işi henüz bitmemiş, görevini tamamlamamıştır. Bunu notlarında açıkça anlatır. "Ama görevimin anakaraya, Kinsay kentine dek gitmek Büyük Hakan'a siz Yüce Efendimiz'in mektuplarını sunmak bunun yanıtını elde edip geri getirmek olduğunu unutmuş değilim."³⁰⁷ Burada adı geçenlerden, *Kinsay* Asya'nın en

307 A.g.e., s. 51.

doğu kıyılarında Moğol Devleti'nin en önemli şehirlerinden biri ve *Büyük Han* da Marco Polo'nun sıklıkla sözünü ettiği Moğol hükümdarıdır. Kolomb'un bu konuda Polo'nun kitabını okuduğunu ve kafasında bu yerler ile ilgili bir öngörü oluştuğunu bir kez daha belirtmek gerekir. Zira Kolomb, ömrünü kafasında oluşturduğu Zipangu (Japonya-Japon adaları), Büyük Han ve Kinsay imgelerini aramakla geçirecektir.

Harita-19: Kolomb'un İlk Ayak Bastığı Ada ve Çevresi

Kolomb, Bahama Adalarını güneye doğru kırdığı rotası ile geçerek ilerler, çünkü bu adaların Asya'nın doğu kıyılarındaki adalardan olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle esas hedefi olan Zipangu (Japonya) adasına ulaşmak için yolculuğuna devam eder. Bu süreçte diğer Bahama Adalarını da keşfeder ve bazılarını isimler de verir. "Yanaştığı her yerde ister ada ister anakara neresi olursa olsun, hep bir haç dikip bırakır."³⁰⁸ Yerlilerin Samoa dedikleri adaya, Isabelle adını veren Kolomb, esas görevini düşünerek, bu adada da daha fazla oyalanmaz (Harita-18).

308 A.g.e., s. 71.

Avrupa kıyılarından çok uzakta ve günlüklerde anlatıldığına göre farklı doğal özelliklere sahip bu adalara kafasındaki şablon-
dan yeni ve farklı bir gözle bakmaması, hatta altın aramak için bile
vakit kaybetmek istememesi keşif konusunda hedefine ne kadar
tutkuyla bağlı olduğunu göstermektedir. Kolomb, bu çevrede ke-
şif gezilerine özellikle yerlilerden aldığı bilgiler ışığında devam et-
mektedir. Sadece amacına ulaşmak için bilgi toplamak maksadıyla
durup, oyalanmaktadır. Böylece bölgede başka adalar ve daha üst
düzey medeniyetlerin yaşadığı yerlerden söz edildiğini öğrenebil-
miştir. Yerlilerden elde ettiği bilgiler onun şüphe duymadan doğru
yolda olduğunu düşünmesini sağlamıştır. İlk kez geldiği bu bölge
ile ilgili tek bilgi kaynağı, karşılaştığı yerlilerdir. Bu nedenle yer-
lilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışır, adamlarını özellikle yerlilerin
onayı olmadan onlardan bir şeyler almamaları konusunda sıklıkla
uyarır. Günlüğünde de bu konuya sıklıkla yer verir. “Adamlarıma
ne olursa olsun bunların tekine bile el sürmelerini yasakladım.”³⁰⁹
Kendisi de bu konuda örnek olma amacıyla yerlilere bir şeyler ve-
rir, yerliler de ona karşılığında bazı şeyler getirirler. Yerlilerin ge-
tirdikleri malzemeler ve iletişim kurma istekleri geri çevrilmez.
Ancak Kolomb’un mürettebatının beklentilerinin aksine bu hedi-
yeler çok değerli şeyler değildir. Bu durum belki de sadece ami-
ral tarafından umursanmaz. Kolomb’un iyi ilişkiler kurma konu-
sundaki vurgusu, günlüğünün hemen her satırında dolaylı ya da
doğrudan görülür. Amiral bu işi kişisel kazançları açısından ziyade
daha büyük bir amaç için yapmaktadır.

“Onların gemi sandallarına yüze yüze geldiklerini görüyorduk; bize
papağanlar, pamuk ipliği yumakları, mızraklar getiriyorlardı, bir sürü
de ıvır zıvır. Bütün bunları bizim önerdiğimiz ufak tefek şeylerle, küçük
sırça gerdanlıklarla, çingiraklarla değiş tokuş ediyorlardı. Bir sözcükle
kendilerine sunulan her şeyi alıyor, karşılığında en küçük bir duraksama
göstermeden ellerinde ne varsa veriyorlardı.”³¹⁰

309 A.g.e., s. 49.

310 A.g.e., s. 35.

Bu bilgiler, yeni dünyanın zenginlikleri ile ilgili ilk verileri oluşturmaktadır. Özellikle pamuk daha sonra kıtanın önemli plantasyon ürünlerinden biri olacaktır. Kolomb uğradığı adalardaki doğal ortamdan çok etkilenmiş, hayranlıkla, bazen de şaşırarak söz etmiştir.

“Bütün bu bitki örtüsünü hayranlıkla seyretmekten kendimi alamadım; bizim oradakiniden nasıl da değişikti! Şunu bile düşünüyorum: gerek boyası gerek şifalı oluşu, gerek baharatı yüzünden İspanya’da çok sevilen pek çok ağaç, pek çok bitki burada da görülebilir. Ne yazık ki ben bunları tanıyamıyorum bu da çok canımı sıkıyor doğrusu.”³¹¹

Ama şimdilik bunların Kolomb için bir değeri yoktur. Baktığı her yer onu hedefine götürecek bir vasitadan başka bir anlam ifade etmez. Sadece bu yerlerin güzellikleri ile büyülenmiş, havasından suyundan insanından övgüyle söz etmiştir. Bu insanlara iyi davranma gerekçesi olarak, *onların Hristiyan dinine geçişlerini kolaylaştırmak ve Yüce Kralı’nın şanını yüceltmek*³¹² düşüncesi öne sürülür.

Yine aynı günlükte, burada yaşayan insanların Kolomb ile seyahat etmede istekli davrandıkları ve iletişime açık tavırları birçok kez belirtilmiştir. Her ne kadar dillerini bilmesede Kolomb’un bölgedeki rotasını belirlemede aralarında kurdukları bu olumlu iletişimin rolü büyük olmuştur. Yerliler onların göklerden gelmiş olduklarına inanmaktadırlar, bu nedenle de korku ile karışık bir saygı duymaları doğaldır. Anlaşıldığına göre, Kolomb’un güneye doğru inmesi, yerlilerin onu bu yöne yönlendirmeleri sayesinde. Aynı zamanda yerlilerin işaretler ile gösterdikleri yer, Kolomb’un elindeki haritalardaki bilgiler ile örtüşmektedir. Bu durumda Kolomb doğru yoldadır (!) ve Hindistan çok yakınlarda olmalıdır.³¹³ Topladığı bilgiler, daha ilerilerde bazı gelişmiş medeniyetler olduğu

311 A.g.e., s. 48.

312 Bkz. Kolomb, 1999.

313 Kolomb günlüğünde sık sık bulunduğu yerin Hint Adaları olduğunu vurgular. Gerek ada sakinlerine Indian-Hintliler derken, gerekse “Hint ülkesine geldiğimizden beri...” (s. 46) gibi ifadelerle bu düşüncesinden ne kadar emin olduğunu ortaya koyar. Bkz. Kolomb, 1999.

yönünde olunca, yeni bir dünya ile ilk temasları kurduğunu fark edemedi, Çin'e doğru gittiğinden emin bir şekilde ilerlemiştir.

“Yanım sıra gelen adamlar bu adanın çok geniş olduğunu söylüyorlar; anlıyorum. Çok alış veriş olurmuş; demek adada çok altın, çok baharat, büyük gemiler tüccarlar var. Batı-güneybatı yönüne gidersem oraya varabileceğimi açıkladılar. Ben de bu düşüncedeyim. Çünkü bütün Hintliler'in (*yerlilerden söz ediyor*) hem bu adadakiler hem de gemimde getirdiklerimin el kol işaretleriyle anlatmaya çalıştıklarından (el kol işareti diyorum çünkü konuştuklarını anlamıyorum) çıkarabildiğime göre bu olağanüstü şeylerin bulunduğu ada Sipangu adası, yerküre çizimlerine, şimdiye dek gördüğüm haritalara göre bu adanın tam da buralarda olması gerekiyor.”³¹⁴

Burada, Sipangu diye söz ettiği ada aslında bugünkü Küba Adası'dır ve uzun görünüşüyle gerçekten de Japon adalarını andırır. Ancak çok önemli bir farkla, Japon adaları genel olarak kuzeydoğu-güneybatı uzantılı iken, Küba kuzeybatı-güneydoğu uzantılıdır (Harita-20). Kolomb dönemin şartlarında ve elbette kafasındaki hayalin etkisi ile bu kıyıları iyi konumlandıramamış olabilir. Kıyıların uzanışlarını haritalama konusunda neler yaptığı hakkında çok ayrıntılı bir bilgi yoktur, ancak haritalama yaptığı dolaylı yollardan bilinmektedir.³¹⁵ Yaptığı haritanın kayıp olması bu konuda bir çıkarım yapmayı güçleştirir. Kolomb'un haritası ile ilgili ip uçlarının yüzlerce yıl sonra 1926'da Topkapı Sarayı'nda bulunan Piri Reis'in haritasında yer alması ilginç bir gelişme olmuştur. Piri Re-

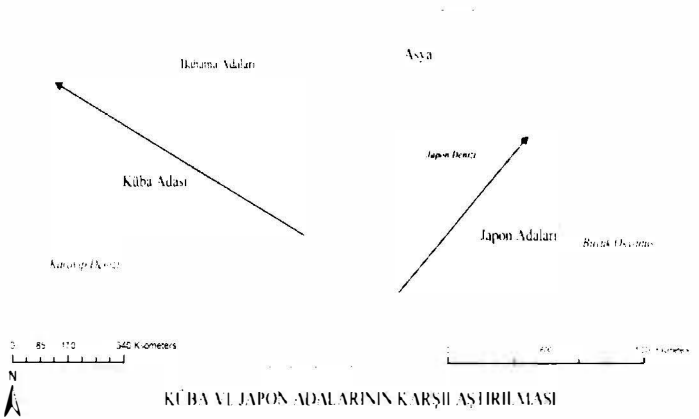
314 A.g.e., s. 53.

315 Piri Reis, 1513 tarihli dünya haritasının kenarına düştüğü notta; “Merhum Gazi Kemalın İspanyalı bir kulu vardı, mezbur kul Kolonbo ile üç defa ol diyara vardım, deyu merhum Kemal Reise hikâyet edip eydür: evvel Septe Boğazına vardık, dahi oradan gün batısı lodosun ikisinin ortasına... rast dört bin mil yürüdükten sonra karşımızda bir ada gördük...” diye devam eder ve bu alanlar ile ilgili oldukça ilginç bilgiler verir. Bu bilgilere nasıl ulaştığını ve haritayı nasıl hazırladığını ise şöyle anlatır; “...sekiz Caferiyeden ve bir Arabî Hint hartisinden ve dört Portukalın şimdi telif olmuş hartilerinden kim Sint ve Hint ve Çin diyarları hendese tariki üzerine ol hartilerin içinde mesturdur ve bir dahi Kolonbonun garp tarafında yazdığı hartiden bir kıyas üzerine istihraç edip bu şekil hâsıl oldu.” Bkz. Akçura, 2012.

is'in 1513'te çizdiği bu kıyıları da gösteren dünya haritasının üzerindeki notta, Kolomb'un haritasından da yararlanıldığı yazılıdır. Bu bilgi dünyada büyük bir heyecan yaratmıştır. Dolayısıyla bu kıyıların ilk seferden itibaren haritalanmış olması muhtemel görülmüştür. Bu haritalar bugün elde olsalardı Kolomb'un ada ada dolaştığı bu kıyıları nasıl tasvir ettiği de görülebilecek, Küba Adası ve Japonya'yı neden ayırtedemediği ortaya çıkacaktı.

Kolomb geldiği bu kıyılardaki arayışına devam ederken çevresinde gördüğü her şeye çok dikkatle bakar. Kıyıların durumu, denizin ve adaların özellikleri onu, aradığı ülkeye götürecek ipuçlarını taşıyor olmalıdır.

"Şurası kesin ki diyor Amiral, burası anakaranın bir parçası ben de birbirinden aşağı yukarı yüz fersahlık bir uzaklıkta bulunan Zayto ile Kinsay'ın önlerinde bulunmaktayım. Bunu denizin durumundan anlıyorum, görünüşü buraya dek tanıyıp bildiğimizden daha değişik, bir de dün kuzeybatıya doğru yol aldığım sıralarda havanın daha soğuduğunu anladım."³¹⁶

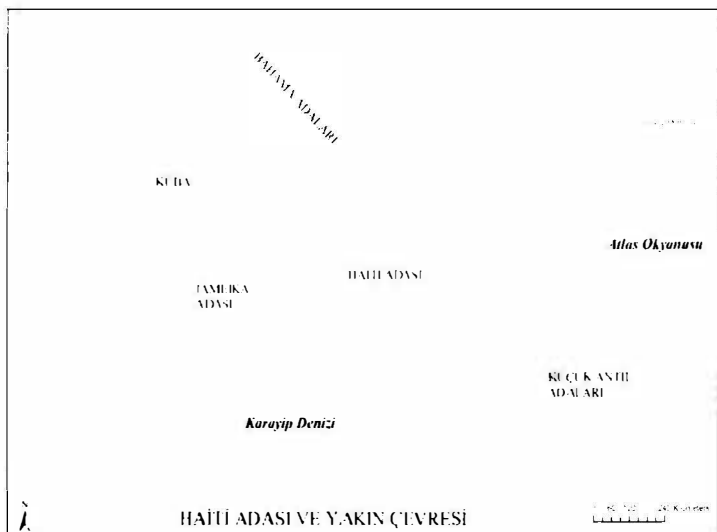
Harita-20: Küba ve Japon Adalarının Karşılaştırılması

Kolomb seyahati öncesinde yaptığı gibi, seyahat sırasında da aynı akıl yolunu izlemiştir. Sonuçtan hareketle delil aramaktadır.

316 Kolomb, 1999, s. 60.

Geçtiği her kıyıda Asya'yı çağrıştıran kanıtlar toplamaya çalışmıştır. Bu çağrışım işi, bazen hiç olmayacak noktalara kadar da gidebilmiştir. Örneğin, yoluna devam ederken Küba kıyılarına gelir. Burada karşılaştığı yerlilerden “*çok uzak olmayan Cubanacan (Orta Küba demek)’da altın olduğunu*” öğrenir. Kolomb bu ismi *El Gran Can* (Çin’in Büyük Hanı) olarak uyarlamakta gecikmez.³¹⁷ Zengin bir ülkeye gelmiş olmaları, burasının mutlaka Asya’nın doğusu olduğuna yeterli bir kanıt olarak görülebilir miydi?

Küba Adası’na geldiklerinde uygun bir yerde demirleyip, söz edilen zenginliği aramaya başlarlar. Bu zenginlik arayışları Küba Adası’nın iç kesimlerine doğru düzenledikleri bir keşif gezisi ve bulunan elli kadar kulübe ile sonuçlanmıştır. Kolomb, henüz kafasındaki ihtişamlı şehirlere ulaşmamıştır, vakit kaybetmemeli ve Küba’da daha fazla kalmadan yoluna devam etmelidir. Haiti Adası’na gelir ve bu adaya Hispanyola (Hispaniola) adını verir (Harita-21).

Harita- 21: Haiti Adası Ve Yakın Çevresi

317 Boorstin, 1994, s. 232.

Burası oldukça büyük bir adadır. Kıyıları boyunca dolaşarak, çeşitli köylerde durur, hem bilgi almak hem de buraların doğal kaynakları hakkında fikir sahibi olmaya çalışır (Harita-21). Tüm bu süreçte de yerlilerle iletişim kurmaktan kaçınılmaz. Özellikle kıyidan gördüğü köyler ile bağlantı kuran Kolomb, yerlilerin ateş yakarak onun dumanı ile birbirleri ile haberleştiklerini fark eder. Adanın kıyılarında gemilerinden birinin kuma saplanması nedeni ile bu geminin yükünü ve bir kısım adamlarını burada bırakmak durumunda kalır. Böylece burada Navidad³¹⁸ adındaki ilk İspanyol kolonisi kurulur. Bu koloni, yeni dünyadaki ilk koloni olarak, altın kaynaklarına yakın ve yerleşime uygun olduğu düşünülen bir alanda kurulmuştur. Kolomb bir miktar altın, çeşitli bitki türleri, birkaç köle ve çok az bilgi ile İspanya'ya 1493'te geri döner.³¹⁹ Dönüş yolculuğu son derece zorlu geçer. Zaten gidiş yolculuğunun da kolay geçtiği söylenemez. Daha önce bilinmeyen bir rotada, okyanus dalgalarına karşı verilen mücadele, rüzgarın yüz çevirmesi ve daha birçok risk sayılmazsa, tayfaların ve diğer gemilerin kaptanlarının itaatsiz ve isyana hazır tavırları Kolomb'u daha giderken çok yormuştur. Özellikle kendisi gibi düşünmeyen, bu yolculuğu bir kişisel zenginleşme aracı haline getirmeye çalışan kaptanlar ve tayfalar onun bu yüce düşüncelerini hiç anlamamışlardır. "Bundan sonra tövbe dedi. Düzenbazlara namussuzlara yer vermeyeceğim yanımda; kendilerini adam edene aldırımıyor, canlarının istediği gidi davranmakta haklı olduklarını sanıyorlar."³²⁰ Kolomb, bu kararından emin olsa da bundan sonra gerçekleşecek olaylar onun kontrolünden çoktan çıkmıştır. Kolomb'un sağ salim dönmesi ve beraberinde getirdiği değerli bilgiler, İspanya'da büyük yankı uyandırmıştır. Tarihler 1487'yi gösterdiğinde Portekizliler Afrika'nın en güneyine inmiştir. Bu olay karşısında öne geçmek isteyen İspanyollar için bu keşif,

318 Noel ve doğuş anlamında.

319 Öngör, 1954, s. 64.

320 Kolomb, 1999, s. 133.

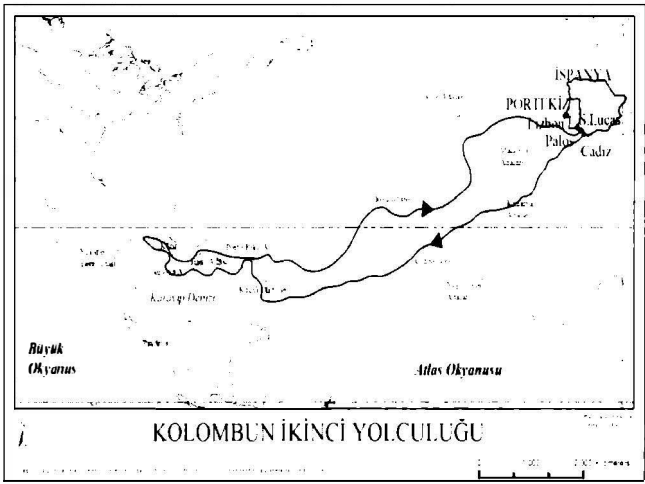
önemli bir olay olmuştur. İşte bu nedenle, Portekizliler, daha Hindistan'a varmadan, İspanyolların Asya'ya ait olduğunu düşündükleri³²¹ adalara varmış olmaları bir üstünlük işaretidir. Bu durum, İspanya'da Kolomb'un coşku ile karşılanmasını sağlar. İspanyol asiller, saray çevresi ve zenginlik peşindeki tüccarlar ise, gemi kıyıya yanaşır yanaşmaz başka hesaplar yapmaya başlarlar. Keşiflerin ekonomik boyutunun çok fazla ön planda olduğu bu hesaplar, daha sonra yol açacağı katliam ve sömürülerden de açıkça görüleceği gibi, *yeni bir dünya düzenine* geçişin işaretlerini hızlı bir şekilde vermeye başlamıştır.

Kolomb, amacına ulaşamamanın³²² getirdiği tutkuyla, diğerleri ise bu yeni yerlerden ne kadar mal, şan şöhret kazanırız düşüncelerinin beslediği iştahla, ikinci keşif yolculuğu hazırlıklarına başlanır. Bu kez 14 karavel ve 3 nakliye gemisinden oluşan 1500 kişilik ekip Cadiz'den 1493'te Atlas Okyanusu'na doğru yelken açar. Bu seferki rota üzerinde Küçük Antiller, Porto Riko Adası keşfedilir ve bu adalara çeşitli yeni isimler verilir. Kolomb'un ikinci yolculuğu bazı ilklere de sahne olmuştur. Daha önce yapılmayan, geline yerlerle ilgili bildirge imzalanması buna örnektir. Bu seyahatte yanında olan Juan de La Cosa, Kolomb tarafından hazırlanan Küba'nın bir ada olmadığı bildirgesini imzalamıştır. Oysaki Cosa, çok kısa bir süre sonra 1500'de yapacağı dünya haritası ile Küba'yı ada olarak göstermiştir. Kolomb, bu imza meselesini bir nevi kendini garanti altına almak için uygulamaktadır. Varılan yerlere ait tutanaklar tutulmuş tayfalar da bunu onaylamak durumunda kalmıştır.³²³ Portekizliler de buna benzer tutanaklar tutmuştur. Ümit Burnu yolculuğunda, yolculuğa devam etmek isteyen Diaz'a karşı, tayfaların geri dönmek istemesi üzerine de bir tutanak tutulmuştur.

321 Kolomb bu düşüncesini ölünceye kadar saklı tutmuştur. Burasının yeni bir kıta olduğunu öğrenemeden de ölmüştür.

322 Amacı kendi ifadesi ile Kinsay'a ulaşmak, Büyük Han'ın huzuruna çıkmak ve başarılı ticaret anlaşmaları yapmaktır.

323 Boorstin, 1994, s. 236.

Harita-22: Kolomb'un İkinci Yolculuğu

İkinci yolculuk, geride bırakıp gittikleri Navidad'ta son bulur (Harita 22). Buraya geldilerinde gördükleri ise hiç hoşlarına gitmeyecektir. Kolomb ve beraberindekiler, Navidad'a geldiklerinde kurulan bu ilk koloninin vahşice saldırıya uğramış olduğunu görürler.³²⁴ Ancak burada bir yerleşim alanı kurma düşüncesinden vazgeçilmez ve Hispanyola üzerindeki başka bir mevkide, bu kez daha büyük bir başka koloni kurulur ve buraya *Ciudad Isabella* adı verilir. Burası, kilisesi, depoları, idari binaları ve sokakları ile yeni dünyanın ilk şehridir. Burada yerlilerle yerel ürünlerin ticareti yapılmaya, aynı zamanda da tarımsal faaliyetlere başlanır. Sebzeler, İspanya'da 20 günde geldiği büyüklüğe, burada 8 günde gelmektedir. Buna rağmen, ortam şartları İspanya'dan gelen insanlar için olumlu değildir. İyi giden bu serüvende, halk arasında hastalıkların baş göstermesi, yerleşimcileri endişelendirmeye başlamıştır. Hastaları, bir miktar altınla birlikte İspanya'ya göndermek tercih edilmiştir. Bu gemi ile kral ve kraliçeye gönderilen mektuplardaki

324 Tüm İspanyollar öldüğünden bu işin nasıl olduğu anlaşılamadı. Yerliler başka kabilelerin saldırılarından söz ediyorlardı. Çünkü kendileri de zarar görmüşlerdi.

bilgiler durumu açıkça anlatır. “Buradaki en büyük eksiklerimiz, kuru üzüm, şeker, badem, bal ve tuz. Bunlardan bol bol gönderilmesi gerekir... İspanya’dan getirdiğimiz ilaç konusunda da aynı durumdayız, çoğu bitti, hastamız çok da ondan.”³²⁵ Hastalıklar, ümit edilen miktarda altına erişememe, ortam koşullarının zorlayıcılığı, kolonide kargaşa ve disiplinsizliklere neden olmaktadır. Bu şartlar altında Kolomb, asıl amacı olan Zipangu’yu keşif işine vakit ayırmamaktan endişe ederek, koloniden keşif maksadı ile ayrılır. Denize açılarak daha güney doğuya doğru ilerler. Bu yolculuğu sırasında Jameika Adası’nı bulur (Harita-23). Bu civar ile ilgili yerliler ile kurduğu temaslardan edindiği bilgiler ona, Asya kıtasına çok yaklaşmış olduğunu düşündürür.

Kuba Adası

Jameika Adası

Haiti Adası

Karayip Denizi

JAMEIKA ADASI VE ÇEVRESİ

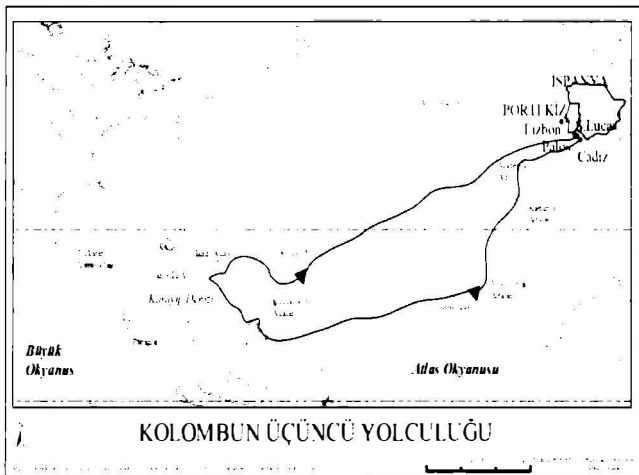
1492

Harita-23: Jameika Adası

Kolomb’un yeni dünyadaki hayatı isyancılar ve muhalifler tarafından tehdit edilir hale gelmiştir. Hakkında İspanya’ya giden şikayetler sonunda bir soruşturma açılmasına neden olur. Bu şartlar altında İspanya’ya gidip güven tazelemesi gereken Kolomb dönmek isteyen İspanyolları da alarak 1496’da İspanya’ya döner.

³²⁵ Kolomb, 1999, II. yolculuğa ait mektuptan, s. 173.

Kolomb'un İspanya'ya dönüşü üzerinden geçen iki yıllık bir dönemi, yeni bir yolculuk için gerekli izinleri alma, kaynak toplama çabası ile geçmiştir. 1498 'de daha önceki yolculuklara gösterilen ilgiden yoksun şekilde Kolomb, üçüncü kez batıya yelken açmıştır. Bu seyahatte, daha güneyden giderek Trinidad³²⁶ Adası ile Güney Amerika kıyıları arasındaki dar boğazdan geçerek, bu alanları biliniir hale getirmiştir (Harita-24). Burada yaşayan halkın daha önceki yerlilerden üstün bir medeniyete sahip olduğunu, zengin bir ticari potansiyel olduğunu görür. Ama yine, yeni bir kara değil Asya'nın güneyindeki adalarda dolaştığını düşünmeye devam eder.

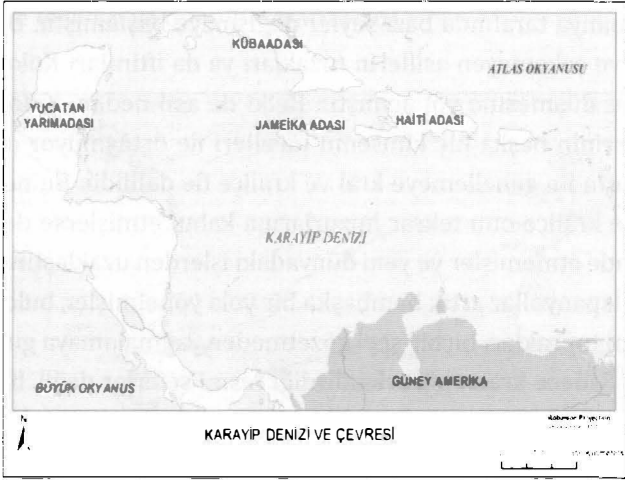

Harita-24: Kolomb'un Üçüncü Yolculuğu

Kolomb, Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasında kalan Karayip Denizi'nde tam bir daire çizdiğinde, bir çıkmaza girdiğini kendisi de fark etmiştir. Onu Hint Yolu'na ulaştıracak olan geçit (bunun Malay Yarımadası'nın güney ucu olduğunu düşünüyor) buralarda bir yerde olmalıdır ama onu bir türlü bulamaz. Oysaki Karayip Denizi'nin kapılarının açılmasını sağlayan bu yolculuk kendinden başka herkesin işine yaramıştır (Harita-25). Bu bölgede

326 Bu ismi ada üzerindeki üç çıkıntıdan esinlenerek kutsal üçlemeye atfen vermiştir.

seyrederken yaptığı haritalar ve getirdiği bilgiler hiç vakit kaybetmeden fırsatçıların eline geçer. Örneğin, “Üçüncü yolculuk haritası önce Fonseca, sonra da Alonso Hojeda’nın eline geçer.”³²⁷ Harita, bu yerlerin, daha ihtirashlı İspanyolların iştahla demirleyeceği limanlar haline gelmesine kolaylık sağlayacak bir anahtar görevi görmüştür. Kolomb ise civar adaları keşfederek Hispanyola’ya geri döner.

Harita-25: Karayip Denizi Ve Çevresi

Hispanyola’da karışıklıklar sürmekte idiye de gelişmelerin olduğu da açıktır. Yerleşme kısa sürede iyice kök salmaya başlamıştır. Kolomb, İspanya’dan gönderilen Francisco Bobadilla adındaki bir komiser tarafından tutuklanıp zincire vuruluncaya kadar, işlerin iyi gittiği bile söylenebilir. Son derece duygusal bir yapısı olduğu anlaşılan Kolomb, bu tutuklanma olayını, daha sonra çıktığı dördüncü yolculuğunda kaleme aldığı bir mektubunda şöyle anlatmıştır.

“Yirmi sekiz yaşımıdayken hizmetinize girdim. Bugün saçımda ağarmayan tek tel yok. Bedenim çöktü elimde neyim varsa alındı satıldı. Kardeşimle benim sırtımızdaki kazaklar bile, sorulup edilmeden onurumu beş paralık ederek üzerimizden alındı. Bütün bunlar siz yüce efendimizin

327 Kolomb, 1999, 43 numaralı dipnottan, s. 208.

buyruklarıyla yapılmamıştır inanmak isterim buna (7 Temmuz 1503 Jameika adası)."³²⁸

Çok değil birkaç yıl önce kahraman gibi karşılanan birinin, 1500 yılında Cadiz limanına böyle kelepçelenmiş dönmesi oldukça dramatik olmuştur. Ama ilerleyen yaşına rağmen, bunlar bile Kolomb'un dördüncü sefere çıkma isteğine engel olamamıştır.

İspanya tarafında bazı şeyler değişmeye başlamıştır. Dedikodular ve çekemeyen asillerin tuzakları ya da iftiraları Kolomb'un gözden düşmesine yol açmıştır. Belki de asıl neden, Kolomb'un ideallerinin başka hiç kimsenin idealleri ile örtüşmüyor olmasıdır. Hatta bu genellemeye kral ve kraliçe de dahildir. Bu nedenle, kral ve kraliçe onu tekrar huzurlarına kabul etmişlerse de görevine iade etmemişler ve yeni dünyadaki işlerden uzaklaştırmışlardır.³²⁹ İspanyollar artık bambaşka bir yola yönelmişler, buldukları bu yeni toprakları hiçbir şeyi gözetmeden yağmalamaya girişmişlerdir. Sadece kralın görevlendirdiği resmi seferler değil, bireysel girişimcilerin yaptığı yolculuklar da artmaya başlamış, Hint Yolu'nu bulma düşüncesi artık rafa kalkmıştır.

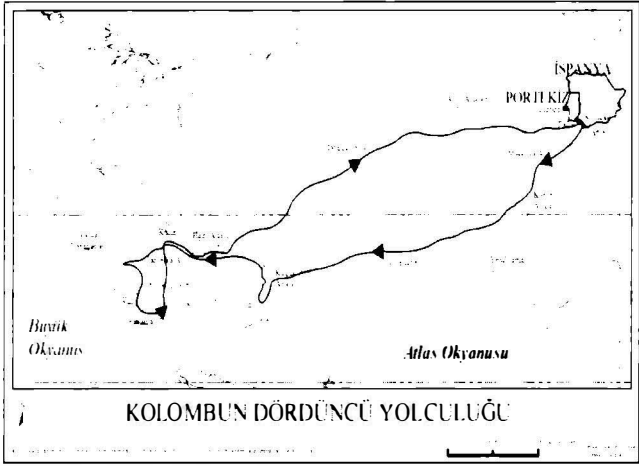
Kolomb cephesinde ise sabit düşüncesini gerçekleştirmek için bir sefer daha düzenleme çabası vardır. Bu arada, Portekizlilerin Hindistan'a ulaşarak (1498) bir adım öne geçmeleri, onu, bu işi başarıma konusunda yeniden girişimde bulunmaya daha çok itmiştir. Eğer Hindistan'a Ümit Burnu yolundan daha kısa bir yol bulabilirse, İspanya'yı yarışın önüne taşıyabilecektir. Bu amaçla dördüncü ve son seferini düzenler. Dört küçük ve eski karavel yanı sıra seyahatin notlarını tutacak bir noter, iki Arap tercüman ve 150 kişi ile 11 Mayıs 1502'de Cadiz'den hareket eder.³³⁰ Birçok maceranın ardından, bugünkü Honduras, Nikaragua, Kostarika ve Panama kıyılarını karayı gözden kaybetmeyerek keşfeder. Kıyı boyunca zaman zaman karaya çıkılarak yerlilerle temas edilir. Bu alanlarda

328 A.g.e., IV. yolculuk mektuplarından, s. 228.

329 Öngör, 1954, s. 72.

330 A.g.e., s. 73.

farklı ve zengin bir başka topluluğun bulunduğu belirlenir. Gemi-lerin eskiliği ve Kolomb'un rahatsızlığı nedeniyle Hispanyola'ya geri dönme kararı alınır. Ama yolda fırtınaya yakalanırlar, gemileri kullanılamaz hale gelir ve Jameika Adası'nda mahsur kalırlar. Ay-larca zor şartlar altında Hispanyola'dan gelecek kurtarmayı bek-lerler. Sonunda, gelen iki gemi ile önce Hispanyola'ya oradan da 1504'te İspanya'ya dönülür (Harita-26).

Harita-26: Kolomb'un Dördüncü Yolculuğu

Büyük kaşif, hayatı boyunca keşif hayali peşinde koşmuş ancak gelinen noktada, yaşlı, hasta ve beş parasız şekilde memleketine geri dönmüştür. Seyir defterinde belirtilen anlaşmada vaad edilenlere sahip olamamıştır. Kendisine bağlanan maaşla yaşamaya çalışırken, 1506'da ölmüştür.³³¹ Mezarı yeni dünya ile eski dünya arasında birkaç kez yer değiştirmiştir.³³² Kolomb'un yaşadıklarını ve bu uğurda ne kadar çok sıkıntı çektiğini kendi notlarından öğrenmek mümkündür.

331 Kolomb bulduğu yerlerin Asya'ya ait birer kara parçası olduğunu düşünerek öldü.

332 Öngör, 1954, s. 75.

"Anakarayı bulabilmek için giriştiğim bu yolculuk boyunca otuz üç gün gözlerimi hiç kırpmadan uyku nedir bilmeden beklemiş, uzun bir zaman görme yeteneğimi hemen hemen yitirmiştim. Gözlerim şimdiye kadar hiç böyle ağrımamış, böyle kan çanağına dönmemişti."³³³

Mektuplarında yazdıkları, adeta bir hesaplaşma gibidir. Kendisinin haklı davasının bütün Hristiyan dünyası için yapılmış olduğuna inanarak, bu keşfin haksız yere yargılandığını ve özellikle de maddi açıdan yetersiz bulunmasının acele bir yargı olduğunu ifade eder. Bunu Portekizlilerin yüz yıla yakın süren Afrika'nın batı kıyılarını keşif macerasını örnek vererek, onların harcadığı maddi manevi çabanın henüz karşılık bulmaya başladığını söyleyerek de destekler. "Gemiler dolusu altınlar gönderemedik doğru: ama bu cevherden yeteri kadar örnek gönderdik, başka değerli şeyler yolladık: kısa sürede bunlardan hatırı sayılır yararlar sağlayacağımız bir gerçektir."³³⁴ Aslında kendisini yargısız infaz eden ve hayatının son yıllarını kendine en başta vaad edilenleri elde edemedenden geçiren bir kişi haline dönüştüren kaderi, diğer keşiflerin kaderinden farklı değildir. Tıpkı, Diaz'ın öncesinde Afrika sahillerini bilir hale getiren Portekizli keşiflerin adının anılmaması gibi, hatta Ümit Burnu'nu bularak en önemli kapıyı aralayan Diaz yerine, Vasco de Gama'nın ödülleri toplamada olduğu gibi. Kolomb'dan sonra gelecek olan zalim *İspanyol Conquistadorlar* da hayalini kurdukları zenginliğe kavuşmadan yoksulluk içinde ölmüşlerdir.

Kolomb, keşif düşüncesinin simgesi haline gelerek daha sonra hız kazanacak deniz aşırı yolculuklara ilham vermiş, dünyanın doğa- laşılması ve diğer kıta ve adaların keşfine de yol açmıştır. Atlas Okyanusu'nu doğu batı yönünde geçerek denizciler arasında yaygın olan efsaneleri bitirmiş, farkında olmadan yeni dünya düzeninin başlatıcısı olmuştur. Yaptığının nasıl yankılanacağını tahmin etmiş miydi bilinmez ama kendisi neden bu yolculuğa kalkıştığını şöyle açıklar. "Bu yolculuğa bu deniz seferine zengin olmak şan şö- ret kazanmak için kalkışmadım ben. Kimsenin kuşkusu olmasın

333 Kolomb, 1999, III. yolculuk mektuplarından, s. 196.

334 A.g.e., III. yolculuk mektuplarından, s. 207.

bundan, öyle şeylerden umut keseli çok oldu. Bütün iyi niyetimle bütün şevkimle geldim Siz Yüce Efendimiz'e, yalan söylemeyi de bilmem üstelik (7 Temmuz 1503 Jameika adası)."³³⁵ Bu amaçlar için çıkılan bu yol, varılmak istenen yer dışında, yeni bir dünyaya açılmıştır. Hem fiziki olarak yeni kara parçaları ve okyanuslar, hem de dünya düzeni olarak yenilikler kapıdadır. Dünyanın bedeni ve ruhu yeniden inşa edilir ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır.

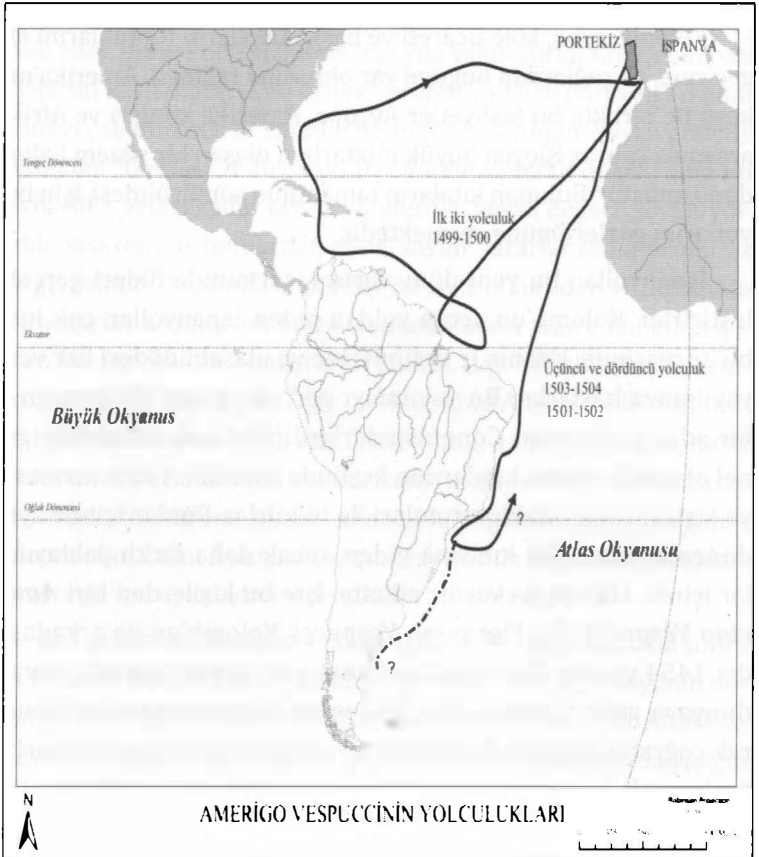
Kolonizasyon, köle ticareti ve başka ülkelerin topraklarını ele geçirme, ilk çağlardan bugüne var olmasına rağmen, Amerika'nın keşfi ile birlikte bu faaliyetler Avrupa, Amerika kıtaları ve Afrika arasında çapraz işleyen büyük miktarlara ulaşan bir sistem haline dönüşmüştür. Bulunan kıtaların tamamının sömürülmesi, işin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

İspanyollar, bu yeni dünyaların tasarımında ilkleri gerçekleştirebilirler. Kolomb'un açtığı yoldan giden İspanyollar, çok kısa bir süre içinde, kıtanın iç kesimlerine ve ulaşabildikleri her yere yayılmaya başlarlar. Bu yayılmayı gerçekleştiren ilk grup özel bir adla anılır, onlar Conquistadorlardır.³³⁶ Conquistadorlar genel olarak Amerika kıtalarının keşfinde izledikleri katı, acımasız ve kişisel çıkar odaklı tutumları ile bilinirler. Bunlar içinde aynı dönemde Amerika kıtasına giden ancak daha farklı yaklaşımlar içinde olanlar da vardır elbette. İşte bu kişilerden biri **Amerigo Vespucci** 'dir. Floransalı Vespucci, Kolomb'un da arkadaşıdır. 1454 yılında Floransa'da tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Çevresindeki Rönesans bilginlerinden etkilenecek coğrafya bilgisi kazanmıştır. Özellikle kitap okuyarak, harita toplayarak, kozmografya ve astronomi alanında kendisini geliştirmiştir. Büyük bir tüccar aile olan Medici ailesinin işleri için, 1492'de İspanya'ya gitmiştir. Böylece keşiflerin merkezine gelmiş

335 A.g.e., IV. yolculuk mektuplarından, s. 228.

336 İspanyolca'da fatih anlamına gelen sözcük Amerika'daki yayılmacılar ile terimsel bir anlam kazanmıştır. Bir dönem ardarda gelen conquistadorlar kısa sürede kıtanın en doğu kıyılarından batı kıyılarına kadar ele geçirmeyi başarmışlardır.

ve bundan sonra Amerika'ya gitme şansı elde etmiştir. Ancak kaç kez gittiği ve ilk ne zaman gittiği konusunda kaynaklarda netlik yoktur. Onun, 1497, 1499, 1501 ve 1503'te olmak üzere dört kez Amerika'ya gitmiş olduğu söylenir (Harita-27). Ancak bu tarihler ve geziler ile ilgili net bilgi, sadece ikinci ve üçüncü yolculuklara ait olanlar dışında biraz şüpheli görülmüştür.

Harita-27: Vespucci'nin Yolculukları

Vespucci'nin keşiflere en önemli katkısı, yeni bulunan yerlere yerleşme sürecinde, diğer Conquistadorlar altın ve mal arayışı içinde iken, daha çok gözlem ve haritalama amaçlı seyahatler

yapmasıdır. Genel olarak, Güney Amerika'nın kuzey kıyılarında incelemeler yapmış ve bu yerlerin daha önce bilinmeyen bir kara parçası olduğunu yazdığı mektuplarda ve tuttuğu notlarda dile getirmiştir.³³⁷ 18 Mayıs 1499'da Alonso de Ojeda'nın başını çektiği İspanyol filosuyla yola çıktığında, Asya'nın doğu adalarına doğru gittiğinden şüphesi yoktur. Zira Güney Amerika'nın kuzey kıyıları görüldüğünde inci sahilini aramak için kuzeye yönelen Ojeda'nın gemilerinden ayrılarak, Catigara'ya (Cathay-Çin) doğru güneydoğu yönünde yol almayı tercih etmiştir. Bu araştırmada "Bir sahilde sürekli olarak dört yüz fersah ilerledikten sonra, bunun ana kıta olduğu sonucuna vardık. Bu kıtanın Asya'nın doğuya doğru son sınırlarında ve batıya doğru da başlangıcında olduğunu anladık."³³⁸ Vespucci'nin bu tespiti ilk yolculuğu sırasında Amerika'nın kıyılarını Asya'nın güney kıyılarına benzettığının kanıtıdır. Bu kıyılar boyunca batıya doğru daha fazla devam etmek istese de gemilerin zarar görmesi nedeniyle, Seville'ye dönmek zorunda kalır. İlk yolculuğunda yeni bir kıtayla karşı karşıya olduklarını anlamamıştır. Ancak hemen yeni bir yolculuk için hazırlıklara başlamış olması,

337 "Arkadaşı Floransalı Lorenzo de Medici'ye 18 Temmuz 1500 ve Mayıs 1503 arasında yazdığı beş mektupta Amerigo Vespucci, 1499-1500 ve 1501-02 arasında Amerika'ya olan iki yolculuğunu anlatmıştır. Bunlar çağdaş kayıtlarda fazlasıyla doğrulanmıştır. İkinci yolculuk 1499'da Güney Amerika kıyılarının Brezilya'daki 6° Güney enleminden Venezuela'daki Maracaibo körfezinin biraz batısındaki Cape de la Vela yöresine kadar olan kısımlarını keşfetti ve İspanya topraklarına kattı. Üçüncü yolculuk 1501'de Portekiz adına 50 güney enleminden Patagonya'daki 50 güneydeki Brezilya burnu civarına kadar sahil boyuca gildi. 1503 tarihli mektupta Portekiz yolculuğundan önce İspanya için batıya iki yolculuk yapıldığını iddia eder ama ilk yolculuğun detayları verilmemiştir. 1504 Eylül'ünde Vespucci Floransa'da yönetici olan Pier Soderini'ye yazdığı yayınlanmış bu mektuplardan başka onun Amerika'da yaptıkları ile ilgili bir kanıt yoktur. Anlatımları içeren bu mektuplar, 1505 ya da 1506'da Dört Yolculuk adıyla ve Latince, Almanca ve Fransızca baskılarıyla Avrupa'da on yıl içinde yayıldı." Bkz. Davies A. "The First Voyage of Amerigo Vespucci in 1497-8," *The Geographical Journal*, 118/3, (Sep. 1952), pp. 331-337, p. 331; Tümerterkin, 2000, s. 54.

338 Boorstin, 1994, s. 241.

onun aslında gördüğü şeylerin farklı ve yeni bir çağrışımının olduğunu hissetmesi ile ilgili olabilir.

Yolculuklarından 1501 tarihli olan 3.'sünü, Lizbon'dan ayrılarak, 3 karevela ve Portekiz bayrağı ile yapmıştır. Bunun nedeni güneydoğuya doğru çıkıntı yapan Brezilya kıyısının devamının Portekiz topraklarında olabileceği düşüncesidir. Zira İspanya ve Portekiz bu bilinmeyen dünyayı bir meridyen çizgisi ile kendi aralarında ikiye bölmüşlerdi.³³⁹ Vespucci de bu anlaşma gereği bugünkü Brezilya topraklarının Portekiz tarafında kalmasından dolayı bu kıyılara yapacağı yolculuğu Portekiz bayrağı altında gerçekleştirmiştir. Vespucci'nin bu seyahatindeki gözlemleri, bazı düşüncelerinin netleşmesine neden olmuş ve burasının yeni ve başka bir toprak olduğunu dünyaya ilan etmiştir. Yazdığı mektupta açıkça düşüncesini şöyle ifade etmiştir: "Birçok bakımdan yeni bir kıta olarak gözlemlediğimiz yeni bir toprağa ayak basmıştık."³⁴⁰ Bilinen kıtalar dışında yeni bir yer olması nedeniyle de isimlendirilmesi gerektiğini ifade ederek buraya "Yeni dünya" anlamında "Mundus Novus" ismini vermiştir.

Vespucci'nin yazdığı mektuplar bir başka haritacı ve girişimci Martin Waldseemüller tarafından basılınca, Avrupa'da Kolomb'un daha önce yayımlanan mektuplarından fazlaca yankı uyandırır. Dört yolculuktan kalan notlar ve Mundus Novus'un bilgileri Martin Waldseemüller tarafından yazılmış bir başka eser içinde de yer alır.³⁴¹ Dönemin matbaacısı Waldseemüller'in "*Cosmographiue Introductio*" adlı eserinin içinde, bu yeni kıtanın adının Amerigo olması konusunda iki ayrı vurgu vardır.³⁴² Hatta bastığı dünya haritasında da bu ismi Güney Amerika topraklarının üzerine yazmıştır.

339 Papa'nın 1493'te belirlediği çizgi sonrasında, Tortisillas Anlaşması (1494) ile 46 derece batı boylamının böldüğü dünyanın batı yakası İspanyolların, doğu yakası da Portekizlilerin olmuştu.

340 Boorstin, 1994, s. 245.

341 Bkz. Lester Toby, Dünyanın Dördüncü Kıtası Amerika, Çev. Nurşan Üstüntaş, Şenocak Yayınları, İzmir, 2012.

342 Boorstin, 1994, s. 249.

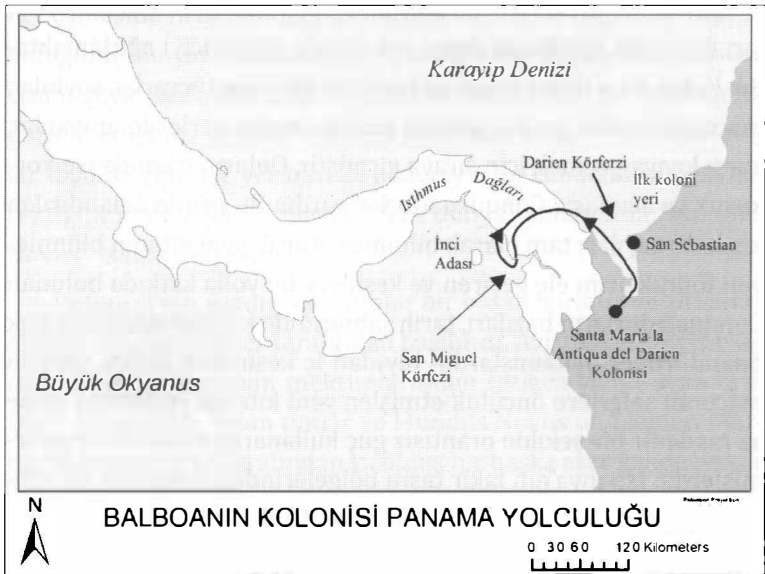
Daha sonra bu öneri 1509'da çıkan bir derginin yayınında dikkate alınmış ve desteklenmiştir. Burasının yeni bir kıta olduğunu söyleyen Amerigo Vespucci'nin adı, 1520'de Pompenius Mela'nın yeniden basılan dünya haritasında yeni bulunan bu kara parçalarının üzerine yazılmıştır.³⁴³ Olayların bu kadar hızlı gelişmesi kıtayı bulan kişinin Vespucci değil, Kolomb olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olmuş, henüz ölümü üzerinden 14 yıl geçmiş olmasına rağmen Kolomb, yeni bir kıta bulduğundan ve *Hindistan Girişiminin* dünyanın yeniden şekillenmesine yol açacak bir dönüm noktası olduğundan habersiz ölmüştür. Yeni dünyanın isminin değiştirilmesi ile ilgili sonradan yapılan girişimler işe yaramamıştır.

Amerika, artık Avrupa'dan bireysel ve devlet organizasyonları ile çeşitli şekillerde gelen çok sayıda girişimciyi ağırlamaktadır. Kolomb'un ikinci seferi ile iştahları kabaran tüccarlar, soylular, maceraperestler ve bir şekilde şansını başka yerlerde arayanlar, karşı kıyıya geçmek için sıraya girmiştir. Onların başında ise korkusuz ve acımasız Conquistadorlar vardır. Bu isimle adlandırılan kişilerin sayıları tam olarak bilinmez. Ancak yeni kıtanın bilinmeyen topraklarını ele geçiren ve keşiflere bu yolla katkıda bulunan Conquistadorların bazıları, tarih sahnesinde keşifler açısından çok önemli roller oynamışlardır. Kıyıda iç kesimlere doğru yapılan maceralı seferlere öncülük etmişler, yeni kıtanın yerlilerini eşine az rastlanır bir şekilde orantısız güç kullanarak etkisiz hale getirmişlerdir. İspanya'nın fakir taşra bölgelerinden, zenginlik ve şöhet tutkusuyula gelen bu kişilerin bazıları ve faaliyetleri şöyledir.

Vasco Nuez de Balboa bu girişimcilerin ilklerindendir. Kolomb'un bu kıyılara gelmesi üzerinden çok fazla geçmemiştir. Küçük yaşta yeni dünyaya göç eder, burada birçok işte başarısız olur ama azmi ve hırsı ile dikkat çeker. Hispanyola'dan Güney Amerika'nın kuzeyindeki yeni koloniye gitmekte olan gemiye kaçak olarak biner, daha sonra da gemiyi ele geçirir. Geminin vardığı Santa Maria del Antigua kolonisinin yönetimini ele alır, burada yerliler

343 Öngör, 1954, s. 76-77.

ile iletişime geçer. Koloninin yerini değiştirerek, daha güvenli bir yerde Santa Maria de la Antigua del Darien kolonisini kurar. Bura-
daki yerlilerin reisinin kızıyla evlenerek, uzlaşma ve ittifak ortamı
sağlar. Bu sayede yerlilerden birçok bilgi edinir, özellikle altın ve
değerli madenlerin bulunduğu yerleşim alanlarının haberini alır.³⁴⁴
Yerlilerden, daha önce Kolomb'un geldiği bu kıyıların, dar bir kara
parçasıyla başka bir denizden ayrıldığını öğrenmiştir. Yerliler, ona
bu kara parçasından nasıl karşı kıyıya geçileceğini anlatırlar. Bu
kıyıların güneyinde ise zengin toprakların olduğunu da söylerler.
Altın bakımından zengin olduğu söylenen bu yer, bugünkü Peru
topraklarındadır (Harita-28).

*Harita-28: Balboa'nın Kolonisi, Panama Yolculuğu*³⁴⁵

Balboa, bu yerlere gitmek için, doğrudan krala mektup yazarak yardım istemiştir. Beklediği yardım geldiğinde 1513'te yola çıkmıştır. Yolculuk, kendi adamlarından yüz doksan kişi ile kılavuz

³⁴⁴ Boorstin, 1994, s. 252.

³⁴⁵ Collierexplorers.3.weebly.com/de-balboa.html adresinden yararlanılarak hazırlandı.

ve hamal olarak birkaç yüz yerliden oluşan kabile ile yapılmıştır. Panama'nın Isthmus Dağları boyunca kuzeye doğru, bir süre denizden, sonra da batıya doğru biraz karadan ilerleyerek, Büyük Okyanus kıyılarına varmayı başarırlar. Bu yolculukta tropikal kuşağın ortam şartları, yoğun bitki örtüsü, sıcak, nemli bir hava ve yağışlar, en az zehirli okları ile ne zaman puslu kuracaklarını bilmedikleri yerli kabileleri kadar tehlikelidir. Balboa'nın yolculuğu yeni bir keşfe imza atarken, yolculuk sırasında meydana gelen bir olay bu başarının üzerine gölge düşürmüştür. Bu olay karşılaştıkları yerli Quareguaslardan altı yüz kişiyi vahşice katletmeleridir.³⁴⁶

Balboa okyanusu ilk gördüğünde, ona ulaşmaya sadece dört günlük bir yürüyüş mesafesi kalmıştır. Büyük bir çaba ile aştıkları dağın yamacından, gördükleri okyanus, en az yeni bir karanın bulunması kadar önemli bir olay olarak tarihe geçecektir. Daha önce öngörülemeyen böyle bir su kütesinin bulunması, Balboa'nın kısa ömrünün en önemli olayı olur. Dört günlük bir yürüyüş sonunda kıyıya gelirler. Balboa, burada okyanusa doğru yürüyerek³⁴⁷ "Güney denizini bütün kıyıları, limanları ve adalarıyla birlikte kral ve kraliçe namına ebediyen sahiplendiğini" yüksek sesle ilan eder, beraberindeki noter tarafından da kayıt altına alınır.³⁴⁸ Gidiş ve dönüş yolunda topladığı altınlar ve yeni bulunan yerler ile büyük bir başarı kazanmış olan Balboa, burada bulunduğu denize Mar del

346 Bu kabile ile ilgili Peter Martyr'ın naklettiğine göre "Vasco Queregua köyünde birçok rezaletin söz konusu olduğunu duymuştu. Kralın kardeşi ve birçok soylu erkek, kadın gibi giyinmiş ve tanıkların ifadelerine göre de bu erkekler gerçek bir kadın gibi cilveli tutkulu davranmışlardı. Vasco kırk tanesinin giysilerinin köpekler tarafından parçalanmasını emretti."Bkz. Boorstin, 1994, s. 253.

347 Bu sahne Boorstin'de "Tehlikeli bir hareket yaparak Balboa zırhını giydi ve kılıfsız kılıcını beline takarak, kıyıda köpüklü dalgalar içinde ağır ve güçlkle ilerledi ve Castile Eyaleti'nin (İspanya) bayrağını havada dolaştırdı ve kendi Katolik bağımsızlığı için resmen bu Mar del Sur'un yani Güney Denizi'nin mülkiyetini üzerine aldı." şeklinde nakledilmiştir. A.g.e., s. 254.

348 Öngör, 1954, s. 79.

Sur³⁴⁹ adını vermiştir. Balboa, bölgeye ait keşif raporunu İspanya'ya şimdiye kadar yeni dünyadan gönderilen en büyük servetle birlikte gönderdiğinde, İspanya'dan başka bir gemi kendisini tutuklamak için yola çıkmıştır. Bu önemli keşif ve gerçekten kanla elde edilen altınlar, Balboa'ya şans getirmemiştir, sonuçta henüz 42 yaşında iken ölüme mahkum edilmiştir.³⁵⁰

Resim 2- Balboa'nın Büyük Okyanus Sularına Doğru Yürüyüp Buraya El Koymasını Canlandıran Resim

349 Mar del Sur (South Sea) güney denizi anlamında verilen isim. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/49909/Vasco-Nunez-de-Balboa/576/Sighting-of-the-Pacific> adresinden 17.12.2014 tarihinde 14:31'de alınmıştır.

350 Öngör, 1954, s. 80.

Yeni dünyada yayılma her yöne doğru ve hızla gerçekleşmektedir. Güneyde, Panama kıyılarında bir koloni kurulmasından sonra, kuzeyde bugünkü Meksika kıyılarından iç bölgelere doğru da bir sefer tertip edilecektir. Bu iş ile ilgili olarak, tıpkı Balboa'nın kiler gibi karakteristik özelliklere sahip olan entrikaları ile ünlü **Fernando Cortez** atanmıştır. Conquistadorlar halkasının önemli üyelerinden biri olan Cortez, 1485'te Küba Adası'ndaki koloni olan Havana'dan ayrılmıştır. Yanında top ve atlı birlikler ile oldukça önemli bir askeri güç götürmüştür. Çünkü bu bölgede daha önce karşılaştıkları yerlilerden farklı, büyük bir imparatorluk olduğu duyulmuştur. Bu imparatorluğu kuranların, buraya daha kuzeyden gelerek yerleştiği ve burada güçlü bir medeniyet kurduğu bilinmektedir. Diğer keşif faaliyetlerine göre oldukça fazla gibi görünen bu silahlı güç aslında karşılaşacakları imparatorluk gücü yanında sayıca çok küçük bir gruptur. "... 20 atla ve 10 küçük topla desteklenen 600 kişilik ordusuyla, 5 milyon kişilik Aztek İmparatorluğu'nu yerle bir eden Hernan Cortez'di."³⁵¹ Cortez'in bu büyük başarıyı nasıl elde ettiği hakkında birçok fikir ortaya atılabilir. Her şeyden önce atlı birlikler ve Amerika yerlilerinin daha önce görmedikleri savaş makineleri üstünlük kurmada çok etkili olmuştur. Ancak İspanyolların Aztekleri yenmeleri sadece top, tüfek ve atlı birliklerle gerçekleşmez. Çünkü Aztekler, Kolomb'un karşılaştığı aciz yerlilerden farklı olarak savaşçı bir halktır. Hatta ilk çatışmada İspanyolları yenerler, ama tanrılara kurban etmek için onları tümüyle yok etmezler, bu durum, Cortez'in geri dönüp daha güçlü şekilde gelmesini sağlar. Cortez'in mücadelesi, çeşitli entrikalarla bölgedeki diğer halklarla anlaşarak ve onlardan destek alarak devam eder. Son olarak, yeni dünyaya Avrupalıların hediye ettiği çiçek hastalığının³⁵², Aztek komutasının üst kademelerini kırıp geçirmesi bu zaferde etkili olur.

Meksika bölgesi 1520'li yıllarda artık Azteklerden alınmıştır. Hızla kolonileştirilen bölgenin nüfusu da aynı hızda artmıştır.

351 Çimen Ali, *Tarihî Değiştiren Keşifler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 141.

352 Bkz. Çimen, 2014, s. 146.

Cortez, bölgedeki keşiflerine devam eder ve aşağı Kaliforniya'ya kadar olan kısım keşfedilir. Cortez'in yöneticiliği, yerine tayin olan başkası nedeniyle sona erince, 1540'ta İspanya'ya geri döner. Bir zamanlar yerlilere korku salan, İspanya'ya gemiler dolusu ve önemli bir kısmı altın olan serveti kazandıran Cortez, bir köyde fakir, yalnız bir şekilde ölür.³⁵³ Kaşiflerin hazin kaderleri bu kez de şaşmamıştır.

Diğer bir Conquistador **Francisco Pizzaro**'dur. Cortez ve Balboa ile aynı yerde 1471'de doğmuş olması, İspanya'nın Estrama-

Altın hırsı yüzünden, efsanelerin peşine takılan birçok İspanyol, kıtanın iç kesimlerinde kaybolup gitmiştir. Bu efsanelerin en ünlüsü "El Dorado" adındaki yerdir.

dure bölgesinin, Conquistadorların beşiği olarak anılmasına neden olmuştur. Fakir bir çocukluk devresinden sonra, 1510 yıllardan itibaren keşif seyahatlerine katılmıştır. Okuma yazma bilmesine rağmen, kaptanlık ve liderlik görevlerine gelmesi dikkat çekicidir.

Onun keşiflere katkısı ilkinin 1524'te gerçekleştirdiği Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarına yaptığı yolculuklardır. Bireysel girişimlerle ve üç ortak ile başlayan, ilk yolculukta başarı elde edilemez. 1526'da yapılan ikinci yolculukta da istenilen sonuca ulaşılamayınca, 1528'de bizzat İspanya kralından destek alınmış, gerekli araç gereç temin edilmiş ve 1531'da son yolculuk gerçekleşmiştir. Panama'daki koloniden güneye doğru yapılan yolculuk, güneyde 5° güney paraleline kadar devam eder. Burada kurulan koloni ile daha iç kesimlere doğru hareketin başlangıç noktası oluşturulmuştur. Önceki seferlerde buradaki yerlilerle kurulan temaslara İnka İmparatorluğu hakkında birçok bilgi edinmişlerdir. İmparatorluğun taht kavgaları yaşadığı bir dönemde burada olmanın avantajını kullanırlar. Yeni dünyanın kaderini belirleyecek büyük bir güç gösterisi olan *Cajamarca Savaşı* ise, İnka'lar ile İspanyollar arasındaki mücadelede bir dönüm noktasıdır. İnka İmparatoru Atahulpa, 80 bin kişilik ordusuyla 16 Kasım 1532'de Peru'nun bir

353 Öngör,1954, s. 88.

dağ kasabası olan Cajamarca denilen yerde İspanyolları karşılamıştır. İspanyollar, Panama'daki kolonilerinden 1500 kilometre kadar uzakta olan bu yerde, sadece 162 piyade, 62 atlı asker ve bir top ile kendisinden neredeyse 500 kat fazla bir yerli birliğine karşı savaşıacaktır.³⁵⁴ Böyle bir durumda kazananın kim olacağı ise tümüyle bundan sonraki olayların akışını belirleyecektir. Pizzaro, isteklerini İnka imparatoruna açıkça dile getirmiştir.

“Ben tanrının bir rahibiyim ve Hristiyanlara Tanrı'nın işlerini öğretirim, bunları aynı şekilde size de öğretmeye geliyorum. Öğrettiğim şeyler bu kitapta Tanrı'nın bize söylediği şeylerdir. Bu yüzden Tanrı ve Hristiyanlar adına sizden rica ediyorum, onların dostu olun, çünkü Tanrı'nın isteği budur, bu sizin de iyiliğinizedir.”³⁵⁵

Hristiyanlık dini şöyle dursun, daha önce beyaz adamdan da haberdar olmayan İnkalar için bu girişimin anlamı tam olarak neydi bilinmez. İnka tarihinde dönüm noktası oluşturan bu olay, maalesef İnkaların kendi tarihlerini yazmamaları nedeniyle sadece tek taraflı aktarımlarla günümüze ulaşmıştır. Anlatılanlara göre, İnka İmparatoru Atahulpa, kendisine uzatılan kutsal kitaba şöyle bir göz atıp yere atar. Bu hareket, İspanyolların karşılarındaki binlerce kişiye karşı ilk akını gerçekleştirmelerine neden olur. Kısa bir süre sonra Pizzaro, Atahulpa'yı esir alır ve yerlilerden 7000 kişiyi öldürür. Sağ kalanlar ancak kaçıp kurtulabilenlerdir. Pizzaro, esir aldığı Atahulpa'nın İnka toplumunda tanrısal bir gücü olduğunu fark etmiştir. İmparatorlarının özgürlüğü karşılığında tarihin en büyük fidyesini İnkalardan alan Pizzaro, buna rağmen sözünü tutmayarak Atahulpa'yı öldürür. 1531 yılı itibarıyla İnka İmparatorluğu İspanyol İmparatorluğu'na ilhak edilir.³⁵⁶ Böylece Güney Amerika'da yapılacak yayılma faaliyetleri ile ilgili karşılarına çıkabilecek başka bir güç kalmamıştır. İnka İmparatorluğu'na son verilmesi, hem bu kıtanın tarihi hem de dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası

354 Diamond, 2013, s. 72.

355 Davis ise bu ifadelerin bir rahip tarafından bizzat Atahulpa'ya iletildiğini yazıyor. Davis, 2007, s. 185; Bkz. Diamond, 2013, s. 78.

356 Arnold, 1995, s. 33.

olmuştur. Buradaki eski medeniyetler ve İnkalar hakkındaki bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılan öykülerden kalanlardır.

İnka İmparatorluğu egemenlikleri altındaki alanlarda iyi bir haberleşme ve ulaşım ağı kurmuşlardır. 30 bin kilometreyi bulan bu yollar, İnka medeniyetinin gelişmişliğinin göstergesidir. Patates ve lama toplumlarının zenginlik kaynağı ve simgesidir.³⁵⁷ İspanyollar kısa süre içinde, buradaki madenleri, özellikle gümüş madenlerini, işletmeye başlamışlar, yerli halkı madenlerde ölümcül şartlar altında çalıştırmışlar, Avrupa'dan getirdikleri hastalıklarla kitlesel ölümlere yol açmışlardır.

Atahulpa'nın hayatı karşısında alınan fidye ise 5 metre eninde 7 metre boyunda ve 2,5 metre yüksekliğindeki bir odayı dolduracak altından ibarettir.³⁵⁸ Bu fidye kolay ele geçirilen İnka İmparatorluğu'nun topraklarının sömürülme sürecinde ancak çok küçük bir meblağı oluşturmaktadır. İspanyollar, ele geçirdikleri her yeri hiç vakit kaybetmeden bir meta haline dönüştürmüşlerdir. Altın hırsı yüzünden, efsanelerin peşine takılan birçok İspanyol, kıtanın iç kesimlerinde kaybolup gitmiştir. Bu efsanelerin en ünlüsü "El Dorado"³⁵⁹ adındaki yerdir. Burayı bulmak için gidilen iç kesimlerdeki çöller, balta girmemiş ormanlar ve hastalıklar onları bir nebze durdurabilmiş, ama engelleyememiştir.

Güney Amerika kıyıları boyunca 32° güney enlemine kadar olan yerler kısa sürede İspanya toprakları haline dönüştürülür (Harita-29). Birçok kanlı çatışma sonunda İnka Devleti'nden kalanlar da ortadan kaldırılır. İnkaların tapınak, saray ve evlerindeki birçoğu altın olan değerli eşyalar yağma edilir. Bütün bunlar,

357 Davis, 2007, s. 181-186.

358 Diamond, 2013, s. 72-78.

359 "El Dorado" (erken dönem ispanyol kâşifleri tarafından aranan, Güney Amerika'daki efsanevi hazine şehri, ç.n.) ve iç kısımlardaki zengin uygarlıklar hakkında işittikleri şeyler onları cesaretlendirdi. "El Dorado", kâşifler zamanında, hayali zenginlikler ülkesi anlamına gelmekle birlikte conquistadors'lar bu tabiri, yıllık bir tören sırasında kutsal bir gölde yıkanmadan önce güya vücudu altın tozuyla kaplı olan bir krala, altınla kaplı bir adama atfettiler." Arnold, 1995, s. 32.

İspanyolların tek bir can kaybı olmadan yaklaşık 162 piyade ve 62 süvari ile gerçekleştirdiği, binleri bulan yerlinin öldürüldüğü çatışmalarla mümkün olmuştur. İspanyollar, burada daha sonra 45° güney enlemine kadar ilerlemişler, 1541’de, bugünkü Santiago şehrini kurarak, Şili’yi İspanyol toprağı haline dönüştürmüşlerdir.

Şili’nin fethi için görevlendirilen Valdivia, yönetici olarak bölgede kaldığı 8 yıl boyunca diğer İspanyollar-dan çok farklı bir tutum izlemiştir. Altın hırsına kapılmak yerine koloninin tarım hayatının gelişimine destek ve-

Kendilerine Amazonlar diyen bir kabile ile karşılaşmışlar ve seyahat ettikleri nehre bu kabilenin adına ithafen Rio de las Amazonas demişlerdir:

rir. “Tanıdığım en iyi maden buğday, şarap ve hayvandır” diyerek bu yeni topraklardaki siyasetini ifade eder.³⁶⁰ Genellikle “Tanrı’ya ve Majesteleri’ne hizmet etmek, karanlıktakilere ışık vermek ve zenginleştirmek”³⁶¹ conquistadorların görevi olarak söylenir. Ama uygulamalarına bakılınca, ne dine hizmet ne de toplumsal çıkarların hiçbirini, kişisel zenginlik hırslarının önüne geçememiştir.

Conquistadorların benzer tutumları, Amerika kıtası topraklarında her yerde yaşanmaktadır. Örneğin diğer bir keşif hikayesi Gonzalo Pizarro³⁶²’nin 1539’da And Dağları’nı aşarak, Amazon Nehri’nin kaynak noktasına doğru yaptığı yolculuktur. And Dağları’nı aşmak son derece güç olmuş, devamında gelinen yerde, ekvatorial bölge ormanlarının nemli, sıcak iklim şartları bir başka engel teşkil etmiştir. Bu şartlar altında, hastalıkların baş göstermesi kafilenin ilerleyemez duruma gelmesine neden olmuştur. Bu arada keşif heyetinde bulunan Orellana’nın komutasında bir grup, nehir boyunca keşif ve yiyecek bulmak için gönderilir. Onların bir türlü geri dönmemeleri, Pizarro ve ekibinin devam etme konusundaki çabalarını sona erdirir. Orellana ve ekibinin kaybolduğunu düşünerek

360 Öngör, 1954, s. 95.

361 Arnold, 1995, s. 32.

362 Peru kaşifi Francesco Pizarro’nun kardeşidir.

geldikleri yoldan geri dönerler.³⁶³ And Dağları üzerinden, Güney Amerika'nın batı kıyılarındaki kolonilerine gelirler.

Bu gezi, And Dağları'nın aşılması ve Amazon Nehri'nin yukarı çığırının tanınması açısından değer taşır. Ekvatorial bölgenin tipik özelliklerinin yaşandığı Amazon havzası, ilk etapta balta girmemiş ormanları, nemli ve sıcak iklim şartları ve hastalıkları ile kendini göstermiştir. Bu Avrupalıların bilmediği yabancı oldukları bir ortamdır. Kaybolduğu düşünülen Orellana ise, nehir boyunca salla yapılan yolculukta, geri dönmenin yani akıma ters gitmenin zorluğu nedeniyle, nehrin akış yönü doğrultusunda devam etmek zorunda kalmıştır. Burada zaman zaman yerlilerle mücadele etmişler zaman zaman da değiş tokuş yolu ile ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bu güzergahta kadınlardan oluşan ve kendilerine Amazonlar diyen bir kabile ile karşılaşmışlar ve seyahat ettikleri nehre bu kabilenin adına ithafen Rio de las Amazonas³⁶⁴ denilmiştir. Daha doğuda ise Karayipler denilen yamyam bir kabile ile karşılaşmışlar, yolculukları 7 ay sürmüş, nehrin ağız kısmından okyanusa açılarak, Paria'da bulunan İspanyol kolonisine geri dönmeyi başarmışlardır.³⁶⁵ İşte bu yolculuk, başka amaçla başlasa da, önemli bir keşif haline dönüşmüştür. Hemen hemen bütün kıtayı batı doğu doğrultulu kat eden Amazon nehri boyunca yapılan seyahat, bölgenin tümünü tam olarak temsil etmese de en azından iç bölgedeki tropikal bölge şartları hakkında önemli bilgiler edinmeye katkı sağlamıştır.

Geri dönen Orellana, İspanya kralına keşif raporunu sunduktan sonra, "Yeni Endülüs"³⁶⁶ adı verilen bu bölgenin daha ayrıntılı keşfi için görevlendirilmiştir. Bu noktada kıtaya geldikleri andan itibaren karşılarında hiçbir engel tanımayan İspanyollar, sıtma başta olmak üzere diğer tropikal hastalıklarla yüzleşmeye başlamışlar-

363 Öngör, 1954, s. 96.

364 Bugünkü Amazon Nehri de böylelikle Batılılar tarafından adlandırılmış oldu.

365 Öngör, 1954, s. 96.

366 Bir diğer adlandırma da son derece manidar görünür. İslam devletlerini henüz çıkardıkları Endülüs'ün adını burada da yaşatma çabası vardır.

dır. Orellana da keşif için çıktığı seferinden, sıtma yüzünden geri dönmüştür.³⁶⁷ Böylece tropikler Avrupa insanının engel tanımaz hallerini, kendi doğal yöntemleriyle durdurmayı başarabilmişlerdir.

Eski dünyanın tarihi bambaşka olaylarla meşgulken, 1492’de bu yeni dünyaya ilk kez ayak basan İspanyollar, 1540 yılına gelindiğinde; Güney Amerika’da; Amazon havzasının kuzey bölümü, Orta Amerika’nın tamamı ile Kuzey Amerika’da; Mississippi Nehri’nin orta kesimlerine, Güney Appalaşlara, Kayalık Dağları etekleri, Kaliforniya ve Büyük Kanyon’a kadar uzanan alanları ele geçirmişlerdi.³⁶⁸ Büyük İspanya İmparatorluğu, iki kıtanın da içlerine doğru nüfuz edebildiği kadar ilerlemiş, ele geçirdiği alanlarla, kendi limanları arasında, ciddi bir trafik başlamıştı (Harita-29). Bu durum keşifleri başlatan ve Amerika’ya giden ilk yolu açan İspanya için uzun sürmeyecektir. İspanya da Portekiz gibi yutamayacağı bir lokmayı çiğneyip durmaktadır.

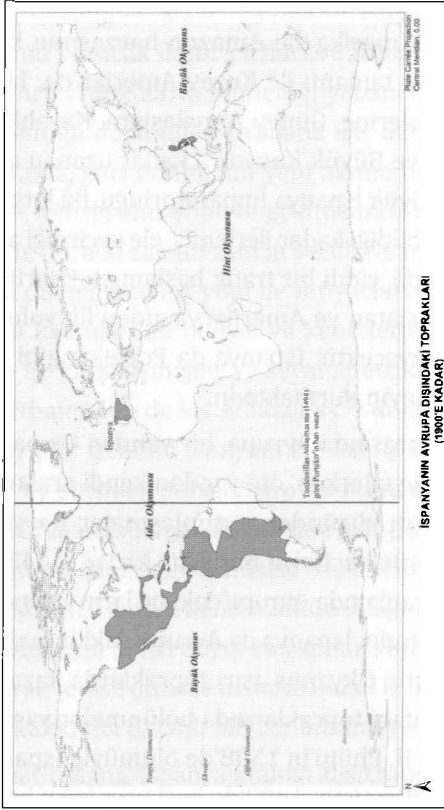
1500-1700 arasında Avrupa, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele ederken, öte yandan kendi aralarında taht mücadeleleri, reform yüzünden kutuplaşmalar, karşılıklı ittifaklar, savaşlar yaşamıştır. Vestfalya Barışı’na kadar (1648) devam eden karmaşa hali bir anlamda Avrupa’daki taşların yerine oturması için gerekli bir salınımdır. İspanya da Avrupa’daki bu salınımlardan elbette etkilenmiştir. Okyanus aşırı topraklarda kazandığı güç karşısında, Avrupa’daki topraklarında bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle, II. Philip’in 1598’de ölümüyle İspanya için başarı grafiği yön değiştirmiştir. 1492’de başlayan keşif hareketi ile yükselen bu grafik, sadece 106 yıl devam edebilmiştir.

Tarihteki kökleri MÖ. 1000 yıllarına kadar dayanan İspanya için 16. yüzyıl son derece önemli olayların cereyan ettiği bir dönemdir. Koyu Katolik olması, Avrupa’da Katolikliği dışlayanlara (Fransa, Hollanda, İngiltere) karşı durmasına neden olur. İspanya bir yandan da kıtadaki Müslümanlara karşı en şiddetli savaşı verir. Avrupa’da adet

367 Öngör, 1954, s. 97.

368 A.g.e., s. 97.

olduğu üzere yapılan evlilikler, bir anda İspanya'yı kıta içinde büyük bir imparatorluğun başına geçiriverir.³⁶⁹ Bu güç dünyanın diğer kıtalarında sahip olduğu sömürgelerle birleşince, İspanyol İmparatorluğu tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır (Harita-29).

Harita-29: İspanya'nın Avrupa Dışındaki Toprakları

1556'da Avrupa'daki mücadeleler ve Reform'a karşı duramama durumu ve Kral V. Karl'ın tahtını oğlu II. Philip ve kardeşi

369 Katolik hükümdarlarının kızı ile Alman İmparatoru'nun oğlu ve Habsburg topraklarının varisinin evliliğinden doğan Karl (Carlos, V. Charles Quint / Şarlken) 1516'da Kastilya ve Aragon kralı, 1519'da Alman imparatoru olarak İspanyol ve Habsburg topraklarının şahsında birleştiği büyük bir imparatorluğun başına geçti.

Ferdinand arasında paylaştırarak tahttan çekilmesi işleri değiştirir. Tüm mücadelelere rağmen, ekonomik istikrarsızlıklardan kurtulamayan İspanya, Avrupa'da kendine bağladığı devletlerin zamanla bir bir kopmasını engelleyemez. Akdeniz'in en doğusu ve batısında konuşlanmış iki güç olarak Osmanlı ile iki farklı dinin cihat anlayışını benimsemeleri yüzünden anlaşamazlar. Osmanlı Devleti, İspanya'nın gücünü diğer Avrupa devletleri ile yaptığı ittifaklarla zayıflatmaya çalışır. Araya giren Otuz Yıl Savaşları, önce ilhak edilen Portekiz'in tekrar kendi kendini yönetmeye dönmesi, Kral II. Karlos'un çocuğunun olmaması sonrasında çıkan veraset savaşları ve Avrupa'daki topraklarının ellerinden çıkması (Utrecht Antlaşması 1713) birbirini takip eder. III. Karlos zamanında (1759-1788) bir iyileşme görülse de devamında gelen Fransız işgaline bu sırada Amerika kıtasındaki kolonilerde başlayan bağımsızlık ayaklanmaları eklenir.

1824 itibariyle Arjantin'den Meksika'ya kadar uzanan yerlerdeki İspanyol hâkimiyeti sona erdirilir. Böylelikle 1492'de başlayan keşif ve yayılma sü-

İspanyollar keşifler sonucu elde ettikleri toprakları ya kaybetmişler ya da satmışlardır.

reci 300 yılı aşkın bir süre devam etmiş, geriye ellerinde sadece Küba ve Porto Riko kalmıştır. 19. yüzyılda da İspanya yönetiminde karmaşalar eksik olmamış, yıkılıp kurulan hükümetler, tahtan indirilen krallar, kraliçeler ve monarşinin gelişi 1873'te ilan edilen cumhuriyete kadar devam etmiştir. Ancak iç karışıklık sona ermez. Avrupa dışında sadece Fas'ın kuzey bölgesi İspanya'nın nüfuz sahası olarak tanınır.³⁷⁰ İspanyollar keşifler sonucu elde ettikleri toprakları ya kaybetmişler ya da satmışlardır. Sonuçta 1975 yılına kadar süren, uzun bir karmaşa dönemi geçirirler.³⁷¹ Keşiflerden sonra yeni dünyada koloni kuran diğer devletler ise İspanya ve Portekiz'in kaderini paylaşmadılar.

370 Fransa ile yapılan bir anlaşma ile 3 Ekim 1904.

371 <http://www.islamansiklopedisi.info/> adresinden 17.12.2014 tarihinde 16:29'da alınmıştır.

Keşifler Avrupalılara bir kapı açmıştır. Bu kapıyı aralayan İspanya ve Portekiz hızla yayılmaya başladığı dünyanın sınırlarını çizmeye çalışır. Ümit Burnu'nun dönülmesi, Hindistan'a Afrika kıyılarından ulaşılması, Atlas Okyanusu'nun geçilmesi, iki yeni kıta parçası ve onların sonrasındaki denizin tespit edilmesi dünyanın önemli bir kısmını bilinir hale getirmiştir. Ama hâlâ başarılması gereken çok önemli bir görev vardır o da dünyanın çevresinin bir seferde dolaşılmasıdır.

DÜNYANIN ÇEVRESİNİN DOLAŞILMASI

Eski dünya kıtası halkları ilk keşifler sonrasında okyanuslarda gemi yüzdürürken, yeni bulunan okyanus -Büyük Okyanus- henüz aşılmamıştır. Zaten onun aşılması demek, dünyanın tümünün dolaşılması anlamına gelmektedir. Sonraki yıllarda da bu konuda yapılan girişim bu adla anılmıştır; *Dünyanın çevresinin dolaşılması*. Oysa ki, gözden kaçan şey, aslında Macellan'ın dünya turu Büyük Okyanus'un keşfidir yani Büyük Okyanus'un bilinen dünya sınırları içine dahil edilmesidir.

Macellan hakkındaki bilgilerin son derece az olduğu var olan bilgilerin de birbiriyle çeliştiği açıktır.³⁷² Portekiz'de geçen haya-

372 Bu konuda kısaca bakılan kaynaklardan bazı alıntılar. "Magalhaens 1470'de Portekizde Traz-os-Montes'de doğmuştur. Babası arazi sahibi bir çiftçiydi. Tahsilini sarayda yaptı. Matematik coğrafya ve gemicilik öğrendi. 1495'te kralın hizmetine girdi." Öngör, 1954, s. 101; "Soylu bir aileden gelen Ferdinand Magellan'ın (1480-1521) doğduğu yer olan Portekiz'in kuzey parçasının dağları bu ülkede yaşayan ülke halkınca 'dokuz ayı kış ve üç ayı cehennem' bir yer olarak bilinir. ...Ferdinand Magellan bir uşak olarak yükseldiği yer olan Kral II. John'un eşi Kraliçe Leonor'un sarayının tatlı yaşamına katıldı." Boorstin, 1994, s. 255; "Hakkında bilinen tek şey 1480 yılında doğmuş olmasıdır. Ama doğum yeri bile tartışmalıdır. Daha sonra tarih yazarları onun Tras-os-Montes bölgesindeki Sabrosa'da doğduğunu söylediler de bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. ...Macellan büyük bir olasılıkla Porto'da doğmuştur."

tının saray çevrelerine yakın zamanları dışında denizcilik esas mesleği haline gelir. Portekizlilerin Ümit Burnu yolunu bulmalarının ertesinde, hızla o bölgeye doğru düzenledikleri seferde yer almasının çok fazla bilinmemesi henüz yirmi dört yaşında olması ve önemli bir görevde bulunmaması nedeniyle doğaldır. Denize açıldığında denizcilerle birlikte her işi yapan Macellan, bu sayede denizciliği öğrenmiş gelecekteki başarıları için bilgi biriktirmiştir. Katıldığı ilk savaş olduğu düşünülen Kananor savaşı, Portekiz sömürge tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 16 Mart 1506'da Kaliküt Mihrace'sinin iki yüz gemisi, Portekizlilerin on bir gemisine ani bir saldırıda bulunurlar. Portekizlilerin zaferiyle sonuçlanan bu savaş sonrası, Hindistan kıyıları ele geçirilir.³⁷³ Savaş sonunda yaralılar arasında Macellan da vardır. Macellan, bir süre Afrika'da kaldıktan sonra Portekiz'e döner. 1507'deki Malay kuşatmasında da cesareti ve kararlılığı ile kendini gösterir. 1517'de yine Güney Asya'da ilerleme amacıyla yapılan ve zaferle sonuçlanan ikinci kuşatmada da kendini kanıtlamıştır.

Denizlerde geçirdiği zamanlar, Macellan'ın daha önce kimse-nin girişmediği bir işe girişme cesareti göstermesine neden olur. Macellan, Amerika kıyılarının güneyinde batıya doğru açılan bir geçidin olduğunu ve buradan geçilerek doğu Asya kıyılarına ulaşabileceğini bilmektedir.³⁷⁴ Bu kararlılıkla projesini hayata geçirmek için girişimlerde bulunur.

Zweig, 2014, s. 43. Ayrıca bkz. Charles McKew Parr, *So Noble a Captain The life and voyages of Ferdinand Magellan*, Robert Hale, London, 1955; Torodash Martin, "Magellan Historiography," *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 51, No. 2 (May, 1971), pp. 313-335.

373 Savaş öncesi Ludovicode Varthema adındaki bir gezginin Kaliküt Mihracesinin Mısır ve Venedik desteği ile hazırladığı ordusu ile Portekizlileri bekledikleri ve ani bir baskın yapacakları haberini alması Portekizlilerin bu baskından haberdar olmasını sağlar. Zaferin ortaya çıkmasında bu bilginin önemi büyüktür. Bkz. Zweig, 2014, s. 46.

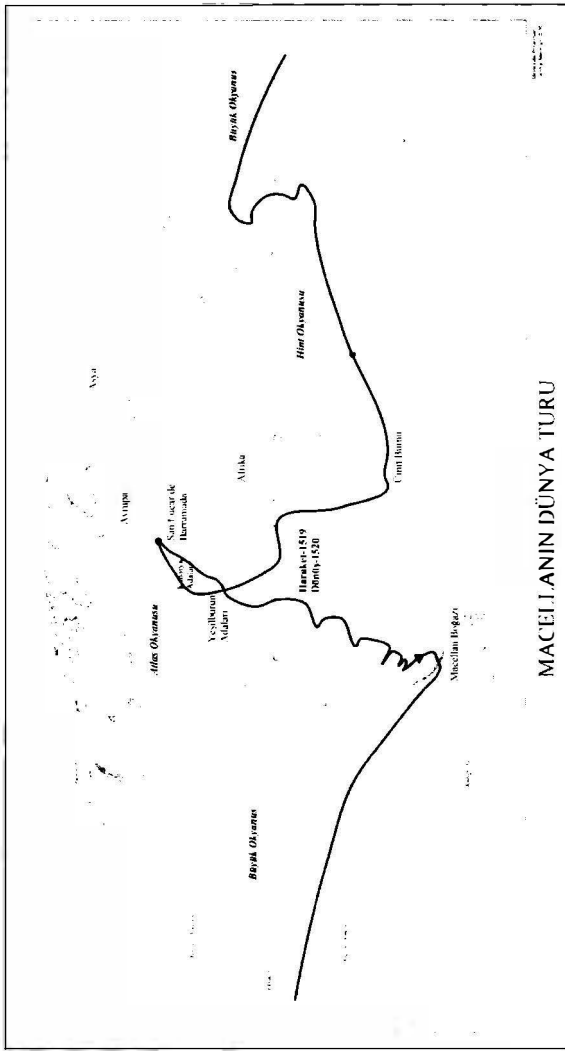
374 Macellan bu bilgiyi Portekiz kralının gizli arşivinden aldığı Martin Behaim'in bir haritasından edindiği ortağı ve sadık yoldaşı Antonio Pigefatta tarafından bildirilmiştir. Bkz. Zweig, 2014, s. 75.

İspanyolların bulduğu yeni kıtanın etrafından dolanarak Asya'ya gitmenin mümkün olup olmayacağı meselesi, denizcilikte uzmanlaşmış Macellan'ın yeni projesidir. Belki de böyle bir keşif, Avrupa ile Asya arasındaki yolu daha da kısaltabilirdi. Bu nedenle hazırladığı teklifi Portekiz kralına sunar ama bu kabul edilmez. Portekiz sarayı ile atılan bir iftira nedeniyle arası bozulunca, İspanya'da şansını denemek ister. Bu nedenle Macellan, İspanyol vatandaşlığına geçer. Burada, projesine destek bulan Macellan 1518'de, iki yıllık yolculuk için gerekli her şeyi içeren beş gemi, elde edilecek kârın %5'i, kendisi ve ailesi için bu yerlerde yöneticiliklerin verilmesini içeren bir anlaşma pake-tini imzalar. 20 Eylül 1519'da başlayan yolculuğun tüm detay-ları, İtalyan Antonio Pigefatta tarafından kaleme alınmıştır.³⁷⁵ Birçok maceralardan sonra beş gemiden yalnız biri İspanya'ya varabilmiştir. Macellan dönüş yolunda yerliler tarafından öldürülmüş, seyahati Del Kano tamamlamıştır. Böylece artık dünya-nın etrafındaki ilk yolculuk gerçekleşmiştir. Macellan'ın açtığı yoldan kısa süre içinde başka denizciler de geçecektir. İnsanoğ-lunun karalarda başlayan hikayesi, bundan sonra dünya deniz-leri üzerine doğru yayılmıştır (Harita-30).

Buraya kadar benzer yöntemleri ile dikkat çeken Conquistadorlar içinden seçilmiş bazıları ve onların faaliyetleri anlatıldı. Amerika'nın keşfedilmesi süreci, bundan sonra da başka Avrupa devletlerinin de girişimleri ile devam etmiştir. Özellikle kıyılardan başlayan keşif hareketleri kıtaların iç kesimlerine doğru ve okyanusta bulunan adalara doğru yayılma şeklinde devam eder. Keşifler ise 16. yüzyılın sonunda yeni bir şekil alır. Bunlar daha çok bilimsel faaliyetlere ağırlık veren yolculuklardır.

375 Bkz. Pigefetta Antonio, Magellan's Voyage around The World, Eng. Translation by James Alexander Robertson, Volume I, II, III (Index), Arthur Clark Company, 1906, Cleveland USA.

<https://archive.org/stream/magellansvoyagea01piga#page/n9/mode/2up> Accessed 13.02.2015, 15:16.

Harita-30: Macellan'ın Dünya Turu

Keşiflerin ilk bölümünde 15. ve 16. yüzyılda gerçekleşen olaylar tarihi sıra ile anlatılmıştır. Bu arada gerçekleşen olaylar özetlenerek belli başlıları seçilmiştir. Tarihi akış bozulmadan verilen bilgiler, keşiflerin genel durumunu yansıtmaları açısından değerlendirilmelidir. Keşiflerin hikayesinin sonuna gelindiğinde bir kişiden daha

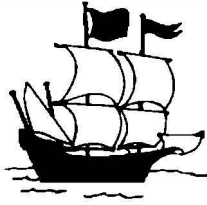
söz etmek gerekir. Bu kişi Barthelemy de Las Casas'tır. Soylu bir İspanyol ailesine mensup olan Casas, yeni dünyaya ilk kez 1502'de gider. Daha sonra yaptığı seferlerde yerlilere karşı uygulanan insanlık dışı muameleleri bizzat görür. Hayatını yerlilerin haklarını savunmaya adanarak bu konuda çeşitli kanunlar çıkarılması için çaba gösterir. Gözlemlerini yazdığı eserleri³⁷⁶ Avrupa'da keşif sürecinin ilk tartışmalarını başlatan önemli bilgiler verir.

El Dorado'nun büyüğü altın hırsı ve zenginlik hayallerinin neden olduğu tüm katliamlar, doğaya verilen zararlar, bilimsel ve kültürel birikimin zayıf edilmesi, yok olan kabileler ve onlarla birlikte yok olan dilleri, yaşam tarzları terazinin bir tarafında dururken, dünya dengelerini Avrupa lehine değiştirecek ve yeni bir çağın başlamasına imkan verecek bir dizi büyük tarihi olayın başlatıcısı olarak keşifler diğer tarafta durmaktadır.

Keşifler tarihinde ikinci bölümün sonuna gelindiğinde, sıra bütün bu gelişmelerin ardından dünyanın küresel yapısını bizzat değiştirmeye gelmiştir. Okyanusların gizemli ve korkutucu efsaneleri artık geçmişte kalmıştır. Daha dayanıklı ve teknolojileri yenilenmiş gemiler, tecrübeli gemiciler, haritacılar, maceraperestler ve ilgili herkes bu keşfe hazırdır. Dünyanın etrafında yapılacak yolculuk, tamamen mekanla ilgili algısal bir devrimdir. Haritaların artık küresel dünya imajına göre hazırlanması, haritacılık bilimindeki projeksiyonlardan, mekanın düzlem üzerindeki imajına nasıl karar verileceğine kadar teknik, politik ve ekonomik birçok bileşen bu işin içine girmiştir.

Keşifler tarihinde yeni bir dönüm noktası başlamaktadır. Doğu batı istikametinde dünyanın boyutları ve görünümü ortaya çıksa da kuzey ve güney ile kıtaların iç kesimlerinde etüd edilecek daha çok fazla yer vardır. Bu yerlerin keşfi, haritalanması artık daha ilmi bir çerçeveye oturmaya başlamıştır. Birçok yönden birinci grup keşiflere benzemeyen bu hareketler, daha sonra ele alınmak üzere, keşifler tarihi burada noktalanacaktır.

376 Bkz.<http://www.columbia.edu/~daviss/work/files/presentations/casshort>

BÖLÜM III

KEŞİFLERİN SONUÇLARI

Bu bölümde keşiflerin sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bölümün ana başlıkları şöyledir.

- *Haritacılık*
 - *Dünya Ekonomisi*
 - *Kölelik*
 - *Hastalıklar*
 - *Bağımlılık*
 - *Canlılar Dünyası*
 - *Sömürgecilik*
-
-

Keşifler sonrası yeni dünya düzeni, birçok olayın ardarda gelerek birbiriyle etkileştiği ve yeni durumlar ortaya çıkardığı hızlı bir dönüşüm süreci içerir. Yaklaşık 500 yıl içinde dünya, binlerce yıldır aldığı mesafeden çok daha hızlı yol almış, bilimde, teknolojiye, yaşam standartlarında, örgütlenmede ve yönetim mekanizmalarında ciddi ilerlemeler ortaya çıkmıştır. Keşifler sonrasında gerçekleşen doğrudan keşiflerin yol açtıkları veya dolaylı olarak neden oldukları bu olaylar, genel bir fikir vermesi amacıyla seçilerek ele alınmıştır. Bir karmaşaya yol açmamak için ilişkili görülen olaylar belli başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir. Bir coğrafyacı gözüyle keşiflerin sonuçları öncelikle kartografya ile ilgilidir.

HARİTACILIK

Dünya coğrafyası açısından ele alındığında keşifler, dünya algısını değiştirecek kartografik bir devrim sürecinin başlamasına neden olmuştur. Avrupa merkezli düşünüldüğünde, bunun *kartografik devrim* olarak adlandırılması doğaldır, çünkü daha bir yüzyıl öncesindeki Avrupa’da, dünya algısı ve kartografik seviye, keşiflerle birlikte çok hızlı bir değişim ve gelişime uğramıştır. Kartografik başarının ve modern kartografyanın temellerinin bu dönemde atılmasında, elbette başka bilimsel ve teknolojik gelişmelerin katkısı yadsınamaz. Ancak, dünyanın tümünün yani kıtaların ve okyanusların apaçık ortaya çıkarılması ve yerinde görülerek haritalanması süreci, keşiflerin sayesinde başlatılmıştır.

Avrupa’nın 15. yüzyıl haritacılık serüveninden önce, kısaca Ortaçağ’da haritacılığın genel gelişimine bakılacak olursa iki ana akım görülür. Aşağı yukarı eş zamanlı olmasına rağmen, birbirine çok yakın yerlerde, ***Avrupa haritacılığı ile İslam Haritacılığı*** ayrı kollardan

gelişme göstermiştir. Avrupa İlkçağ mirasını³⁷⁷ kullanmayıp gerçek- dışı çizimlere yönelirken, İslam dünyası haritacılık ve onun alt yapı- sını oluşturan matematik, astroloji ve konum belirleme konularında çok ileri gitmiştir. Ortaçağ boyunca devam eden bu ikili yapıya, daha sonraları Akdeniz havzasında, ihtiyaç gereği anonim olarak oluşturu- lan gemici haritaları yani portolanlar da katılmıştır. Kısacası, keşif- lerden önce, gemicilerin kıyıları ayrıntılı bir şekilde çizdiği portolan- lar³⁷⁸. İslam haritaları ve Avrupa'nın TO adı verilen haritaları, dünya kartografyasının ana üretimlerini oluşturmuştur. Elbette uzak do- ğuda ve Çin'de, kendi içlerinde hazırladıkları gelişmiş haritalar³⁷⁹ ya- pılsa da bu haritalar hep gündemden uzak kalmıştır.³⁸⁰ Zaten, Güney Asya'ya ticaret için ya da başka nedenlerle giden Müslüman Araplar dışında, bölge ile bu anlamda temas eden olmamıştır.³⁸¹

377 İlkçağ'da Hipparkus, Eratosten ve Batlamyus gibi isimler ile zirveye çıkan haritacılık, dünyanın şekli yaklaşık ölçüleri, konum belirleme ve bilinen dünyanın haritalanması konularında ileri bir seviyeye gelmiş- lerdi. Bkz. Bilgin Turgut, Genel Kartografya I, Filiz Kitapevi, 1996, s. 3-26.

378 İlk örneklerine 13. yüzyılda rastlanmaktadır. Carta Pisano 1296-1300 civarında çizilmiştir. Vesconte 1320'de ilk kez pusula yönlerini haritası üzerine yerleştirmiş, 1375'te Abraham Cresque, Fransız kralı için Ka- talan Atlası'nı hazırlamıştır. Atlasta bilinmeyen yerler 'terra incognita' olarak belirtilmiştir. Cresque'nin oğlu daha sonra Portekiz'deki gemici- lik enstitüsünde çalışmıştır. Bkz. Tez, 2009, s. 239.

379 Avrupalılar ilk kez Çin haritalarında düzlem ve dikdörtgensel haritalar görmüştür. Çinli Haritacı Chu Ssu-pen (1273-1337)'in haritası bunun örneğidir. Söylenildiği gibi bu fikrin yansıması Mağrip ya da Granada Haritası diye bilinen bir İslam Arap haritasıdır. Bkz. Tez Zeki, Astrono- mi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 241; 1402 Kongnido haritası en eski dünya haritası olarak ifade edilmiş- tir. Bkz. Robinson Kenneth, "Chosŏn Korea in the Ryū koku Kangni- do: Dating the Oldest Extant Korean Map of the World (15th Century)," *Imago Mundi* Vol. 59, Part 2: 177-192.

380 Heirmann Ann, Troya de Paolo and Parmentier Jan, "Francesco Sambi- asi, a Missing Link in European Map Making in China", *Imago Mundi*, 61/1, 2009; Robinson, 2007.

381 Araştırma sürecinde, Avrupalı Hristiyan rahiplerin Asya gezileri ve İpek yolu aracılığıyla kurulan ekonomik ve siyasi temasların kar- tografyaya bir katkısı olup olmadığı yönünde bir bilgiye rastlanmamış olduğundan böyle bir genelleme yapılmıştır.

Keşiflerin baş aktörleri Avrupalılar olunca, kartografya tarihi okumalarında Avrupa merkezli bir yaklaşım hakim olmuştur. Ortaçağ'da kartografyada tartışmasız üstün duruma geçen İslam devletleri ve onla-

Keşiflerin baş aktörleri Avrupalılar olunca, kartografya tarihi okumalarında Avrupa merkezli bir yaklaşım hakim olmuştur.

rın üretimleri, çoğu kez görmezden gelinmiştir. Avrupa kendi kartografya tarihini, dünyaya da mal ederek, Ortaçağ boşluğundan sonra, kaldığı yerden yani Batlamyus'tan tekrar başlatmıştır. Dönemin karmaşık yapısı içine daha fazla girmeden olayların gelişimine kısca bakmak gerekir.

1453 İstanbul'un fethi, aynı zamanda kartografya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu tarihte İstanbul'da bulunan bilim ve din adamlarının bazıları, İtalya'ya kaçarlar. Yanlarında, Bizans'ın yazma eser hazineleri de vardır. İşte bu eserler, İtalya'da tekrar gün yüzüne çıkar. Bunlar arasında Batlamyus'un o zamana kadar Avrupa'da unutulmuş eserleri de vardır. İstanbul'dan gelen Batlamyus yazmaları, İtalya'da çevrilerek basılmaya başlanmıştır.³⁸² Batlamyus'un kitabı ile birlikte haritaları da basılıp yaygınlaşmıştır.

Batlamyus, kartografya alanında döneminin büyük ustasıdır ve projeksiyon sistemleri, konum belirleme, dünyanın çevresini hesaplama konularında ilkçağ bilgilerini en üst düzeye taşımayı başarmıştır. Avrupa'nın Yeniçağ ile birlikte, Batlamyus ile tekrar tanışması, bu bilgilerin bir kez daha hatırlanması anlamına gelir.

382 "Aslı Grekçe olan Batlamyus'un "geographia"sının Latince'ye tercümesine Emanuel Chrysolors adında ve İtalya'ya yerleşmiş bir Bizanslı tarafından başlanmış fakat tercüme onun talebesi olan Jacobus Angelus tarafından 1410'da tamamlanmıştır... 1475'te ilk defa basılan Geographia harita içermiyordu. (Vicenza). 1477'de Bolonya'da yapılan baskısı ise 26 harita ile beraberdi... 1478 ve 1490 Roma baskıları bakır klişenin en güzel örnekleridir." Bilgin, 1996, s. 44-45; Ayrıca, 1482'de Ulm kentinde Alman haritacı Donnus Nicolaus Germanus (?1420-?1490) tarafından Batlamyus haritaları ve diğer ünlü haritalar, ahşap baskı ve bakır kazıma teknikleriyle hazırlanmıştır. Tez, 2009, s. 245.

Çünkü Avrupa, bu bilgileri çoktan unutmuştur. Yeniden dönülen Batlamyus, Avrupa'da bir otorite haline gelmiştir. Haritasında, Akdeniz'in olduğundan daha uzun çizilmesi ve dünyanın olduğundan daha küçük gösterilmesi bile, onun ününü etkilememiş görünür. Halbuki o dönemde Akdeniz havzasını mükemmel şekilde gösteren portolanlar elden ele dolaşmaktadır. Buna rağmen, 15. ve 16. yüzyıl Avrupa'sında uzun süre temel harita olarak Batlamyus'un haritası kullanılmış, zaman içinde yeni bilgiler eklenerek geliştirilmiştir. Bu eklemeler, yani değişen yer adları veya yerlere dair bilgiler, Batlamyus haritası üzerine işlendikçe Avrupa'da yeni bir türe doğru evrim meydana gelmiştir. *Tabulae Modernae* denilen bu türün en önemli örneklerinden biri Danimarkalı Cladius Clavus'un İskandinavya haritası olmuştur.³⁸³ Haritacılık, bu dönemde dünyanın keşfine bağlı olarak yavaş ama çok önemli değişimler geçirmiştir. Avrupa haritacılığının, klasik dönemi ile modern haritacılık arasında kalan 15. ve 16. yüzyıllar, aynı zamanda bu geçişin izlerini taşır. Avrupalılar, öncelikle Batlamyus ve ondan esinlenerek çizilen haritalar ile kendi *Mappa Mundi* (Dünya Haritası)'lerini yapmaya başlamışlardır.

Avrupa haritacılıkta kıpırdanmalar yaşarken, Batlamyus'un etkisinin bu kadar baskın olması bazı sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Batlamyus'un hesaplamalarında hata vardır ve bu kısa süre sonra, Kolomb'un keşfi ve Macellan'ın seyahati ile açığa çıkacaktır. Esasen,

Avrupa'da haritacılığın merkezi keşiflerin ilk dönemlerinde İtalya idi.

bu hata, Kolomb'un keşif işine girişmesinde kolaylık sağlamakla kalmamış, İspanya tahtını ve onun danışma kurullarını da 'kısa sürede Asya kıyıla-

rına varılacağına' inandırmıştı. Kolomb'un ifadesi ile "*Doğu Hindistan Girişiminin*" gerçeğe dönüşmesinde bu haritanın rolü yadsınmaz. Oysa daha önce de anlatıldığı gibi, Portekizlilerin kartografik çalışmalarda, Yahudi ve Müslüman bilim adamları ve onların yapıtlarından daha çok yararlanması bu konuda daha sağlam adımlar

383 Bkz. Bilgin, 1996, s. 45.

atmalarını sağlamıştır. Zaten bu nedenle, önce Portekiz sarayına teklif edilen “*Doğu Hindistan Girişimi*” projesini akla uygun bulunmayarak kabul edilmemiştir. Böylece hatalı bir harita ile gidilen yeni dünya kıyılarına İspanya sahip olmuştur.

Avrupa’da, haritacılığın merkezi keşiflerin ilk dönemlerinde İtalya idi.³⁸⁴ Henüz kısa bir süre önce ellerde dolaşan ve gerçek dünyayı yansıtmayan TO haritalarından gerçek çizimlere doğru ilk dönüş kıpırdanmaları bu ülkede gerçekleşmiştir. İtalya, iç karışıklıkları nedeniyle keşif faaliyetlerine katılmasa da keşiflerin haritacılık ve coğrafi bilgi konusundaki önemli bir destekçisi olmuştur. Portekiz kralının İtalyan bilim adamı Toscanelli’den görüş istemesi, batıya doğru giderek doğuya ulaşma fikrini destekleyen bir mektupla cevaplanmıştır. Yeni olmayan bu fikir, İtalya’nın ilkçağ çevirileri sayesinde eriştiği başka birçok bilgiden biridir. Portekizlilerin de katkılarıyla, keşiflerin emekleme döneminde, yani Kolomb öncesinde Avrupa, kısa süre sonra büyük bir hız kazanacak olan haritacılık sektörü için ön hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Ancak bu ön hazırlıklar, dönemin İslam haritaları ile karşılaştırıldığında çok acemicedir.

İslam Dünyası’nın, dünya kartografyasına etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Kolomb öncesinde İslam dünyasının önde gelen haritaları incelendiğinde, Müslüman coğrafyacıların Avrupa ile kıyaslanmayacak derecede harita bilgisine sahip oldukları açıktır. Özellikle Belhi, İbn Havkal, İbn Hurdazbh ve İstahri’nin yanı sıra, Sicilya’da Kral Roger’in sarayında görevli olan İdrisi’nin de önemli haritaları vardır.³⁸⁵ Bu konu ile ilgili Sezgin’in³⁸⁶

384 Bkz. Arnold, 2001, s. 28.

385 Bkz. Kaçar Mustafa, Piri Reis ve Kristof Kolomb Öncesi İslam Haritaları, Boyut Yayınları, İstanbul, 2013.

386 Sezgin Fuat, Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2013; Bunun dışında Fuad Sezgin’in diğer eserleri için Bkz. Sezgin Fuad, Eggert-Ehrig Carl, Neubauer E., The Ottoman Geographers : Kemal Reis (d. 917/1511), Piri Reis (d. 961/1554) and Sidi Ali (d.970/1562) Texts and Studies, Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann

Avrupa'daki haritacılık alanındaki gelişmeler iki ana temele oturtulabilir:

çalışmaları, Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve teknolojinin geldiği seviyeyi -özellikle coğrafyada- göstermesi açısından çok önemlidir. Keşifler için ha-

yati önem taşıyan konum ve mesafe belirleme hesaplamaları, haritacılık ve diğer temel coğrafi bilgiler (bunlar içinde denizlerde hareketi kolaylaştıran rüzgarlar, yeryüzü şekilleri ve çeşitli doğa olayları hakkındaki bilgiler, sayılabilir) konusunda Müslümanlar, önemli bir yol kat etmişlerdir. Sonrasında durgunluğa giren İslam bilim ve teknolojisinin Avrupa'ya Anadolu ve Endülüs üzerinden transfer edildiği ve burada bulunan Müslüman, Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarının ortak çalışmaları ile yeniden bir canlanma süreci yaşadığı açıktır. Bu transfere dair bazı ipuçları da vardır.

"Güneybatı Avrupa bölgesinde 1265 civarında, çağdaşı Avrupalı kartografik tasvirlerle hiç mi hiç bağdaşmayan, bilakis Me'mun coğrafyacılarının ve el-İdrisi'nin dünya haritalarıyla şaşırtıcı bir benzerlik gösteren bir haritanın doğmuş olması, kartografi tarihinde layıkıyla göz önünde bulundurulmamış bir olgudur.³⁸⁷

Wolfgang Goethe University, 2008; Sezgin Fuad, İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik, Boyut Yayıncılık, 2009; Sezgin Fuad, Islamic Geography, Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt am Main 1992; Sezgin Fuat (ed.), Reprint of Studies on the Ottoman Cartographers Piri Reis (d. 1554) and Haggi Ahmad (d. about 1560), Dirasat havle'l-bahareyni'l-Osmaniyyin Piri Reis ve Hacı Ahmed, (yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer), Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992; Sezgin Fuat, Eckhard Neubauer, İslam'da Bilim ve Teknik, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007; Sezgin Fuat, The contribution of the Arabic-Islamic Geographers to the Formation of the World Map, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamische Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1987; Crone G. R., "The Alleged Pre-Columbian Discovery Of America," The Geographical Journal, Vol. 89, No. 5 (May, 1937), pp. 455-460.

387 Burada birden bire ortaya çıkıveren (!), sonra da portolan tarzı olarak devam eden haritalar içinde Brunetto Latini'nin Tresor adlı eseri (1265 civarı) içindeki işaret edilmiştir. Ayrıca Marino Sanuto-Petrus Vesconte'nin Dünya haritaları (1320) Avrupa'ya ilk giren haritalar başlığında verilmiştir. Bkz. Sezgin, 2009, s. 176-180.

Bu çıkarım son derece dikkat çeken bir görüştür. Avrupa'nın kartografik alt yapısını başka bir yerden almış olması mümkün müdür? Keşiflerin haritala-

Avrupa'nın kartografik alt yapısını başka bir yerden almış olmasının mümkün müdür?

rını kim yapmıştır? Avrupalılar ya da öncelikle İtalyanlar, nasıl bir bilgi birikimi oluşturarak, gemicileri okyanusa açılmaya ikna eden haritaları ortaya koyabildiler? Kartografya tarihindeki bilgi aktarımını, yani dönemin daha bilgili toplumu olan İslam dünyasından batıya doğru gerçekleşen bilgi aktarımını görmezden gelmek büyük bir hata olacaktır. Avrupa'da ilk örnekleri görülen haritaların Arap coğrafyacılara haritalarından kaynağını aldığı, denizcilik bilgilerinin ve Avrupalıların daha önce gitmediği birçok yerin haritalarının da yine Arap coğrafyacılara elinde olduğu son derece akla yatkındır.

Keşiflerin ellerinde haritalar olmasaydı ne onlara inanacak bir sermaye, ne de birlikte okyanusa açılacak gemiciler olacaktı.

"1457'de bir dünya haritası yapan Frau Mauro, bir Arap denizcisinin 1420 yılında Hint Okyanusu'ndan gelerek Ümit Burnu'nu geçtiğini ve Atlas Okyanusu'na doğru yol aldığını söylemektedir. Eğer bu bilgi doğru kabul edilirse Arap denizcilerinin bu yolun haritasını da çizmiş oldukları düşünülebilir. İbn Mâcid'in Vasco de Gama'nın takip ettiği denizyollarını bilmesine rağmen ne kendisi ve ne de Süleyman el-Mehrî böyle bir geçişten bahsetmiştir."³⁸⁸

Bu düşüncelerin daha çok kanıtı ihtiyacı olması bir yana, üzerinde konuşulması ve tartışılması gereken yönleri dikkate alınmalıdır. Avrupa keşifler öncesi kartografik birikimini sadece kendi çabalarıyla ortaya koymamıştır. Avrupa, uzun süren bir dönemin ardından, 14. yüzyıl ve devamında 15. yüzyılda haritacılık konusunda bazı kıpırdanmalar yaşamaya başlamıştır. Bu kıpırdanmalar, keşifler öncesinde gerçekleşen olayların etkisi ile Avrupa'ya gelen bilgilerin değerlendirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Az önce de belirtildiği gibi Avrupa'daki haritacılık alanındaki gelişmeler iki ana temele oturtulabilir. Birincisi İslam dünyasının kartografik

388 Krachkovsky 1, 562'den aktaran, Sarıcaoğlu, 1997, s. 210-216.

mirasının nakli, ikincisi ise ilkçağ düşünürlerinin özellikle de Batlamyus'un kitaplarının çevrilmesi, okunması ve haritasının basılmasıdır. Avrupalı'nın dünya algısı yeniden şekillenmeye başlarken bu düşüncelerin kaşiflere cesaret verdiği açıktır. "Bütün bu keşifler ve onları takip edenler coğrafi düşünceyi canlandırdığı gibi kartografyadaki rönesansa belki en önemli sebebi teşkil etmiştir."³⁸⁹

15. ve 16. yüzyıl haritacılık tarihinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturduğundan bu dönemdeki gelişmelerde sadece Portekizliler ve İspanyolların keşif hareketleri söz sahibi değildir. Eski ve yeni birçok bilginin harmanlandığı kartografik bir sentezin zirveye vardığı bir dönemdir. Piri Reis'in bir dünya haritası yapması ve üzerine yeni keşfedilen yerleri göstermesi bu sentezin en güzel kanıtıdır. Burada bu işin bir Osmanlı denizcisi tarafından yapılmış olması çok manidardır. Haritanın son derece doğru ve kesin bilgi içermesi bu sentezin ne kadar kaliteli olduğunu gösterir.³⁹⁰ Söz konusu dönemde üretilen haritalar bir bakıma geçmişten gelen mirasın temelleri üzerine bina edilmiştir. Bu yavaş yavaş dönüşüme uğramış bir haritacılık geleneğinin devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Şüphesiz ki her devlet, haritacılık konusunda kendi politikasını uygulayarak bu gelişime katkıda bulunmuştur.

389 Bilgin, 1996, s. 46.

390 İşte bu noktada Sezgin çok önemli bir tespit yapmıştır. Haritanın Çin haritalarının kesinliği ile benzerlik göstermesinden dolayı haritanın kaynakları arasında Çin kaynaklarının olduğunu ve Arap haritalarının da önce Kolomb, (bazı eklemelerle) ondan sonra da Piri Reis'in eline geçmiş olabileceğini belirtir. Dolayısıyla zaten Piri Reis'in notunda belirttiği haritasını çizerken 34 ayrı haritadan yararlandığı bilgisi, ilkçağlardan o döneme kadar çeşitli haritaların sentezlendiğini gösterir. Bkz. Sezgin, 2013, s. 47; Piri Reis'in 1513 Dünya Haritası üzerindeki notu: "Bu fakirin elinde telif olup şimdi bünyat oldu. Hususan yirmi miktar hartiler ve Yappamondolardan - yani Iskenderi Zülkarneyn zamanında telif olmuş hartidir ki rubu meskûn anın içinde malûmdur; Arap tayfası ol hartiya Caferiye derler anın gibi sekiz Caferiyeden ve bir Arabî Hint hartisinden ve dört Portukalin şimdi telif olmuş hartilerinden kim Sint ve Hint ve Çin diyarlari hendese tariki üzerine ol hartilerin içinde mesturdur, ve bir dahi Kolonbonun garp tarafında yazdığı hartiden bir kıyas üzerine istihraç edip bu sekil hâsil oldu;..." Bkz. Akçura, 1999, s. 2-3.

Gama'nın, Diaz'ın, Kolomb'un elinde haritalar ve dönemin coğrafyacılarının görüşleri olmasaydı ne onlara inanacak bir sermaye, ne de birlikte okyanusa açılacak gemiciler olacaktı. Keşifler öncesinde oluşmaya başlayan kartografik bilgi, biraz tartışmalı yapısı ile acemice yolunu aramaktaydı.³⁹¹ O nedenle kartografik bilginin keşiflere cesaret verdiği açıktı ama keşiflerin de dünya haritacılığının olgunlaşmasında ve bugünkü halini almasında büyük rolü vardı.³⁹² Keşifler sürecinde haritacılık açısından önemli gelişmeler olmuştur.

Bilinmeyen yerler açığa çıkmıştır. İlkçağ haritacılarına bakıldığında merkezinde Akdeniz ve onu çevreleyen karaların bilinen yerlerinin gösterildiği çizimler karşımıza çıkar. Bilinen dünya kavramı da İlkçağ'dan Avrupa haritacılığına aktarılmış bir düşüncedir. Bilinen dünya Avrupa'nın bildiği dünyadır. Oysa aradaki yüzyıllara rağmen bazı İlkçağ düşünürleri ondördüncü yüzyıl Avrupa'sından çok daha ileri görüşlüler. "Heredote, dünyayı sularla çevrili bir disk telakki eden eski kartografyacılar ve muasırlarının görüşlerini reddetmiş ve dünyanın büyük kısmının henüz gezilmemiş olması sebebiyle, kıtaların gerçek şekillerinin bilinemeyeceğini söylemiştir."³⁹³ Bu açıklama bile, dünya insanları için yeni yerler keşfetme konusunda yeterince motivasyon sağlar. Dünyanın tam olarak ne

391 Keşiflerde iki konu temel olarak kafa karıştırmaktaydı. Birincisi dünyanın ne kadarı karalar ne kadarı sularla kaplıydı? İncil'e göre karaların daha fazla yer kaplaması gerekiyordu. İkinci konu da dünyanın ekvator çevresinin hesaplanması meselesiydi. İlkçağ bilginleri doğruya yakın olarak bunu hesaplamış, İslam coğrafyasında da bu ölçümler daha mükemmel hale gelmişti. Ancak Avrupa'da farklı rakamlar telaffuz ediliyordu. 360 derecelik dünya üzerinde Çin ile Portekiz arası ciddi bir salınım göstermekteydi. Bunlardan biri doğru olmalıydı ama o dönemde bunu belirlemek oldukça güçtü. 1375 tarihli Katalan Atlası 116 derece, Fra Mauro'da 125 derece, Batlamyus'ta 177 derece, Tyreli Marinus'ta 225 derece ve Martin Behaim'de 234 derece olarak tahmin edilen bu mesafenin gerçek uzunluğu 131 dereceydi.

392 Bu durumu kartografik bir devrim olarak niteleyen Livingstone da bu görüşe katılır. Bkz. Livingstone, David, Withers, Charles W. J. 2010, Coğrafya ve Devrim, Çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

393 Öngör, 1954, s. 10.

kadar olduğu sorusu teknik hesaplamalarla daha milat yıllarında cevaplanmıştır. Ancak bilinen yerler dışında kalan kısımlarda neyin olduğu sorusunun cevabı 15 yüzyıl keşiflerine kadar verilememiştir. Keşifler bilinmeyen bu yerlerin açığa çıkmasını sağlamış kartografik anlamda ilkçağın *bilinmeyen yerler kavramı (terra incognita)* yerini yeni dünyalar ve yeni isimlere bırakmıştır.

Dünyanın haritalanmamış yerlerinin haritalanması, Portekizliler ile başlar.³⁹⁴ Portekizliler, yüz yıla yakın bir süre, adım adım Afrika kıyılarını görünür hale getirdiler. Bu işi bir yandan denizlerde yürütürken, bir yandan da keşiflerini devam ettirecek bilgileri toplarlar. Portekiz Prensi Henry, kendi kurduğu gemicilik ve denizcilik merkezinde, bu işin önderliğini yapmıştır. Bunu da Avrupa'nın her yerinden davet ettiği çok önemli coğrafyacı, astronom ve matematikçi nitelikleri olan birçok bilim adamı sayesinde gerçekleştirmiştir. "Jehuda Cresques, haritacı Abraham Cresques'in oğlu ve Majorkalı bir Katalan Yahudi'sidir. Jehuda Cresques Sagres'e getirilerek Prens Henry'nin deniz aşırı keşiflerinin topladığı bilgileri bir araya toplayıp coğrafya bilgilerini ortaya çıkarmakla görevlendirildi."³⁹⁵ Cresques³⁹⁶ ailesinin haritacılıktaki ünü, bütün Avrupa'da bilinmektedir. Böylece Portekiz, haritacılık konusunda önemli çalışmalar yapar. Avrupa'daki haritacıları bir araya getirerek gerekli bilgilerin üretilmesini sağlarlar. Daha güneye yelken açmak için ihtiyaç duyulacak bilgi ve teknolojiyi sağlamak, denizlerde ortaya çıkan yeni soru ve sorunlara çözüm bulmak bu

394 Bu genelleme Avrupa haritacılığı merkezlidir. Dünya haritacılığının Çin ve Arap haritacılığı açısından tekrar değerlendirilmesi gerekebilir.

395 Boorstin, 1994, s. 162.

396 "Oğul Cresques, Maderia Adalarının bulunuşundan bir yıl sonra gemici Henry'nin emrine girdi. Gelirken yanında denizcilerin denizde aldıkları yolu hesaplamakta kullandıkları birtakım matematiksel tablolar getirdiğine kuşku yoktur. Bu tablolar gibi usturlap ve daha başka bilgilerin Araplardan alınmış olduğu açıktır. Araplar neredeyse 10. yüzyıldan bu yana enlem ve boylam hesaplamaları ile ilgileniyorlar ve bu konuda çok önemli ilerlemeler kat etmiş bulunuyorlardı." Bkz. Berry, 1996, s. 8, Sezgin, 2008, c. III, s. 9, 33.

merkezin görevidir. Bir yandan da burada geliştirilen teknolojiler denizlerde denenmeye başlanmıştır.

“Portekizliler sığ su çekimli gemileri ile kıyıya yakın seyrederek, ilerliyor, yeni bir noktaya ya da buruna vardıklarında usturlapları ve tabloları ile sahile çıkmak ve tam öğle zamanı karada güneşin yüksekliğini ölçmek zorundaydılar... Henry, kaptanlarından, gördükleri bütün coğrafi bilgileri seyir defterine not etmelerini bir coğrafyacı ve kartograf gibi gittikleri yerler ile ilgili raporlar oluşturmalarını haritalar çizmelerini istiyordu.”³⁹⁷

Bu ölçümler gemilerin suyun üstündeki hareketli güvertesinde mümkün olmamıştır. Bu sistem ile gemiciler gün be gün daha güneye doğru ilerlemişlerdir. Elbette denizdeki ilerleme, karadaki coğrafi bilgiyi ve kartografya bilgisini de beslemiştir. Gün geçtikçe, bu deneyimler kitaplara dökülmüş, kartografya tarihinin Avrupa’daki yükselişi böylece başlamıştır. Zacuto’nun yazdığı “Almanach Perpetuum” denizdeyken güneşin durumunu belirlemek için yazılmış en iyi yapıttır. Bu eser yarım yüzyıl boyunca Portekizli

Portekizliler, Hint Okyanusu boyunca bir deniz imparatorluğu kurmakla meşgulken, bölgenin harita ve krokilerinin yapılması konusunda, onlar hâlâ büyük çoğunlukla Arap kaynaklarına güveniyorlardı

kaşiflere yol göstermiştir.”³⁹⁸ Bu sayede kartografya ve coğrafya bilgisi önce keşiflere hazırlayan bir etken iken, keşiflerle birlikte işler tersine dönmeye başlamış, keşifler kartografyayı çok hızlı bir şekilde geliştirmiştir. ‘En geç 1510’ların sonu ve 1520’lerin başında, bu dönem itibarıyla Portekizliler Hint Okyanusu boyunca bir deniz imparatorluğu kurmakla meşgulken, bölgenin harita ve krokilerinin yapılması konusunda, onlar hâlâ büyük çoğunlukla Arap kaynaklarına güveniyorlardı.”³⁹⁹ Portekiz’in haritacılık konusundaki bunca çabasına rağmen neredeyse yüz yıl sonra bile Hint

397 Berry, 1996, s. 7, Boorstin, 1994, s. 162.

398 Boorstin, 1994, s. 168.

399 Casale Giancarlo, The Ottoman Age of Exploration, Oxford University Press, 2010.

Okyanusu'nda buldukları Catalan Atlası, onlar için çok ileri düzeydeydi. Aradaki farkı kapatmak çok uzun yıllar alacaktı.

Portekizlilerin başlattığı bu hareket, Hindistan'a ulaşıncaya orada temas edilen Araplar sayesinde başka bir boyut kazanmaya başlamıştır. Hint Okyanusu'nda dolaşan Arap gemicilerin haritaları teknik açıdan son derece ileri düzeydedir.⁴⁰⁰ Portekizliler bu haritaları görürler ve bir kısmını da ülkelerine götürürler. Bu sayede Avrupa haritacılığa önemli miktarda bilgi akışı sağlanır. Bu haritaların Portekiz'den dönemin önemli bir haritacılık ve bilim merkezi olan İtalya'ya da gitmiş olması muhtemeldir.

Haritaların keşifler çağı için hayati önem taşıdığı gerçeği harita yapılış tarzının da değişmesine yol açmıştır. Portekizliler adım

Daha önce dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluştuğu düşüncesi yayginken, artık dünyanın gündemine bilinen yerlerden daha da geniş bir bölüm eklenmiştir.

adım gittikleri yerleri haritalayarak ve yeni bilgiler ekleyerek haritalarını güncellemişlerdir. Bir süre sonra kıydan uzaklaşıldıkça ve güney kutbuna doğru gidildikçe haritacılık için yeni yöntemler geliştirilmesi keşiflerin sürmesi için hayati önem arz etmeye başlar. Özellikle açık denizde yer bulma ve yeni bulunan karaların bu yönde haritalanması yeni gündemi oluşturur.⁴⁰¹

400 "Bunlardan biri João de Barros'un hakkında bilgi verdiği ve İbn Mâcid'in (ö. 1500'den sonra) Batı Afrika'da (Malindi) Vasco de Gama ile yaptığı toplantıda ona gösterdiği deniz haritasıdır. João de Barros'a göre bütün Hindistan sahillerini kapsayan bu haritanın üzerinde Arap usulü enlemlerle boylamlar bulunuyor, ancak bunların yanında rüzgârlarla ilgili herhangi bir hat yer almıyordu; çizgilerin meydana getirdiği dörtgenler çok küçük, kuzey-güney ve doğu-batı hatları arasındaki sahil çok belirgindi. Teixeira da Mota'ya göre bu enlemler yıldızların irtifalarını temsil ediyor olabilir... Arapların deniz haritalarıyla ilgili ikinci örnek, Sir Thomas Roe tarafından Mogadişulu usta bir gemicinin elinde görülen deniz haritasıdır." Bkz. Maqbul Ahmad, "Harita", DİA, c. 16, (1997), s. 205-210.

401 Pflederer Richard, "Vital Tool of Age of Discovery," History Today, May, 2002, pp. 21-27.

Portekizliler gibi İspanyolların da haritaların gelişimine büyük katkısı olmuştur. Bu katkı, öncelikle Kolomb'un kıyılarına ulaştığı yeni kıtalar ve sonrasında bulunan okyanusun haritalanması şeklinde başlar. Kolomb, haritalara verdiği önemi kendi günlüğünde açıkça belirtmiştir. "Bundan başka her şeyi aynı yoldan ekvator çizgisinden enlem çizgilerine, batıdan boylam çizgilerine oranlayıp çizimlerle göstereceğim bir kitap hazırlayacağım. Özellikle uykuyu unutmam ve yolculuğun bütün girdi çıktısını yakından gözetlemem gerekir."⁴⁰² Yolculuğa başlarken günlüğünün hemen ilk sayfalarında, harita yapma azmini vurgulayan Kolomb, her seferinden elinde bir harita ile dönmüştür. Bu haritaların asılları bugün bulunamamaktadır. Bu durum o dönemde uygulanan gizlilik politikalarının bir sonucu olmalıdır.

Afrika kıyılarının bütünüyle ortaya çıkışı ile Kolomb'un Amerika seyahatları aynı döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla dünyanın kartografik gösteriminde kısa sürede ortaya çı-

Piri Reis'in 1513 tarihli dünya haritası birçok haritadan daha üstün özellikleri ile dikkat çekmektedir.

kan kıta ve okyanuslar son derece belirleyici olmuştur. Daha önceki kartografik çizimlerde dünya karaları 3 kıta ve onu çevreleyen denizler ile gösterilirken, artık haritalara dünyanın bilinen yerlerinden daha da geniş bir bölüm eklenmesi söz konusudur. Kartografya ile ilgilenen herkes bütünüyle ortaya çıkan dünyanın nasıl haritalanacağına kafa yormaktadır.

"Bu esnada kara ve denizlerin yerküre üzerinde yayılışları bakımından farklı iki görüş mevcuttu. *'Kıta görüşü'*ne göre bütün kıtalar kuzeyde birbirine birleşmekteydi. Kilise düşüncesine de uyan bu görüşte, *arz üç parçalı* (terra tripartita) olarak kabul ediliyordu. Buna mukabil yeni keşfedilen kıtaların Avrupa ve Asya'dan ayrı olarak okyanuslarla çevrili bulunduğu düşüncesine dayanan *'Okyanus görüşü'*nde ise *arz dört parçalı* (terra quadripartita) olarak tasavvur edilmekteydi."⁴⁰³

402 Kolomb, 1999, s. 21.

403 Bilgin, 1996, s. 47-48.

Bu düşünceye göre, keşiflerden sonra ilk üretilen haritalar da farklılaşmaktadır. Keşiflerle birlikte ilk üretilen haritalardan en bilinenleri Juan de La Cosa ile Contarini'nin⁴⁰⁴ haritalarıdır. Bu haritaların da ilgili alanları çok iyi betimlemediği açıktır. La Cosa, üç yolculuğunda da Kolomb'a eşlik etmiştir. Ayrıca 1499'da Alonso de Ojeda ile Güney Amerika'nın Kolombiya bölgesine kadar gitmiştir. Bu yolculuklardan dönüşte haritasını çizmiş olmalıdır. Bu sırada yanlarında bir başka önemli isim Florentine Amerigo Vespucci de bulunmaktadır. 1502'de *Cantino Düzlemyuvarı* denilen önemli bir harita⁴⁰⁵ ise o döneme kadar, bu kadar net yayımlanmayan *Tordesillas Anlaşması'nın*⁴⁰⁶ gereği olan çizgiyi de içermektedir. Papa'nın aralarında dünyayı paylaştırdığı Portekiz ve İspanya geri planda da bir harita mücadelesi vermektedir. Gizlilik belki de bilgilere ilk elden ulaşan bu iki devletin kartografya konusunda ilerlemelerini engellemiştir. Doğrudan Kolomb'un haritaları yerine bu haritaların verileri kullanılarak, kısa sürede İtalya, Hollanda ve Almanya'da yeni haritalar ortaya çıkmaya başlar. Bunlardan biri de az önce de adı geçen, 1506 Giovanni Contarini haritasıdır.⁴⁰⁷ Hemen arkasından gelen Johannes Ruysch'un 1507 haritası da ilk haritalar kervanına eklenmiştir. Bu grup içinde ele alınabilecek bir diğer harita da Piri Reis'in 1513 tarihli dünya haritasıdır. Bu harita sayılan diğer haritalardan ve daha sonra yapılan birçok

404 Bu konuda eksik bilgiler olduğu açıktır. Stevenson ilk haritanın Casa tarafından yapıldığını; Obe, Contarini'nin olduğunu, Daly ise John Ruysch'un çizdiğini; Soucek ise Cosa'nın olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Stevenson E. L. "Typical Early Maps of The New World," Bulletin of The American Geographical Society, Vol. 39, No. 4, (1907), pp. 202-224, Accessed, 22.01.2015, 08.05, www.jstor.org; Wallis 1992, pp. 17-23; Soucek, 2014, s. 74; Tooley. R. V., Maps and Map-Makers. Londra, 1952, 2. baskı, s. 110. Akt. Tekeli, 1985, s. 10.

405 Cantino'nun Portekizlilerden çaldığı ve İtalya'da yayınlanan harita.

406 Atlas Okyanusu'nda yaklaşık 45 derece -47,52'de olabilir- batı meridyenine denk gelen Portekiz ve İspanya arasında bu bölgenin paylaştırıldığı sınır hattının kabulü ile ilgili anlaşmadır (7 haziran 1494).

407 Bkz. Riffenburg Beau, Antik Dönemden Günümüze Haritacılar, Çev. Çağlar Sunay, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 26-29.

haritadan daha üstün özellikleri ile dikkat çekmektedir.⁴⁰⁸ Portolan tarzının da zirvesi olarak adlandırılan bu haritanın sadece bir parçası elde mevcuttur.

Yeni dünyanın ilk haritaları keşif ve haritacılık ilişkisinde çok önemli bir çıkarıma da kanıt oluşturmaktadır. Bu haritalar, ilk taslaklar olarak, daha sonra yapılacak dünya haritalarının öncüleridir. Aynı zamanda da daha önceki haritacılık anlayışından kopuşlar ve yenilik arayışlarının da izlerini taşımaktadırlar. Haritacılığın modern görüntüsüne kavuşması için karaların iç kesimlerinde bilinmeyen yerlerin bilinir hale gelmesi, topografik ve beşeri unsurların tamamen tanınması gereklidir. Bunun için bir yüzyıl daha beklemek haritacılığın kıyı çizgilerinin belirlenmesi ve eski dünyada bilinen yerlerin gösterilmesi dışında, daha çok bilgi edinmesine ihtiyaç vardır.

Haritacılığın kaşiflerle ilişkisi bağlamında Florentine Amerigo Vespucci'nin çalışmaları üzerinde durmak gerekir. Kolomb ile birlikte keşiflere katılan, aynı zamanda *Amerika* kıtasına 4 ayrı sefer düzenlediği bilinen

Waldseemüller'in "Cosmographie Introductio" adlı eserinin içinde, bu yeni kıtanın adının Amerigo olması konusunda iki ayrı vurgu vardır

Florentine Amerigo Vespucci iki önemli konuda büyük hizmet vermiştir. *Birincisi* Güney Amerika'nın haritalanmasında yaptığı seferler ve verdiği bilgilerle önemli katkı sağlamış olmasıdır. *İkincisi* ise henüz yeni ayak basılan bu toprakların bir kıta olduğu tespitini, Soderini'ye yazdığı mektuplarda ifade etmesidir. Bu tespiti, onun adının kıtaya verilmesinde de rol oynamıştır. Vespucci ilk seyahatinde Güney Amerika'nın kuzey kıyılarını görmüş ama burasının yeni bir kıta olduğunu daha sonraki seyahatinde ancak belirleyebilmişti. "Birçok bakımdan yeni bir kıta olarak gözlemlediğimiz yeni bir toprağa ayak basmıştık."⁴⁰⁹ Bu itirafın ardından,

408 Bkz. Ülkekul Cevat, Yaşamı ve Yapıtlarıyla Piri Reis (3 cilt), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2013; Özür Nazan K., 500 Yılın Ardından Piri Reis, Yeditepe Yayıncılık, 2015.

409 Boorstin, 1994, s. 245.

isimlendirilmesi gerektiğini de ifade ederek buraya “Yeni dünya” anlamında “Mundus Novus” ismini vermiştir. Vespucci 1504 yılının Eylül ayında “Mektuplar”ın yayınlanmasından⁴¹⁰ sonra İspanya’da hizmetine döner. İspanya’da kralın kurduğu haritacılık ofisinden sorumlu kişi olur. Vespucci’nin yazdığı mektupların bir başka haritacı ve girişimci Martin Waldseemüller’in eline geçmesi uzun sürmemiştir. Dönemin matbaacısı Waldseemüller’in “*Cosmographiue Introductio*”adlı eserinin içinde, bu yeni kıtanın adının Amerigo olması konusunda iki ayrı vurgu vardır.⁴¹¹ Avrupa yeni bir kıta bulunması ile ilgili heyecanı yaşarken, kıtanın özellikleri kadar isminin ne olacağı da tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaları bitiren en azından büyük çoğunluğun kabul etmesini sağlayan olay ise, Amerigo Vespuccinin adının, 1520’de Pompenius Mela’nın yeniden basılan dünya haritasında, yeni bulunan bu kara parçalarının üzerine yazılması olmuştur.⁴¹² Harita üzerine yazılan isim ile birlikte bugünkü dünyanın kader yolu da çizilmiş olur. Bir kez daha harita gücünü göstermiştir. Zira bunu bir oldu bitti görenler daha sonra Kolomb’a haksızlık yapıldığını iddia etseler de, isim haritaya yazılmıştır bir kere.

Keşif ve kartografya ilişkisinin bu kitabın çerçevesi içinde incelenecek son olayı Ferdinand Magellan’ın⁴¹³ dünyanın çevresindeki yolculuğunun oluşturduğu kartografik etkilerdir. Magellan yolcuğu çıktığında, bu yolculuk ile ilgili notları arkadaşı Pigefatta tutmuştur.⁴¹⁴ Yolculuğun bilgileri onun notları sayesinde elde edilebilmiştir. Okyanusta geçen zorlu yolculukta, Pigefetta, okyanusun

410 “1504 Eylül ayında Floransa Valisi Pier Soderini’ye dört yolculuğu ile ilgili notlarını yazdı. Soderini’ye gönderilen bu notlar İtalya’da 1505 ya da 1506’da ‘Dört Yolculuk’ başlığı ile tekrar basıldı... ve on yıl içinde Latince, Almanca ve Fransızca baskıları Avrupa’da elden ele dolaştı.” Davies A. 1952, p. 331. Vespucci’nin notlarının, daha önce yayımlanan Kolomb’un günlüklerinden daha çok ilgi çekmesi dikkat çekicidir.

411 Boorstin, 1994, s. 249. Waldseemüller’in haritası kaybolur ancak 1901’de Cizvit bilgin Schöner tarafından bulunur. Riffenburg, 2012, s. 26-29.

412 Öngör, 1954, s. 76-77.

413 Hayatı ve hakkındaki çalışmalar için Bkz. Torodash, 1971.

414 Bkz. Pigefetta, 1906.

onlara iyi davranmasını büyük bir şans olarak gördükleri için bu okyanusa, pasifik (sakin) deniz adını verdiklerini ifade etmektedir.⁴¹⁵ Yerlerin isimlendirilmesinin ardından bu isimler harita üzerinde gösterildiğinde kayda geçiyor, isim ve yer gerçek anlamda birleşiyordu. Pigefetta'nın notlarından yararlanarak yapılan dünya haritası 1529 tarihlidir. Bu harita Venedik'te yaşayan Cenevizli kartograf Battista Agnese'nin ürettiği atlasların içinde yer almıştır.⁴¹⁶ Macellan'ın yolculuğu haritacılıkta çok önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Bu yolculukla açığa çıkan Büyük Okyanus ve dünyanın tamamının haritalanması için yeni bazı tekniklerin geliştirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır.⁴¹⁷

16. yüzyıldan sonra haritacılık tarihinde teknik olarak bir dönüşüm yaşanır. Bu dönemde eldeki en gelişmiş ve doğru bilgi veren haritalar portolan tarzında yapılan haritalardır. Gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı Devleti'nde portolanların anlamı büyüktür.⁴¹⁸ Bu önem Osmanlı'nın Hint Okyanusu sularında Portekizlilerle karşılaşması, denizcilik ve harita bilgilerini sürekli geliştirmelerini gerektirmiştir. Dolayısıyla keşifler ülkeler için haritanın önemini bir

415 Nunn E. George, "SocietyMagellan's Route in the Pacific," *Geographical Review*, Vol. 24, No. 4 (Oct., 1934), pp. 615-633, p. 618.

416 Riffenburg, 2012, s. 26-29.

417 Heawood Edward, "The World Map Before and After Magellan's Voyage," *The Geographical Journal*, Vol. 57, No. 6 (Jun., 1921), pp. 431-442. p. 431.

418 Osmanlılarda özellikle gemiciler harita yapmaya teşvik edilmekte ve ödüllendirilmekteydi. Bilinen portolanların en eskisi, 1413 (816) tarihini taşıyan Ahmed b. Süleyman et-Tancı'nin Karadeniz'i, Atlas Okyanusu'nun doğusundaki Avrupa ve Afrika sahillerini, İngiltere adalarını gösteren deniz haritasıdır. Bu haritaların Akdeniz'de cenk eden gemiciler arasında elden ele dolaşması anonim kimliklerini oluştururken öte yandan ilavelerle doğruluk ve daha çok bilgi kazanıyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi İstanbul'da bir "esnâf-ı haritacıyân" topluluğundan bahseder. Sekiz dükkâna sahip olan ve sayıları on beş kişiyi bulan bu zanaat mensuplarının birkaç lisana, özellikle Latince'ye mükemmel âşinâ olduklarını, Atlas Minör ve Coğrafya, Pa-pamoma gibi eserlerden yola çıkarak hazırladıkları haritaları gemicilere sattıklarını, onların da böylece okyanuslarda ve büyük denizlerde korkusuzca gezdiklerini anlatır. Bkz. Sarıcaoglu, 2007, s. 217-230.

kat daha artırmıştır. “Akdeniz’de kıyı kıyı dolaşan Piri Reis, o dönemde gerçekleşen bu olayların ortasında, gelişmeleri ilgi ve merakla takip etmiş olduğundan, bir dünya haritası çizmenin anlamını idrak etmiştir.”⁴¹⁹ Çizdiği harita ile portolan döneminin zirve eserini üretmiştir. Ancak ilerleyen süreçte haritaların düzlem üzerine geçirilmesinde, bilinen alan genişledikçe problemler doğmuş portolanların gösterdiği alanlar bozulmaya başlamıştır. Kıyıda gözlem ile çizilme esasına dayalı portolanlar teknik olarak artık yeterli gelmemektedir. Artık Piri Reis’in de öncülük ettiği kuşbakışı görüntüleme sistemine geçilmesi gerekmektedir. Yeryüzünün kuşbakışı olarak düzleme aktarılması ise kökleri ilkçağa dayanan projeksiyon usullerinin geliştirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu nedenle keşifler sonrasında gelişmeye devam eden haritacılık birçok yeni türde haritanın ortaya çıkmasına neden olur.⁴²⁰ O dönemlerde Avrupa matbaaları bol miktarda harita basmaktadır. Ancak bu haritalar henüz Avrupa haritacılığının en gelişmiş örnekleri değildir.

419 “1500 tarihli Juan de La-Cosa, 1506 tarihli Contarini ve 1507 tarihli Martin Waldseemüller’in Dünya Haritaları Amerika Kıtası’nın ilk kez yer aldığı Dünya haritalarıdır. Piri Reis’in Haritası bu üç haritadan daha doğru çizilmiştir. Bkz. Önder, 2002’den aktaran, Özağaç Servet, Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 35-36. “Aygün’de 15. yüzyıl haritaları (Waldeseemüller’in 1507’de, Jan Severzoon, 1520’de Amsterdam’da bastırıldığı) ve 16. yüzyıl haritlarını (Sebastian Münster 1550 Amerika Haritası ve Giacomo Scotto’nun 1592 Haritaları) Piri Reis’inki ile karşılaştırmıştır. Bkz. Aygün Abdurrahman, “Piri Reis’in Amerika Haritasına Bir Nazar”, Haritacılar Mecmuası, 12, (1936), s. 113. Piri Reis’in onlar gibi Amerika’ya gitmemesine rağmen, ortaya koyduğu haritanın onun ince tetkik ve titiz çalışmasının bir ürünü olduğunu, dolayısıyla Avrupalı çağdaşları ve çok daha sonraki dönemde çizilmiş haritalarla kıyaslanamayacak derecede doğru olmasında Piri Reis’in alimlik derecesini ve ilimde ciddiyetini vurgulamıştır. Bkz. Özür, 2015, s. 42; Bkz. Soucek, 2013.

420 Bu haritalar içinde oldukça orijinal olan bir tanesi de Tunuslu Hacı Ahmed’in haritasıdır. “Tunuslu Hacı Ahmed’in yürek şeklinde ve daire içinde Türkçe olarak hazırladığı Dünya haritası, J. Werner’in 1514 ve Orontius’un 1536 tarihli haritalarından istifade edilerek çizilmiştir ve bir bakıma çeviridir (Venedik, Biblioteca San Marco).” Sarıcaoglu, 2007.

“16’ncı yüzyılda Ceneviz Cumhuriyeti’nde yaşayan İtalyan kartograf Battista Agnese, 1534-1564 yılları arasında en az 71 adet el yazması eser üretmiştir. Farklı keşifleri haritalarına aktarmıştır.⁴²¹ Bu dönemde modern haritacılığın babası sayılan Gerard Mercator⁴²² gibi isimler yetişerek çok önemli dünya haritaları hazırlamışlardır. Keşifler çağının 1600’lü yıllarından sonra, daha çok bilimsel araştırma keşiflerine dönüşmesi haritacılık ve coğrafi bilgi üretimi konusunda çok daha ayrıntılı ve gerçekçi bilgilerin üretilmesine yardımcı olur. Kıtaların iç kesimlerinin haritalanması için ekipler oluşturulur ve ülkeler önce kendi sınırları içindeki toprakları haritalamaya başlarlar. Ülkelerin sınırları içindeki alanları haritalamaları bir nevi topraklarını güvence altına almaları anlamına da gelmiştir. Bu haritalama işleri daha sonra jeolojik etüdlere dönüşmüş ve özellikle 19. yüzyıl Avrupa’sı kendi jeolojik haritalarını tamamlayarak bir nevi maden sahalarını belirlemiştir. Bundan sonra sıra diğer yerlerin maden sahalarına gelir ve haritalamada ilk sıralarda Osmanlı Devleti toprakları da vardır.⁴²³

Haritalar devlet sırrı haline gelir. Haritanın gelişmesi yer kapma yarışı ile paralel gittiğinden haritalar aynı zamanda keşfedilen yerin varlığının ve el konulduğunun ispatı olmuştur. Haritalar aracılığıyla yürütülen keşif mücadelesinde krallar, hiçbir zaman görmedikleri topraklarını yine bu haritalar üzerinden yönetmişlerdir. İşte bu nedenlerle keşifler sırasında harita çok önemli bir araç haline gelivermiştir.

Haritanın siyasal gücü, gizlilik konusunda hassas davranılmasına neden olmuştur.

“İngiltere, Fransa, İtalya ve başka yerlerde süslenerek yayınlanmış haritalar, keşifler çağının en iyi bilinen örneklerindendir. Bu çizimleri

421 Riffenburg, 2012, s. 27.

422 Merkator, kartografyayı Batlamyus’un etkisinden kurtararak yeni bir tarz yaratmış olması açısından önemlidir. Bkz. Bilgin, 1996, s. 59-63.

423 Bkz. Tanrıkulu, Murat, “Kiepert’in Osmanlı Haritalarına Farklı Bir Bakış (Bir Kartografin Gizli Emelleri),” Türk Tarih Kurumu Piri Reis ve Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013 Bildiri Kitabı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

çeviren ve açıklayan birçok tarihçi haritaların Avrupalı ulusların Amerikan topraklarındaki iddialarını yasallaştırma gayretlerini gösteren politik üretimler olduğunu işaret ederler.”⁴²⁴

Bu önemli tespit keşifler ve haritacılık tarihi arasındaki ilişkinin ne derece üst düzeyde yürütüldüğünün açıkça ifadesidir. Ülkeler için yeni keşfedilen yerlerin varlığının tek delili o yerin haritasıdır. Artık harita gerçek mekanın önüne geçmeye başlamıştır. Birçok önemli karar harita üzerinde alınırken, harita üzerinden bir algı operasyonu da yürütülmektedir.

“Haritacılar bu tasvirleri temin ettiklerinde birçok hedeflerine sahip oldular. Bazıları belli ulusların kontrolü altındaki yerlere bölge hakkı tesis ederek sınır çizmeyi istedi. Diğerleri farklı yolla bir dayanak olarak belgelemeye çalıştı: (Avrupa yerleşimlerinin, özellikle peysaja işaretlenmiş kale ve kiliselerin çizimlerinin vasıtasıyla) kartograflar, karadaki kolonistlerin güncel varlığının somut kanıtını oluşturdular.”⁴²⁵

Haritanın bu siyasal gücü, gizlilik konusunda hassas davranılmasına neden olmuştur. İlk keşif hareketlerini başlatan Portekizliler, ülke sınırlarından içeri göçmen girmesini engellemeye çalışmışlar ve haritalarını mümkün olduğunca gizli tutmuşlardı. Gizli tutulan sadece haritalar değildi. Keşifler ile ilgili birçok bilgi ya kayıt altına alınmamıştır ya da gizlilik nedeniyle çoğaltılamayan belgeler zaman içinde kaybolup gitmiştir. İspanyolların gizlilik tedbirleri ile ilgili şu bilgiler önemlidir.

“Bu nedenle İspanyollar, Yeni Dünyayı keşifleri başka deyimle Columbus’un ilk seyahatinden itibaren seyyahların yapmış oldukları bütün haritaları, Seville arşivinde saklamaya başlamışlardı. Bunlardan çok azının, o da İspanyollar’ın güvendikleri bazı kaptanlar tarafından kopya edilmesine izin verilmişti. Ünlü seyyahların yaptığı önemli haritaların özellikle Columbus, Cortes, Magellan’ın haritaları ne kopya edilmiş, ne bakır veya tahta üzerine kazılmış, ne de basılmıştı. Elde olanlar gözden

424 Mancall Peter C., “The Age of Discovery,” *Reviews in American History*, Vol. 26, No. 1, *The Challenge of American History*, (Mar., 1998), pp. 26-53, pp. 38.

425 Mancall, 1998, p. 38.

kaçanlardı. Bu dönemde pek çok harita ve coğrafya kitabı basılmıştı. Ancak bütün bunlar İspanyol otoriteleri tarafından yanlışlarla dolu olduğu veya gizli bilgileri açıkladıkları gerekçesiyle yakılmışlardı. 16. yüzyılda Amerika'nın herhangi bir bölgesini gösteren yanlışsız bir İspanyol haritası için Fransız ve İngilizler 40 külçe altın vereceklerini bildirmişlerdi."⁴²⁶

Haritaların o dönemde diğer dünya devletleri açısından da önemi büyüktür kuşkusuz. Atlas Okyanusu'nda yelken açmış gemilerin yolu Akdeniz limanlarına düşünce, kulaktan kulağa dolaşan bilgiler, Osmanlı da dahil birçok büyük devletin kıyılarına kadar gelmiştir.⁴²⁷ Dönemin Osmanlı kaptanları, bu gelişmelerden haberdardır ve İspanyolların gizlemek için çok çaba sarf ettikleri haritalar Osmanlı'nın da eline geçmiştir. Bu konuda Piri Reis'in meşhur dünya haritasının (1513) kenar notlarında, Kolomb'un keşifleri ve keşfedilen yerler ile ilgili bilgiler açıkça ifade edilmiştir. Harita kenarındaki notları Latin alfabesine çeviren Akçura, konuyla ilgili şöyle görüş bildirmiştir.

Böylece, güvenlik tedbirlerinin aşırılığı yüzünden kaybolan Kolomb'un haritası, bir güvenlik zaafı nedeniyle Osmanlı'nın eline geçmişti.

"Türk bahriyelileri, Akdeniz'in Garp havzasında 1501 senesi ettikleri bir deniz muharebesinde İspanyol gemilerini zapt etmişlerdi ve bu gemilerden birisinde Amerika'dan getirilmiş eşya bulmuşlardı. Kristof Kolomb, malum olduğu üzere, üçüncü seyahatinden 1500 senesinde dönmüştü. Bu malumata göre, Kemal Reis tarafından İspanyol gemisinde zapt olunan eşya arasında Kristof Kolomb'un haritası da bulunmuş olsa gerektir."⁴²⁸

426 Tekeli Sevim, İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmut ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Piri Reis, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:6, Ankara, 1985, s. 9-10.

427 Piri Reis'in 1513 tarihli harita notları ile Bahriyesi'nde; Muradi'nin Gazavatname-i Barbaros Hayreddin adlı eserinde sıcağı sıcağına keşifler hakkında bilgi verilmişti.

428 Akçura, 1999, s. 3.

Böylece, güvenlik tedbirlerinin aşırılığı yüzünden kaybolan Kolomb'un haritası, bir güvenlik zaafı nedeniyle Osmanlı'nın eline geçmiş ve Piri Reis sayesinde de -en azından yararlandığı bilgiler açısından- bugüne kadar taşınabilmiştir. Haritaların gizli tutulması meselesi bir yarışa dönüşmüştür. Avrupa cadı kazanı gibi kaynamaktadır ve Akdeniz limanlarında gemiciler sır tutmasını hiç bilmemektedirler.

“Benzer bir politikayı yürürlüğe koymayı deneyen İspanyollar kendi deniz haritalarını çift kilitli ve çift anahtarlı kasalarda güvenceye aldılar. Ve bu anahtarlardan biri amirale (Amerigo Vaspucci bunların ilkiydi) diğeri de baş kozmografi uzmanına veriliyordu. Kendi yasal haritalarının amaçlı bir şekilde bozulması veya en son bilgilerin dahil edilememesinden korkan hükümet 1508 yılında en becerikli kılavuzlardan oluşan bir komisyon tarafından kontrol edilecek bir ana deniz haritası oluşturdu. Ne yazık ki bu önlemler yeterli değildi.”⁴²⁹

Avrupalılar o dönemde kendi iç çatışmaları ile yüzleşirken İspanya ve Portekiz'in dış dünya ile kurduğu bu yeni ve merak uyandıran teması fark etmekte geç kalmadılar. Ancak gizli tutulan haritalar diğer girişimci ülkelerin her seferinde kendi rotalarını kendilerinin belirleyeceği yeniden keşif anlamına geliyordu. Nitekim İngilizlerin bu konudaki ilk girişimleri oldukça erken bir tarihte Venedikli Kaptan John Cabot'un 1498 seferi ile olmuştu. Kolomb'un Amerika kıyılarına gelişinden (1492) hemen kısa süre sonra gerçekleşen bu sefer sonraki yıllarda İngilizlerin Kuzey Amerika'daki tarihi rollerini belirlemek açısından önemlidir. Sadece Atlas Okyanusu değil Ümit Burnu ve Hindistan Yolu'nda da İngilizlerin varlığı ortaya çıkmaya başladığında gizlilik tedbirlerinin nedeni açık ortaya çıkmıştır.

“Kral Manuel 1504 yılında bir biber tekeli için kendi planlarını geliştirdiği zaman bütün gezi bilgilerinin saklı tutulması için emir vermişti. Hindistan'dan Cabral'a döndükten sonra bir İtalyan casusu “Deniz haritası bulmak olası değildi. Çünkü Kral yurt dışına gönderdiği herhangi biri

429 Boorstin, 1994, s. 262.

için böyle bir sır verdiği anlaşıldığı takdirde ölüm fermanı vermiştir” diye şikayet etmiştir.”⁴³⁰

Aslında büyük bir ticari güç, siyasi güç ve bilginin gücü ile birleşmişti. Ne Portekiz ne de İspanya bu gücü diğer Avrupa ülkelerine kaptırmak istiyordu. Dünyanın yeni bulunan yerlerini ebediyen kendilerine ilhak etmişlerdi. Haritalar da bunun en güzel kanıtıydı. Haritaların devlet eliyle üretilmesi, kontrol edilmesi ve basılması meselesi bu dönemin doğurduğu bir başka önemli gelişmeydi.

Haritanın siyasallaşması yeni bir coğrafi düşünce tarzıdır. Dünya yönetilirken harita üzerinde düşünülmesi aslında çok yeni bir düşünce olmasa da haritalar ne eski Mısırlıların ne de Sümerlilerin bir zamanlar yaptıkları taslak çizimlere benzememektedir. Gemiciler onlara bakarak yol buluyor, sömürülecek yerler işaretleniyor ve kimin nereyi alacağı harita üzerinde kararlaştırılıyordu. Bu nedenle haritanın siyasi gücünün artması, keşifler sayesinde gerçekleşmiştir.

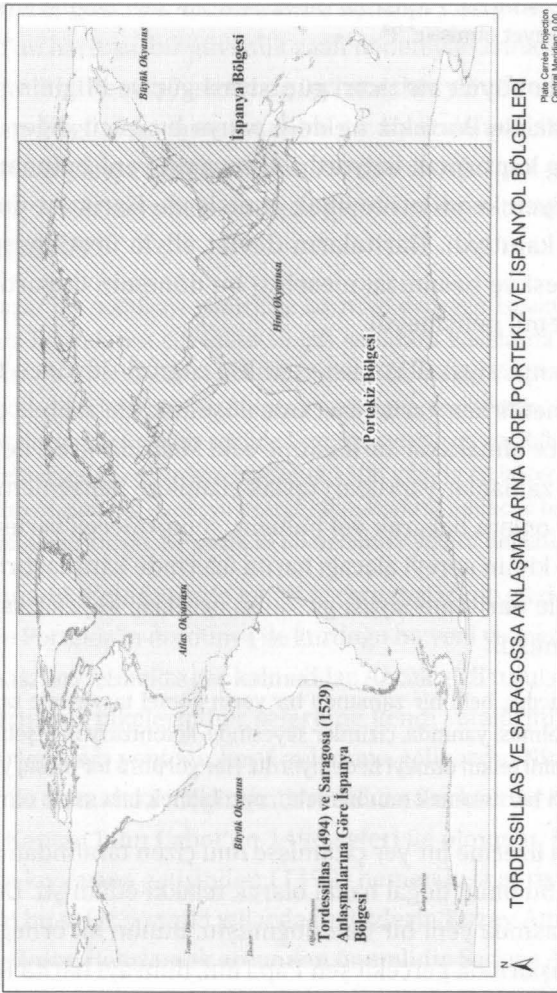
“Haritacılık, belli bir zamanda bir yerin görsel tasvirinde tarihe yardımcı olması yanında, çizimler sayesinde, kolonizasyon teşebbüsünün gelişimini telkin etmeyi hedefliyordu. Her görüntü bir mesaj yüklüydü: bir yeri haritalamak onu bilmektir; onu bilmek ona sahip olmaktır.”⁴³¹

Harita üzerine bir yer çizilmişse onu çizen tarafından sahiplenilmiş ve bu onun doğal hakkı olarak telakki edilmişti. Dünyanın paylaşılmasında yeni bir tarz doğmuştu. Bunun ilk örneği de keşiflerin başlarında gerçekleşen Papa'nın, dünyayı harita üzerinde Portekizliler ve İspanyollar arasında paylaştırmasıdır. Daha önce keşiflerin tarihi süreci anlatılırken değinilen Tordesillas (1494) ve daha sonra yapılan Saragossa (1529) Anlaşmaları ile bu paylaşım sağlanmıştır (Harita-31).

Harita üzerine bir yer çizilmişse onu çizen tarafından sahiplenilmiş ve bu onun doğal hakkı olarak telakki edilmişti.

430 A.g.e., s. 261.

431 Mancall, 1998, p. 38.

Harita- 31: Tordesillas ve Saragosa Anlaşmalarına göre Portekiz ve İspanyol Bölgesi

Papa bu paylaşımı harita üzerinde gerçekleştirir. Olayların gelişimine kısaca bakıldığında kartografya ve keşiflerin ilk günden beri ne kadar yakın ilişkide olduğu görülecektir. İki ülkeyi anlaşmazlığa sürükleyen olaylar şöyle gelişir. Portekizliler önce Afrika kıyıları boyunca Atlas Okyanusu'na açılırlar. Ardından İspanyolların

seferleri başlar ve Portekiz ve İspanya arasında savaşa doğru giden bir anlaşmazlık çıkar. Portekizliler, Atlantik'i geçmeye çalışan İspanyollara geçiş hakkı vermemişlerdir. Hatta Kolomb, birinci yolculuğu sırasında hem giderken hem de dönerken Portekiz ta-cizine uğramıştır. Katolik Kilisesi'nin bu iki sadık evladının soru-nunu Papa VI. Alexander, Atlas Okyanusu'na çizdiği ve daha sonra daha batıya kaydırılan bir çizgi ile çözüvermiştir. Bir süre problem yaşanmasa da Macellan'ın dünya turu ile İspanyollar yine Portekiz bölgesine, bu kez en doğuda, ayak basarlar. Sorun, Doğu As-ya'nın ne kadarının Portekiz'e ne kadarının (Macellan ile dünyayı dolaşan) İspanya'ya verileceği idi. Burada da çareyi yine bir sınır çizmekte buldular. Böylece dünya iki keşif ülkesi arasında paylaşı-tırılmıştı (Harita-31). Bu paylaşım diğer dünya devletlerinin ho-suna pek gitmemişti elbette. 16. yüzyılın ortalarından itibaren, Büyük Okyanus, İngiliz, Hollanda, İspanyol ve Portekizlilerin mü-cadele alanı haline geldi. Denizlerdeki ticaretin gün geçtikçe bü-yümesi okyanuslardaki adalarda barınan korsanların türemesine neden oldu. Denizler, artık karalardan daha önemli bir mücadele alanı olmuştur. Bu gerçek dünyanın bütününün haritalanmasında önemli rol oynamıştır. Dünya haritaları beraberinde jeopolitik bir algının oluşmasına da neden olur. 19. yüzyılda üretilen jeopolitik söylemler kartografik bir bilinçaltı üzerine kurulmuştur. Mahan'ın *Kara Hakimiyeti Teorisinde* imaj, bir haritanın tam da orta nokta-sıdır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nu ha-rita üzerinde bölüşenler, Ortadoğu'yu harita üzerinde adlandıran ve yönetenler bazı örneklerdir. Siyasi coğrafyanın ve jeopolitiğin en önemli argümanı haline gelen haritalar 16. yüzyıl keşiflerinde dünyaya atılan empyalist tohumların ürünü olmalıdır kuşkusuz.

Harita yapmak için denizcilere, basmak için ise matbaaya ihtiyaç vardır. Haritacılık ve keşifler incelemesinde gemicilik ve matbaa konuları iki önemli madde olarak ayrıca değinilmesi gere-ken konulardır. Matbaa ile gemiler aynı düzlemde kesişmekteydi ki burası tam olarak haritalardı. Gemiler, Dünya'nın haritalanması

için gerekli bilgiye ulaşmayı sağlamışken, matbaa bu haritaları çoğaltarak daha geniş kitlelere yaymıştır. İnsanların gün gün değişen dünyanın çehresini film izler gibi izlemeleri için matbaaya ihtiyaç vardır. 15. ve 16. yüzyıllarda matbaacılar, daha bir haritanın mürekkebi kurumadan yeni bir baskı hazırlamaktadırlar.⁴³² Bu iş ticari bir boyut kazanmıştır ve oldukça da kârlıdır.

Gemiler ise Akdeniz'den çıkıp okyanuslara yöneldiklerinde, farklı rüzgarlar ve dalgalarla karşılaştıkları için duruma uygun şekilde yenilikler ve teknoloji ile donanmaktadır. Daha hızlı, daha uzağa gidebilen, daha güçlü, daha savaşçı, daha çok yük taşıyan, yelkenleri Muson'a dayanıklı, kıyılara yaklaşabilen ya da derin okyanus sularında seyretmek için çeşit çeşit gemilere ihtiyaç olmuştur. İhtiyaçlar gün geçtikçe çoğalmaktadır. Gemicilik sektörü gün be gün yeni sorunlarla karşılaşır ve buna uygun çözümler üretme

Gemiler, Dünya'nın haritalanması için gerekli bilgiye ulaşmayı sağlamışken, matbaa bu haritaları çoğaltarak daha geniş kitlelere yaymıştır.

çabasına girer. Gemicilik teknolojisindeki etkileşim, sadece Avrupalıların Akdeniz kıyıları ile sınırlı değildir. Kuzey Avrupa'dan Akdeniz'e gelip giden Hansa Birliği'nin gemileri *koggeler*, Akdeniz sularında *gökeye* dönüşmüştür.

Karevelanın da ilk ortaya çıktığı yer Akdeniz'dir; ancak Portekizliler ve İspanyollar tarafından keşif yolculuklarında kullanıldığından okyanuslarda özellikle de Atlas Okyanusu'nda gücünü göstermiştir. Kolomb'un gemileri *Pinta* ve *Nina* karevela iken, sancak gemisi *Santa Maria* nisbeten daha küçük olan karaka tipinde bir gemidir.⁴³³ Gemilerin güçlendirilmesi yer kapma yarışında deniz savaşları için son derece önemlidir. Öte yandan keşfedilen yerlerden gelecek malların taşınması için de büyük gemilere ihtiyaç vardır. Keşiflerle birlikte ulaşım ilk kez karalardan denizlere doğru böylesine bir yoğunlukta kaymaya başlamıştır. Bu kayma günümüze doğru en önemli yük taşıma yolunun denizler olması ile sonuçlanır.

432 Bkz. Berry, 1996.

433 Soucek, 2013, s. 25.

Matbaanın bugün geldiği nokta ise açıkça ortadadır. Kısacası diğer teknolojik yenilikler içinde gemicilik ve matbaa haritacılığın gelişiminde lokomotif görevini üstlenmiştir.

DÜNYA EKONOMİSİ

“Yeryüzü, Dombey’le oğlu ticaret yapsın diye, güneşle ay ise onları aydınlatsın diye yaratılmıştı. Irmaklar ve denizler onların gemileri yüzün diye oluşturulmuştu; gökkuşakları güzel havayı onlara vaat ediyor, rüzgârlar onların işlerinden yana ya da karşı esiyordu; yıldızlar ve gezegenler yörüngelerinde merkezini onların oluşturduğu bir sisteme dokunulmasın diye dönüyorlardı.”⁴³⁴

Bu bölümün girişinin Charles Dickens’ın “Dombey ve Oğlu” adlı romanından bir alıntı ile başlatılmasının nedeni, keşiflerin etkilediği çok önemli bir konuya, etkili bir giriş yapmaktır.

Keşifler öncesinde Avrupa’nın baharata olan ihtiyacı gittikçe artarken, baharata ulaşmanın bedeli de artmıştır.

Bu bölümün konusu, keşifler ve onun değiştirdiği dünya ekonomisidir. Keşifler dönemi ekonomisini ve sonrasında yaşanan değişimleri anlamak için Ortaçağ Avrupa’sının genel ortamına bakmak gerekir. Daha önceki bölümde keşifler öncesi Avrupa anlatılırken genel bir durum değerlendirmesi yapılmıştı. İlgili bölümde verilen bilgiler ışığında, yine bazı seçilmiş örnekler üzerinden, keşiflerden sonra dünya ekonomisinin nasıl değiştiği incelenecektir.

Keşiflere kadar dünya ekonomisi daha yalıtılmış alanlarda ayrı ayrı gelişir. Dünya keşifler öncesinde birbirinden çok da fazla haberdar olmayan, belli yerlerde toplanmış insan gruplarının yaşam alanı halindedir. Sınır komşusu olan ülkeler bile birbirlerini çok iyi tanımayabiliyorlardı. Bunun nedenleri yeryüzü üzerindeki yalıtıma neden olan yer şekilleri, çok soğuk ve sıcak bölgeler, yoğun bitki örtüsü ya da çöller gibi yerleşime çok elverişli olmayan

434 Said, 1995, s. 51.

alanlardı.⁴³⁵ Bu alanlar dışında yaşamak için uygun yerler bulmuş olan insanoğlu, eski dünya kıtaları üzerinde geleneksel bir yaşam sürmektedir. Ne de olsa tarım devriminden (Neolitik devrim)⁴³⁶ binlerce yıl geçmiş, toprağa dayalı üretim faaliyetlerinde insanoğlu ustalaşmıştır. Büyük kısmı kuzey yarımkürenin ılıman kuşağında toplanan bilinen dünya nüfusu bu alan içinde tarım hayvancılık ve basit üretim faaliyetlerinde bulunmakta ve birbiriyle ticaret yapmaktadır. Ticaret, bölgeler arasında dengeyi sağlarken, ekonominin en başat faktörü olarak her toplumun göz bebeği konumundadır. Devlet stratejileri, ticaret yollarını ve ticareti çokça yapılan malların bulunduğu alanları ele geçirme yarışı üzerine kurulmakta, büyük devletler hesaplarını doğu batı yönünde yayılan orta kuşak insanların yine doğu batı ekseninde gelişen alış verişi üzerine yapmaktadırlar. Keşiflerin başladığı Avrupa kıtası ekonomisi, Ortaçağ ve Yeniçağ'da çeşitli değişimler göstermiştir.

Ortaçağ Avrupa'sı, ekonomik ve toplumsal açıdan bir çöküş içindedir. Tarıma dayalı olan ekonomisini düzeltmek için yerel bir ticaret ağı oluşsa da bu bölgesel ihtiyaçlarını gidermekten öteye gitmez. Avrupa'nın ılıman iklimi tarım ürünlerinde çeşitliliğe imkan vermezken, maden bakımından da çok zengin olduğu söylenemez. Salgın hastalıklar nüfusun azalmasına neden olmuş, siyasi istikrarsızlıklar ve savaşlar durumu daha da kötüleştirmiştir. Avrupa'nın kuzeyindeki tüccarların girişimi ile başlayan Hansa Birliği gemileriyle Akdeniz'den mal getirmekte ve bu sayede dış dünya ile bağlantısını devam ettirmeye çalışmaktadır. Eğer bu ticaret ile bir miktar para akışı sağlanmasaydı, Avrupa içe kapanık ve verimsiz bir toprak ekonomisi ile baş başa kalacaktı.

Avrupa'da ticarete konu olan malların başında, baharat ve altın gelmektedir. Baharat sadece lüks bir tüketim maddesi olarak saraylar için değil, herkes için gereklidir. Kış aylarında tüketilmek

435 Arnold, 1995, s. 7.

436 Yaklaşık olarak 7-10 bin öncesinde insanların toprağı işleme, tohum ve hayvan ıslah etme faaliyetlerine başladığı dönemi işaret eder.

üzere etlerin saklanması baharat kullanılmaktadır. Özellikle biber, bu baharatların başında gelmektedir. Diğer baharatlar içinde Asya'ya özgü baharat türlerinden, Moluccas'da (Endonezya) clove,⁴³⁷; Banda adalarında (Endonezya), nutmeg ve mace, Sumatra (eskiden Seylan olarak bilinen Sri Lanka)'da biber ve güneybatı Hindistan'da cinnamon yetiştirilmekteydi.⁴³⁸ Bu geniş yelpazede, baharatın başka kullanım alanları da vardır. Örneğin ilaç olarak ve tatlandırıcı olarak yemekler ile pastalarda kullanılmaktadır. Günlük hayatın temel ihtiyaçları arasındaki malların, her gün tüketilen özellikleri onların sürekli kullanılma ve tüketme durumları farkında olmadan büyük bir açık oluşturmaktadır. Bu ürünlerin sağlanmaması durumunda halk arasında çıkacak problemler, ülkeler için baş ağrıtıcı olabilirdi. Avrupalılar, "Karabiber, tarçın, karanfil, gibi baharatlar ve yakut zümrüt, ipek ve esans için büyük paralar ödemektedirler."⁴³⁹

Baharat ticareti için ona eşdeğer olabilecek ve doğunun isteyebileceği bir mal Avrupa'da yoktur.

"Fakat 15. ve 16. yüzyılda baharatın bütün türlerine Avrupa'da büyük bir talep vardı. Kış aylarında ancak birkaç hayvanın canlı kalabilmesine yetecek kadar yemin ve günlük yiyeceklere alternatif birkaç sebze, meyve ve içeceğin bulunduğu dönemlerde, bayatlamış ya da tuzlanmış et ürünlerine tat vermek amacıyla kullanılıyordu. Baharat, pasta, içecekler ve şekerleme ürünlerine de büyük katkılar sağladı."⁴⁴⁰

Bu nedenle Avrupa dışa bağımlı haldedir. İhtiyacı olan bu malları doğu ile yaptığı ticaret ile elde etmektedir. Bu ticaret ilkçağlardan beri yapılmaktadır.

"Romalılar zamanından beri ipek, baharat, mücevher ve öteki değerli malları Çin, Endonezya, Hindistan ve İran'dan, Asya üzerinden Avrupa'ya getiren ticaret yolları açık kalmıştı. İpek ticaretinin önemi, Avrupa'nın

437 Clove:karanfil, nutmeg:muskat, mace:muskatın öğütülmüş hali, cinnamon: tarçın.

438 Arnold, 1995, s. 11.

439 Davis, 2004, s. 155.

440 Arnold, 1995, s. 11.

kendi ürünlerini geliştirmesi sonucunda azaldı. Ancak Asya'nın baharatı yerine Avrupa'nın koyabileceği bir şeyi yoktu.”⁴⁴¹

Keşifler öncesinde Avrupa'nın baharata olan ihtiyacı gittikçe artarken, baharata ulaşmanın bedeli de artmıştır. Uzak doğuda bir adada toplanan biber, Avrupa limanlarına gelinceye kadar neredeyse 12 el değiştirmekte ve bu arada da fiyatı çok artmaktadır.⁴⁴² Böylece Avrupalı, temel ihtiyaçları arasında gördüğü baharatları çok yüksek bir değer karşılığında tüketmektedir. Baharatın deniz yoluyla çok uzak bir mesafeden gelmesi, bu el değiştirmede çok önemli rol oynamaktadır. Kızıldeniz üzerinden Mısır ve Suriye'nin Akdeniz'deki limanlarına taşınan baharat, burada Venedik ve Cenevizli tüccarlarca alınıp Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Yükte hafif, pahada ağır ve taşınması kolay olan baharatın ticareti başka mallara göre son derece kolaydır. Baharat ticareti için ona eşdeğer olabilecek ve doğunun isteyebileceği bir mal Avrupa'da yoktur. Bu nedenle Avrupa ekonomisinde bir açık doğmaktadır. Bu açık Afrika'dan ithal edilen altınla karşılanmaya çalışılmaktadır.

Altın her dönem dünya ekonomisinde belirleyici olmuştur. Ancak, Ortaçağ sonuna doğru Avrupa'da altın ihtiyacı kullanım alanlarının çeşitlenmesine de bağlı olarak artmıştır. Evlerde dekorasyon amaçlı, ziynet eşyası olarak ve altın para basmada ekonominin temel direğidir.⁴⁴³ Avrupa Ortaçağ'dan çıkarken, ticaret sayesinde, sosyal ve ekonomik olarak kendini toparlamış şekilde çıkmıştır. Gerek Avrupa'nın güneyinde Venedik merkezli olarak, gerekse kuzeydeki ülkelerde, bugünkü Almanya, Hollanda ve Belçika'nın bulunduğu Baltık kıyılarında, ticaret ile birlikte başlayan bir zenginleşme hareketi vardır.⁴⁴⁴“Ticari ve mali etkinlikleri büyüyen İtalyan şehir devletleri, tedavüldeki paralarını temel olarak altına çevirirler: Floransa ve Cenova 1252'den, Venedik ise 1284'ten

441 A.g.e., s. 10.

442 Zweig, 2014, s. 22.

443 Bkz. Arnold, 1995, s. 11.

444 Bkz. McNeill, 2008, s. 363.

başlayarak altın para basar.”⁴⁴⁵ Bu nedenlerle, Avrupa’da baharata ihtiyaç olduğu kadar altına da ihtiyaç vardır ve bu kendi madenlerinden karşılanamamaktadır.

Avrupa içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu aramaktadır.

Avrupalı, kendisi için çok önemli olan bu tüketim maddelerinin çokça bulunduğu yerleri bilmektedir. Marco Polo’dan sonra, doğunun zenginliklerini, kendi ülkelerinde bulunmayan çeşit çeşit malların dolup taşıdığı limanları öğrenmiştir. Avrupa’ya altın getiren Arap ve Yahudi tüccarlar aracılığıyla da Afrika’daki altının bolluğu hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Avrupa, batı sınırında Endülüs Emevileri ile uzun süren bir savaş hali yaşarken, doğu sınırında Osmanlı Devleti çemberi daraltmaktadır. Daha önceki yüzyıllarda Haçlı seferlerinin maliyetinin ardından, devam eden bu dış mücadeleler de ekonomiyi genel olarak sarsmıştır. Ayrıca Avrupa’nın kendi içinde bulunan uluslar arasında da savaşlar olmaktadır. Geç Ortaçağ Avrupası siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan tam bir kuşatma altındadır. Bu şartlar altında ekonomiyi rahatlatacak tüm girişimler, bütün sorunların çözülmesine de yardımcı olacaktır. Avrupa içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu aramaktadır. Keşiflerle birlikte Avrupa’nın şansı dönmüş ve ekonomisinde dikkate değer değişimler yaşanmaya başlamıştır.

Keşifler dünya ekonomisini bütünüyle değiştirmiştir. Dünya ekonomisine yön verecek çok ciddi değişimlerin keşifler döneminde yaşanması, bugün gerçekleşen birçok olayın açıklanmasında da kullanılmaktadır. Özellikle Avrupa kıtasına giden altının, ciddi şekilde dünya ekonomik dengelerini etkilediği açıktır. Keşiflerden sonra tarımsal üretim alanında meydana gelen değişimler, bazı tarım ürünlerinin kıtalar arası ticareti, bazı ürünlerde dünyada tekelleşme oluşması, birçok alanın tarıma açılması ve tek tip ürünün geniş alanlar boyunca ekilmeye başlanması, üretim, tüketim ve dağıtım sistemlerinin yeni baştan düzenlenmesine yol açar. Bu

445 Arnold, 1995, s. 11.

hareketlilik, bugün kapitalizm adı verilen ve tüm dünyanın küreselleşmesinde en önemli araç olan sistemin ortaya çıkmasına neden olur.⁴⁴⁶ Daha sonraki yüzyıllarda yaşanan sanayi devrimi, Avrupa’da bilimde, siyasette ve toplumsal konularda yaşanan değişimler ile Aydınlanma Çağı olarak nitelenen dönemin ortaya çıkmasında bu ekonomik değişimin çok büyük etkisi olur.⁴⁴⁷ Günümüze kadar uzanan sömürgecilik, sadece başka ülkelerin topraklarını işgal etmekten öte, son derece karmaşık yapısıyla dünya siyasetine yön verir. 15. ve 16. yüzyıllarda başlayan bu ekonomik dönüşüm, Avrupa merkezli dünyanın doğmasını sağlar. Bu *yeni dünya*, dünyanın geri kalan kısmı için planlar yapar, iki büyük dünya savaşı çıkarır. Dünyanın bugünkü görünümünün ortaya çıkmasında, New York ve Londra borsalarının sıradan insanların hayatına etkisinin en derinlerinde, keşiflerle başlayan ekonomik değişim yatmaktadır.

“Avrupalılar Kolomb’un seyahatleri hakkındaki haberleri bir çırpıda okuyorlardı; 1500 itibariyle Barcelona Mektupları 20. baskıya doğru gidiyordu. Bu haberler, Onaltıncı yüzyıl boyunca, Conquistadorların ve Avrupa çapında yaygınlaşan Amerika seyahatlerine katılan diğer Avrupalıların başarıları hakkındaydı. Onsekizinci yüzyılın sonu itibariyle Batı yarımküredeki kolonilere taşınmış yüzlerce binlerce Avrupalı taşındıktan sonra, en az Adam Smith kadar yetkin kişilerce ilan edildi ki Amerika’nın keşfi; dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1840’larda Karl Marx and Friedrich Engels Kolomb’un keşfinin önemine, “burjuvazinin yükselmesinde yeni bir saha açan kritik bir olay olduğunu işaret ederek” katıldılar.”⁴⁴⁸

446 Bu konu birçok eserde farklı açılardan incelenmiştir. Cain P. J., Hopkins A. G., “Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System, 1688-1850” *The Economic History Review*, New Series, Vol. 39, No. 4 (Nov., 1986), pp. 501-525, <http://www.jstor.org/stable/2596481>. Accessed: 05/02/2015 04:04; Lamoreaux Naomi R., “Rethinking the Transition to Capitalism in the Early American Northeast” *The Journal of American History*, Vol. 90, No. 2 (Sep., 2003), pp. 437-461, URL: <http://www.jstor.org/stable/3659440> .Accessed: 05/02/2015 04:06

447 Bkz. McNeill, 2008, s. 442.

448 Mancall, 1998, p.26.

Dünya tarihindeki derin izlerinin açıkça ifade edildiği bu alıntıya göre, keşifler aynı zamanda bir ekonomik sistemin çöküşü ve yepyeni bir sistemin doğuşu anlamına gelmiştir. Yeni dünya düzenini oluşturan bu sistemin oluşması, birkaç yüzyıl boyunca hareketli, sancılı ve hatta dünya savaşları sayesinde de kanlı olmuştur.

Keşifler ve ekonomi konusu, gi-rişten de anlaşılacağı gibi, son derece geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Ekonomi, ilk insandan bugüne en basit ekonomik faaliyetten, küresel etkisi olan sistemlere kadar insanla-

Keşiflerle birlikte Avrupa'ya çok çeşitli ham madde girişi olduğu görülür. Avrupa yeni bitki ve hayvan türleri ile tanışmıştır.

rının dünyada yaşamak için ihtiyacı olan nesneleri karşılamaya yönelik her şeyi kapsar. Tarih şeridine bakıldığında bu faaliyetlerin, geçmişten bugüne doğru artan bir çeşitlilik ve miktarda gerçekleştiği görülür. Yine tarih şeridine bakıldığında bu faaliyetlerin, 15. ve 16. yüzyıllarda ciddi şekilde farklılaştığı da görülür. Keşifler sonrası gelişen olaylar birçok alanı etkilediği gibi ekonomik sistemleri de küresel çapta etkilemiştir. Dolayısıyla tek başına ayrı ayrı çalışmalara konu olacak kadar geniş kapsamlı olaylar dizini tüm yönleri ile incelenmesi zor bir konudur. Burada tıpkı diğer konularla olduğu gibi, bazı örnekler üzerinde keşifler ve ekonomi ilişkisine genel olarak göz atılacaktır.

Keşiflerle birlikte Avrupa'ya çok çeşitli ham madde girişi olduğu görülür. Avrupa yeni bitki ve hayvan türleri ile tanışmıştır. Bazı ürünlerin üretim sistemlerinde değişiklikler ortaya çıkarken, bazı ürünler ikinci anavatanına yerleşmiştir. Bu hareketliliğin ekonomik bir bilançosu da vardır. Şimdi kısaca bu ürünlerin nasıl yetiştirildikleri yerlerden çıkıp dünyaya mal olduğu ve bunun ekonomik boyutlarının ne olduğu ortaya konulacaktır.

Güney Asya ticareti ilk ekonomik dönüşümün başlangıcıdır. Keşiflerin tarihi gelişiminin anlatıldığı birinci bölümde keşiflerin motive edici sebebinin Avrupa'ya çok pahalı gelen baharatlar olduğu vurgulanmıştır. Bir yandan Afrika'daki altına ulaşmak, öte

yandan Güney Asya'daki baharat ticaretine aradaki aracılığı çıkarıp doğrudan ulaşmak isteyen Portekizliler, uzun bir çaba sonucu 1498'de Vasco de Gama ile Kalikut limanına ulaştıklarında, bölgedeki karmaşık ticaret ilişkilerine de dahil olmak için çok beklemeler. 1500'den sonra, hem doğu Afrika, hem Hindistan limanları hem de Endonezya adalarındaki ticarete girme konusundaki isteklerini yanlarında getirdikleri savaş gemileri ile açıkça gösterdiler. Kısa süre içinde de bu alanları kendilerine bağlanmaya ikna (!) ettiler.⁴⁴⁹ Ancak bölgede etkinliği olan devletler bu duruma karşı çıkmak için Portekizlilerle mücadelede gecikmediler. Portekiz'in kısa sürede etkinlik kurduğu bu çok geniş alanın, en azından Arap Yarımadası, Umman Denizi ve Doğu Afrika'nın kuzey kesimleri, kendilerine yeni bir hami bulmuştu. Bölgede hızla güçlenen

449 1505 tarihinden sonra Portekiz hızla bölgeye yayılmaya başlamıştır. 1506 Kananor deniz savaşı, 1509'da ilk kez Malakka limanına varış, 1511 Malakka'nın alınması ve 1518 tarihi itibarıyla Japonya'ya kadar olan alanda Portekiz gemileri dolaşmaktadır. "Portekiz, bu ticareti engellemek ve akışını Ümit Burnu güzergâhına sevk etmek amacıyla, Hint Okyanusu'nda seyrüsefer yapan Müslüman ticaret gemilerinin yolunu keserek yağmalamaya, yolcularla mürettebatını öldürmeye başladı. Bu sularda dehşet saçan Portekiz, kısa süre içinde Hindistan'ın batı kıyılarında, Afrika'nın doğusunda ve Basra Körfezi'nde bazı kilit noktalarını ele geçirerek buralarda kaleler inşa etti. Bu stratejik noktalardan biri de 1515 yılında ikinci kez fethettiği, konumu sebebiyle Basra Körfezi'nin girişini kontrol eden Hürmüz adasıydı. Portekiz, bu şekilde Basra Körfezi'nde seyrüsefer yapan Müslüman tüccar gemilerinin faaliyetlerine büyük bir darbe indirmiş oldu, ama Osmanlıların Aden'de hâkim olmalarından ötürü Kızıldeniz yoluyla yapılan ticarete engel olamadı. 1525'te kurulan Hint Kaptanlığı'na 1527'de Piri Reis atandı. Devamında Osmanlı-Portekiz mücadelesi ve Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki faaliyetleri başlamış oldu. Osmanlılar, Basra'yı Ayas Paşa'nın düzenlediği bir askerî seferle 1546 yılında ele geçirdiler. Bkz. Önalp, Ertuğrul, "Piri Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri," AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 47, Sayfa: 001-021, 2010,; Hess Andrew C., "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525" The American Historical Review, Vol. 75, No. 7 (Dec., 1970), pp. 1892-1919, <http://www.jstor.org/stable/1848022>. Accessed:29/01/2013,10:25. Seydi Ali Reis, Mirat'ül Memalik, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul; Zweig, 2014.

Osmanlı Devleti, en batısında İspanyollarla mücadele ederken, güney doğusunda Portekizlilerle karşı karşıya kalmıştı. Keşiflerin bu iki öncü gücü, Osmanlı'nın bölgede kurduğu Hint Kaptanlığı'nın karşısında fazla bir varlık gösteremez.⁴⁵⁰ Elbette Osmanlı Devleti için Portekizlilerin açık denizlere uygun gemileri büyük bir tehdit oluşturmuş ve zaman zaman zorlu mücadeleler verilmiştir. Ancak bölge dünyanın ticari kalbi olarak güçlü bir ülkenin varlığını ispat edeceği en uygun yerdir. Bu güç mücadelesinin başka nedenleri de vardır. O dönemde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında her arenada bir bilek güreşi vardır. Zira Portekizliler, bölgede sadece ekonomik düzeni değil, Müslümanlar için çok önemli olan hac faaliyetlerini de etkilemektedirler.

“Kızıldeniz’de ise Cidde önlerine kadar gelen Portekiz donanması karşısında Mekke ve Medine gibi Kutsal Topraklar’ın da büyük bir tehlike içine girmesi üzerine Mısır’daki Memlûk idaresine son veren Osmanlılar’ın bu denize de açılmaları gerekti. Kısa zamanda Kızıldeniz’den uzaklaştırılan Portekiz donanması sadece burada etkisiz kılınmamış, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca Batı Hint Okyanusunda, Güney Arabistan sahillerinde ve Basra Körfezi bölgesinde sıkı bir takibe alınmıştı.”⁴⁵¹

Bölgenin Osmanlı kontrolü altında güvenli hale getirilen kısımları dışında kalan yerleri, hâlâ çok cazip birer sömürge alanı olarak, önce Portekiz ve hemen sonrasında da diğer Avrupa devletlerini çekmiştir. Konunun siyasi boyutları bir kenara bırakılırsa, buradaki büyük ekonomik güç hızla gelişen yeni bir organizasyonun ortaya çıkmasına neden olur. Ümit Burnu yoluyla gelen baharat, Lizbon limanına indiğinde, Avrupa’nın diğer yerlerinden yarı yarıya ucuzdur. Bu yolculuklarda, sefere giden 5 gemiden 1

450 Bkz. Orhonlu Cengiz, “Hint Kaptanlığı ve Piri Reis,” Belleten XXXIV, No: 134, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nisan 1970, Ankara, s. 235-254; Hess, 1970 pp. 1892-1919, <http://www.jstor.org/stable/1848022>. Accessed: 29/01/2013, 10:25.

451 Kavas Ahmet, 2006, “Afrika’da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti’nin Rolü” <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4070/>

geminin sağ geri dönebilmesine rağmen⁴⁵² baharatın ucuzlaması dikkat çekicidir. Ümit Burnu yolu Akdeniz üzerinden gelen baharata göre daha uzun ve tehlikeli olsa da, çok daha az el değiştirdiğinden kaynağından ucuza alınan baharat, Avrupalı tüccarların ciddi miktarda kâr elde etmesini de sağlamıştır.

“Önce Portekizliler, ardından da Hollandalılar baharatın kaynağına ulaştıklarında, ilk başta Avrupa’da ürünler ucuzladı. Ardından her ülke kendi başına bir tekel kurmaya çalıştı. Ticarette araç, Doğu Hindistan kumpanyalarıydı. Bunlar riski ve kendi aralarındaki rekabeti azaltmak için ve kendi başlarına olabileceklerinden daha güçlü daha başarılı olma umuduyla bir araya gelen tüccarların kurdukları birliklerdi. Daha iyi mürettebata ve silahlara sahip büyük gemiler kullanıyorlar ve genelde yalnız tüccarlara oranla daha başarılı oluyorlardı. İngilizler, Hollandalılar, Fransızlar, İspanyollar, İsveçliler, İskoçlar ve kısa bir süre için Avusturyalılar (Anver ile Ostend’in hükümdarları olarak) Doğu Hindistan kumpanyaları kurdular. Sonunda İngilizler’in 1600’de kurduğu ve halk arasında John şirketi olarak bilinen Doğu Hindistan Kumpanyası içlerinde en önemlisi oldu.”⁴⁵³

Portekizlilerin 1500’lü yıllardan itibaren bölgede etkinlik kurmak için büyük bir çaba ve güç harcadıkları ortadadır. Üstelik bu çaba ve güç karşısında kısa süre içinde çok büyük zenginlikler de elde etmişlerdir. Lizbon gibi şehirlerin çehresi değiştikçe, büyük katedraller ve görkemli yapılarla, bu zenginlik daha da görünür olmaktadır. Avrupa’nın diğer devletleri, kendilerine baharat sağlayan Portekizliler ve daha sonra Holandalıların tekeli sadece kısa bir süre için kabul ederler. Bu iş tüm kıtanın zenginleşmesine yetecek kadar karlıdır. Hollandalılardan aldıkları karabibere yapılan 5 şiling zam sonrasında, 1599’da, Londralı yirmi dört tüccar birleşerek, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’nı⁴⁵⁴ kurarlar. Doğu Hindistan Kumpanyası İngilizleri, 1602’de kurulan Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası⁴⁵⁵ ise Hollandalıları (İngilizlerden çok

452 Zweig, 2014, s. 22.

453 Hobhouse, 2007, s. 126.

454 Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 71.

455 Kumpanyanın kuruluşu Hobhouse’da 1600 olarak verilirken Levitt’te burada 1599 olarak verilmiş. s. 57. Levitt Kari Polanyi, “Mercantilist Or-

daha fazla) zengin eder. Avrupa’da keşifler sonrasında ortaya çıkan bu sistem ticaret kumpanyalarıdır. Ekonomik dönüşümün ilk somut örnekleri de bunlardır.

“Hollanda, Doğu Hindistan Kumpanyası yaklaşık 1670’e dek dünyanın en zengin şirkettir ve Rembrandt’ı, Vermeer’i, Frans Hals’ı, Vondel’i, Grotius’u, Spinoza’yı 17. yüzyıl dünyasındaki en büyük matbaacılık sektörünün yanı sıra adı bilinmeyen sayısız ozan ressamı, mimarı ve hepsinden öte sanatseveri yaratan yüksek Hollanda İmparatorluğu’nu desteklemektedir. Hollanda, Doğu Hindistan Kumpanyası gücünü yitirmeye başlamadan önce, 150 ticaret gemisinin yanı sıra 40 savaş gemisi; bordosunda 20000 denizcisi, 10000 askeri ve yaklaşık 50000 sivili vardır. Bütün bunlara rağmen yine de %40 temettü ödenmeyi başarır. Şirket bütün rakiplerinin kıskançlık odağıdır.”⁴⁵⁶

Elde ettiği muazzam gücün karşısında çok küçük bir ülke olan Hollanda’nın arkasında nüfus gücü yoktur. Bu onu İngiltere karşısında kısa süre sonra geride bırakacaktır.⁴⁵⁷ Hollanda’nın büyük başarısı kısa bir dönem sürse de keşifler sonrası kısa sürede değişen dünya ekonomisi ve para trafiğini açıklamada dikkate değer bir örnektir.⁴⁵⁸

Bölge, Portekizliler tarafından tüm düşmanlardan temizlendikten sonra bölgeye rahatça giren diğer Avrupalılar 16. yüzyılda kurdukları ticari ağ ile Hint Okyanusu’ndaki tüm değerli malları, Avrupa’ya ve hatta yeni dünyaya gönderirler. Son derece iyi planlanmış bir mal sevkiyatı limanlar arasında gidip gelen gemileri her daim dolu ve iş yapar kılar.

Verimli topraklar hemen yeni bir tarım anlayışı ile tanışılmış, yerüstü ve yeraltı kaynakları en verimli olacak şekilde kullanılmıştır.

igins of Capitalisim and Its Legacies: From Birth to Decline of Western Hegemony,” Estudios Críticos Del Desarrollo, vol. I, núm. 1, segundo semestre de 2011, pp. 51-87.

456 Hobhouse, 2007, s. 127.

457 Levitt, 2011, p. 57.

458 Hobhouse, Hollandalıların tüm fiyatları %180 artırmaları, tekel kurmaları ve yerli rakiplerini ortadan kaldırmalarına dikkat çekiyor. Bkz. Hobhouse, 2007.

“Hollandalılar Japonya, Çin, Hindistan, Basra körfezi, Afrika ve Avrupa arasında ve bütün bu yerler ile Amsterdam arasında ticaret yapıyorlardı. Basra körfezine baharat verilir tuz alınıyordu, Zanzibar’da tuz verilir karanfil alınıyor; karanfil Hindistan’a götürülüp altın alınıyor; altınla Çin’den çay ve ipek alınıyor; Japonya’ya ipek satılıp bakır alınıyor, bakır da Doğu Hint Adaları’na götürülüp baharat alınıyordu.”⁴⁵⁹

Bölgede limalar arasında karşılıklı gidip gelen Avrupa gemileri ticaretin en verimli yolunu bulmuşlardı. Arz talep dengesi ile birlikte malları ihtiyaç olan alanlar arasında getirip götürürken zenginliklerine zenginlik katarlar. Bu bir başlangıçtır ve Avrupa paranın, altının, zenginliğin tadını almıştır. Keşiflerin ilk yıllarında başlayan bölgesel malların yetişmeyen/bulunmayan başka bölgelere götürülerek satılması durumu, sonrasında değişime uğrayacaktır. Sadece liman liman dolaşıp mal taşıma, Portekizlilerin kurduğu deniz imparatorluğunun geleneğinde vardır. Daha sonra pazara giren Avrupa ülkeleri, bu durumu değiştirerek başka sistemler oluşturmuşlardır.

Dünya Ekonomisini Değiştiren Bazı Ürünlerin başka yerlerde yetiştirilmesi bir yeniliktir. Yeni Dünya’da ve Asya’nın güneyinde bulunan bazı bitkiler, birden bire dünyanın gündemini değiştirmeye başlar. Bu bitkiler bulundukları yerlerde geniş alanlarda yetiştirilmekle kalmayıp, yetiştirme şartlarına uygun başka yerlerde de yaygın olarak yetiştirilir hale gelmiştir. Bu konuda Portekizlilerin girişimleri İspanyollardan da önce başlamıştır. Keşiflerin en önemli beklentisinin maddi tatmin olduğu açıktır. Dolayısıyla ayak basılan topraklarda taşınabilen ve değeri olan her şey alınmıştır. Bunun dışında verimli topraklar hemen yeni bir tarım anlayışı ile tanıştırılmış, yerüstü ve yeraltı kaynakları en verimli olacak şekilde kullanılmıştır. Burada keşf edilen yerin kendi geleneksel üretim biçimleri ve tarım anlayışları da çok önemsenmemiştir. Burada seçilen bazı ürünlerin yetiştirme alanları dışına taşınmalarının nasıl bir ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşüme neden olduğu anlatılacaktır.

459 A.g.e., s. 127.

Şeker kamışı, Asya'daki topraklarından ilk çıktığında batıya doğru ilerlemiştir. Sırasıyla Ortadoğu ve Akdeniz havzasında ekilmiştir. Bu ilerleyişinde izlediği yol aynı zamanda ticaretin de yoğun olduğu güzergahlardır. Şekerkamışı ekimi milattan önce 500 civarlarında başlar, günümüze kadar artan bir tempoda devam eder. Bugün dünyanın en önemli gıda sektörlerinden birinin ana maddesi şeker kamışıdır.

“Henrique (Gemici Henry) 1425'te vekalet vererek Maderia'da bir Portekizli yerleşim birimi kurdu. 1432'de modern Funchal yakınlarındaki bir fabrikada ilk şekerkamışları ezilip rafine edilmmişti. Avrupalılar adanın ormanlarının büyük bölümünü kazayla; yerlilerin büyük bölümü de bile bile yok etmişlerdi. Şeker endüstrisi sonradan yerini daha karlı olan üzüm bağlarına bıraktı.”⁴⁶⁰

Şeker kamışını Araplardan öğrenen Avrupa, artan şeker ihtiyacını kendi üretimleri ile sağlamak için keşfettiği bölgeleri kullanır. Bu alanlarda yapılan tarımsal faaliyetlerde önemli olan daha fazla ürün elde etmektir. Şeker kamışının Maderia adalarında yetiştirilmesi işi çok başarılı olmasa da buraya getirilen üzüm asmaları bugün dünyanın en kaliteli üzümlerini üretmektedir. Şeker kamışının Portekizliler tarafından başlayan hikayesi Maderia'da sona ermez. Ancak Portekizliler keşfettikleri karaların iç kesimlerine İspanyollar kadar nüfuz etmedikleri için onların keşif hikayelerinde çok fazla tarımsal üretime rastlanmaz. Belki de bu nedenle sömürgeleri daha çabuk ellerinden çıkmıştır. Oysa ki kısa süre içinde çok önemli bir sanayi ham maddesi olan şeker kamışı, yeni bulunan topraklardaki ekonominin önemli bir parçası haline gelir.

İspanyollar, Amerika'da daha sonra İngilizlerin yerleşeceği alanların keşif kolu görevi gördüler. Kıtanın iç kesimlerine ulaşabildikleri yerlere kadar yayıldılar. Kolomb, daha ikinci yolculuğunda bu konudaki girişimlerini açıklayan bir mektup yazmıştır. Yeni bulunan topraklar çok verimlidir. Mektubunda yetiştirmek için seçtiği ürünler de o dönem için önemli tüketim değeri olan ürünlerdir.

460 A.g.e., s. 73.

“Sonuçların da kanıtladığı gibi buğday da üzüm de bu toprakta çok iyi yetişecek, şimdi ürünü beklememiz gerekiyor; o da tıpkı buğday gibi üzüm çubukları gibi hızlı gelişirse o zaman ne Endülüs toprağına imreniriz ne de Sicilya toprağına. Şeker kamışı için de söz konusu bu diktiklerimiz öyle hızlı boy attılar ki. Bu adaların üstüne yok; dağlarıyla teperiyle akarsularıyla, vadileriyle eşsiz bir güzellikler.”⁴⁶¹

Kolomb, daha sonra toprakları eşi görülmemiş bir sömürüye uğrayacak olan Amerika’nın kaderini çok önceden planlamış gibidir. Önce Kuzey Amerika kıyıları yakınındaki adalara ayak basan İspanyollar, burada şeker kamışı yetiştirirler. Daha sonra iç kesimlere doğru uygun yerlerde şeker kamışı ekimi başlar. 17. yüzyılda Amerika ve Afrika’nın batı sahilleri dahil geniş bir şeker kamışı ekonomisi doğmuştur. Bu ekonomik sistem kölelik ile birlikte yürütülmüştür. Bugün dünyanın en büyük şeker kamışı üreten 2 ülkesi sırasıyla Brezilya ve Hindistan’dır.⁴⁶² Dünya ekonomisinde de şeker ticaretinin rolü büyüktür. Daha sonra incelenecek olan kölelik konusunda şeker kamışının nasıl bir ekonomik düzenin parçası haline geldiği ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Burada sadece bu ürünün keşiflerle birlikte dünya ekonomisini şekillendiren büyük miktarlarda üretilip ticareti yapılan ürünlerden biri olduğu işaret edilmiştir. Diğer bir ürün kına kınadır.

Kınakına, Güney Amerika’dan dünyaya yayılır. Antarktika ve Falkland adaları gibi birkaç yer dışında dünyada hemen her yerde görülebilen sıtma dönemin ölümcül hastalıklarından biridir. Yeni Dünya’daki yerlilerin bu hastalık için buldukları çözüm önemli bir ekonomik faaliyetin kapılarını açmıştır. Peru’da And Dağları’nda yetişen kınakına (Cinchona) ağacının kabukları bu hastalığın ilacıdır ve böylece Yeni Dünya’dan kaynağını alan önemli bir ekonomi oluşur. Bu ağacın kabuklarının toplanması ve ihtiyaç olan diğer yerlere gönderilmesi kısa sürede bir zenginlik kapısı haline gelir.

461 Kolomb, 1999, s. 171.

462 Ayrıntı için Commodity Profile of Sugar for July 2015 Report <http://agricoop.nic.in/imagedefault/trade/SugarNew29.pdf>’den alınmıştır.

Keşifler ile birlikte Avrupalılar, tropikal kuşakla tanıştılar. Bu kuşakta sıklıkla karşılaştıkları hastalıklardan biri de sıtmadır. Avrupalılar için çok yabancı bir hastalık olmasa da, tropiklerdeki iklim şartları bu hastalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Kınakına bu hastalıkla mücadelede tek şanstır. Bölgenin sahibi olan İspanyollar, And Dağları'nın yamaçlarında doğal olarak yetişen ağacın toplanması ve sevkıyatı için bir de kılıf bulmuşlardır. Bu bitki, misyonerlik faaliyetleri yaptığını söyleyen din adamlarının, Hristiyanlık adına harcanmak üzere (!) topladığı bir tekel ürünü olmuştur. "Peru, Bolivya ve Ekvator'da ağaç kabuğunun toplanmasını örgütleyen de onlardı (*Cizvit Papazlar*), kabuğu toz haline getirip tarikat adına satanlar da. Kınakına 1650 civarında Cizvit tarikatıyla⁴⁶³ özdeşleştirilip, Cizvit kabuğu olarak bilinmeye başlanınca tartışmalı bir mal haline geldi."⁴⁶⁴

Dünyanın her tarafına gönderilen bu ürün, köleler tarafından toplatılıp ucuza mal edilse de ucuza satılmamıştır. Keşif ekonomisinin önemli bir malı haline gelerek, gemilerle yeni dünyadan eski dünyanın her yerine gönderilmiştir. Kınakına ağacının, çay ya da diğer ürünlerle kıyaslandığında çok yaygın kullanımı olmadığı düşünülebilir. Ancak devletler askerleri için bu ilaca sahip olmak ve ellerinde bulundurmamak zorundadır. Orduda ortaya çıkacak bir sıtma salgını, savaşı başlamadan bitirebilirdi. Böylece kısa sürede çok kritik bir ürün haline gelen kınakına, keşif ekonomisinin başrol oyuncularından biri olur. Bu arada tahrip edilen

İngilizler Çin'in çay tekeli
kırma için çözüm ararlar.
Çözüm hiç de akla gelmeyecek
bir yolla sağlanır.

463 "1539'da Aziz Ignacio de Loyola tarafından İspanya'da kurulan Cizvit tarikatı bir kuşak içinde o zamanki bilinen bütün dünyaya yayılmıştı. Cizvitler eğitimci propagandacı ve Avrupa'da Reform karşıtı savaşçılardı. Avrupa dışında daha sonra pek az tarikatın erişebildiği ve hiçbirini aşamadığı bir misyonerlik standardı kurdular. Çin'e 1570 civarında geldiler ve orada Japonya'dan daha çok kabul gördüler. Japonya 1600'den itibaren tarikata pek çok din kurbanı ve aziz kazandırdı." Hobbhouse, 2. dipnot, 2007, s. 161.

464 A.g.e., s. 31.

kınakına ormanları, aşırı soyulma yüzünden kendini yenileyemediği için kısa sürede azalır ve yok olma noktasına gelir.

Çay, günümüz dünyasının vazgeçilmez iki sıcak içeceğinden biridir. Kahve ve çayın keşiflerle ün kazanması ve yayılması yeni bir ekonominin doğmasına neden olmuştur. Çay, Uzakdoğu kültüründe var olan ve daha çok kültürel bazı anlamları olan bir bitkidir. Avrupa'da çayı ilk içenler, onu 1580'den itibaren Lizbon'a getiren Portekizlilerdir.⁴⁶⁵Portekizliler ilk olarak Çin kıyılarına geldiğinde, tarihler 1513'ü göstermektedir. Çin ise Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerini yaşamaktadır.⁴⁶⁶ Sadece Çin'de üretilen çay, Portekizliler sayesinde Avrupa'da hızla yayılır. "İngilizler 1801'de kişi başına 2.5 pound çay ve 17 pound şeker tüketmişlerdir. Şeker köleliği gerektiriyordu ya çayın bedeli neydi? Halk çaya, perakende de 7.5 milyon sterlin; İngiliz limanında bunun yaklaşık yarısını; Çin'de 2 milyon sterlin öder."⁴⁶⁷ Çayın Avrupa'ya gelmesinin karşılığında ödenen paranın tümü çay tekeli elinde bulunduran Çinlilerin kasasına girmektedir. Çinliler, gittikçe artan çay talebini yetiştirmek için üretimi arttırarak yeni yöntemler geliştirmekteydiler. Portekiz ise uzun bir süre Çin mallarını taşıyan tek devlettir.⁴⁶⁸ Olaylar bu şekilde sürüp gitmez. Asyanın devi Çin, çay tekeli nedeniyle Avrupa ile karşı karşıya kalmıştır.

Portekiz Güney Asya'ya geldiğinde, karşılaştığı en ciddi güç Çin'dir. Çin ise iki kez Portekizlileri savaşta yenmiştir (1521-1522) ve bu ülkeyi kendisi için bir tehdit olarak görmemektedir. Portekizliler, Çin denizinin ticari sistemine 1557'de girmişlerdir.⁴⁶⁹ Çin tekstil, gıda, çoğu maden ve tüm yaşamsal zorunluluklar açısından kendi kendine yeter durumdadır. Avrupalıların ise Çin'in mallarına ihtiyacı vardır. Ortaya çıkan ticari tekel, bir süre Portekiz tarafından yürütülse de 1600'lü yıllardan itibaren bu durum değişir. Hollandalılar,

465 Hobhouse, 2007, s. 199.

466 Bkz. McNeill, 2008, s. 487-490.

467 Hobhouse, 2007, s. 141.

468 Bkz. McNeill, 2008, s. 491.

469 Arnold, 2000, s. 55.

İngilizler ve diğer Avrupa ülkeleri de bölgede ticaret yapmaya başlarlar. Daha sonraları Yeni Dünya da kendi hesabına bu ticarete katılacaktır.⁴⁷⁰ Çin'in her yönden gelen bu tüccarlarla macerası binlerce yıllık tarihinde görmediği kadar ilginç olaylara sahne olmuştur.

Sanayi devrimi öncesinin büyük tüccarları olan Çinliler, Avrupalılarla iki kuşaktan uzun süredir yürüttükleri ticaret karşılığında, yalnızca bakır, altın ve gümüş kabul etmişlerdir. İngiltere'nin çay tüketimindeki muazzam artışın yanı sıra, Hollanda, Almanya, İsveç ve İngiliz kolonilerinin de bundan aşağı kalmayan talepleri, o güne kadar bir tek Çin'den ve anlaşılan yalnızca külçe altın karşılığında sağlanmaktadır."⁴⁷¹ Bu Avrupa ekonomisi için çok büyük bir sorun teşkil eder. Zaten meydana gelen savaşlar ve diğer nedenlerden bozulan Avrupa ekonomisi, çay yüzünden daha da zor durumda kalmamalıdır. İngilizler Çin'in çay tekeli kırma için çözüm ararlar. Çözüm hiç de akla gelmeyecek bir yolla sağlanır. Esasen bu yol kapitalizmin ne kadar sınır tanımaz boyutlara ulaşabileceğinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Böylelikle çay tekeli kırma adına, keşifler sonrası dünya ekonomisi dev boyutlarda ticareti yapılan başka bir mal ile daha tanışır. Bu eski dünyanın çoktandır bildiği afyondur.

Afyon, Güneydoğu Asya'daki dengeleri değiştirir. İngilizlerin çay tekeli ele geçirmek için buldukları yöntem, binlerce yıllık Çin ülkesini kolayca ve kısa sürede dize getirir.

"Çare afyondur. Hindistan'da afyon... 1758'den beri Doğu Hindistan Kumpanyasının tekelindeydi. İngilizler 1773'te Çin'deki yasadışı ticareti Portekizlilerin elinden kapmışlardı. Çin 1729'da afyonu yasaklamış; yetiştirmeyi, satmayı ve içmeyi önce hafif sonra ağır suç ilan etmişti. İngilizler buna rağmen 1776'da 60 ton ve 1790'da bunun beş misli

470 Bkz. Dolin Eric Jay, When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail. Liveright Publishing Corporation, New York, 2012. pp. xviii + 394. Maps. Illust. Notes. Bibliog. Index. Hb. \$27.95/ £20. ISBN 9 7808 7140 4336; Bu kitap hakkında Bkz. Hoare J. E., "When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail," Asian Affairs, (2013), 44:3, 505-506.

471 Hobhouse, 2007, s. 142.

afyon (Çin'e) ihraç ettiler. Bunun tamamı Çinlileri yoldan çıkarmak üzere kaçakçılara satıldı."⁴⁷²

İngilizler, önemli bir gelir kapısı bulmuşlardı. Çin nüfusu ve gittikçe artan ihtiyaç, büyük bir iş kolunun doğmasına yol açmıştır. Hindistan ve Güney Asya'nın diğer yerlerinde yetiştirilen afyon, çaydan daha zahmetli ve işçilik isteyen, hem yetiştirme, hem hasat hem de işleme aşamasında iş gücüne ihtiyaç duyan

Japon tarihi çay ticaretinde rol almamasına bağlı olarak Avrupa'dan kopuşun öyküsüdür.

bir üründür. Hal böyle olunca da bu tekelleşmenin bedeli, çayın üç katı bir fiyatlandırma⁴⁷³ ile sonuçlanmıştır. Böylece İngilizler, Çin'i kendine öyle bir mecbur etmişlerdir ki Çin-

liler, afyonla mücadele için yaptıkları her harekette ağa dolanan bir balık gibi daha sıkı bir şekilde bağlandılar. Çin, ülkeye yasadışı yollarla giren afyonu engelleyememiş, açık denizde bekleyen İngiliz gemileri tonlarca afyonu bu ülkeye sevk etmiştir. Bu durum kapitalizmin bir bölgeye girmede sınır tanımayan boyutunun en güzel örneğidir. Üstelik her şey resmi olarak İngiliz hükümetinin bilgisi dışında (!) görünür. Olaylar, karşılıklı savaş ilanına⁴⁷⁴ kadar gitse de Çin, bu tehditten kurtulamaz. Çin'in binlerce yıllık birikimi bu girişimlerle zayıflayan merkezi hükümetlerin de etkisi ile talan edilmiş, dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Çinlilerin zanaatkarlık ve tasarım dehalarının yok edilmesi süreci, 1950 rejimi sonrasına kadar devam etmiştir. "Çin beyaz adamın milli gelirinde birkaç yıllık artış uğruna tecavüze uğramıştır. Bir demlik çay için, Çin kültürünün neredeyse imha edildiği söylenebilir."⁴⁷⁵

Bu ifade edilenler, sadece keşiflerin iki yüzyıl içinde binlerce yıllık medeniyetleri ve geleneksel ekonomileri nasıl değiştirdiğine

472 A.g.e., s. 142.

473 Çayın tonu 40 sterlin iken, İngiliz tüccarlar haşhaşın tonuna 1500 sterlin alıyorlardı. A.g.e., s. 142.

474 1840-42'de adı afyon savaşları olarak geçen olay. Bkz. MzNeill, 2008, s. 569.

475 Hobhouse, 2007, s. 147.

dair birçok örnekten biridir. Asya, kendi içinde kurduğu düzeni altüst eden bu istilacılarla başa çıkmaya çalıştıkça daha çok dibe batmıştır. Portekizliler, buraya geldiklerinde bu toprakları ebediyen Portekiz kralı adına sahiplenmişlerdir. En doğudaki adalar ise İspanyolların olmuştur. Ama kısa sürede bölge İngiliz ve Hollandalılarla tanışır. Esas köklü değişimler de bu iki devlet eliyle gerçekleştirilir. Tüm gelenek, daha çok ticaret ve para uğruna dağılmaktadır.

Bu olayların ortasında kalan Japonya ise kendine tamamen farklı bir yol çizmeye çalışır. "Japonlar 1541 ile 1641 arasındaki yüz yılda, Portekiz, İspanya, Hollanda ve İngiltere'den gelen tüccarlarla az veya çok ticarete girerler. Japon limanları bütün dünyadan gelen tüccarlara açılır. İpek ve gümüş talep ederek, karşılığında bakır ve altın satmışlardır."⁴⁷⁶ Japonlar 1641'den sonra merkezi bir otorite altında birleşerek kendilerini dünyadan soyutlarlar. Limanlara gelen ve ülke içinde dolaşan yabancıların, dolaşım ve ticaret hakları yavaş yavaş ellerinden alınır bu en sonunda sadece Hollanda ile yürütülen ön koşullu şartlı bir ticarete dönüşür. Hollandalılar ise limandan kıyıya çıkma izni olmaksızın bu işi yürütmek zorundadır.

Japonların bu dönüşünün en temel nedenlerinden biri olarak Hristiyan misyonerler gösterilir. Bir kısmı Katolik, bir kısmı Protestan olan bu din adamları, dünya ticaretinin akışında önemli rol oynamaktadırlar. Japonya'da İspanyollar, Portekizliler, İngilizler ve Hollandalılar bu din adamları yoluyla çeşitli entrikalar çevirmiş, her biri kendi ülke çıkarları için elinden geleni yapmada geri kalmamışlardır. Öte yandan din değiştirme baskısı karşısında bunalan Japon halkı, tüm bu karmaşadan kurtulmak ister. Tüccarlarla gelen frengi gibi hastalıklar ile tütün ve barut da göz ardı edilmeyecek tehlikelerdir. Japonların kağıttan ve kumaştan evleri, deprem yüzünden son derece kullanışlıdır. Ama yatakta içilen sigara nedeniyle çok ciddi şehir

476 A.g.e., s. 156.

yangınları ortaya çıkmıştır. Japonlar Çin'in göremediğini önceden görüp tedbir alırlar. Böylece, keşifler dalgası ile tüm dünyaya yayılan salgından en az etkilenen ve 19. yüzyıla kendi milli bütünlüğünü bozmadan, aksine kimliğini güçlendirerek giren Japonlar olmuştur. Keşiflerle birlikte tüm dünyada ama özellikle Güney ve Doğu Asya'da değişen şartlara karşın, Japonların kendilerini bu tehlikeden uzak tutumaları çok önemlidir. Çünkü Çin ve Hindistan örneğinde olduğu gibi sömürgeci ülkelere dokunan yanmaktadır. Bunu nasıl sağladıkları konusunda şu üç başlık öne sürülmüştür.

"Birincisi 15. yüzyılda başlayan ve dalga dalga gelen yeni dünya düzenini kendi toplumsal düzenlerini bozmadan özümsemiş olmaları. **İkincisi** her yaptıklarını iyi yapmalarıdır. Bugün bile çay bahçelerinden pirinç tarlalarından dünyanın en yüksek verimini almaları bundandır. **Üçüncüsü** 20. yüzyılda önce taklitçilik yapmaları daha sonra da endüstriyel bir güç haline dönüşmeleri. Bunun nedeni bilim tarihinin de geliştiği bu zaman diliminde dışarıdan yalıtıldıkları için, bilginin temellerini ülke içine aktaramadılar. Ama fikirleri daha hızlı daha pratik ve ekonomik bir şekilde donanıma dönüştürmeyi başardılar. Pratik düşünerek nasıl sorusuna odaklanırken neden sorusu ile pek ilgilenmediler.⁴⁷⁷

Sömürgeciliğin sınır tanımaz yayılışı, kapitalizme dönüşen ekonomik sistemler karşısında Japonlar daha fazla dayanamadılar. Japonların yalıtılmışlık hikayesi 1853-54'te İngiliz Komodor Perry'nin ticari anlaşmalarla Japonya'yı tehdit etmesine⁴⁷⁸ kadar devam edebildi. Yine de Hindistan ve Çin'in bu süreçten daha çok yıprandığı açıktır. Bu nedenle "1641'de alınan yalıtma kararı, Japonya'yı Avrupa'ya direnen ve beyaz olmayan tek ülke haline getirir. Farklı koşullarda Hindistan ya da Çin de böyle olabilirdi. Japon tarihi çay ticaretinde rol almamasına bağlı olarak Avrupa'dan kopuşun öyküsüdür."⁴⁷⁹

477 Hobhouse, 2007, s. 158.

478 Garaudy, 2013, s. 164.

479 Hobhouse, 2007, s. 160.

Çay tekeli, kısa süre içinde İngilizlerin eline geçince çayın, Çin'den Hindistan'a ve Güney Asya adalarına taşınarak buralarda yetiştirilmesi mümkün oldu. Böylece Hindistan, Sri Lanka, Endonezya ve Afrika, dünya çay endüstrisinin %80'inden fazlasını karşılamaya başladı.⁴⁸⁰ Asya'nın güney ve doğusunda çay üretimi ile ilgili olarak yaşanan bu gelişmelere karşın, İngiltere çay tekelinin bir de dağıtım kısmını yönetti. Ürettiği çayları, dünyanın her yerine pazarlamaya başladı. Kendi kolonileri başta olmak üzere her yer İngiliz çay tekelinin kontrolü altına girdi. Çay tekelinin Amerika'daki kolonilerde neden olduğu olaylar ise sadece bir ekonomik faaliyet olmanın ötesine geçmiştir. Kendi kolonilerine yüksek vergi ile çay satmaya çalışması, ticari bir hareketin nasıl dünyayı değiştirebildiğine kanıt oldu. Bu yüksek vergili çaylar, "*çay partisi*" denilen denize dökme olayı ile Amerika'nın bağımsızlık mücadelesinin simgesi oldu.⁴⁸¹ Yine tekelleşme ve kapitalizmin başrol oynadığı bu olay, Amerikan bağımsızlık savaşı yolunda sürpriz sonuçlar doğurmuştur. "Çayın bir içecek olarak, görünürde karşı konulmaz Amerikan bağımsızlık sürecinin böyle önemli bir unsuru olması olağanüstüdür."⁴⁸² Keşifler sayesinde daha büyük bir

480 A.g.e., s. 151.

481 Çayın, Amerikan tarihinde İngiltere'nin vergi dayatmasına karşılık bir başkaldırı ile sonuçlanan simgesel bir anlamı da vardır. "16 aralık 1773 akşamı, Boston, çok sayıda Amerikalı Mohawk yerlileri gibi maskeler takmış, yüzlerine demirci kömürleri bulaştırılmış halde bindikleri üç İngiliz gemisinin bulunduğu Griffin İskeleyi'ne doğru yürüdüler. Üç saat içinde, 300'den fazla kişi (Özgürlüğün oğulları üyeleri, İngiliz yasalarına direnen koloniler arası birlik) çay sandıklarını baltalar ve sopalarla patlatarak açtılar sonra içindekileri Boston Limanı'na döktüler. "Boston Çay Partisi" haberleri kısa sürede kolonilere yayıldı ve diğer deniz limanları kısa sürede kendi çay partilerini düzenlediler." Brinkley, Douglas, "The Sparck of Rebellion," American Heritage, Winter 2010, Cilt 59, Sayı 4. Accessed 11.02.2015, 11:35. Ayrıca Bkz. Taylor Thomas B., "The Philadelphia Counterpart Of The Boston Tea Party," Bulletin of Friends' Historical Society of Philadelphia, Vol. 2, No. 3 (Eleventh Month, (November) 1908), pp. 86-110; Farrand Max, "The Taxation of Tea 1767-1773," The American Historical Review, Vol. 3, No. 2 (Jan., 1898), pp. 266-269.

482 Hobhouse, 2007, s. 140.

ekonomi haline gelen çay, tıpkı diğer ürünler gibi başroldeki yerini alır. Ama dünya ekonomisi ve siyasetinin merkezinde daha başka önemli ürünler de vardı.

Pamuk keşiflerle değişen dünya ekonomisinin diğer bir ürünüdür. Eski dünyanın geleneksel ılıman kuşak ile sıcak kuşak arasındaki kısmında, ilkçağlardan beri bilinen pamuk, Nil'in sularında serpilip büyürken, kuşkusuz bölgesel ekonomide önemli bir yere sahipti. Özellikle insanın temel ihtiyaçlarından biri olan giyinme,

Pamuk, Amerika'daki kölelik sisteminin ve İngiltere'deki sanayi devriminin yaratıcısıdır.

her ekonomik sınıf için gerekli olan kumaşların sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Keşiflerle birlikte pamuk üretimi ve pamuklu kumaş ekonomisi de çok önemli değişimler geçirir. Bu

değişim, bizzat pamuğun yetiştirilmesi ile ilgili olduğu kadar, pamuğa dayalı sanayi ile de ilgilidir.

Pamuk, Avrupalıların kıtalarında yaygın olarak yetiştiremedikleri bir üründür. Kolomb, yeni dünyada ayak bastığı yerler ile ilgili bilgiler verirken, ürünün bu alanlarda da yettiğini görünce büyük mutluluk duymuştur.

“Buradan çok bol olarak pamuk da sağlanabilir. Dahası İspanya'ya götürmeye gerek kalmadan çok iyi koşullarla bölgede satışa sunulabilir: Büyük Hakan'ın büyük kentlerine götürülebilir, hem oraları bulmamıza da az kaldı ya da başka büyük hükümdarların kentlerini; siz Yüce Efendimize hoş görünmekten pek memnun olacaktır o hükümdarlar.”⁴⁸³

Kolomb'un ilk ayak bastığı adadaki yerlilerin ellerinde hediye olarak getirdikleri pamuk yumakları, bir yüzyıl içinde Afrika'dan getirilen kölelerin sırtlarında kat kat ağır bir yüke dönüşmüştür. Pamuk, Amerika'daki kölelik sisteminin ve İngiltere'deki sanayi devriminin yaratıcısıdır. İnsanlık tarihi kadar eski yetiştirme serüveni olan bu bitkinin, keşifler döneminde oynadığı rol belki de tarihin başka hiçbir periyodunda böylesine kritik olmamıştır. İspanyolların bölgeyi işgal etmesinin ardından, Kuzey Amerika'da

483 Kolomb, 1994, s. 67.

yerleşim alanları kurmaya başlayan diğer Avrupa devletleri, İngilizler, Fransızlar, Almanlar önce Atlantik kıyılarına daha sonra da batıya doğru Appalaş Dağları'nın batısındaki iç ovalara yayılırlar. Kuzey Amerika'nın güneyindeki ovalar kendine has ismiyle güney, tarıma dayalı bir ekonomi oluşturmuştur. Ancak pamuktan önce burada ekilen ürünler, Avrupa ve dünya için çok büyük bir anlam ifade etmemiştir. Sadece fakir halkın ihtiyacını sağlayacak kadar bir geçim ekonomisi kurulabilmiştir. Pamuğun burada yaygınlaşması, üretiminin artması küresel boyutta kurulan üretim dağıtım tüketim sistemlerinin işletilmesi ile ilgilidir. "Amerika için pamuk çok önemli bir bitki olmuştur. Pamuk öncesi güneyin ekonomik tarihçesi, sürekli bir borç hikayesidir. Güney ilk yerleşimden 1800'lere dek yaklaşık 200 yıl boyunca Avrupa'da bulunamayacak bir şey üretilmedi."⁴⁸⁴ Zaten eski dünyada bolca ekilen pamuğun bölgede yetiştirilmesi, ekonomik bir sistem kurulması ile anlamlı hale gelmiştir. Pamuğun hikayesi dünya üretim tüketim dağıtım sistemlerinin ele geçirilmesi ile ilgilidir. Bu sistemin ortaya çıkmasında kuşkusuz keşifler ve beraberinde ortaya çıkan sömürgecilik vardır.

Pamuk, sanayi devriminin
simgesel gücüdür.

"Pamuğun ABD tarihinde eşsiz bir yer tutmasının iki nedeni vardır. ABD'nin güneyinin pamuk yetiştirmeye ve görünürde bitmek tükenmek bilmez talebi karşılamaya en uygun yer olduğu anlaşılmıştır. En önemli ticaret ortağı olan İngiltere'nin net ithalatı 1784'te 20 milyon pounddan (hiçbiri kuzey Amerika kıtasından gelmiyordu), 1850'de yaklaşık 1.5 milyar pounda çıktı (%82'si Dixie'den⁴⁸⁵ geliyordu). Bu talepte 150 misli artış demekti. İngiliz ithalat rakamlarına karşı Amerikan ihracat tablosu da şaşırtıcıdır. İlk balya deneme olarak 1784'te ihraç edildi. Onu 1800'de yaklaşık 10 milyon pound, 1830'da 100 milyon pound, 1840'ta 800 milyon pounddan fazla ve 1850'de 2 milyar pounddan fazla ihracat izledi."⁴⁸⁶

484 Hobhouse, 2007, s. 184.

485 Amerika'nın güney eyaletlerine verilen ad.

486 Hobhouse, 2007, s. 184.

Hindistan'daki yerel pamuk üretim tezgahlarının yakılması ve yasaklanması bu durumda son derece manidardır. İngiltere, oluşturduğu tekel sistemleri ile tarımsal üretim ve ona dayalı sanayiye kendi bünyesinde toplayarak üretim, dağıtım ve tüketimin tümünü kontrol etmiştir. Elbetteki bu son derece kârlı bir iştir. Bu işin bedeli dünyanın bir bölgesinde çok ağır kayıplarla ödense de Atlantik'in iki yanında gidip gelen köle ve pamuk dolu gemiler durumu açıklamaktadır. Avrupa zenginleştikçe toplumsal düzenini değiştirmiş, insan hakları daha üst düzeyde tutulur olmuştur. Daha iyi yaşamak için başka insanların köleleştiriliyor olması bu sistemin devamı için gerekli olan tek araç gibi görünmektedir.

"Appalaş dağlarının hemen batısında şimdiki Georgia, Alabama, Mississippi ve Louisiana'yı kapsayan topraklara yalnızca bir ürün yetiştirilmek için köleler getirildi. Bu ürün pamuktu....Eğer pamuk ve dağların ötesindeki yeni topraklarda pamuk yetiştirme fırsatları olmasaydı kölelik 1787'de son bulabilirdi."⁴⁸⁷

Pamuk, sanayi devriminin simgesel gücüdür. İlk kez dokuma tezgahlarıyla başlayan sanayileşme hamlesi kölelerin artan üretim miktarına eş değer bir sanayi işçisi anlamına da gelmektedir. Daha fazla üretmek için yapılan her şey, yeni problemler demektir. "1784-1861 döneminde Amerika'daki siyah kölelerin sayısı sekiz misli ço-

Son büyük sömürge imparatorluğu, ilk büyük sanayi devrimini beslemiştir.

ğaldı. Aynı zamanda İngiliz pamuk endüstrisinde çekilen çileler de arttı."⁴⁸⁸ Pamuğun Amerika'daki ovalarda yetiştirilmesi ve oradan İngiltere'ye gönderilmesiyle aslında her şey yeni baş-

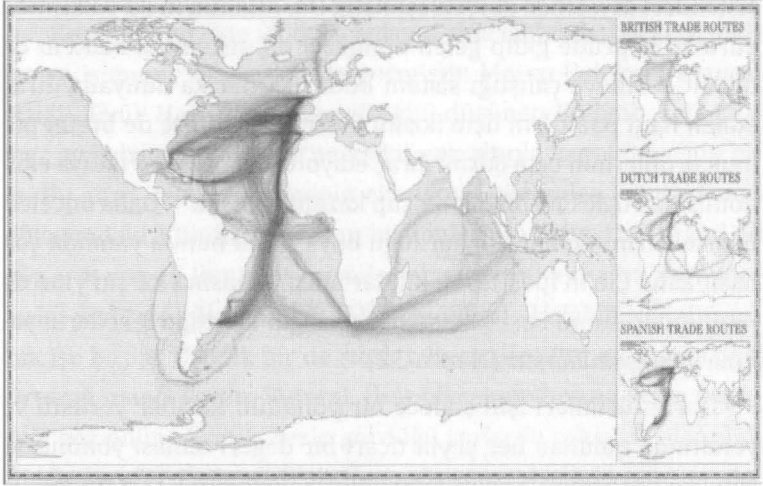
lamıştı. İngiltere'de sanayileşen şehirlere göç edenler bu sistemin diğer talihsiz ortakları olmuştur.

"Genelde geceleri de çalışılıyordu ve işçiler çoğu zaman her türlü sağlık koşulundan, bahçeden ya da açık hava alma imkanından uzak şirketin gecekondularında kalıyordu. İşçinin durumu büyükbabasının durumundan daha kötüydü ve Lancashire'deki fabrika örnek alınacak

487 A.g.e., s. 184.

488 A.g.e., s. 184.

olursa Amerika'nın güney eyaletlerinde pamuk yetiştiren kölenin durumundan bile kötü olduğu söylenebilirdi."⁴⁸⁹

Harita-32: 1750-1800 Arasında Ticaret Gemilerinin Rotaları⁴⁹⁰

İşçi sınıfının yaşadığı olumsuz şartlar, sağlık sorunları ve ölümlere yol açmaktadır. Her şey daha fazla üretim ve tüketim içindir. Pamuk ise tüm bu olup bitenlerin odağındaki üründür. Keşifler, kölelik, sanayi ve pamuk bir araya gelince yeni bir dünya ekonomisi ortaya çıkmıştır. Devamında birçok karmaşık sosyal ve ekonomik olaylarla birlikte tarih sahnesinden bir Gandi'nin⁴⁹¹ geçmesine de neden olmuştur. "Son büyük sömürge imparatorluğu, ilk büyük sanayi devrimini beslemiştir. Hem birbirlerini beslemişler hem de aralarında bağımlılık oluşturmuşlardır."⁴⁹² Burada dikkat çekilecek nokta, karşılıklı kurulan sistem sayesinde dünya ekonomik düzeninin değişmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi bugün New York ve Londra borsalarının dünya ekonomisi üzerindeki etkisini sorgulamak için başa, en başa dönmek gerekir. Tıpkı

489 Hobhouse, 2007, s. 175.

490 Harita http://spatial.ly/wp-content/uploads/2013/06/info_history_shipping_sml.jpg adresinden alınmıştır.

491 Gandi, Hindistan'ın bağımsızlaşmasında önemli rol oynamıştır.

492 Hobhouse, 2007, s. 203.

pamukta olduğu gibi, çayda, afyonda, kınakınada, şeker üretiminde dünya devi olmak basit anlamda ele geçirilen üretim ve dağıtım sistemleri sayesinde gerçekleşmiştir. Bu, Atlantik'in iki yakasında kurulan köprüde gidip gelen döngüsel bir sistemdir. Marx'ın da dikkat çekmeye çalıştığı sistem budur. "Amerika dünyada ihraç edilen ham pamuğun üçte ikisini üretiyor, İngiltere de bütün pamuk ürünlerinin üçte ikisini ihraç ediyordu."⁴⁹³ Keşifler dünya ekonomisine böylesine büyük bir çap kazandırmıştır.⁴⁹⁴ Daha önceleri Fenikelilerin Akdeniz'de kurduğu boya tekeli bunun yanında çok basit kalır. Çin'in ipek tekeli kıtalar arası olmasına karşın yine de keşiflerden sonra başlayan sömürgeciliğin kurduğu tekellerin yanına yaklaşılamamıştır (Harita-32).

Tarım ürünleri işin sadece bir yönüdür. Keşifler yerüstü ve yeraltında bulunan her şeyin ticari bir değeri olması yönündeki sömürü hareketini başlattığında başka birçok meta da bu büyük ekonomiye dahil olmuştur. Ancak bunların içinde her dönem değeri en üstte olan madenler ayrı bir yere sahiptir. Maden çıkarımı, işlemesi, kullanımı ve ticareti de bu süreçte boyut değiştirmiştir.

Yeni Çıkarılan Madenler ve Fiyat Devrimi, dünya ekonomisini altüst eder. Keşiflerin başlama nedenlerinden birinin altın gibi değerli madenlere erişmek, bu yolla kazanılan zenginlik sayesinde Kudüs'ü ele geçirmek olduğu birinci bölümde belirtilmişti. Hedefteki maden o dönemin en değerli metası olan altın iken, yeni kıtaların keşfi ile bir miktar altın ama daha da fazla gümüş elde edilmesi, sadece gemilerle bu madeni ülkelerine taşıyan İspanyolları değil, tüm dünya ekonomisini etkilemiştir.

"Amerika kıtasının keşfiyle dünya ekonomisi nakdi mübadelenin yoğunlaşmasına doğru önemli bir gelişme göstermiştir. Piyasaya yönelen kıymetli madenle özellikle gümüş, satın alma gücünü destekleyerek

493 A.g.e., s. 204.

494 İngiltere 1800'lerden sonra Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok alanda silah zoru ile ya da işbirlikçi sınıflarla anlaşarak pek çok ticari anlaşma sağladı. Küçükkalay Mesud, Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti, Çizgi Yayınevi, 2001, s. 290.

talebi yükseltiyor ve böylece fiyatlarda bir kıpırdanmaya yol açıyordu... Bu durum Osmanlı ülkesinde daha da şiddetli bir para darlığına yol açmıştır.”⁴⁹⁵

Keşiflerle birlikte ilk önce kolayca elde edilebilen değerli mallar ve işlenmiş madenler ele geçmiştir. Marco Polo’nun sözünü ettiği Büyük Han’ın ülkesine gittiğini düşünen Kolomb, zaten kıyıya ayak basmadan önce ne kadar çok altınla karşılaşacağını bilir. Bu altın, özellikle bölgenin ekonomik gücünden kaynaklanan dolaşımdaki altındır. Ama altın madenlerinin bulunabileceğini de göz ardı etmez. Bunun için yanlarında getirdikleri altın numunelerini yerlilere göstererek bunlardan nerede bulabileceğini sorarak işe başlar. Üstelik bir de sıcak bölgelerde altın olacağına dair Ortaçağ inancı vardır. ”Amiral, Hint ülkesinde başına gelen bu sıcağı göz önüne alarak, gezip gördüğü yerlerde çok altın olacağını düşünüyor.”⁴⁹⁶ Ortaçağ fizikçileri, güneş ışınlarında altın ve değerli taşların oluşmasını hızlandıran bir özellik olduğunu düşünmektedirler. Bu düşüncenin çıkış noktası gerçekten de sıcak Afrika’da altın bulunması olabilirdi ama elbette, altının atmosferik şartlarla bir ilgisi yoktu.

Altın ile ilgili arayışlar Yeni Dünya’da ve Afrika’nın batı sahillerinde devam etmiştir. Ama keşiflerin ilk yıllarından itibaren özellikle Pizzaro’nun İnka Devleti’ni İspanya’ya kazandırmasından sonra, Amerika’dan büyük miktarda gümüş elde edildiği görülür. Gümüş madenlerinde çalıştırılan İnka köleler, koka yaprakları sayesinde boğaz tokluğuna çıkardıkları gümüşü güçleri tükeninceye ya da nesilleri tükeninceye kadar limanlara taşırlar.

”Kolomb’un ilk yolculuğunu izleyen elli yılda dünya yeni gümüş üretimi yılda yaklaşık 70 ton civarında seyretti. Bu bir önceki yüzyılın oranının iki misliydi. Bir sonraki 55 yılda Potosi de çalışmaya başlayınca gümüş üretimi yaklaşık beş misli arttı.”⁴⁹⁷

495 Küçükkalay, 2001, s. 266.

496 Kolomb, 1999, s. 74.

497 Hobhouse, 1999, s. 294.

Potosi madeni (Bolivya), 3000 metrenin üzerindeki yüksekliği ile son derece güç çalışma koşullarına rağmen bu kadar büyük miktardaki gümüşü, Avrupa'ya gönderiyordu.⁴⁹⁸ Avrupa ekonomisi bu sayede çok önemli bir dönüşüm yaşamıştı. Bu dünya ekonomisinin de dönüşmesi anlamına gelmektedir. Dönemin büyük devletleri, gümüş girişinin ortaya çıkardığı sonuçlardan etkilenmişlerdir. Barkan ve McCarthy, 16. yüzyıldaki fiyat devrimini, yakın doğunun ekonomik tarihinin bir dönüm noktası olarak nitelerler. Osmanlı'da o dönemde gerçekleşen birçok ekonomik, sosyal, siyasi ve as-

Keşiflerin sonuçları arasında en önemlisi olarak ifade edilen fiyat devrimi, en önce ve en sert biçimde İspanya'yı etkiler.

keri olaylar Avrupa'daki fiyat devrimi ile yakından ilişkilidir.⁴⁹⁹ Avrupa'daki fiyat artışı birçok ekonomistin bugün bile gündeminde olan önemli bir dönüm noktası olarak görülmüş ve artışın aşırılığının yarattığı sonuçlar birçok

farklı açıdan incelenmiştir. "16. yüzyıl başından 17. yüzyılın ortalarına kadar bazı ülkelerde %100, bazılarında ise %200'den fazla olan, gram gümüş ile ifade edilen Avrupa fiyatlarının artışı"⁵⁰⁰ küresel etkileriyle her toplumun gündemine oturmuştur. Keşiflerin sonuçları arasında en önemlisi olarak ifade edilen **fiyat devrimi**, en önce ve en sert biçimde İspanya'yı etkiler ve yüz yıl içinde İspanya'da fiyatlar dört kat artar. Geleneksel gelir kaynaklarının yetmeye başlaması yeni gelir kapıları arayışını beraberinde getirir.⁵⁰¹ Sonunda yeni zenginler ortaya çıkarken, eskiler tarih olmuştur. Yeni

498 "1550 ile 1650 arasında dünyadaki yeni gümüşün yarısından fazlasının modern Bolivya'da bulunan büyük Potosi madenlerinden çıkarıldığı söylenir" Hobhouse, 2007, s. 36.

499 Barkan Ö. Lütfi, McCarthy Justin, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the near East" International Journal of Middle East Studies, Vol. 6, No. 1 (Jan.,1975), pp. 3-28. <http://www.jstor.org/stable/162732>. Accessed:09/02/2015 08:08

500 Pamuk Şevket, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered" International Journal of Middle East Studies, Vol. 33, No. 1 (Feb., 2001), pp. 69-89, <http://www.jstor.org/stable/259480>. Accessed: 09/02/2015 07:59. s. 69.

501 Bkz. McNeill, 2008, s. 427-428.

bir dünya düzeni, fiyat devriminin 1500-1650 yılları arasında dar-madağın ettiği eski dünyanın üzerine hızla inşa edilir.

Avrupa'da düşen maliyetler ve artan üretim miktarı eski sistemleri etkilemektedir. Avrupa'nın diğer ülkeleri bir bir vergiler koyarak, ülkelere ucuz mal girişini engellerler. Osmanlı Devleti ise bu konuda gerekli tedbirleri zamanında alamamıştır.⁵⁰² Bunun sonucu bozulan imparatorluk ekonomisinin neden olacağı topyekun bir dağılma olur.

Avrupa hızlı bir şekilde ulaştığı maddi gücü, hangi şartlar altında elde etmişti? "1560-1620 arasında Potosi'de her yıl yaklaşık 10000 yerli öldü. Bu altı yıl içinde 600 000 kişi demektir. Çocuklar ve Avrupa kökenli hastalıklar yüzünden ölenler bu sayıya dahil değilken, sekiz yaşın üstündeki çocuk işçiler dahildir. Bu 600 000 işçi o günün fiyatlarıyla 240 milyon sterlin gümüş ürettiler."⁵⁰³ Avrupa'ya gelen *240 milyon sterlin* gümüşün bedeli bir halkın yok olması ve bir kültürün anlaşılmadan ortadan kalkmasıdır. Keşiflerin dünya ekonomisinde yarattığı değişimler okunurken tüm ekonomilerin en temel direği olması gereken insanın, bu derece gözden kaçırılması, başlı başına yeni bir dünya düzeninin göstergesidir.

Keşiflerin dünya ekonomik sistemini değiştirmesi iki yüzyıllık bir süreçte gerçekleşmiş, etkileri ise günümüze kadar uzanmıştır. Ümit Burnu yolunun bulunması kadar yolun kullanımının benimsenmesi de uzun sürmüştür. Keşiflerin değiştirdiği dünya ekonomisi ve düzeni öncelikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir dönemi kapsamaktadır. Eski dünya düzeninin değişmesi, imparatorlukların yıkılması ve yeni dünya hakimlerinin oluşması için geçen bu süre, bu çapta bir değişim için oldukça makul sayılabilir.⁵⁰⁴ Keşifler ile

502 Küçükkalay, 2001, s. 289.

503 Hobhouse, 1999, s. 301.

504 "16. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti, merkezi ve orta Avrupa'daki bu yeni zenginleşmiş devletler ile Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda çarpıştı. Bu ülkeler Afrika altını, Amerika gümüşü ve kapitalist ticaretten büyük bir güç elde ettikleri için, bu ülkelere karşı savaş kazanmak ve yeni topraklara doğru ilerlemek Osmanlı için gittikçe zorlaşır hale gelmişti." Barkan, McCarthy, 1975, s. 23.

ilgili çalışmalarda göze çarpan iki temel faktörden biri ekonomik sistemlerdeki değişme ve onun etkileri iken, diğeri yeni dünya düzeni diye nitelenebilecek, insanın mekanı kullanımı ve onunla birlikte ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve psikolojik temelli değişimlerin tümüdür. Daha açık bir ifade ile bu, değişen toplumsal düzen, yeni yerleşim alanlarının oluşması ve kültürlerin karışımı, yok olması ve yenilerinin ortaya çıkmasına neden olan olaylar dizisidir.

KÖLELİK

Keşiflerin ilk başladığı anlardan itibaren, altın kadar değerli bir başka mal da işgal edilen yerlerden getirilen kölelerdir. Gemici Henry,

Hiçbiri, Afrika'dan Amerika'ya kurulan kölelik köprüsü kadar sürekli, sağlam ve kârlı olmamıştır.

Septe (Ceuta)'nin işgalinden sonra Afrika'dan Portekiz'e gelen köleleri limanda beklerken, daha sonrasında bu kıtanın nüfusunda meydana gelecek trajik hareketliliği öngöremezdi elbette. Portekizli-

ler, Afrika sahillerini fildişi, altın ve köle toplamakta kullandıklarında, bu iş, Avrupa'nın ihtiyacı olan işgücü için gerekli, mütevazı bir hareket gibi görünmüştür. Kölelik, zaten ilkçağlardan itibaren var olan bir olgudur. Fenikelilerin, Yunan kolonilerinin eski dünyanın farklı yerlerinden köle satın alarak ticaretini yaptıkları bilinmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde de kölelik olgusu devam etmiştir.⁵⁰⁵ Kölelerin daha sonra bazı tarım alanlarında, savaşlarda, inşaa faaliyetlerinde kullanılması da söz konusudur. Hatta Kuzey Afrika'daki şeker ekim alanlarında Müslümanların kurduğu bir sistem bile vardır.⁵⁰⁶ Kölelik

505 Scheidel Walter, "Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population" The Journal of Roman Studies, Vol. 95 (2005), pp. 64-79 <http://www.jstor.org/stable/20066817>. Accessed: 11/02/2015 08:25.

506 Solow Barbara L., "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run" The Journal of Interdisciplinary History, Vol. 17, No. 4, Caribbean Slavery and British Capitalism (Spring, 1987), pp. 711-737, <http://www.jstor.org/stable/204651>. Accessed: 05/02/2015 04:05.

egemen güçlerin kontrolünde her dönem geçerli olan bir müessese-dir. Keşifler dönemi kölelik anlaşı ise kısa süre içinde eski dünyanın bildik kölelik anlayışından uzaklaşmıştır. Bu durumda, öncelikle bu iki kölelik anlayışı üzerinde biraz durmak gerekir.

Geleneksel köleler ağır cezaya çarptırılmış savaş esirleri veya suçlulardan oluşan bir gruptur. Afrika, köleliği bir üretim tarzı olarak görmemiştir. Aile ile az çok bütünleşmiş hizmetçi köleler ve tarla köleleri vardır.⁵⁰⁷ Yeni ortaya çıkan kölelik anlayışında, tıpkı keşiflerin değiştirip dönüştürdüğü tüm sistemlerde olduğu gibi, birçok farklı uygulama söz konusu olmuştur. Köleliğin ilkel ve insanlık dışı bir uygulama olduğu dönemin dünyasının anlayabileceği bir düşüncedir. Çünkü dünya, son din Müslümanlıkla tanışmıştır. Müslümanlık,

Keşiflerin ilk başladığı an-lardan itibaren, altın kadar değerli bir başka mal da işgal edilen yerlerden getirilen kölelerdir.

7. yüzyıldan itibaren, insanlar arasındaki her türlü ayrımcılığı yasaklaşmıştır. Yeniçağ başlamışken (1453 İstanbul'un fethi ile) insanlığın bilgisi ve görgüsünün, ilkçağlardan itibaren var olan köleliği kaldırma yerine daha şiddetli ve ilkel bir boyuta taşımasının para dışında başka hiçbir açıklaması yoktur.

Köleliğin geçmişi kökleri nerelerde daha çok yaygın olduğu konuları keşifler ve kölelik konusunun çerçevesinde incelendiğinde bir kıta ve bir halk daha çok dikkat çeker. Kölelik sistemi, keşiflerle birlikte keşfedilen her yerde ele geçen tüm topraklardaki tüm yerli halk için bir kader olmuştur. Portekizliler önce, Afrika kıyılarından, daha sonra da Güney Asya'dan Avrupa'ya köle taşımışlardır. İspanyollar Bahamalardan Küba'dan, Aztekler, İnkalalar ve Mayalar-dan köleler edinmişlerdir. İnka İmparatorluğu çökünce geriye kalan İnka halkı tümüyle köleleştirilerek madenlerde çalıştırılmıştır. Ancak yine de hiçbiri, Afrika'dan Amerika'ya kurulan kölelik köprüsü kadar sürekli, sağlam ve kârlı olmamıştır. Bu nedenle konu, Afrika ve zenci köleler üzerinden biraz daha genişletilecektir.

507 Garaudy, 2013, s. 158.

Afrika bilindiği kadarıyla ilk insana ait kanıtların bulunduğu kıtadır. Dolayısıyla insanlık tarihini Afrika ile başlatmak ve eski dünyanın en eski tarihe sahip kıtası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kıta, kuzey güney eksenli uzun, doğu batı eksenli dar yapısıyla ve iki yarımkürenin yaklaşık ortasında kalmasıyla, önemli coğrafi özellikler kazanmıştır. Bu özellikler sayesinde insanlık tarihinin burada başlaması ve medeniyetler kurması için gerekli şartlara sahiptir. Nil'in beslediği eşsiz Mısır medeniyeti bunun sadece bir örneğidir.

“Herhangi bir başka kıtadakine göre ön insan orada en azından 5 milyon yıl daha fazla var olmuştu. Buna ek olarak çağdaş insanın yaklaşık 100 bin yıl önce Afrika’da ortaya çıktığı ve oradan başka kıtalara yayıldığı doğrudur bu arada başka yerlerde birikmiş olan her türlü üstünlük bunun karşısında geçersizleşmiş ve bu Afrika’ya daha da öne geçme şansını kazandırmış olacaktı.”⁵⁰⁸

Yukarıdaki bilgiye göre Afrika’nın erken başlayan medeniyet yolculuğu, bazı olaylar sonucu duraksamaya uğramış olmalıdır. Bilim insanlarının Afrika’daki toplumların hayatını değiştiren önemli bir olay üzerine dikkat çekerler. “Kara Afrika MÖ. ikinci bin yıldan itibaren o zamana kadar sulak ve verimli olan Büyük Sahra’nın çölleşmesiyle birlikte diğer medeniyetlerden koptu.”⁵⁰⁹ Elbette milat öncesi yıllarda gerçekleşen bu olayın Afrika’nın ilk-çağ medeniyetlerinin gelişiminde etkisi büyük olmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ile orta ve güney arasında yalıtılmış bir bölge ortaya çıkmıştır. Bu, kıtanın orta ve güney kesimi ile ilişkilerin zayıflamasına ve kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla medeniyetin ilerlemesi için gerekli olan bilgi ve teknoloji transferi gerçekleşmemiş olabilir. Ancak bu geri kalmışlığı sadece bununla açıklamak yetersiz görünmektedir. Zira Diamond,⁵¹⁰ geri kalmışlıkta tropikler ve ılıman kuşak arasındaki coğrafi şartların rolünün büyük olduğunu altını belirgin şekilde çizer. Yine de birçok farklı

508 Diamond, 2013, s. 50.

509 Garaudy, 2013, s. 156.

510 Bkz. Diamond, 2013.

coğrafik özelliği bünyesinde barındıran Afrika'nın coğrafi potansiyeli burada gelişme ve medeniyet kurmada engel teşkil etmeyecek kadar çeşitlilik gösterir. Üstelik milattan önce ve daha sonraları buralarda önemli medeniyetler kurulduğu da bilinmektedir. "Afrika tarihinde 8. ve 13. yüzyıl arasında Gana İmparatorluğu ve 12. ve 17. Yüzyıl arasında Mali İmparatorluğu göze çarpar."⁵¹¹ Medeniyetler arasındaki çatışmalarda üstünlüğün kimin eline geçeceği konusu kimin kimi köleleştireceği ile ilgili olarak değerlendirildiğinde, Cajamarca Savaşı'nda 160 İspanyol'un 80 bin İnka karşısındaki üstünlüğü akla gelir (Bkz. Bölüm II). Afrika'nın temel problemi belki de Avrupalı'nın silahlarına sahip olmamasıdır. Burada sorulması gereken soru, Avrupalılar, Afrika kıyılarına geldiklerinde buradaki yerlileri esir edebilecekleri ve köle yapabilecekleri fikrini nasıl edinmişler, yüzlerce yıl işleyen böyle bir kölelik sistemi kurma cesaretini nasıl kazanmışlardı?

Afrika üretim sistemlerinde, temel el sanatlarında ve teknolojide Avrupalılardan geride miydi? Yoksa Afrika ile Avrupa arasındaki güç mücadelesinde belirleyici olan Avrupalı'nın şiddet yanlısı kültürel yapısı mıydı? Kolomb notlarında Amerika'daki yerlileri bir çocuk gibi iyi yürekli insanlar olarak tanımlamıştı. Afrikalılar ile ilgili bu tür notlar maalesef Portekiz keşiflerinin gizliliği nedeniyle çok fazla ifşa edilememiştir. Daha sonraki yıllarda özellikle Hollandalıların çizdiği haritalar üzerinde resmedilen Afrikalılar ise yarı insan yarı hayvan görüntüsünde, resimlerin kenarına düşülen notlar ise daha da ürkütücü boyutlardadır. Gerçek tam olarak neydi? Bazı kaynaklar Afrika'nın, söylendiği gibi çok da ilkel olmadığını doğrular yönde bilgiler vermektedir. Örneğin, Avrupa'ya getirilen ve Avrupa'da beğenilen ürünler üretmek, ince bir zevk, mesleki olgunluk, teknoloji ve bilgi gerektirir.

"Kongo ve Gine'nin pamuktan ve hurma lifinden kumaşları, Hausa'nını (Nijerya) tabaklanmış ve süslenmiş derileri, Katanga ve Zambiya'nın bakır ve Sierra Leone'nin demir işletmeciliği, taş binalarıyla dikkat

511 Garaudy, 2013, s. 157.

çeken Rodezya'daki (Cecil Rhodes ilk gittiği için bu ismi alır) altın ve bakır yatakları Afrika'nın yer altı ve yerüstü zenginliklerinden sadece bazılarıydı. Bu üretimler kalite açısından Avrupa mallarından aşağı değildi."⁵¹²

Afrika'nın kendine has kültürü, Amerika'da Kolomb'un ilk karşılaştığı yerliler ile kıyaslanmayacak derecede ileridir. Üretim tarzlarındaki gelişmişlik bir medeniyet düzeyi olarak değerlendirilirse, üretilen malların nitelikleri maden işlemede gösterdikleri incelikler bunu kanıtlamaktadır. Üstelik Avrupa ile arasında bir yalıtılmışlık olsa da Afrika iç bölgeleri doğu kıyıları boyunca Asya'nın güneyi ile bağlantısını hiç koparmamıştır. Burada ilkçağlardan iti-

Hollandalıların çizdiği haritalar üzerinde resmedilen Afrikalılar ise yarı insan yarı hayvan görüntüsünde, resimlerin kenarına düşülen notlar ise daha da ürkütücü boyutlardadır.

baren gelişmiş bir ticaret ağı, Afrika ekonomisini desteklemiştir. Portekizlilerin batı kıyıları boyunca yaklaşık yüz yıl süren maceralı faaliyetleri, Avrupalılarla Afrikalıları tanıştırdı, keşifler ve kölelik ilişkisi de yavaş yavaş başlamış olur.

"1443'te Afrika'nın ekvator bölgesinden eli boş dönen (Portekiz) gemilerinden biri bir kalyona rastladı, ele geçirdi ve mürettebatı esir aldı. Karışık Arap zenci kökengelen ve Müslüman olan bu adamlar gururlu bir ırk olduklarını ve tutsak olamayacaklarını öne sürüyorlardı... Özgürlükleri karşılığında köle getirmeyi teklif ettiler. Çağdaş köle ticareti de işte böyle başladı."⁵¹³

Çağdaş köle ticaretinin başlamasına vesile olduğu söylenen bu olay iki yönü ile dikkat çeker. Birincisi Portekizlilerin eline geçen Müslümanların köle olmayı kabul etmeyişleri ve bunu da Avrupalıların makul görmesi, diğeri ise köle olabilecek kişilerin yani zencilerin bunun için teklif edilmesidir.

"...genelde aciz ve çocuksu bir ırk olarak kabul edilen zencilere uygun tek yönetim şeklinin kölelik olduğuna inanılıyordu. 1787'den

512 Bkz. Garaudy, 2013, s. 156.

513 Hobhouse, 2007, s. 74.

sonra kısa bir süreliğine köleliğin azalması yalnızca ekonomik nedenlere dayanıyordu; köleliğin modası hiç geçmemişti.”⁵¹⁴

O halde zencilerin köle olması algısı, daha kabul edilebilir bir şey olarak görülmüştür. Oysa zencilerin köle edilmesi sanıldığı kadar kolay olmaz. Anavatanlarında bir kölenin yakalanması için ona yakın köle öldürülmektedir. Bu nedenle zencilerin köle olmasının nedenini, onların ilkel yapılarından ziyade, gelenlerin ısrarcı tutumlarında aramak gerekir. Böylece Afrika bir yandan madenleri, plantasyon alanları ve diğer kaynakları ile sömürgecilerin hizmetinde iken öte yandan verimli bir köle tarlası haline dönüşmüştür. Bu ürün (!) yaklaşık iki yüzyıl boyunca çok kâr getiren bir ticari sistemin parçası olarak işlev görür. “Bundan ötürü şu klasik üçgen hareketi oluştu: Ticaret malı yüklü bir gemi Nantes⁵¹⁵ Limanı’ndan kalkıyor, malı Afrika’ya köle karşılığında boşaltıyor, bu köle yükünü Antilles adalarına götürüyor ve oradan da Fransa’ya şeker, baharat ve bu ticari işlemlerden elde edilen karı geri getiriyordu.”⁵¹⁶

Sistem bir kere kuruldu mu çarklar birbirine kenetlenince, bunun karşısında durmak son derece güçtür. 1528’den itibaren devlet tekelinde gerçekleşen köle ticaretine Afrika’da direnişler de olmuştur. Bu konuda ilk direnişi gösteren Dahomey⁵¹⁷, Avrupa’nın ordu gücüne mağlup olunca daha da şiddetli bir şekilde köle ticaretinin merkezi haline gelir. Böylece Avrupalı artık köle avlamak zorunda kalmadan Dahomey’de, kıyıda, onlar için iç bölgelerden devşirilmiş köleleri alıp gidiyordu.

514 Hobhouse, 2007, s. 187.

515 Nantes Limanı, Fransa’nın batısında Atlantik kıyısından 50 km içeride Loire Nehri halicinde yer alır.

516 Garaudy, 2013, s. 159.

517 Bugünkü Güney Benin bölgesi olarak ifade edilen Dahomey, köle ticareti ile zenginleşmiştir. Gine Körfezi’nin kuzey kıyılarındadır.

<http://global.britannica.com/EBchecked/topic/149772/Dahomey>

gider.⁵¹⁸ Bölgede bulunan yerli güçler ise Avrupalılar ile iş birliği yaparak zenginleştiler.

Köleliğin Afrika'daki oluşum ve gelişim serüveni dışında, bir de kölelerin götürüldüğü Amerika'daki gelişmelere bakmak gerekir. Kolomb'un notlarından anlaşıldığı kadarıyla ilk günlerden itibaren kıtadaki yerliler zaten potansiyel köle konumundadır.

"Bunlara en ağır işler gördürülebilir; uyanık adamlar; bakıyorum dediklerimi hemen yineliyorlar. Onları, kendilerine özgü bir inanışları olmadığına göre dinimize döndürmek kolay olacak sanıyorum. İsa Efendimizin izni ile buradan ayrılırken, siz Yüceler Yücesine sunmak için, ayrıca dilimizi öğreysinler diye bunların beş altısını yanıma alacağım."⁵¹⁹

Kolomb, karşılaştığı yerlilerin ilkelliği ve acizliği karşısında işinin çok kolay olacağını düşünmüştür. Zaten geçen süre içinde en ağır şartlarda çalıştırılmaya başlanan yerliler, kölelik sisteminin Amerika'daki ilk kurbanları olurlar. Ancak yerlilerin köleliği kısa sürer, çünkü ağır çalışma şartları ve özellikle de Avrupa'dan getirilen başta çiçek olmak üzere hastalıklar, Amerika yerlilerinin çok kısa bir sürede yok olmasına neden olmuştur.⁵²⁰ "1527-1560 döneminde And Dağları'ndaki yerli halkın %50'den fazlası ölmüş olmalıdır."⁵²¹ Oysaki bu büyük ve bakir topraklarda (Kuzey ve Güney Amerika) yerüstü ve yeraltı kaynaklarının işletilmesinde insan gücüne çok fazla ihtiyaç vardır. Bu gücü ne Amerika'nın yerlileri ne de Avrupa'dan getirilecek yerleşimciler sağlayabildiler. Kolomb, krala hitaben yazdığı notlarda, buradaki problemleri ve alınması gereken tedbirler ile ilgili şu noktayı da işaret etmiştir.

518 Bkz. Garaudy, 2013, s. 159-160.

519 Kolomb, 1994, s. 36.

520 O'Malley Gregory E., "Beyond the Middle Passage: Slave Migration from the Caribbean to North America, 1619-1807" The William and Mary Quarterly, Third Series, Vol. 66, No. 1 (Jan., 2009), pp. 125-172. Published by: Omohundro Institute of Early American History and Culture Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/40212043> Accessed: 11/02/2015 08:20.

521 Hobhouse, 1999, s. 292.

“İkincisi de şu: toplayabileceğimiz altını buraya kadar getirme güçlüğü. Aslında bunu hastalanma tehlikesini göze alarak her günkü gidiş gelişlerimizde azar azar kendimiz taşıyabilir ya da adamlarımızdan bir bölümü ile gönderebilirdik; bunun sakıncası da götürürken yolda yitirme tehlikesi.”⁵²² Ne de olsa bu kıtadan taşınabilen her şeyi gemilere yükleyip götürmek gerekiyordu. Bu ilk temaslar için anlaşılabilir görünen talep, daha sonraları burada kurulacak olan büyük ekonomik sistem hakkında hemen hiç fikir vermiyordu. Hatta buradaki ilk yerleşimler, Ortaçağ Avrupa’sında yeni ekim alanları açarak oluşturulan koloniler örnek alınarak kuruldular. Kısa zamanda, yeni dünyanın ilk kolonileri ümitleri boşa çıkarmaya başlamıştı.

Amerika kıtasındaki nüfusun hızla azalması kolonilere insan taşınması şeklinde desteklenmeye çalışılsa da Avrupa küçük bir kıtaydı ve bu yeni toprakları besleyecek nüfus potansiyeline sahip değildi. Avrupa’dan gelenler, kolonilerde çalışmak yerine daha çok disiplinsiz davranışları ile problem çıkarıyorlar ya da kısa yoldan zengin olma hayallerine kapılıyorlardı. Amerika’nın acil şekilde işgücüne ihtiyacı vardı.

“İlk önceki Karayip kolonileri, sözleşmeli işçiler (Indentured labour)⁵²³ ve biraz köle ile küçük tarım alanlarında, zencefil, koka, çivitabağı, tütün vb. büyüterek hayatta kalmaya mücadele ediyordu. Bu kaybedilmiş bir savaştı. Şeker 1640’ta Barbados ile tanıştı ve on yıl içinde büyük miktardaki küçük mülk sahibi ve beyaz hizmetkar büyük plantasyon alanları ve siyah kölelerle yer değiştirdi.”⁵²⁴

Amerika’ya ilk yerleşenler, zorluklar içinde kendilerini beslemeye çalışmaktadırlar. Yeni dünya onlar için zenginlik kapısı olacakken, hiç de umulduğu gibi olmamıştır. Yeni dünyadaki problemler hafife alınacak cinsten değildir. Çünkü eğer sistem küçük tarım arazilerinde geçimlik olarak devam etseydi, yerlilerin saldırıları,

522 Kolomb, 1999, s. 170.

523 Indentured labour; Amerikanın keşfinden sonraki kolonileşme döneminde Avrupa’dan getirilen ücretli işçiler.

524 Solow, 1987, s. 730.

birbirleri arasındaki mücadeleler ve diğer olumsuz şartlar nedeniyle kolonileşme ve gelişme sağlanamayacaktı. Devreye giren zenci köleler sayesinde, tarım arazilerinin genişletilmesi ve tek elde toplanması, tek tip ürün yetiştirme, bununla ilgili dağıtım ve tüketim köprülerinin kurulması Amerikan modelini oluşturmuştur. Kölelik, geniş tarım arazilerinde daha fazla malın daha ucuza üretilmesini sağlarken kıta ekonomisi kısa sürede kendini toparlamaya başlar. İngiltere'nin ve Avrupa'nın artan şeker tüketimi, Amerika'daki hızla genişleyen şeker kamışı tarlalarından sağlanır. "On sekizinci yüzyılda Afrika'dan getirilen altı milyon kölenin yarısından fazlasını Karayipler, dörtte birini Brezilya ithal etti."⁵²⁵ Sistem yerine oturmuş, İngiltere başta olmak üzere birçok tarım ürünü tekeli Avrupa'nın eline geçmiştir. Dünya ticaretinin merkezi, Asya'dan Avrupa'ya kaymıştır. Ortaçağın bitiminde çok önemli ticaret merkezlerine uzaktan bakan Avrupa, şimdi dünyayı kapsayan küresel ticaret ağını kuran ve yöneten aktör olmuştur. Bu başarıda kölelerin rolü büyüktür.

Avrupa dış dünyada gerçekleştirdiği keşif yayılma ve sömürgeleştirme hareketleri sırasında kendi içinde de sürekli bir devinim halindedir. "1542 yılında Şarlken (Charles Quint)'den Amerikan yerlilerinin köleleştirilmelerinin yasaklanması kararını çıkarttı, fakat Avrupa'dan gidip oraya yerleşmiş kolonilerin isyanı, imparatoru bu karardan caydırdı."⁵²⁶ Köleliğin kaldırılması yolundaki bu ilk girişim, Avrupa'nın rahatının bozulması anlamına geldiğinden işe yaramadı. Bu süreç içinde Avrupa; Reform, Rönesans, Fransız Devrimi (1789) gibi değişimler geçirdi ve bunlar Avrupa'da çok ciddi etkiler bıraktı. Avrupa toplumu, uluslar halinde ayrıışmış, kendini daha yüksek standartlarda bir yaşama taşımıştır. Özellikle, haklar, eşitlik, inanç sistemleri ve diğer toplumsal konularda standartlarını yükseltmiştir. Tüm gelişmeler birbirini destekler niteliktedir. Avrupa'ya giren sermaye özellikle bilim ve teknolojinin en üst düzeyde

525 Solow, 1987, s. 730.

526 Garaudy, 2013, s. 149.

desteklenmesini sağlar. Bilimsel gelişmeler birbiri ardınca ortaya çıkarken teknoloji hızla ilerler. Böylece makineler bir işçinin günlerce uğraşarak yapacağı işi saatler içinde yapabilen güce ulaşır. Böylece tarım ürünlerinin

Kölelik, geniş tarım arazilerinde daha fazla malın daha ucuza üretilmesini sağlarken kıta ekonomisi kısa sürede kendini toparlamaya başlar.

daha geniş alanlarda daha çok üretilmesi yani ham madde ihtiyacı doğar. Pamuğa dayalı tarım, 1790'larda çırçır makinesinin kullanılmasıyla başlar. Daha çok pamuk yetiştirmek için kölelik bir kez daha zorunlu hale gelir. "1808'den sonra ABD dışından köle getirmek teorik açıdan yasadışı hale geldiğinde upland pamuğunun değeri libre başına 15 senttir. Talep her yıl artmaktadır ve fırsatlar çekici görünür. Kölelerin değeri, dolayısıyla da fiyatları da artar. Eski güney bilinçli olarak ya da olmayarak, köle yetiştiricisi konumuna gelip, Afrika ve Batı Hint adalarıyla yapılan köle ticaretinin yerini alır. Bu da Amerika'nın güneyini dünyanın gelmiş geçmiş ilk kendi kendine yeten, kendi kendini besleyen köle üretme sistemi haline getirir."⁵²⁷ Köleliğin ulaştığı bu boyut eski dünyanın kölelik anlayışından ne kadar uzaklaştığını da gösterir. Bu yeni dünya düzeninde birbiri ile ilişkili şekilde dönenen çarklar aynı zamanda küresel bir sistemdir. Kölelik ile pamuk ilişkisi kadar küresel etkili başka üretim tarzlarına rastlamak zordur. "Louisiana'da Fransızların kurduğu şeker kamışı tarlalarında endüstriyel köleliğe bağımlı şeker endüstrisi bile, köle sayısı ve ürün değeri açısından pamuğun yerini tutmuyordu."⁵²⁸ Dolayısıyla pamuk tarlası, köleliğin bu yeni halinin simgesi olmuştu. İlk kez Bahamalara şeker kamışı tarlalarında çalışmak için getirilen köleler, artık şeker kamışı ya da pamuktan daha önemli bir mal olmuştu.

Bu tarihi olaylar ışığında, keşiflerle birlikte ortaya çıkan kölelik anlayışında bazı önemli noktalar belirlenmiştir. Bunlardan ilki, yeni kölelik ile insanların büyük miktarlarda ve uzun mesafede yer

527 Hobhouse, 2007, s. 187

528 A.g.e., s.187.

Daha ucuza mal etme düşüncesi, üretimin büyük miktarlarda ve köleler vasıtasıyla gerçekleştirilmesine neden olmuştur.

değiştirmeye zorlanmalarıdır. “1690-1790 arasındaki yüzyılda, Avrupa 12 milyon ton şeker ithal eder. Bir bütün olarak bu aşağı yukarı aynı sayıda siyahın yaşamına mal olur. Günümüzde Avrupa’da şeker üretimi yılda

12 milyon tonun birkaç yüz misli üstündedir ve şeker tüketicileri dışında kölesi yoktur.”⁵²⁹ Köleliğin bu yüzü büyük miktardaki nüfusun yer değiştirmesi yer değiştirirken hayatını kaybetmesi hiçbir ekonomik değerle ölçülemeyecek kadar önemlidir. Zencilerin, pislik ve sefalet içinde gemilere doldurulup karşı kıyıya götürülmesi, insanlık dışı bir uygulamadır. Bir İngiliz gemisi kaptanı şu anısını aktarır; “Yüz kadar köle şaşkın bakışlarımız altında denize atladı. Mürettebat kölelerin üçte ikisini kurtarmıştı ama ötekiler kurtulmaya gayret etmediler, ölmeyi akıllarına koymuşlardı, doğrudan dibe battılar.”⁵³⁰ Tüm bu trajedilere rağmen kölelik devam eder. Büyük miktarda nüfus kendi yaşam alanından çıkarak başka yerlerde yaşamak zorunda kalır.

Tarihi süreçte bu yeni kölelik anlayışını takip ettiğimizde, ilk kez 1619’da İngiltere kolonilerine satılmaya başlanan kölelerin sayısı, bu tarihten sonra hızla artmaya başlar. 17. ve 18. yüzyıllarda ise bu kitlesel hareket en üst düzeye ulaşır. Köleliğin yapılış şekli ve taşınan nüfus miktarı açısından değerlendirildiğinde eski dünyada binlerce yıldır yapılandan çok farklı olduğu açıktır.

“Herşeyden önce bu işte yabancı bir ülkeye sürgün edilme söz konusudur. Üstelik de hadisenin büyüklüğü, geleneksel kölelikle hiçbir ortak noktası bulunmayacak niteliktedir. Sözelimi 1540 yılında ancak dört yüz Afrikalı bu sürgünü yaşamışsa 18. yüzyılda bu sayı yılbaşına yaklaşık yüz bini bulacaktır. Toplam sürgün siyahi köle sayısı konusundaki tahminler on ile on beş milyon arasında değişmektedir. Yolculuk sırasında ölüm oranı mevcudun yüzde on beşi ile otuzu civarındadır. Dahası Afrika’da bir esir

529 A.g.e., s. 65.

530 Davis, 2005, s. 226.

almak için sekiz ila on kişi öldürülmüştür. Yüz milyon kişi bu şekilde yok edilmiştir.”⁵³¹

Büyük miktardaki nüfusun (tahmini yüz milyon) köleleştirildiği kendi topraklarından koparılarak başka bir kıtaya taşındığı yeni kölelik, doğrudan para ile ilgilidir (Harita-33). Daha ucuza mal etme düşüncesi, üretimin büyük miktarlarda ve köleler vasıtasıyla gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Afrika’dan Amerika’ya götürülen köle sayısı tam olarak hesaplanamamaktadır. Ancak yukarıda yapılan iyimser tahminler bile hareketin büyüklüğünü gözler önüne serer. “Son 13000 yılda en büyük nüfus hareketi eski dünya ile yeni dünya arasında yakın geçmişte meydana gelen çatışma sonucunda yaşanır.”⁵³² Bu, hem yeni dünyanın nüfuslanmasında kölelerin rolü, hem Afrika kültürünün Amerika’ya taşınması ve buradaki etkileşimden yeni kültürlerin ortaya çıkması açısından ele alınıp incelenmelidir. Hemen her nüfus coğrafyası incelemesinde, bu miktardaki hareketlerin ortaya çıkaracağı sonuçlar gidilen yer ve terk edilen yer açısından açıkça anlatılır.⁵³³ Sonuçlar, sadece nüfusun hareketi ile doğan mekansal etkiler ile de sınırlı değildir. Ortaya çıkan kültürel değişim ve dönüşüm son derece komplekstir. Karışan dillerin, dinlerin, müzik ve resim anlayışlarının her biri, bugün dünya kültüründe büyük yer tutan bazı tarzların ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

“1850’de kölelerin değeri muhafazakar bir tahminle 1850’nin 2 milyar altın doları olarak belirlenebilir. Bu günümüzün parasıyla 50-60 milyar dolar demektir. Pek fazla olmasa da günümüzde General motros -IBM ya da Exxon’un değerinden az- ancak 1850’de ABD ekonomisi için çok büyük bir paraydı ve federal bütçenin on misli; köle eyaletlerindeki her şeyin brüt sermaye değerinin yaklaşık dörtte biri: pamuk ürününün değerinin de yaklaşık on misliydi.”⁵³⁴

531 Garaudy, 2013, s. 159.

532 Diamond, 2013, s. 471.

533 Bkz. O’Malley, 2009; Scheidel, 2005.

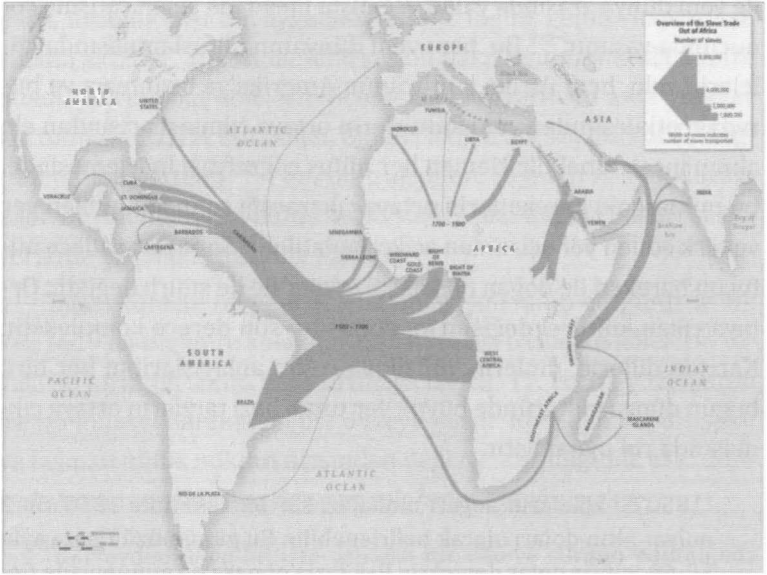
534 Hobhouse, 1999, s. 194.

Köleliğin maddi boyutu elbette, hareket ettirilen nüfus kitlesinin getirdiği sorunlardan çok öne geçmiştir. Bu yüzden zaman geçtikçe

Kölenin değeri, üretilen pamuğun, tütünün, şeker kamışının değerinden çok daha fazla gelmeye başlayınca işler iyice karışmıştır.

moderleşen (!) Avrupa, neden hâlâ köleliğe bir son veremediğini açıklayamamıştır. Dünyayı değiştirme yolunda bir çağı açıp diğerini kapatan Fransız Devrimi (1789) bile köleliğe dur diyememiştir. Kölelik doğrudan ya da dolaylı

olarak etkili olduğu diğer ekonomik sistemler içinde kilit noktada yer alırken ve bu kadar yaygınlaşmışken nasıl kaldırılacaktı?

Harita-33: 1500-1900 Arasında Afrika'dan Diğer Yerlere Yapılan Köle Ticareti ve Miktarları⁵³⁵

"Köleliğin sonucunda dört seçenek dışında bir seçenek görebilen yoktu. **Birincisi** dalında kurumaktı. Teorik olarak bazı insanlar köleliğin kuruyup gideceğine, Güney'de de tıpkı Batı Hint Adalarında olduğu gibi anlamını yitireceğine inanıyorlardı. **İkincisi** olanaksız kabul edi-

535 Harita <http://www.slavevoyages.org/tast/assessment/intro-maps.faces>'ten alınmıştır.

len tazminattı. **Üçüncüsü** tazminat vermeden azat etmekti bu da -sermaye olarak gördüğü için- Güneyi mahvederdi. **Dördüncüsü** savaşa varacak bir şiddet patlamasıydı ki sonunda bu oldu.”⁵³⁶

Köleliğin bir sistem olarak ekonomik bir gelir kapısı olarak kendisi, üretim sistemlerinden üretilen pamuğun, tütünün, şeker kamışının değerinden çok daha fazla gelmeye başlayınca işler iyice karışmıştır. Önce yardımcı belki de önemsiz bir eleman iken, tarımsal üretimi ucuza getirmenin makul bir yolu olarak görülen sistem, kapitalist çarklar yerlerine oturup dönmeye başladığında ana öğelerden biri haline gelivermiştir (Harita-33). Kölelik küresel bir sistem olmuştur. Amerika’nın bağımsızlık mücadelesi ve özgürlükler ile ilgili tüm alınan kararlar içinde köleliğin kaldırılmasının olmasında bu başat rol etkilidir. Dünyanın başka sömürge alanlarında bu derece iyi işleyen yaygın ve oturmuş bir sistem daha yoktur. Asya’nın güneyinde Hindistan’da boğaz tokluğuna çalıştırılan işçiler,⁵³⁷ daha sonra Afrika’nın iç kesimlerine kadar giren sömürgecilerin burada madenlerde, tarımda ve başka işlerde çalıştırılan köleleri bile Amerika’nın kölelik sistemi yanında çok anılmamıştır. Burayı özel yapan şeylerden biri, belli bir dönem Afrika’dan getirilen kölelerin, daha sonraları bu ikinci vatanda üretilmeye başlanmasıdır. İşte bu kölelikte ikinci aşamadır. Afrika’dan köle getirmek zaten bir hayli zordur ve buna rağmen büyük miktarda köle nüfusu Amerika’ya taşınmıştır. Artık ikinci nesil bu kıtada doğuştan köle olarak büyüyor ve gözlerini açtığı köle çiftliklerinde satılacağı günü bekliyordu. Köle üretimi ve ticareti, ekonomik olarak dikkate değer bir hal almıştır. Güney, kölelerle ucuza ürettiği mallardan ve aynı zamanda nüfusu çoğalan kölelerin bizzat kendisinden iki kat kazanmaktadır. Amerika’nın kuzeyi bu zenginliğin yanına bile yaklaşamaz, tarımda ancak kendini geçindirecek kadar

536 Hobhouse, 2007, s. 195.

537 Bu bölgelerde de başka sorunlar yaşıyordu. Bkz. Schlesinger Arthur Meier, “The Uprising Against the East India Company,” *Political Science Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (Mar, 1917), pp. 60-79, Published by: The Academy of Political Science Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2141797>, Accessed: 11-02-2015 10:29 UTC.

başarı sağlar. Kuzey ve güney arasındaki malum savaş, başka nedenler eşliğinde, görünüşte kölelik karşıtı bir hareket ile başlar. Sonuç, kuzeyin galibiyeti ve köleliğin beklenen sonu olur.

“Dört milyon siyahı özgür bırakmak için (ya da bırakmamak) bir milyona yakın beyaz öldürüldü, yaralandı ya da bir biçimde etkilendi. Özgürlük sonunda kazanıldığında bekledikleri gibi çıkmadı... Önce yoksulluk ile özgürlük geldi. Bir sonraki kuşakta eğitimsiz özgürlük ve ondan sonrakindeyse fırsat eşitliği bulunmayan özgürlük vardı.”⁵³⁸

Amerika’da köleliğin sona ermesi, görünüşte anlaşmalarla gerçekleşse de zihinlerdeki kölelik ve ikinci sınıf vatandaş algısının değişmesi için çok zaman geçmesi gerekecektir. Günümüze yakın zamanlara kadar, siyah ırk üzerinde geçmişin hayaletleri doluşup durmuştur.

Afrika’da ise kölelik biraz kılıf değiştirmiştir. 1883’te makineli tüfeğin icadı, tam da bu kıtanın iç bölgelerine nüfuz ederek artan hammadde ihtiyacını karşılamak isteyen Avrupalı’nın işine yara-

Afrika, Avrupa’nın ürettiği malları pazarlayacağı bir tüketim merkezine dönüş-tüğünde, en çok tüketilen iki şey vardır: Çatışmak için silah ve salgın hastalıklar için ilaç.

mıştır. Amerika’dan çok sonra bu kez tüfek ya da Avrupa’nın silah gücü⁵³⁹, Afrika’nın iç kesimlerinde kendini göstermeye başlamıştır. Buralarda ele geçirilen köleler ise yerlerinden edilmemiş, düşük ücretle ya da boğaz tokluğuna madenlerde ya da yeni açılan tarım alanlarında çalıştırılmış-

tır. Kölelik, keşiflerin ikinci yüzyılında değişime uğramıştır. Artık yeni bir dünya düzeni kurulmuş bu düzen içinde kölelik anlayışı da değişmiştir. “16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar süren köle ticaretinin uygulanması ardından 1885’ten itibaren (Berlin Konferansı) kıtanın içlerini doğru saldırıların başlatılması ve hammadde-lerin yağmalanmasıyla devam eden Avrupa istilası, Afrika’nın

538 Hobhouse, 2007, s. 199.

539 Bkz. Diamond, 2013.

gerileyip çökmesine neden olur ve Kara Afrika'nın eski kültürlerini toplumun içinden yıkıp yok eden bir boşluk meydana getirir."⁵⁴⁰ Günümüze doğru, Afrika artık verimli bir köle tarlasından çok, Avrupa'nın ürettiği malları pazarlayacağı bir tüketim merkezine dönüştüğünde, en çok tüketilen iki şey vardır: **Çatışmak için silah ve salgın hastalıklar için ilaç.**

HASTALIKLAR

Keşiflerin önemli sonuçlarından birisi dünya toplumlarının birbirini tanıması ve kaynaşmasıydı. Artık okyanuslar, kıtaları birbirinden ayıran bir

1600'lerde hastalıklar, savaş ve açlıktan daha öldürücüydü.

engel değil, kıtaları bağlayan birer yol olmuştu. Üstelik büyük miktarlarda mal taşıyabilen bu yol, karalara göre daha çok tercih edilir hale gelince, ülkeler yayılma stratejilerini açık denizlere ulaşma amacı üzerine kurmaya başladılar. Birbiri ile etkileşimde bulunan toplumlar arasında olumlu gelişmeler yaşanırken, olumsuz durumlar da ortaya çıkıyordu. Eski dünyanın yalıtılmışlığı salgınların önüne geçmek için bir şans iken, kıtalar arası mikrop transferi büyük bir şanssızlıktı. Yeni bir hastalıklar furyası kıtalar arasında karşılıklı olarak geri gelmişti. Avrupalı kendi bağışık olduğu mikropları yerlilere, yerliler de Avrupalılara bulaştırdılar. "Sıtma ve sarıhummanın yanı sıra tropik Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Yeni Gine'deki başka hastalıklar Avrupalıların tropik bölgelerde sömürge kurmalarını güçleştiren en büyük engeller olmuşlardır."⁵⁴¹ Bu güçlük Avrupalıların, Afrika kıtasının iç kesimlerine -özellikle tropik kuşakta- sokulmalarını çok geciktirdi. Buralarda yerleşim alanları kurup sahiplenmelerini engelledi. Sonuçta hastalıklar keşiflerin ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri haline geldi.

540 Garaudy, 2013, s. 157.

541 Diamond, 2013, s. 85.

Keşifler sonrasındaki yüzyılda, mücadelesi konusunda en çok problem yaşanan hastalıklardan biri sıtmadır. Tropiklerde, nemli vadi ve ova tabanlarında Avrupa, tüm teknolojik gücüne rağmen sıtmaya yenilmiştir. Sıtmanın, Amerika kıtasında yaygınlaşması önce beyazlar sonra da Kızılderililer üzerinde etkili olur. Kızıl derililerin hep şikayet edilen mecalsizliği sanıldığıнын aksine ruhlarındaki kusurdan değil de yakalandıkları hastalıklar olabilir. Sürekli yüksek ateşle dolaşan Kızılderililer belli ki miskin değildiler.⁵⁴² Bu tarif edilen durum sıtmanın belirtileridir. Bazı sıtma türleri hastayı uzun süre mecalsiz bırakır. Belki de bu nedenle, ağır işlerde çalıştırılarak aşırı zorlanan Amerika yerlileri, kitleler halinde daha çabuk ölmüşlerdi.

“Beyazlar sıtmayı dünyaya yayan bir ırk olarak kendilerini görmediler. Aksine hastalığı beyaz adamın getirdiği yolunda kanıtlar varken bile, hastalık nedeniyle hep yerliler suçlandı. Avrupalılara yerli köylerine bir kilometreden yakına asla evlerini kurmamaları ve yerli çocukları asla evlerine sokmamaları öğütlendi.”⁵⁴³

İspanyol İmparatorluğu içine alınan Amerika topraklarında 1500 yılında 50 milyon kadar olan nüfusun 1650’de 4,5 milyona düştüğü hesaplanmıştır.

Sıtma hastalığının çaresi yine Amerika yerlilerinin uyguladığı bir yöntem ile bulundu. Daha önce kısaca anlatılan kınakına ağacının kabuklarından yapılan ilaç bu hastalığa iyi gelmişti. Sıtma salgın halinde sömürgeci güçleri engellerken, talihin bir oyunu sa-

yesinde bütün dünyaya yönelik kârlı bir pazarın oluşmasına da yol açmıştı. Bu kınakına ağacı kabuklarının, And Dağları eteklerinden alınıp dünyaya pazarlanmasını sağladı. Bu konuda bir tekel bile oluşmuştu.

Avrupa, Ortaçağ’da gördüğü korkulu veba rüyasının etkilerini üzerinden henüz silmişti. Özellikle de nüfus konusunda bir toparlanma dönemine girmişken, keşiflerden sonraki yüzyılda

542 Hobhouse, 2007, s. 29.

543 A.g.e., s. 29.

hastalıklar tekrar geri dönmüştü. “1600’lerde (*Avrupa’da*) hastalıklar savaş ve açlıktan daha öldürücüydü. Daha önce Ortaçağ’da salgın hastalıkların en kötüsü vebaydı. 1600’lerdeyse birkaç hastalık birden çok sayıda insanı yiyip bitiriyordu. Yalnızca veba değil, çiçek, dizanteri ve kısmen tifüs.”⁵⁴⁴ Bu, keşifler ile elde edilen zenginliğin karşısında ödenen bir faturaydı. Hastalıkların bu şekilde şiddetli etkili olmasının elbette birden fazla nedeni vardı.

Öncelikle, artan nüfus ve göçler önemli bir etkendi. Avrupa’da oluşan ekonomik iyileşme, şehirlerin sayısını ve nüfusunu artırmıştı. Şehirlere akın eden insanlar, altyapı eksiklikleri nedeniyle pislikten kurtulamıyorlardı. Örneğin “1661 ile 1686 arasındaki 25 yıl boyunca belgeler, ölümlerin yaklaşık beşte ikisine veba, tifüs, kızamık ve dizanteri gibi salgın hastalıkların yol açtığını belirtiyor.”⁵⁴⁵Bugün bu hastalıkların hijyenik şartların olumsuzluğundan salgın haline kolayca dönüşebildiği bilinmektedir. Dolayısıyla şehirlerde artan nüfusa karşın, yaşam şartları gittikçe kötüleşmektedir. Sanayi devriminin başladığı İngiltere’deki büyük sanayi şehirlerinde, salgınların yaygın şekilde görülmesi nüfus hareketleri ile hastalıklar arasındaki ilişkiyi açıklar.

Hastalıkların ortaya çıkmasındaki ikinci faktör kıtalararası ulaşım şartları olmuştur. Keşiflerle birlikte kıtalar arasında deniz aşırı kurulan köprüler, sadece altın, gümüş, köle veya mal taşımaz. “Avrupa tekneleri –içlerinde büyük bir olasılıkla sarıhumma ve sıtma gibi yıkım getiricilerin de bulunduğu– birçok hastalığı Afrika’dan Yeni Dünya’ya taşıdılar.”⁵⁴⁶ Avrupalı dünyanın geri kalan kıtalarını ele geçirirken, bir yandan da ciddi bir mikrop yayma faaliyeti içine girmişti. Elbette bu durumun farkında değildi, çünkü o dönemde mikroskop henüz

Hiçbir savaşın, toplu katliamın veya işgalin bağımlılık yapan maddelerin dünya toplumuna verdiği zarara ulaşamadığı anlaşılar.

544 Davis, 2005, s. 197.

545 A.g.e., s. 199.

546 McNeill, 2008, s. 430.

geliştirilmişti ve kullanım alanları bugünkü kadar yaygın değildi. Bilim dünyası, şimdi çok iyi bildiğimiz mikrokozmozun bu kadar insan hayatı ile iç içe olduğunu tespit edememişti. Bir yandan istilalar ve diğer etkenler yeterince yaşamı kısıtlarken, öte yandan kıtalar arası taşınan mikroplar farkında olmadan etkili bir silaha dönüşmüştü. Üstelik genellikle istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmış, işçi ve köle nüfusu sırf bu toplu ölümler nedeniyle azalmıştır. “İspanyol İmparatorluğu içine alınan Amerika topraklarında 1500 yılında 50 milyon kadar olan nüfusun 1650’de 4,5 milyona düştüğü hesaplanmıştır.”⁵⁴⁷

1700’den sonra, Avrupa Çin ve Hindistan gibi yerlerde salgın hastalıklar etkisini yitirmiş, nüfus belirgin şekilde artmaya başlamıştır. Bilimsel tıp ise 1800’den önce bu konu üzerinde çok da etkili olamaz.⁵⁴⁸ Hastalıkların okyanus ötesinde kitleleri etkilemesi genel olarak Avrupalıların yararına olur. Bu durumun başka bir önemli sonucu daha ortaya çıkar. Kölelik Afrika merkezli olarak gelişir. Çünkü Afrikalı köleler, Amerika’da bulunan yerlilerden daha dayanıklıdır. Amerika yerlilerini kırıp geçiren bazı hastalıklar Afrika’dan getirilen köleler üzerinde etkili olmaz. Böylece hastalık ile mücadele edip hayatta kalmaları, köle olarak tercih edilmelerini sağlar.

Hastalıklar dönemin tüm toplumları için bir tehdit olmuştur. Avrupalılar, sıtma veba ya da frengi ile uğraşırken, Afrikalılar için tehdit, çiçek hastalığı olmuştur. Yani bir dönem tüm dünya toplumları için öyle ya da böyle mikroplardan kaçış yoktur. Avrupalı ve hayvanlarının bağışık olduğu çiçek hastalığı, Afrikalı yerliler için bir kabus olmuştur. “Avrupalı göçmenlerin 1713’te Güney Afrika’nın yerli San halkını yok etmelerinde en büyük rol oynayan tek şey çiçek hastalığıdır. İngilizler 1788’de Sidney’e yerleştikten

547 McNeill, 2008, s. 430.

548 Avrupa’da başlayan modern tıp faaliyetleri tüm kurumlarıyla 19. yüzyılda kurumsallaşmıştır. Bkz. Bynum, William, *History of Medicine : A Very Short Introduction*, Oxford University Press, July 2008; Ayrıca Bkz. McNeill, 2008, s. 431.

hemen sonra Avustralya yerlilerini kırıp geçiren salgın hastalıkların birincisi başlamıştı.”⁵⁴⁹ Avrupalıların koloni kurmaya çalıştığı alanlarda, bağışık olmadıkları hastalıklar da vardır. Frengi bunlardan biridir. Hastalıkların çabuk yayılmasında yeni yerleşilen, tarıma açılan alanların şartlarının olumsuzluğunun rolü de vardır. Beslenmenin yeterli olmaması, hem kolonistler hem de buraya getirilen köleler için söz konusudur. Hijyen şartları ve alışık olmadıkları iklim Avrupalıları olumsuz etkilemektedir.

Amerika bakir toprakları ve iklimi ile bolluk ve bereket vaad etmektedir. Oysa ki hastalıklar buradaki işgücünü etkilemiş, kimi yerlerde üretim durma noktasına gelmiştir.“Bolluk ülkesinde kıtlık hastalıklarına sıkça rastlanıyordu. Eğer uygarlık bu idiyse çok ilkeldi. Öte yandan bu toplumda ayakta kalabilenler bu deneyimleriyle güçleniyordu.”⁵⁵⁰ Böylece Amerika’nın yeni yerleşimcileri, kendi içinde doğal seçiciliğe uğramıştır. Avrupa ise, yeni bulunan yerlerden akan zenginliğe rağmen, kendi olumsuz şartları⁵⁵¹ içinde yaşamaya çalışmaktadır. Bundan sonra Avrupa tarihinde, hastalıkların iyileştirilmesi ve salgınların önlenmesi konusunda modern tıp çabalarının daha fazla gösterildiği bir dönem ortaya çıkmıştır.

Hastalıklardan etkilenen sadece insanlar değildir. Bitkiler ve hayvanlar da bu kıtalararası mikrop transferinden etkilenmişlerdir. Amerika’dan getirilen üzümlerin, floksera hastalığını Avrupa’ya yayması sonucu Avrupa’nın çok önemli bir faaliyeti olan bağcılık büyük zarar görmüştür. Keşiflerle birlikte, dünya kıtaları arasındaki her türlü canlı, eşya, mal vs. hareketi birçok hastalıkların yayılmasında önemli rol oynamıştır. Yeni dünya toplumunun bağışıklık karnesi de bu dönemden sonra olgunlaşmaya başlamıştır.

549 Diamond, 2013, s. 85.

550 Hobhouse, 2007, s. 189.

551 “İtalyan yazar Giovanni Casanova hekimlerin tedavi ettiklerinden daha fazlasını öldürdüklerini ileri sürüyordu. İngiltere kralı II. Charles 1685’te hastalandığında, ...başına sıcak ütü koydular, yarım litre kan aldılar ve kafatası kemiklerinden yapılmış bir ilaç içirdiler. Kral öldü.” Davis, 2005, s. 200.

BAĞIMLILIK

Dünya tarihinde savaşlar, kitleleri doğrudan ya da dolaylı olarak çok trajik şekilde etkileyen olaylar olarak zihinlere kazınmıştır. Daha dikkatli bir düşünüşle bakıldığında, hiçbir savaşın, toplu katliamın veya işgalin bağımlılık yapan maddelerin dünya toplumuna verdiği zarara ulaşamadığı anlaşılır. Bu son derece iddialı ve çarpıcı düşüncenin ardında onu destekleyen çok önemli deliller vardır.

Kolomb, Amerika'da tütün ile ilk tanışmasını şöyle nakleder. "Gönderilenler yolda bir köyden ötekine gitmekte olan kadın erkek çok sayıda Hintli ile karşılaşmışlar, hepsinin de elinde yanar bir odun, kuru bir ot varmış, tütsü yapmakta yararlanıyorlarmış bunlardan alışageldikleri bir şeymiş"⁵⁵² Avrupa'nın tütünle tanış-

Yerel kullanım alanlarında uzun zamandır kullanıldığı halde zarar oluşturmayan bu ürünler Avrupalıların elinde nasıl bir sinsi düşmana dönüşüvermişti?

ması, İspanyol gemicilerin denemek için ilk tütünü içmeleri ile başlar. Önceleri ayıp sayılan bu adet, hızla Avrupalılar arasında, sonra da eski dünyanın her yerinde yayılır. Ancak, Amerika yerlilerinin sadece yapraklarını çiğnedikleri ya da yakarak içtikleri tütün,

o hali ile kalsaydı belki bugün dünya nüfusunu tehdit eden bir bağımlılık maddesine dönüşmeyecekti. Yerel kullanım alanlarında tespit edilebildiği kadarıyla uzun zamandır kullanıldığı halde zarar oluşturmayan bu ürünler Avrupalıların elinde nasıl sinsi bir düşmana dönüşüvermişti?

Tıpkı tütün gibi bağımlılık yapan maddelerin toplum hayatına girişleri keşifler sonrası gerçekleşen bir dizi olay ile açıklanabilir. Ancak bu maddelerin kullanım ve tüketim durumları ile ilgili çok önemli bir ayrıntı Avrupalılar eliyle gerçekleştirilmiştir.

⁵⁵² Kolomb, 1999, s. 64.

Şeker, çay, kahve, tütün, kakao ve koka yetiştikleri alanlarda uzun zamandır bilinmektedir. Anavatanlarında, onları geleneksel olarak tüketenlerden alınan bu ürünler, Avrupalılar tarafından saflaştırılır ve modern (!) ürünlere dönüşür.

Bugün, şekerli gıdaların, çikolatanın, çayın veya kahvenin hayatımızdan çıkması düşünülemez. Bu masum görünen ürünlerin üretilme ve kullanılma şartlarındaki iyileştirme, beraberinde tüketimin yaygınlaşmasını, olumsuz etkilerinin artmasını ve hastalıkları getirmiştir. Örneğin kolay içimi için kağıt ile sarılması, daha az yer tutan paketlerle sunulması ve saflaştırmak için çeşitli kimyasalların kullanılması daha önce sadece yaprakları çiğnenen tütünün zararlarını kat kat artırmıştır. Şimdi, şekerin az tüketilmesi, tütünün yasaklanması ve kahvenin ana maddesi olan kafeinden uzak durulması, gelişmiş ülkelerin sağlık politikalarının temel direği olmuştur. Bu ürünler, tüm toplum tarafından yaygın olarak tüketildiğinden, etkilerinin ne kadar dramatik boyutlarda olacağı da tahmin edilebilir.

Bağımlılık yapan maddelerden biri olan afyon, eski dünyanın bildiği bir üründür. Bu ürünün yeni dünya düzeninde, Hindistan'da başlayan hikayesi, çay konusunda belirtilmişti. Afyon, doğudaki Çin merkezli bir ekonomik sistemin konusu iken, batıda, Amerika'da başka bir bağımlılık yapıcı madde ortaya çıkmıştır. Onunla birlikte de yeni bir ekonomik düzen.

Dünya toplumlarının yasadışı saydıkları ve mücadele için milyarlarca paralar harcadıkları kokain, keşiflerin dünya toplumuna hediye ettiği bir diğer bağımlılık yapan üründür. Anavatanı And Dağları olan Avrupa-

Tütün gibi bağımlılık yapan maddelerin toplum hayatına girişleri keşifler sonrası gerçekleşen bir dizi olay ile açıklanabilir.

lularla Amerikalıların koka dedikleri çalılar onun kaynağıdır. Kokain, 1859-60'ta Nieman ile Lossen tarafında saflaştırılmıştır.⁵⁵³ And Dağları'ndaki yerlilerin binlerce yıldır yetiştirip yapraklarını

553 Bkz. Hobhouse, 1999.

çeşitli amaçlarla kullandıkları bu bitki, 15. yüzyıl keşifleri ile dünyanın geri kalanı ile tanışır. Enerji veren, gücü artıran ve mutlu eden etkileri ile ilk başlarda sadece İnkaların üst düzey yöneticilerinin elinde olan ve ödül olarak verilen bir üründür. O dönemde yapraklar çiğnenerek kullanılmakta, hayvanlara da verilmektedir.

İspanyollar, kısa süre içinde işgal ettikleri And Dağları'nın batıya bakan yamaçlarındaki 3000 metrenin üzerindeki yerleşim alanları ve madenleri kullanmaya başladılar. Buralarda bakır, gümüş, altın ve kalay çıkardılar. Bu işler için yerli halk kullanılır: "Ortalama bir Amerikan yerlisi 5 fit (1.52 m) boyundaydı ve yaklaşık 100 pound (45 kg) geliyordu. İyi koka yapraklarından çiğnerse, 3696 metre yükseklikte (12000 fit), kendi ağırlığı kadar yük taşıyabiliyordu."⁵⁵⁴ İspanyollar yerlilere iş yaptırabilmenin keyifli (!) bir yolunu bulmuşlardı. Ancak, yerli kültüründe belli bir denge içinde kullanılan bu ürün, İspanyolların elinde insanı kısa sürede tüketip ölüme götüren bir tehdiye dönüşmüştür.

Koka, köle, pamuk, çay ya da diğerleri tüm bu sistemin bir parçasıdır ve bu küresel bir şeydir.

Yöre halkı kokayı, çay yaparak ya da çiğneyerek kullanmakta ve bu hafif bir rahatlama sağlamaktaydı. "XV. yüzyılda Avrupa'dan gelen İspanyolların yani beyaz adamın kıtaya ayak

basmasından iki bin yıl önce And Dağları yerlileri koka çalışını yetiştiriyorlardı."⁵⁵⁵ Beyaz adam koka yaprağının zararsız kullanımını engelleyip, bitkiyi rafine halleriyle piyasada bulunan tehlikeli modern uyuşturucuların kaynağı haline getirir. Kokain, yüz yılı biraz aşkın bir zaman önce yalnızca yerel bir sakinleştiriciyken, bu istenmedik sonuçlar akla hayale bile gelmez. Erythroxy-lon bitkisi o zamanlar yerlilerin verdiği kuka ismiyle anılmaktadır. Bu bikrinin konsantresi olan kokain ise, ilaç olarak bilinse de yaygın olarak kullanılmamaktadır.⁵⁵⁶ 1900 yılına gelindiğinde Av-

554 A.g.e., s. 289.

555 A.g.e., s. 267.

556 Mercek Altındaki Uyuşturucular, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi Brifing Raporu, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>

rupa'da kokain ile lokal anestezi uygulanan ilk hasta apandisit ameliyatı olmuştur.

Koka yapraklarının nasıl bir düşman olduğu, ancak saflaştırıldıktan sonra, Avrupa'da bilim adamlarının çeşitli amaçlarla kullanılmasıyla anlaşılır. Alman ordusunda bir doktorun, Bavyera'da askerlere saf kokain vererek gözlemlerini yayınlaması, Freud'un ilgisini çekmiş, hastaları ve kendi üzerinde bu ilacı denemiştir. Söz konusu araştırmaya göre kokain verilen askerlerin, zekaları bilinçleri artmış daha etkili hale gelmişlerdi. Sonuçta, operasyon giderlerinden %15-20 arasında bir ekonomi sağlanabileceğinin belirtilmiş olması da ilginçti. O dönemde başka bilim adamları da kokaini araştırmalarında kullansalar da tehlikeli yönünü yani bağımlılık yaptığını hemen fark etmişlerdi.⁵⁵⁷ Ama yerliler için artık çok geçti. Modern dünya, madenlerde kokain ile çalıştırılan yerlilerin kaderi ile birkaç nesil sonraki beyaz insanın torunlarının kaderlerinin aynı olacağını, o dönemlerde öngörememişti.

Bugün, dünyanın hemen hemen tümünde kullanımı yasak olan kokain, önlenemez bir şekilde yasadışı yollardan üretilmekte, satılmakta ve kullanılmaktadır. Ona bağlı olarak da yasadışı faaliyetler ve suç oranları da artmaktadır. Toplum düzenindeki bozulma, devletlerin bu konuda aldıkları önlemler ve harcadıkları paralara rağmen büyümektedir. İspanyollar, bir süre sonra, en azından kendilerini bu maddeden kurtarmak için çaba göstermişlerdir. Ancak bazı şeyler onların gücünü de aşar. Zira koka da keşiflerin ördüğü ekonomik ağın bir parçası oluvermiştir. Bu öyle bir ağdır ki içinden bir lif çekseniz tüm sistem çöküp gidecektir.

“1569'da Lima'da piskoposlar kurulu toplanıp kokayı zararlı olduğu gerekçesi ile reddetti. Kokanın kandırmaca ve şeytan işi olduğu düşünülüyordu. Ama öte yandan maden sahipleri ücretin bir kısmının koka yaprağı olarak vermenin yalnızca üretimi artırmakla kalmayıp, gıdadan da tasarruf ettirdiğini gördüler. Bu tasarruf 4242 m (14000 fit) yükseklikteki Potosi'de ciddi bir finansal avantaj anlamına geliyordu.... Andlı hamallar güne mısır lapası ile başlayıp 12 saat boyunca

557 Bkz. Hobhouse, 1999.

vücut ağırlıklarına eşit yük taşıyorlardı. Sürekli çiğniyor, koka yapraklarını yaklaşık 45 dakikada bir değiştiriyorlar ve yamaçlardan yukarı, vadilerden aşağı ve yine yukarı yaklaşık 20-25 mil yol alıyorlardı.”⁵⁵⁸

Yukarıdaki alıntıda verilen bilgiler, keşifler sonrasında oluşan ekonomik düzenin tüm boyutlarını ve bu düzeni bir arada tutan esas unsuru açıkça ortaya koyar. Koka, köle, pamuk, çay ya da diğerleri tüm bu sistemin bir parçasıdır ve bu küresel bir şeydir. “Bugün And Dağları’ndaki GSMH’nin %33’ünü sağlayacak başka bir ekonomik faaliyet bulmak oldukça güçtür.”⁵⁵⁹ Avrupa’da gittikçe artan madde bağımlılığında önemli bir rol oynayan koka ile mücadele için harcananlar, bir zamanlar İspanyolların Alp Dağları’ndaki madenlerden kazandıklarını çoktan aşmıştır.⁵⁶⁰ Ancak bu mücadele karşısında, kokadan gelir elde eden yasadışı güçlerin kazançları, bu işin neden vazgeçilemez olduğunu gösterir. “BM dünya uyuşturucu ticaret hacminin toptan fiyatlarla yılda 500 milyar olduğunu söylemektedir. Bu dünya ticaretinde ham petrolün arkasından gelen bir sektördür ve aşağı yukarı İngiltere’nin ya da İtalya’nın ya da GSMH’ına eşittir.”⁵⁶¹ Keşifler, dünyanın bütünüyle bilinmesini sağlayarak, yeni yerler, yeni ürünler, yeni bir ekonomi ve yeni bir dünya düzeni getirmiştir. Bu düzen içinde dünya halklarının kan ve göz yaşları ile örülmüş bir hikaye gizlidir. Bu nedenledir ki tüm olumlu katkılarına rağmen keşiflerin dünya toplumlarından ve kültürlerinden aldıklarının değeri ne yazık ki maddi olarak ölçülemez.

Keşiflerin oluşturduğu ekonomik düzende kahve, kakao, kauçuk, tütün ve diğer ürünlerin hikayeleri de bu anlatılanlardan farklı değildir. Tütünde ⁵⁶² olduğu gibi bu ürünlerin hepsi yıl yıl artan miktar-

558 A.g.e., s. 298-299.

559 A.g.e., s. 310.

560 Mercek Altındaki Uyuşturucular, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi Brifing Raporu, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>

561 Hobhouse, 1999, s. 319.

562 “1586’da Sir Walter Raleigh tarafından Avrupa’ya getirilen tütün Amerika kolonilerinde Avrupa’daki tüketim hızına paralel şekilde ekilmeye başlanır. İngiltere’ye gönderilen tütün, 1617’de 10 bin kilo iken 1629’da

larda üretilirler. Tarıma dayalı sanayi bunları işler ve tüm dünyanın taleplerine cevap verir. Böylece yeni ürünler ve bunların işlenmesine dayalı ekonomik sistem, daha önceki sistemleri geride bırakır.

DOĞANIN DEĞİŞİMİ

Keşiflerin beraberinde ortaya çıkan kıtalar arası etkileşim, canlı türlerinin dağılışı ve sistematize edilmesi üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Öncelikle dünyanın bütününün kara ve denizleriyle bilinir hale gelmesi canlıların dağılışı ve özelliklerinin bir sistematığe bağlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Burada ilk kez karşılaşılan canlı türlerinin o zamana kadarki bilinen sistematığe eklenmesi kadar, yaşam alanı sınıflandırmaları da dünyanın tümü ölçeğinde yerli yerine oturtulmuştur.⁵⁶³ Varenius'un coğrafyanın bütünselliğine işaret ederek, coğrafya çalışmalarını bir sistematığe bağlama çabasının altında da bu tümüyle ortaya çıkan dünya algısı yatmaktadır.⁵⁶⁴ Çünkü artık insanoğlu sınırlarını bildiği bir mekan üzerinde yaşamaktadır. Dünya, insanoğlunun evi gibi bildiği tanıdığı bir yer olmuştur. Şimdi tek gereken odaları dolaşıp nerede ne var bulmak, isimlendirmek, sınıflandırmak ve genel sonuçlara ulaşmaktır.

İlk keşif yolculuklarıyla bilinmeyen kıta ve okyanusların ortaya çıkması bir heyecan yaratmıştır. Bu yolculuklar hiç ara vermeden daha fazlasını bulma yolunda devam ettikçe, dünyanın etrafı

250 bin kiloya çıkar." Montgomery, 2010, s. 152.

563 Donoghue Michael J. and Alverson William S., "A New Age of Discovery," *Annals of the Missouri Botanical Garden*, Vol. 87, No. 1 (Winter, 2000), pp. 110-126, <http://www.jstor.org/stable/2666212> .Accessed: 23/09/2014 02:33.

564 Varenius (1622-1650) döneminde dünya haritaları artık küresel dünya anlayışına göre basılıyor ve dünyanın tam olarak bütünü üzerinde düşünmek mümkün oluyordu. Ama 1770'de keşfedilecek Avustralya ile 1840'ta keşfedilecek Antarktika henüz bu haritalarda yer almıyordu.

Keşiflerle ortaya çıkan iki okyanus ve dört kıta dünyanın bilinen kısmının çok ötesinde çeşitli bitki ve hayvan türlerini barındırmaktadır.

dolaşmıştır. Bu süreçte haritalanan dünya kara ve okyanusları, dünyanın coğrafi özelliklerinin daha sistematik olarak görünür olmasını sağlamıştır. Örneğin, dünya üzerinde ekvator kuşağı, dönenceler çevresi, ılıman ku-

şak ve kutup bölgeleri birbirinden belirgin özelliklerle ayrılmaya başlamıştır. Bu kuşaklar halindeki büyük coğrafi ortamlara Muson Asyası, Akdeniz havzası ya da kıta içlerindeki çöller gibi bazı bölgesel alanlar da eklenmiştir. Bu genel coğrafi özelliklerin ortaya çıkardığı çeşitli bölgeler eski dünyanın ilkçağlardan beri bildiği canlılar aleminin çok genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Listeye eklenen bitki ve hayvan türlerinin bir kısmı evcil (mısır, patates, lama, vs.) iken büyük kısmı ise evcil değildir (penguen, papağan, kanguru, lemur vs.).

Eski dünyanın ilkçağlardan beri bildiği canlılar aleminin çok genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur.

Bu durumda gerek yeni karşılaşılan bitki ve hayvan türlerinin, gerekse dünyanın bütününün canlı türleri açısından bir değerlendirmeye alınması zorunlu hale gelmiştir. Keşiflerin ikinci

döneminde İngiltere başta olmak üzere diğer ülkelerin araştırma inceleme keşifleri yapmaları ilk keşiflerden farklı olarak bilimsel bilgi oluşturma gayesi de taşımaktadır. Özellikle James Cook gibi keşifler gemilerinde birçok bilim insanı ile birlikte seyahat etmektedirler. Bilim adamları her yolculuk sonunda ajandalar dolusu çizim ve bilgi ile geri dönerler. Keşiflerin ilk zamanlarından itibaren zaten bir bilgi akışı vardır. Keşif gemiciler, gittikleri yerler ile ilgili ayrıntılı raporlar getirmişlerdir. Bu raporların bir bölümü de bölgenin canlıları ile ilgilidir.

Kolomb, Amerika kıtasına ilk ayak bastığında gözlemlediği doğal ortamdan çok etkilenmiştir. Günlüğünde sıklıkla bu adaların doğasından söz ederek bitki ve hayvan türlerini tanımaya çalıştığını ama bilmediği birçok tür olduğunu anlatmıştır. Bu bilgiler bize

ilk temasta bile eski dünyanın yeni dünyadan öğreneceği yeni birçok doğa bilgisi olduğunu göstermeye yeter.

“Buranın balıkları bizimkinden öylesine değişik ki insan şaşakalıyor. Horozlara benzeyenleri var, bir gören dünyanın en güzel renklerine boyanmış der; mavi sarı kırmızı... daha ne renkler; değişik binbir biçimde boyanmışları var. Renkleri öyle hoş ki görüp de şaşkına dönmeyen bakıp da büyük bir zevk almayan adam düşünülemez.”⁵⁶⁵

Yeni bulunan yerler alan itibarıyla eski dünyadan daha büyüktür. Keşiflerle ortaya çıkan iki okyanus ve dört kıta dünyanın bilinen kısmının çok ötesinde çeşitli bitki ve hayvan türlerini barındırmaktadır. Belir-

Yeryüzünün yeniden tanımlanması, doğal ve beşeri özelliklerinin birarada bütüncül olarak raporlanması işi coğrafyacıların görevidir.

gin şekilde ortaya çıkan ekvator kuşağı, bu kuşağın her iki yanında uzanan subtropikler ve kutup bölgesi, ılıman kuşakta doğu batı yönünde yayılmış olan eski dünya medeniyetleri için şaşırtıcı olabilecek türlerle doludur. Kolomb, “Bu ada çok yeşil, düz olağanüstü verimli. Yılın hangi mevsiminde olursa olsun buğday ekilip biçilir, hiç kuşku yok yalnız buğday değil başka ürünler de. Bizimkilere benzemeyen pek çok ağaç buldum”⁵⁶⁶ diyerek ilk bakıştaki farklılıkların altını çizer. Ekvator kuşağının ılıman kuşağın dört mevsimli ikliminden çok farklı yapısı, beraberinde Amazon havzası gibi farklı ekosistemler oluşmasına neden olmaktadır. Buralarda ilk kez görülen canlı türleri bilim adamlarının sıradan şeylere bile hayretle bakabilen keşif ruhlarına, eşsiz bir ziyafet sunmuştur. Bu görsel şölenin ilk yararlananlar İspanyol ve Portekiz keşif öncüleridir. Bazıları, ayak bastıkları yerlerin para edecek mallarını araştırırken Kolomb gibi doğa hayranları, yeni yerleri öve öve bitiremez. “Bütün bu bitki örtüsünü hayranlıkla seyretmekten kendimi alamadım; bizim oradakinden nasıl da değişikti! Şunu bile

565 Kolomb, 1994, s. 44.

566 A.g.e., s. 44.

düşünüyorum: gerek boyası, gerek şifalı oluşu, gerek baharatı yüzden İspanya'da çok sevilen pek çok bitki burada görülebilir.”⁵⁶⁷

Keşifleri takip eden yayılma süreci, daha çok İspanyollarda kıta içlerine doğru gerçekleşir. Portekiz bir deniz imparatorluğu iken, İspanyollar kıyılarla yetinmezler. Bu hareketleri onlara iç bölgelerde daha önce hiç karşılaşmadıkları canlı türleri ile karşılaşma imkanı verir. Amazon havzası boyunca gerçekleşen bir ilerleyişte İspanyolların, elektrikli yılan balığı ile tanışmaları⁵⁶⁸ örneğinde olduğu gibi daha önce görmedikleri canlılar onlar hayrete düşürür. Keşiflerin sonucu olarak yeni ortaya çıkan bu bilgiler düzenlemeli, eski dünyanın önceki bilgileri gözden geçirilmelidir.

1600'lü yıllardan itibaren Avrupa'da üniversiteler dışında bilimsel kurumlar ortaya çıkmıştı. Bunların en ünlülerinden biri İngiltere Kraliyet Akademisi (Royal Society 1662)'dir. Avrupa'da onuncu yüzyıldan beri var olan üniversiteler dışında, onlardan bağımsız hareket eden bu kurumlar, birçok önemli bilimsel çalışmaya imza attılar. Şüphesiz ki bu çalışmaların finanse edilmesinde ve

Yeni bilim, burjuvazi tarafından desteklenmektedir.

desteklenmesinde pratikte elde edilecek bilgilerin sömürgecilik için kullanılmasının da rolü büyüktür. Bunun en güzel örneği, denizcilikte çığır açan boylam bulma ve açık denizde saat hesaplaması konusunda yapılacak çalışmaların büyük ödüllerle desteklenmesidir. Monarşik yönetimler devam etse de ekonomik bakımdan Avrupa'nın ip-leri, keşiflerle ortaya çıkan burjuva sınıfının eline geçmiştir. Yeni bilim, burjuvazi tarafından desteklenmektedir.⁵⁶⁹ Francis Bacon, “Bilimin gerçek amacı insanın doğaya egemen olması ve onu hizmetinde kullanmasını sağlayan bir güç elde etmektir” derken tam da bu noktaya işaret etmiştir. Bilimsel gelişme ve sermaye çevreleri bazen tek bir bedende birleşecek kadar iç içe girmiştir. Bir kişi

567 Kolomb, 1994, s. 48.

568 Bkz. Gürel Osman, Doğa Bilimleri Tarihi, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 427.

569 A.g.e., s. 297.

hem bilim adamı hem de bir tüccar olabilmıştır. “Boyle⁵⁷⁰, seyahat, doğa, tarih ve bölgesel coğrafya arasındaki sıkı bağları, sömürgeci yayılma amaçlı bilgi birikiminden de yararlanarak kurmuştu. Kendisi de zaten Hindistan’ın sömürgeleştirilmesinin temelini oluşturan East India Trading Company’nin 1677’ye kadar direktörlüğünü yapmıştı.⁵⁷¹

Bütün bu faaliyetler, bilim dallarının da kendi içlerinde yeniden yapılanmasına ve alanları hakkında düşünmelerine yol açar. En eski bilimlerden biri olan coğrafyanın da değişime uğrama zamanı gelmiştir. Üstelik başka diğer bilimlerden daha da fazla keşif hareketlerinden etkilenmiş, inceleme alanı genişlemiş ve bilgi dağarcığı artmıştır. Varenius, onyedinci yüzyılda modern coğrafyaya doğru bir kapı açmış, dünyanın bölgesel incelemeler yapılarak tanımlanmasını işaret etmiştir. Bu çok isabetli bir yoldur zira sermaye, dünyanın yeni bulunan alanlarını sistematik bir şekilde, uzmanının gözünden tanımak istemektedir. Bu bütünselliği botanikçiler ya da diğerlerinin çalışmalarında bulmak pek de mümkün değildir.

“Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında coğrafi uygulama ve teoride Varenius’tan sonraki ikinci bir atılım da Almanya’da ortaya çıktı. Uygulamalı düzeydeki katkısı Göttingen’de felsefe profesörü olan Anton Friedrich Büsching (1724-1793) yapıyor ve bu bağlamda yeryüzünün kartografik ve topografik en doğru tasvirini arama çabalarıyla Neue Erdbeschreibung (Yeni Dünya Tasviri)’ni 1754-1792 tarihleri arasında on bir cilt halinde yayınlıyordu... Büsching’e göre coğrafyanın varoluş nedeni, yeryüzünün her tarafında bölgesel farklılıkların ne şekilde meydana geldiğinin, bölgelerin siyasal kurumlarının, ticari ilişkilerinin, yerleşme tarihinin ve ulusal kimliklerin araştırılmasında yatıyordu.”⁵⁷²

Coğrafya, artık yeni dünyanın araştırılmasında çok önemli bir araç haline gelmiştir. Üstelik sadece yeni dünya değil, eski dünya

570 Robert Boyle 1627-1691) fizik ve kimya alanında çalışmaları vardır. Boyle, İngiliz Kraliyet Derneği’nin üyesidir.

571 Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 95.

572 A.g.e., s. 100.

da sömürgeci güçler tarafından tekrardan gözden geçirilmektedir. Yeryüzünün tamamının, yeniden tanımlanması, doğal ve beşeri özelliklerinin bir arada bütüncül olarak raporlanması işi coğrafyacıların görevidir. Bu sürece Kant gibi bazıları, *masabaşı coğrafyacısı*⁵⁷³ olarak teoride çok önemli katkılar yaparken, Humboldt⁵⁷⁴ (1769-1835) gibi coğrafyacılar da *gezgin* rolleri ile kalsik dönem coğrafya bilgisinin temelini oluşturdular. Özellikle bitkilere olan ilgisi ve botanikçi kimliği ile Humboldt, Güney Amerika’da birçok önemli inceleme yapmıştır.

Avrupa’daki bilimsel gelişmeler böyle bir yola girmişken keşifler ve canlılar arasındaki ilişkide söz edilmesi gereken bir diğer husus denizciler ile yapılan bilimsel turlardır. Bu turların ilkinin İngiliz Krallık Donanması’nda görevli olan James Cook’un yaptığı seyahatler oluşturur.

“James Cook ilk seyahatinde (1768) Yeni Zelanda adalarını tetkik etmiş ve jeolojik devirler boyunca kıtalardan ayrı kalmasından dolayı tamamen kendisine has bir hayvan ve bitki örtüsüne sahip olduğunu görmüştü. O zaman son derece orijinal olan bu flora ve fauna sömürgecilik dönemi süresinde kıtaya dışarıdan getirilen hayvanlar tarafından bozulmuş ve değişmişti.”⁵⁷⁵

Keşifler ile başlayan seyahat çılgınlığı, canlı türlerinin tanınması, tanımlanması yolunda büyük bir bilgi birikimine yol açar. Avrupalı bilim adamları, 17. yüzyıl boyunca biriktirdiği biyolojik bilgileri 18. yüzyıl başından itibaren sınıflandırma çabasına girer. “Bu büyüklükte veri yığını düzenlemek için bazı sınıflandırma sistemleri gereklidir.”⁵⁷⁶ Örneğin, aynı zamanda gezileriyle de ünlü olan Joseph Piton de Tournefort’un sınıflandırma çabaları bu konuda ilkler arasında sayılabilir.⁵⁷⁷ Denizlere açılan birçok bilim

573 Tümertekin, Özgüç, 2000, s. 103.

574 Tam adı Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt’tur.

575 Öngör, s. 145.

576 Westfall Richard S. Modern Bilimin Oluşumu, Çev. İsmail Hakkı Duru, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1994, s. 98.

577 “Fransa krallık bahçelerinin, başka bir deyişle günümüzdeki Doğa Tarihi Müzesi’nin bitkibilimcisi Joseph Piton de Tournefort, bu kurumun

adamı botanik, zooloji, tıp, jeoloji, tarih, coğrafya gibi alanlarda yaptıkları incelemeleri topladıkları örnekleri Avrupa'ya getirmiş ve burada kamuoyu ile paylaşmışlardır. Anılarını yayınlamışlar, meraklılara gezilerine dair konferanslar vermişler ve topladıkları örnekleri sergilemişlerdir. "Botanik, zooloji ve jeoloji bilimlerinin birincil gereçleri olan gezginler, uzak yol kaptanları, tüccarlar gibi farklı ülkelere giden kişilerden sağlanan doğal örnekler için 1663'te (İngiltere'de) müze kurulmuştur."⁵⁷⁸ Tüm bu hızlı bilgi akışı, Avrupa'da nefes aralığında değişen bilgiler ve teoriler, her geçen gün bilim adamları arasında dünyanın oluşumu ve üzerindeki canlıların meydana gelişi konusunda yeni fikirler üretmelerine neden olmaktadır. Jeoloji hiç bu kadar yoğun bir düşünsel dönem geçirmemiştir.⁵⁷⁹ Canlılar dünyasında da durum aynıdır. Burada konuyu çok fazla dağıtmamak adına sadece hem katıldığı bilimsel keşif gezisi hem de sonrasında ortaya attığı çok tartışmalı teorisiyle Charles Darwin'den söz edilecektir.

düzenlediği araştırma gezilerinin öncüsüdür. XIV. Louis ve bakanı Pontchartrain'in buyruğuyla yeni bitkiler bulmak göreviyle 1700'de Levant'a gönderilen J. P. De Tournefort, yalnızca bitkibilimcilik görevini yapmakla yetinmemiş, doğmakta olan Aydınlanma Çağı'nın doğu insanları ve toplumlarına yönelik yeni bakışını da biçimlendirmiştir. Anlatısının birinci cildi, Ege adalarının hemen hemen eksiksiz bir incelemesini kapsar. Otuz beş ada ve adacığı ziyaret eder ve başka adaları da yerinde derlediği bilgilerle betimler. Tournefort bu adalara günümüzün bir turisti gibi bakmaz, bunun yerine rüzgarların ve korsanların kemirdiği bir toplumu, salgın hastalıkları, batıl inançları, günlük yaşamları ve acımasız yöneticileri ile ilk kez açık seçik gözler önüne serer. Tournefort ikinci ciltte önce uzun uzun İstanbul'u anlatır. Sonra da Anadolu'yu boydan boya aşarak bizi 18. yüzyılın hemen başlarındaki Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Ankara, Erzurum, Bursa ve İzmir ile yüzlerce Osmanlı kasabasına götürür. Tournefort kendini Osmanlı topraklarıyla da sınırlamaz, Tiflis ve Erivan'a (Revan) kadar gider ve ona tamamen yabancı bir dünyayı yorumlamaya çalışır (Tanıtım Bölteninden) Bkz. Tournefort Joseph Piton de, Tournefort Seyahatnamesi, Kitap Yayınevi, "Stefanos Yerasimos" (Ed.) Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2005.

578 Gürel, 2001, s. 235.

579 Bkz. David Oldroyd, İnsan Düşüncesinde Yerküre: Yerbilime Tarihsel Bir Bakış, Çev. Ülkün Tansel, TÜBİTAK Yayınları, 2. baskı, 2004.

“Kaptanın adı Robert Fitz-Roy, gemi Beagle (İngiliz tazısı), ve 27 Aralık 1831’den 2 Ekim 1836’ya kadar hemen hemen beş yıl sürecektir bu yolculuk, Darwin’in kendi değerlendirmesine göre, tüm yaşamının en önemli olayıdır. Okuyor. Örnekler topluyor. Sıralayıp sınıflandırıyor. Gözlemliyor. Ailesiyle dostlarıyla birçok doğa bilim uzmanıyla yazışıyor.”⁵⁸⁰

Şüphesiz ki Darwin’in gözlemleri doğanın ve biyolojinin birçok sırrının çözülmesinde katkı sağlamıştır. Keşiflerin açtığı bu kapı-

Çok miktarda üretilen pamuk için çırçır makinesine, daha çok pamuk üretmek için pamuk yetişmesine uygun yeni bölgelerin keşfine, keşifler için de yine sermayeye ihtiyaç vardır.

dan giren burjuva sınıfı ve onun desteklediği bilim adamları, yeni dünya düzenini birlikte inşa etmişlerdir. Çok miktarda üretilen pamuk için çırçır makinesine, daha çok pamuk üretmek için pamuk yetişmesine uygun yeni bölgelerin keşfine, keşifler için

de yine sermayeye ihtiyaç vardır. Sermaye ise tüm bunlardan kazandıklarını yine bu kanallara yatırarak daha çok kazanma peşindedir. Adam Smith⁵⁸¹ modern ekonominin doğuşu konusunda bu sistemi çok iyi tahlil etmiştir.

Dünyanın başka bölümlerinde Avrupa’da olmayan malların yetiştiriyor olması, bir yüzyıl önce Avrupa için kötü bir kaderdir. Oysa keşifler yüzyılı ile bu alanlar Avrupalı’nın eline geçmiştir. Artık sadece Asya’nın tropik adalarının baharatları değil, dünyanın Avrupa dışında kalan her yerinin yeraltı ve yerüstü varlıkları pazarlanabilir bir potansiyelle Avrupa’nın elindedir. Bilim adamları buldukları yeni türler hakkında makaleler yazmakla kalmıyor, bunların teknolojiye ve günlük yaşamda bir karşılığını bulmak için de çaba gösteriyorlardı. Bitki ve hayvanlar ticari birer mal olarak yeni bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Bu ürünlerin işlenip yeni tüketim

580 Darwin Charles, Türlerin Kökeni, Onur Yayıncılık, Çev. Sevim Belli, 7. baskı, Ankara, s. 23.

581 Bkz. Smith Adam, Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul, 2006.

maddeleri haline gelmesi bir yandan tüketim mallarını çoğaltırken öte yandan yeni sanayi alanları ortaya çıkarmıştır.

Kahvenin, Brezilya topraklarındaki geleneksel tüketimi yerine dünyaya pazarlanacak şekliyle dönüştürülmesi gerekmektedir. Kauçuk artık bir sanayi ürünüdür, kakaodan yapılan çikolata her eve lazım bir maddedir. Mısır, patates, koka, kınakına, çivita-ğacı, pamuk, şeker kamışı, şeker pancarı, çay, muz ve diğer tropik meyveler bir bir sanayideki ve ticaretteki yerlerini aldılar. Bu bitkilerin kendi anavatanlarından çıkarılmaları ve kilometrelerce uzakta, dünyanın başka yerlerinde ekim alanları oluşturmaları da aynı sistemin bir parçasıdır. Avrupalı, tarım ürünü haline gelen bu bitkilerin üretim alanlarını genişletmekle kalmayıp üretim yerlerini de değiştirmiştir. Botanikçiler çayın, Çin dışında Hindistan ve Endonezya'da da yetişebileceğini yaptıkları çalışmalarda kanıtlayınca, çay bu alanlara ve ülkemiz de dahil daha birçok yere yayılır.

“Çay pek çok ülkeye yayılmıştır. Anavatanı Çin'in yanı sıra Japonya'da, Formoza (Tayvan)'da, Burma'da, Hindistan'da, Malezya'da, Seylan (Sri Lanka)'da, Endonezya'da, İran'da, Türkiye'de, Filipinler'de, Queensland ve Afrika'nın Hint Okyanusu adaları ile Latin Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yetiştirilmektedir. Güney Carolina, Arjantin ve Gürcistan yetiştirme koşulları açısından ve orijinal yetiştirme bölgelerine oranla en uç noktalardır.”⁵⁸²

Mısır, bugün dünyada en çok yetiştirilen hububatlar arasındadır. Hem insan gıdası, hem hayvan yemi, hem de sanayide kullanılan bu tarım ürününün anavatanı Amerika kıtasıdır. Kolomb bu bitkiyi ilk gördüğünde, bugün geleceği nokta hakkında bir fikri yoktu elbette. “Bu mısır öreke biçiminde başaklar veren bir tohum, ilk gelişimde Kastilya'ya götürdüm şimdi orada da üretiliyor.”⁵⁸³ Keşifler sonrasında dünyanın tanıdığı bu ürün, yeni dünya düzeninin bir diğer lokomotifi olmuştur.

582 Hobhouse, 2007, s. 151.

583 Kolomb, 1994, s. 195.

Adının nereden geldiği konusunda netlik olmasa da anava-
tanı ile yakından ilgilidir. Antil Adaları'nda yaşayan bazı yerliler
mısıra, mais veya maiz demişler, Türkler "Mısır buğdayı," Mısırlı-
lar "Suriye buğdayı", Fransızlar, Macarlar ve Hollandalılar "Türkiye
buğdayı" diyorlar.⁵⁸⁴ Bu isimlendirme eski dünyada mısırın buğ-
day yerine geçebilecek kadar önemsendiğini gösterir. Bu nedenle
de Kolomb'un keşfinden sonra, kısa sürede, Amerika'daki ekim
alanları çok genişlemiş, aynı şekilde dünyaya da yayılmıştır. Bu-

Bugün, Amerika dışında,
dünyada en çok mısır yetiştir-
tiren ülkeler arasında ikinci
sırayı Çin alır.

gün Orta Batı Amerika Bölgesi olarak
geçen Büyük Göller yöresinin güne-
yinde, geniş bir alanda mısır ekilmek-
tedir. Amerika dışında, dünyada mı-
sır yetiştiren ülkeler arasında ikinci
sırayı Çin'in alır.⁵⁸⁵ Keşifler sonrasında ortaya çıkan hareketlilik
hali, ekonominin sac ayağı olan tarım üzerinde önemli etkiler oluş-
turmuştur. Yukarıda örneklenen diğer ürünlerde olduğu gibi mı-
sırda da bu durum açıkça ortadadır. Mısırın dünya ekonomisindeki
yeri ve bugünkü değeri ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Dünyada önemli tüketim alanı bulunan bir diğer bitki **şeker-
kamışıdır**. Günümüzün vazgeçilmez bir başka sanayi bitkisi ve
önemli bir tüketim maddesi keşiflerin sonucunda nasıl bir deği-
şim geçirmişti? Keşifler sonrasında ekim alanı hızla yaygınlaşan
şeker kamışı önce Atlas Okyanusu'ndaki adalarda sonra da Ame-
rika kıtalarında ekilmeye başlar. Hem plantasyonun hem de köle-
lik düzeninin bir parçası olur. Kısa sürede diğer üretim-dağıtım-tü-
ketim sistemlerinde olduğu gibi Avrupa şeker tüketimi, üretimi
tek elinde bulunduran İngiltere tarafından karşılanır.
Bu tekelin doğurduğu problemler dünya şeker üretimine yeni bir

584 Tanoğlu, Ali, Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir Bakış Ve Orta İklim
Memleketlerinde Ziraat, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü
Yayınları, İstanbul, 1968, s. 183.

585 Özcan Sebahattin, "Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Gene-
tiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı" Türk
Bilimsel Derlemeler Dergisi, 2(2): 01-34, 2009.

ürünün girmesiyle sonuçlanır. İngiltere'ye karşı 1806-12 arasında, Fransızların başlattığı blok karşısında çözüm bir Alman'dan gelir. 1747'de Alman kimyager Marggraff, şekerpancarından şeker elde etmenin yolunu bulur.⁵⁸⁶ Bu sayede tropik bitki olan şeker kamışına, ılıman kuşakta yetişebilen şekerpancarı rakip olmuştur. Şekerpancarı, şeker elde etme açısından şeker kamışından daha az verime sahip olsa da bu önemli gelişme tropik bitkilerin tekeline elinde tutan bazı Avrupa ülkelerine karşı bir alternatif olarak diğer ülkeleri rahatlatmıştır. Tüm bu olayların başlamasında keşifler sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni etkilidir.

İspanyolların, anavatanı Amerika'dan Avrupa'ya getirdiği diğer ürün **patatestir**. İlman kuşağın Avrupası tarım ürünleri çeşitliliği bakımından son derece zayıftır. Tropiklerde yetişen ürünler, Avrupa'da yetişmemektedir. Tropik kuşakta olmasına rağmen Andların yüksek kesimlerinde yetişen patates, Avrupalıların imdadına yetişmiştir. "Patates Avrupa'ya ilk defa 1580 senesine doğru, İspanyollar tarafından sokulmuş; önce İspanya, sonra Fransa ve Almanya'da yetiştirilmeğe başlanmış, daha sonra bu memleketlerden diğer memleket ve kıtalara yayılmıştır"⁵⁸⁷ Bazı bitkilerin simgesel değerlerinden daha önce söz edilmişti. Patatesin Avrupa'da bir halk için yeri bambaşkadır. İrlanda'ya gelen patatesler, İrlandalıların açlıktan ve kıtlıktan kıvrandıkları bir dönemde can simidi olmuştur. Tembel yatağı denilen bir yetiştirme sistemiyle, tarlanın tümünü sürmeden yetiştirdikleri patatesler olmasaydı, İrlandalılar, İngiliz yasaları ve baskıları karşısında hayatta kalamayacaklardı.⁵⁸⁸ İrlandalıların hayatta kalmaları, daha sonra kitleler

586 Tanoğlu, 1968, s. 201.

587 Tanoğlu, 1968, s. 193.

588 1844-45 yıllarında Amerika'dan kaynaklanan ve tarladaki patatesleri kavuran bir salgın, gıda arzı güvenliğinin ne kadar sarsıldığını göstermiştir. 1845 yazından pytophthora infestas (mildöyü hastalığı) İrlanda patates hasadını yok etmiş hastalık ertesi yıl da devam etmiştir... Tamamen patatese dayalı İrlanda nüfusu çökmüştür Bir milyon insan açlıktan ve hastalıktan ölmüştür. Sonraki elli yılda, çoğu Amerika'ya göç eden üç milyon insan ülkeyi terk etmiştir. Bkz. Montgomery, s. 138.

halinde Amerika'ya göç etmeleri ise başka bir hikayenin başlangıcını oluşturmuştur. Amerika'dan gelen patates, bu ulusun varlığını korumuş, Amerika'ya giden İrlandalılar ise burada geliştirdikleri lobilerle Avrupa'dan farklılık duygusu geliştiren ilk grup olmuşlardı. İngiliz emperyalizmine karşı en çok ses onlardan çıkmıştı. Amerika'nın her iki dünya savaşına da girişini geciktirmişlerdi.⁵⁸⁹ Amerika'nın patatesi İrlandalıları kurtarmış, bugünkü başkent civarına göç eden İrlandalılar ise yeni Amerika Birleşik Devletleri'nin doğusunda çok önemli rol oynamışlardı.

Pamuk, eski dünyanın da bildiği kullandığı bir üründür. Keşiflerle değişen dünya ekonomisi bazı tarım ürünlerinin eski dünyada başka yerlere yayılmasını sağlarken aynı türün daha alt türleri arasında melezlemeler ve bazı yerel ırkların kaybı gibi olaylara da neden olmuştur. Kolomb yeni dünyada gördüğü pamuk bitkisini hemen tanıdı. "Pamuk işte bu adada üretiliyor: ama bu konuda daha kesin araştırmalar yapacak vaktim pek olmadı."⁵⁹⁰ Ama tanımadığı bitkiler de vardı. Bunlardan biri sonradan bütün dünyada ılıman kuşakta ekim alanı bulacak büyük plantasyonların oluşturulmasını sağlayacak olan **tütündü**.

"Biz bu iki adanın Santa Maria ile daha büyüğünün arasındayken (bundan böyle Ferdinandina diyeceğim) oyma kayığında tek başına bir adam gördüm. Santa Maria'dan Fernandina adasına geçiyordu. Üzerinde bir parça ekmek vardı, su dolu bir kabak vardı, toz haline getirilerek sonra yoğurulmuş kırmızı bir toprak parçası, kendilerinin olağanüstü bir şey gibi gördükleri anlaşılan iki kuru yaprak (San Salvador Adasındayken bu yapraktan bana da vermişlerdi)..."⁵⁹¹

Günümüzde tütün, en çok Çin ve Hindistan'da ekilmektedir. Tüketim açısından da aynı ülkeler ilk sıralardadır.⁵⁹² 15. yüzyıldan sonra geçen 5 yüzyıl içinde binlerce yıldır kendi anavatanlarında

589 Bkz. Hobhouse, 2007, s. 220-254.

590 Kolomb, 1994, s. 38.

591 A.g.e., s. 42.

592 <http://www.tutunbirliigi.com/index.php/2013-01-08-23-19-01/2013-01-08-23-21-55/fao-duenya-tuetuen-ueretim-ve-tueketim-raporu>

geleneksel yollarla ekilen bu tarım ürünleri, dünyanın birçok kıtasına mesafeler önemsenmeden yayılmıştır. Bugün, dünya domates üretimindeki ilk on ülkeden (Çin, Hindistan, ABD, Türkiye, Mısır, İtalya, İran, İspanya, Brezilya, Meksika) sadece üç tanesi bu bitkinin anavatanındadır.⁵⁹³ Bu yayılma binlerce yıldır kıtalar üzerinde devam eden geleneksel tarım sistemlerinin değişmesine neden olmuştur. Keşiflerin tarımsal üretimler, tarım ürünlerinin dağılışı ve çeşitliliği konusunda oluşturduğu etkiler çok daha derinlikli incelemelere muhtaçtır.

Keşiflerin bitkiler dışında **hayvan türleri** üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Yeni bulunan yerlerden Avrupa'ya getirilen bitki örnekleri gibi hayvan örnekleri de olmuştur. Bunlardan hindi gibi bazıları Avrupa koşullarında yaşamış bazıları ise yaşamamıştır. Kıtalar arasında hayvan hareketliliğinde en çok evcil hayvanların taşınması dikkat çeker. Bazı kıtalarda, hemen hiç bulunmayan hayvanlar kısa süre içinde o kıtaların içinde yaşamaya alışmışlardır. Avrupa'dan Amerika'ya İspanyolların getirdiği atlar buna en güzel örnektir. Amerikalıların bilmedikleri bu hayvan, İspanyollar için önemli bir savaş silahı iken, daha sonra doğada vahşileşerek yaşamlarını sürdüren bu atları evcilleştiren Kızılderililer için ise kültürel bir öğe haline gelmiştir. Bugün belleklerdeki kızıl derili imgesi atsız düşünülemez. Avustralya'ya getirilen koyunlar gibi başka birçok örnek kolonilerin kendi alıştıkları yaşam tarzlarını gittikleri yerlere taşımaları sonucunda yanlarında birçok evcil hayvanlarını götürmeleri ile açıklanabilir. Kıtalar arasındaki bu geçişler, yeni dünya düzeninin bir diğer yeniliğidir.

Kaşifler, birçok yeni hayvan türü ile de karşılaşmışlardır. Bu hayvanların bazılarını ekonomik bir meta olarak ticarete kullanmışlar bu nedenle nesillerini tüketmişlerdir. Örneğin Amazon havzasından Avrupa'ya getirilen güzel görünümlü kuşlar, kısa sürede fazlaca avlandıkları için hızla azalmışlardır. Sürüler halinde kürkleri için avlanan

593 <http://apeda.gov.in/agriexchange/market%20profile/MOA/Product/Tomato.pdf>

foklar, Afrika'da aşırı avlanan filler, aslanlar, leoparlar ve diğerleri doğal yaşamın dengesinin bozulmasına da neden olmuştur.

Yeni bulunan yerlerin tarıma açılması sonucu yok olan ekosistemlerin değeri çok sonradan anlaşılmıştır. "Yetiştiriciler ellerindeki toprakları, iklimi ve işgücünü kullanma çabasıyla bitkinin biyokimyasına pek aldırış etmeden, kınakna çalılarına büyük yatırımlar yapmışlardı."⁵⁹⁴ Tıpkı kınaknının Amerika'dan getirilip Asya'da yetiştirme çabasında olduğu gibi dengesi bozulan daha birçok sistem, dünyada rahatsızlıklar baş gösterinceye kadar fark edilemez. Sanayi devrimi ile gelen 19. yüzyılda insanlar çevreci söylemler üretmeye başladıklarında bazı topraklar kirlenmiş,⁵⁹⁵ bazı türler yok olmuş ve bazı doğal dengeler çoktan bozulmuştur. "Galapagos Adalarında karada yaşayan 26 kuş türü bulunur, bunlardan yirmi biri ya da yirmi üçü bu adalara özgü kuşlardır..."⁵⁹⁶ Darwin'in tespit ettiği kuş türleri bugün koruma altındadır nesilleri tükenme tehlikesindedir.

O zamanlarda sadece dikkatli gözlerin fark edebileceği bu değişimler yıllar geçtikçe büyüüp patlak verince çevreci söylemlerin Avrupa semalarında yükselmesi çok bir anlam taşımamıştır. Daha ilk dönemlerde aşırı avlanmadan balıklar, kuşlar ve bazı bitki türlerinin nesli tüketilmiştir bile.

"1795'te Alman doğabilimci Humboldt yalnızca Loja bölgesinde yılda 25 bin ağacın (*kınakına ağacı*) kesildiğini bildirdi. Doğal servetin bu şekilde talan edilmesi günümüzde balinaların katledilmesine eşdeğer ciddiyetteydi ve Humboldt da bir çağdaş çevrebiliminin kaygılanabileceği kadar kaygılanmıştı."⁵⁹⁷

Humboldt'un kaygıları, o dönem için bir fayda vermese de dünyanın yaşadığı hızlı değişim bazı önlemler alınması için insanoğluna ders olmuştur. Keşifler ve onun getirdiği yeni dünya düzeni, insan için vardı, ama yavaş yavaş insanın yaşaması için birinci derecede önemli doğal kaynaklar tüketilmekteydi.

594 Hobhouse, 2007, s. 43.

595 Bkz. Montgomery, 2010.

596 Darwin, s. 550.

597 Hobhouse, 2007, s. 34.

SÖMÜRGEÇİLİK

Dünyanın hikayesinde, olayların birdenbire ve heyecan yaratacak şekilde geliştiği 15. ve 16. yüzyıl döneminin başrol oyuncusu şüphesiz ki *keşif fikridir*. Daha önceki bölümlerde keşiflerin tarihi süreçte gelişimi ve keşiflerle birlikte değişen coğrafik şartlar üzerinde durulduğu için keşif fikri hakkında genel bir yargıya ulaşılmıştır. Bu bölümün amacı, keşifler ile birlikte dünya sahnesine giren sömürgecilik fikrini ve bu fikrin ışığında gelişen olayları biraz sosyolojik, biraz jeopolitik, biraz ekonomik, biraz siyasi, çokça da coğrafi olarak değerlendirmektir. Bu bölümde tarihi olaylar ve onların ışığında ortaya çıkan durumlar üzerinde fazlaca durulmayacaktır. Daha çok sömürgecilik fikri, uygulanışı ve günümüze uzanan sonuçları genel bir çerçeve içinde sunulacaktır.

İnsanlık tarihinin 50 bin yıllık yürüyüşü birçok olaya sahne olmuştur. Hızlı ya da yavaş sürekli bir değişim içinde olan insan toplumunda, bazı şeyler değişirken bunları var eden bazı insan duyguları, eğilimleri, davranışları, hem hiç değişmemiştir. Bireysel mülk edinme duygusu, ilköğretilerden beri dünya yüzeyinde varken, zaman içinde kitlesel yer kapma savaşlarına doğru evrilse de özünde insan, hep daha fazlasına sahip olmak için mücadele etmiştir. Devletlerin kurulması ise, bu mücadeleleri daha organize ve geniş çaplı hale getirmiştir. İnsanın mekanı siyasallaştırması⁵⁹⁸ sonrasında, sınır kavgaları, üstünlük kurma ve işgal, yüzlerce yıl devam eden günümüzde -Afrika ülkeleri gibi bazı alanlarda sıklıkla- hâlâ görülen bir eylem biçimidir. Bu eylemin araçları uzunca bir zaman askeri güçler ve sıcak savaş iken, bu araçlar 19. yüzyıldan sonra belirgin şekilde değişerek başka bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Konu, tam da ülkelerin başka toprakları elde etme çabalarının

598 Bkz. Karabağ, 2002.

değişmeye başladığı dönemde gerçekleşen bir dizi faaliyeti içermektedir. Ülkeleri işgal, köleleştirme, insanların ülke dışına çıkarma, ekonomik olarak ablukaya alma, tüketime alıştıran bağımlı hale getirdiği maddeleri tekelleştirme şeklinde sayılabilecek bu faaliyetler, neden ve nasıl ortaya çıkmıştı? Bu süreçte rol alan aktörler kimlerdi ve bu sistem bugün küresel boyutlara nasıl ulaşmıştı? Bu ve buna benzer soruların cevapları sömürgecilik üzerine yapılacak çok boyutlu bir inceleme sonucunda ortaya konulabilir.

Burada sömürgecilik kavramını genel hatları ile ele almak ve bu kavram çerçevesinde geçmişten günümüze bir yolculuk yapmak amaçlanmıştır. Kavramın izlerini sürmek için tarih şeridinde oldukça gerilere gitmek gerekir. Zira bazı tartışmalar sömürgeciliğin insanlık tarihi kadar eski olduğu yönündedir. Kimileri, Fenikelileri bir sömürge gücü olarak tanımlarken, çerçeveyi genişletip

İnsan hep daha fazlasına sahip olmak için mücadele etmiştir.

bütün imparatorlukların birer sömürü düzeni olduğunu savunmak da mümkündür. O zaman geçmişten günümüze hatırı sayılır bir derinliğe ve

her dönem için geniş ve renkli bir açılıma sahip olan sömürgecilik tam olarak ne zaman başlamıştır. Bu bağlamda, sömürgecilik kavramına bu kitapta yüklenen anlamla ilişkili diğer kavramlar karşılaştırmalı olarak ele alınacak, kavrama yüklenen anlamın, dün, bugün ve yarın perspektifinde değişim ve sürekliliği tartışılacaktır. İkinci aşamada kavramın içini dolduran olaylar ve süreçler üzerinde yine, dün bugün yarın perspektifinde durulacaktır. Buradaki temel zorluk, konu ile ilgili bir bakış açısı belirleyebilmektir. Her kesimin bir sömürgecilik anlayışı olması tamamen dünya görüşü ile ilgili bir durumdur. Batılı tarihçilerin bakış açısı, tarihçilerimizin bakış açısı, ideolojik bakışlar, teolojik bakışlar ve iktisadi bakışlar arasında hassas bir denge kurmak gereklidir.

Sömürgecilik kavramı, Avrupa kökenli bir kavram olduğundan felsefi altyapısını Avrupa'da aramak gerekir. 1500'lü yıllarda Thomas More'un Ütopya'sı ile Machiavelli'nin Il Principia'sı arasında,

dünya bir yol ayrımına gelmiştir. Kazanan taraf, dünyanın o gündən sonraki kaderini çizecektir. Bunlar “Dünyayı keşfedecek, sömürecek ve el koyabilecekleri kadarına el koyacak olanlar şiddet yanlısı ve açgözlü Makyevcliler”di: Tüccarlar, hükümdarlar ve askerler.”⁵⁹⁹ Bu son derece keskin düşünce tarzı, sert bir dille, bundan sonra olacakları açıklığa kavuşturmuştur. Avrupalı, Ortaçağ boyunca dibe vurmuş, en kötüsünü görmüştür. Artık ayağa kalması için onu motive edecek zafer çığırtkanları da hazırdır. Yani Makyevcliler.

Sömürgeciliği Türk Dil Kurumu sözlüğü şöyle tanımlamaktadır; “Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesidir. Eski dilde müstemlekecilik”. Sömürge ke-

Ancak kabul edilmelidir ki sömürgecilik tek bir temel amaç çevresinde dönen basit bir ihtiras değil, aksine sistematik bir düşünceler bütünüdür.

limesi ise, bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke, sömürülen ülke, müstemleke, koloni şeklinde tanımlanmıştır.”⁶⁰⁰ Sömürgeciliğin birbirine benzeyen, ancak her biri bir başka yönünün altını daha belirgin çizen başka tanımları da vardır.⁶⁰¹ Bunlardan biri de Ferro’nun tanımıdır. “Sömürgecilik yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerir”⁶⁰² Bu tanımda, sömürgeciliğin iktisadi yönü üzerine vurgu yapılırken, işgal ve göç öğeleri de sömürgecilik sisteminin bir parçası sayılmıştır. Bu iki tanımdan hareketle, sömürgecilik kavramının üzerine kurulu olduğu temel kavramlar; ekonomi, dini yayma,

599 Davis, 2004, s. 150.

600 www.tdk.gov.tr.

601 Koloni adı 1885’te kullanıldı. Koloni yönetim sistemi 1886’da şekillendi. Politika ve güç uygulayarak, zayıf insanlar ya da alanlarda kontrol sağlamak. Emperyalizm olarak da isimlendirilir. Bağlı bir ülke, toprak ya da insan üzerinde bir ulusun yönetim etkisi ya da kontrolü <http://dictionary.reference.com/browse/colonialism>

602 Ferro, Marc, Sömürgecilik Tarihi, İmge Yayınevi, 2002, s. 19.

işgal, göç etme ve ettirme, ülke sınırları dışındaki bir yer, kültürel değişim olarak belirlenmiştir.

Sömürgecilik kavramının üzerinde durduğu temel eksenlerden biri -bazı yazarlara göre en önemlisi- ekonomik sömürüdür. Bu sömürünün ülke içinde sınıflar arasında olabileceği gibi, ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri güç ile bağlı kıldığı diğer ülke ve toplumlar arasında da olabileceği belirtilmiştir.⁶⁰³ Buradan da anlaşıyor ki ülke sınırlarının genişletilmesi ya da başka halklar üzerinde egemenlik kurulmasının, sömürgecilik olarak adlandırılabilmesi için, gidilen yerlerin, cazip ekonomik imkanlarına sahip olmak, bu imkanları kendi çıkarları için kullanmak amacının ilk sıralarda yer alması gerekmektedir. Tüm zamanlar boyunca sömürgeci olarak adlandırılan devletler, bu amacı ikinci plana hiç atmamışlar, zahiri pek çok sebebin arkasında, bu niyetin gizlenmiş olduğunu, defalarca ispatlamışlardır. Ancak kabul edilmelidir ki sömürgecilik tek bir temel amaç çevresinde dönen basit bir ihtiras değil, aksine sistematik bir düşünceler bütünüdür. Sömürgecilik ekonomik çıkarların elde edilmesi sırasında pek çok yeni teori ile sosyal ve psikolojik pratiği de beraberinde getirir. Sömürgeleşme süreci, devam ettiği ortaya her ne kadar kabul edilmese de melez düşünceler çıkar. Bu düşüncüyü desteklemek Edward Said'in şu ifadeleriyle de mümkündür.

"Hemen her zaman emperyalizmin sonucu olarak ortaya çıkan sömürgecilik uzak topraklarda yerleşim yeri kurulması demek... Emperyalizm olsun sömürgecilik olsun, basit bir birikim ve ele geçirme ediminden ibaret değildir. İkisi de bazı ülke ve halkların tahakküm altına alınmayı ve tahakkümle bağlantılı bilgi biçimlerini gerektirdiği hatta bizzat istediği düşüncesini de içeren etkileyici ideolojik oluşumlar tarafından desteklenmekte, belki de harekete geçirilmektedir."⁶⁰⁴

603 Amin, Samir, 1992, Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, Çev. Semih Lim, Güney Yayıncılık, İstanbul, s. 150.

604 Said, 1995, s. 45.

Sömürgeci olma psikolojisi nasıldı? Bir başka toprağı işgal etme, sömürgeciliğin temel taşıdır. Peki, binlerce on binlerce kişiyi kendi topraklarında esir alan, onları yöneten çalıştıran güç nasıl bir güçtür? Bu insanları diğer insanlara karşı böylesine küstahlaştıran şey nedir? Belki de sömürgeciliğin en önemli itici güçlerinden biri budur. Çaresiz kabulleniş ve efendi köle zihniyeti. Bu psikolojinin oluşmasında, Avrupalı'nın sahip olduğu teknik imkanlar çok önemlidir. Bu sayede Avrupa, kendini her açıdan üstün görmüştür.

Avrupalı'nın ateşli silahları gemileri ve ihtişamı karşısında sömürülen yerlerin kendi halinde ve daha ilkel yaşamları, teslimiyetçi ruhları belki de Avrupalı'daki özgüvenin şahlanmasına neden olmuştur. Zamanla kendini bu yerlerin ve halkların sahibi olarak nitelemiş ve sahibi olduğu alan genişledikçe yapabildikleri karşısında özgüveni daha da artmıştır. Artan özgüven her şeyin tek sahibi olma tutkusunu perçinlemiş ve sömüren ile sömürülen arasında zamanla patolojik bir bağ oluşmuştur. Bu durumu belki sömürgeciliğin ilk dönemlerde olmasa da Fransa Cezayir örneğinde ya da İngiltere Hindistan örneğinde daha sonraları görmek mümkündür.⁶⁰⁵

Din, sömürgecilik kavramı içinde incelenmesi gereken ilk konudur. Bazı kaynaklar, sömürgeciliği tanımlarken din öğesini merkeze alır. En azından dini yaymak ya da korumak amacıyla, sömürgeciliğin başladığını öne sürmüşlerdir. Gerçekten de, gerek haclı seferlerinde gerekse Amerika'nın keşfinde din adamlarının en ön saflardaki yerleri, bu düşüncüyü haklı çıkarıyor gibi görünür. Yeni gelinen topraklarda ilk önce kiliselerin yapılması, yeni topraklara ilk ayak basanların içinde din adamlarının bulunması ve yerlilerle diyaloga önce onların başlaması din eksenli bir yayılmayı işaret edebilir. Yine Kristof Kolomb'un günlüğünün 26 Aralık 1492 tarihli sayfasında "Kralların üç yıla kalmadan Kutsal

605 Her iki örnekte de sömürgeci ülkeler ile kurulan uzun süreli ilişki sonucunda ülkenin bir türlü sömürgecisinden kopamadığı, kendi başına bir devlet olsa da aralarındaki bağın günümüze kadar uzandığı, ülkede kullanılan dillerden yapılan ticari faaliyetlere kadar ortadadır.

Toprakları fethetmeleri için gerekli hazırlıkları gerçekleştirebilmeleri miktarda altını bulmayı umduğu”⁶⁰⁶ yazılıdır. Buradan Kolomb’un, Kudüs’ün yeniden alınabilmesi için gerekli olacak altını bulmak amacıyla bu yolculuğa çıktığı anlaşılıyor. Bunun gerçekte böyle olup olmadığını Kolomb’dan sonraki gelişmeler göstermiştir. Karşılarına çıkan İslam devletlerinin yayılmasını engellemek, kutsal mekanlarını geri almak temel hedefleri gibi görünse de, bu kadar zahmete, doğunun bakir-zengin topraklarına ve ticaret yollarına sahip olmak karşılığında katlanılıyordu. Kolomb, bütün bu topraklarda inanılmaz zenginlikler yattığını sıklıkla ifade ederken, öte yandan da günlüğünde -ne kadar koyu bir Katolik olduğunu gösterircesine- sürekli bu insanların hepsinin Hristiyan olmalarının ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yolculuğunun asıl amacını (!) da açıkça yazmıştır: “Bu girişimin ilk amacı ve ilkesi şudur: her türlü girişim, Hristiyanlık dininin yücelmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmalıdır.”⁶⁰⁷

Avrupalılar, daha önce de din bayrağı altında, büyük düşman olarak gördükleri Müslümanlara karşı, birçok kez birleşmişlerdir. Başarısız kalan bu girişimlerin ardından yine bir Haçlı seferi olan Septe’nin fethi ile sonuçlanan olayın (1415) keşiflerin başlangıcı olarak kabul edilmesi, din ve keşifler arasındaki simgesel birliğin kanıtı gibidir. Keşiflerle birlikte gelişen olayların tümünde, keşfedilen yerlere, Tanrı adına ve Katolik krallar için el konulmuştur. Portekizli Gama, Kaliküt Limanı’nda (1498) Kaliküt Racası’na, burada bulunma sebeplerini “*Hristiyan kardeşlerini arama*” olarak açıklamıştır. Balboa’nın, Panama’yı geçerken, Istmust Dağları yolunda karşılaştığı yerli kabilesini, Hristiyanlığa ters davranışlar içinde olduğu için katletmesi de bir diğer din keşif bağlantısı örneğidir. İlk kurulan koloninin adının *Navidad* olması *Noel* gününe atıf iken, keşfedilen yerlere Hristiyan azizlerin adları verilmiştir. Bu bağlantılar, tüm keşifler boyunca kurulan kolonilerin yerleşim

606 Kolomb’dan Akt. Ferro, 2002, s. 28.

607 Kolomb, 1994, s. 83.

özelliklerinde (kilise kurulmasına özellikle önem veriliyor) ve kıtaların iç kesimlerine yolculuk yaparak halkı Hıristiyanlığa çağıran din adamlarının fiillerinde de görülebilir. Ancak, Andlar'da kınakına ticaretinde tekelleşen Cizvit papazlar, ya da Japonya içlerine kadar sızarak hem halkı rahatsız eden, hem de ülkeleri adına ekonomik faaliyetlere kalkışan din adamlarında olduğu gibi⁶⁰⁸ din, sadece işleri yoluna koymak için kullanılan bir araç olabilir miydi? Yine Afrika'da 1867'de kurulan Beyaz Rahipler ve Beyaz Rahibeler Cezayir merkezli olmak üzere bütün Afrika'da geniş çaplı bir misyonerlik faaliyeti başlatmışlar, Madagaskar'da kurdukları okullara 100 000'den fazla öğrenci toplamışlardı.⁶⁰⁹ Bu faaliyetlerin arka planında, gizli veya çoğu kez açıktan gerçekleşen bir ekonomik faaliyetler zinciri kurulması, bu ilk temasları gerçekleştiren din adamlarının tek bir amacı olmadığını kanıtıdır. Dolayısıyla din, keşifler ve sömürgeleştirme sürecinde hiçbir zaman ekonomik çıkar kadar süreklilik arz eden bir eksen olmamış, sadece yukarıda belirtildiği gibi, zaman zaman daha çok kullanılan bir itici güç olmuştur. O halde sömürgecilik kavramını tanımlarken dinin de bir nevi ekonomik çıkar elde etmede aracı edildiği söylenebilir.

Keşif Ruhı, sömürgeciliğin başlangıcıdır. Sömürgecilik kavramı içinde yukarıda sözü temel taşlardan biri olan ülke sınırları dışında bir yer ve buranın işgali temaları önce keşif ile başlar. Keşif ruhu, bireysel bir bakış gibi görünse de, sonuçları itibarıyla tüm dünyayı etkileyen bir itici güçtür. İnsanın merak duygusu ve dünya tasavvurunu geliştirmedeki çabası, birinci bölümde anlatılmıştı. Tarih boyunca ünlü keşifler ve seyyahlar kendi kişisel özelliklerinde bu ruha sahiptiler. Marco Polo gibi doğuya giden diğer Romalı din adamları ve tüccarların döndüklerinde getirdikleri mallar kadar,

608 Japonya'nın 1600'den sonra Avrupalıları sınırları içine almamasının temel nedenleri arasında bu din görevlilerinin verdiği rahatsızlık da sayılır. Bkz. kitabın II. bölümü.

609 Kavas, 2003, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 3, Tarih Şubesi Yayınları No: 2, s. 69-78, Elazığ, s. 77.

gördükleri yerler ile ilgili anlattıkları da Avrupalıların dikkatlerini çekmiştir. Anlatılanlar Avrupalıların merak duygularını ateşlemiş ve bu uğurda bilinmezlere doğru gidiş göze alınmıştır. “Portekiz şair Luis Vaz de Camoes ülkesinin insanları için hayranlıkla şöyle yazacaktı: Başka bir dünya olsaydı onu da bulurlardı.”⁶¹⁰ Bu Portekiz deyişi bize keşif yolculuklarındaki tutkuyu açıkça göstermektedir. Kuşkusuz keşif ruhu ile dolu biraz da maceracı öncüler olmasaydı, yeni yerlerin keşfi ve buraların sömürgeleştirilmesi bu kadar hızlı gerçekleştirilemezdi. Keşif ruhu, din ya da ekonomik amaçlar gibi nesilden nesile aktarılan ve bir devlet politikası şeklinde ortaya çıkan bir şey değildir. Tamamen kişiseldir ve kişisel motivasyonlar ile ortaya çıkmıştır. Salt keşif ruhu ile hareket eden kaşifler, buldukları toprakları sömürmek yerine, onun güzelliğini seyretmeyi tercih ederken arkasından onun açtığı yoldan gelen binlerce kişi, büyük ekonomik çıkarlar sağlamıştır.

Sonuç olarak sömürgecilik başka toplumlar üzerinden çıkar elde etmeye dayanan bir yayılma hareketidir. Bu hareket geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte değişen pek çok unsur olmuştur. Ama hiçbir zaman ekonomik güç elde etme istediği geri plana düşmemiştir. Din, siyasi güç elde etmek, ideolojik güç kazanmak, keşif ruhu ya da özgürleştirme ekonomik çıkarların araçları olmuş, bunlardan biri ya da birkaçı birden kullanılarak pek çok az gelişmiş ve yoksul ülke güçlü devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik kölesi haline gelmiştir.

Tarihsel Süreçte, sömürge kelimesinin Fransızca karşılığı olan “colonnie” ilk defa 14. yüzyılda, sömürgeleşme manasına gelen “collonisation” 1769’da, sömürgeci manasına gelen “colonisateur” 1835’te, sömürülebilir manasına gelen “colonisable” ise ilk defa 1790’da yazılı dilde kullanılmıştır.⁶¹¹ Ancak sömürgeciliğin yukarıda belirtilen dönemden daha eskiye dayandığı bilinmektedir. Hatta ilk sömürgecilik faaliyetlerinin milattan önceye kadar gittiği

610 Davis, 2004, s. 157.

611 Guy de Bosschere, s. 17-19’den aktaran Kavas, 2003, s. 69.

dile getirilmiştir. Özellikle MÖ. 3000’li yıllarda Fenikelilere kadar uzandığı ifade edilir. Ancak sömürgeciliğin özelliklerini yani; *ekonomi, dini yayma, işgal, göç etme ya da ettirme, ülke sınırları dışındaki bir yer ve kültürel değişim* öğelerini tümüyle ve böylesine yaygın şekilde ortaya koyduğu dönem 15. yüzyıl keşiflerinden sonraki zaman dilimine rastlar ve günümüze kadar uzanır.

Modern anlamıyla ilk sömürgecilik faaliyetleri Rönesans döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Modern anlamıyla ilk sömürgecilik faaliyetleri Rönesans döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶¹² Bu dönem Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olmasının yanı sıra dünya üzerinde de değişim rüzgarlarının esmeye başladığı güç dengelerinin yeniden kurulduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda küreselleşmenin de başladığı dönem olarak belirtilmiştir.⁶¹³ Teknik gelişmeler Avrupa ülkelerini pek çok açıdan güçlü hale getirmiş, özellikle denizcilik ve savaş silahları konusunda güçlenmişlerdir. Ateşli silahların bulunması ve kullanılması keşiflerle ulaşılan yerlerde, kesin bir üstünlük sağlamaya yaramıştır.

16. yüzyılda Portekizliler, sekiz haritalı ilk atlasları ürettiler, karevela tipinde geliştirilen gemiler, o güne kadarki teknelerin iki katı büyüklüğündeki yelkenleriyle, okyanus rüzgarlarında manevra gücüne sahip oldu. Bu teknik gelişmeler, Avrupa’nın önemli bir güç merkezi haline gelmesine ve dünyanın geri kalan alanlarının Avrupalıların kontrolü altına alınmasını sağladı.⁶¹⁴ Avrupa’nın yayılması öncelikle Afrika kıtası ile başlasa da,⁶¹⁵ Osmanlı Devleti’nin

612 Evren, Gürbüz. 2003. “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiler Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri”, Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 3, Tarih Şubesi Yayınları, No: 2, s. 38-47, Elazığ, s. 39.

613 Karabağ, 2002, s. 127.

614 A.g.e., s. 44.

615 Portekizliler Septe’yi fethedince Afrika’nın kuzey kıyılarından ilerleyerek Kudüs’e ulaşma ve buradaki zengin ticaret sofrasına oturma niyetindeydiler. Ama Melila seferi başarısızlığı daha ileri gitmelerini engellemiştir. Akdeniz kıyıları onlara geçit vermemiştir.

15. yüzyıl keşiflerinde ise gerek Portekiz gerekse İspanya'nın öncelikle aradığı şey, altın ve diğer değerli doğal kaynaklardır.

Akdeniz ve Kızıldeniz'deki üstünlüğü buna geçit vermedi. Fransızlar, Hollandalılar, İngilizler, İspanyollar ve Portekizliler yeni arayışlar içine girdiler.

Dünyanın 15. Yüzyılda genel görünümü bu dönemde başlayan sömürgecilik hareketlerini anlamada son derece önemlidir. Dünya devlerinin bazıları sömürgecilik faaliyetine başlamışken, diğerleri ne yapmaktaydı? Osmanlı Devleti'nin güç kazanarak, doğuda, batıda, kuzey ve güneyde hızla ilerlediği görülür. 1421-1451 arasında Osmanlı devleti İnalıcık⁶¹⁶'ın ifadesi ile "*Balkanlarda kesin yerleşme ve yayılma*" dönemi yaşarken sonrasında tahta gelen II. Bayezid denizcilik konusunda çok önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.⁶¹⁷ Bayezid döneminde gerçekleşen Venedik Osmanlı savaşı bu noktada, bölgenin siyasi ve ekonomik kaderini değiştirmiştir. "Genelde bu Osmanlı zaferi, Osmanlı Akdeniz egemenliğine bir başlangıç olması bakımından çok önemlidir. İkincil olarak da İtalya harplerinin bu ilk aşamasında Osmanlılar, güç dengesinde önemli bir ortak olarak Avrupa politikasına girmiştir."⁶¹⁸ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Portekizliler Afrika'nın batı kıyılarındaki 1415'te başlayan keşif hareketlerini sürdürürken, Osmanlı gücü Akdeniz'e yerleşme çabası içindedir.

Anadolu'da ortaya çıkan Kızılbaş ayaklanması⁶¹⁹ ve gelişmeler, Osmanlı'nın doğu sınırlarındaki problemlerle mücadele etmesini

616 İnalıcık, 2014, s. 106.

617 Kardeşi Cem'in Venedik'in elinde olması bir süre denizlerde girişilecek faaliyetleri engelse de Cem'in 1495'te ölümü elini rahatlatmıştır. Bütün maddi kaynaklarını o zaman kadar görülmemiş bir donanma inşasına ayırdı. Akdeniz'de Çaka Bey ile başlayan denizcilik faaliyetlerinin düzensiz yapısını bu Gazi leventleri (aralarında Kemal Reis de var) donanmaya devlet buyruğu altına çağırarak bir elde topladı. Venedik Osmanlı Savaşı (1499-1502) ile çok önemli bir zafer kazanıldı. Bkz. İnalıcık, 2014, s. 132-133.

618 İnalıcık, 2014, s. 134.

619 "13. Yüzyıldan beri kırmızı külahları ile tanınan militan Alevi Türkmen göçerleri Kızılbaş genel adı ile anılmakta idiler." Bkz. İnalıcık, 2014, s. 135.

gerektirir. Tam da Portekizlilerin Doğu Afrika, Umman Denizi ve Hint Okyanusu sularında gemi yüzdürmeye başladıklarında, bu suların hemen kuzeyinde kara içindeki kuşakta, Osmanlı Devleti, İpek Yolu'na tekrar sahip olma başarısını göstermiştir. Yavuz Sultan Selim imparatorluğun doğu ve güney kısmında kalan birçok toprağı ele geçirince, sıra Kızıldeniz, Umman Denizi, Basra Körfezi ve Güney Asya deniz yoluna gelmişti.

Bölgede bulunan Arap Müslüman devletleri bir yandan Akdeniz'deki kıyılarında öte yandan da Mozambik, Hindistan ve Hürmüz üçgeninde gerçekleşen bir ticaret ağının en önemli ögesini oluşturmaktadır. Arapların açık denizdeki becerileri ve teknik bilgileri daha sonra buraya gelen Portekizlileri şaşırtacak derecededir. Portekizlilerin büyük zorluklarla gelmeyi başardıkları Afrika'nın en güney ucu Araplar tarafından bilinmektedir. Ancak böyle bir bilgi ve denizcilik altyapısı ile neden doğudan batıya doğru ilerleyerek Avrupa'nın batı kıyılarına gelmedikleri sorusunun cevabı hep merak edilmiştir. "Zaten Hristiyan dünyasının yanı başında Cebel-i Tarık Boğazı'nın iki yanındadırlar. Hükmettikleri alanda zengin bitki örtüsü, hayvanlar ve mineraller vardı. Arap dünyası İber Yarımadası'na kadar uzanmıştı. Avrupalılardan daha ne isteyebilirdi ki?"⁶²⁰ Bu çok önemli tespite ek olarak kültürel, dinsel ve daha başka nedenler de eklenebilir.⁶²¹ Arapların bilgi ve teknoloji açısından herhangi bir eksikliğinin olmaması keşif için harekete geçmede çok etkili olmamıştır. Ancak Sezgin tarafından dikkat çekilen bazı hususlar da göz ardı edilmemelidir. Zira ona göre, Araplar çok önce belki de 10. yüzyılda okyanusları aşarak, Amerika da dâhil birçok yere⁶²² gidebilecek potansiyeli taşımaktaydılar. Arap yayılmasının temelinde daha ziyade İslamiyeti yaymak olduğundan öncelikli hedef kalabalık insan topluluklarının yaşadığı alanlardır. Hemen kuzey sınırlarında ve Asya'da karada ilerleyerek İslamiyet'i yaymak birinci hedefleri olmuştur. 15. yüzyıl keşiflerinde

620 Boorstin, 1994, s. 183.

621 A.g.e., s. 181-183.

622 Bkz. Sezgin, 2008, c. III.

ise gerek Portekiz gerekse İspanya'nın öncelikle aradığı şey, altın ve diğer değerli doğal kaynaklardır. Bu bakış açısı denizcilik ile ilgili üstün bilgilere sahip olan Müslüman Arap dünyası ile başlangıçta denizcilik bilgileri çok az olan Avrupa'nın yollarını ayırmıştı.

Aynı şekilde Rönesans döneminde İtalyanların bilip de Çinlilerin bilmediği bir teknoloji yoktu. Aslında son derece gelişmiş birtakım ara teknolojiler sayesinde Çin ile Japonya ve bazı örneklerde Hindistan Avrupa'nın çok daha ilerisinde bulunuyordu. İran ile Arapların kontrolündeki bazı ülkeler de Avrupa'dan çok çok ilerideydiler. Bunun tek istisnası Çinlilerin bulduğu, şiddete ve savaşlara yönelik kullanımı nedeniyle nefret ettikleri baruttu. Japonlar da aynı nedenle baruttan nefret ediyorlardı. Çinlilerin, barutun şiddete yönelik kullanımını, yalnızca soylu bir biçimde silahların yerine havai fişekleri yeğledikleri için değil; silahların kendi geliştirdikleri karmaşık derebeylik sistemini bozacağını fark ettikleri için de reddetmiş olmaları olasıdır. Bu görüş Japonya için de kesinlikle geçerlidir.⁶²³ Ancak sebep her ne olursa olsun, doğunun barutu şiddet amaçlı kullanmayı reddetmesi, batılı barbarlara yenilmesine ortam hazırlamıştı.

Oysaki demir-çelik endüstrisini Avrupa'dan yedi yüzyıl önce faaliyete geçiren Çinliler, bölgeler arasında farklı ürünlerde uzmanlaşma ve ticareti, kıyılarında oluşturdıkları ticaret filolarının da desteği ile on bir ve on ikinci yüzyıllarda sistematik hale getirmişlerdi bile. Ama Konfüçyüs'ün öğretilerine göre, *tüccarların asalak olarak görülmesi*, zenginleşen kimselerin hemen toprak sahibi olma yoluna gitmesine neden oldu. Bu durum Çin'in büyük çaplı endüstri ve ticaret girişimlerini engellemiştir.⁶²⁴ Bir diğer unsur da Çin'de devletin her türlü faaliyet üzerindeki denetim ve etkisidir. Ming dönemi (1368-1644) başlarında uzak deniz gezilerinin devlet denetimine alınması, Ceng Ho adındaki bir saray hadımının 1405-1433 arasında Hint Okyanusu'na yüzlerce gemiden oluşan

623 Mc Neill, 2008, s.334

624 A.g.e., s. 335.

bir donanma ile düzenlenen sefer⁶²⁵ olarak meyvesini verir. Basra Körfezi'ne kadar bütün Güney Asya'nın önemli yerlerine uğrayan keşif gücü Çin için iyi bir başlangıç olabilirdi. Ancak, Ming hanedanının sonrasında tüm deniz faaliyetlerini durdurma emri vermesi -bu Moğollardan gelecek tehlikeye karşı kara içi savunmaya enerji sağlamak amaçlı görülmüştür- son derece kritik bir karardır.⁶²⁶ Kısacası Çin teknoloji ve bilimdeki ileri düzeyini zamanı geldiğinde dönüştüremezken, Asya'nın diğer ülkelerinde de durum çok farklı değildi.

Böylece keşif ve onu takip eden sömürgecilik birçok faktörün birleştiği ve bütünüyle Avrupa'nın icad ettiği bir girişim haline gelir. Çünkü diğer devletler bu yolu denememişlerdir. Arap denizcileri İbn Macid ⁶²⁷ ve Süleyman el Mehri⁶²⁸ yazdıkları

625 A.g.e., s. 335.

626 A.g.e., s. 335.

627 "İbn Mâcid'e göre denizcilik bilimi «sadece yazılı geleneğe bağlı olmayan teorik ve empirik bir bilimdir, 'ilm 'aklı tecrübî lâ nakli. O, denizcileri üç gruba ayırmaktadır: İlk grup, basit deniz kılavuzlarıdır. Bunların yolculukları bazen iyi gider bazen de kötü; verdikleri cevaplar bazen doğrudur bazen de yanlış. Bu denizciler mi'allim (üstad) nitelemesini hak etmezler. İkinci kategorinin orta seviyeli me'âlîme (ustadlar) olan mensupları, bilgilerinin büyüklüğü ve kapasiteleriyle tanınırlar. Onlar yeteneklidirler, gittikleri yerin rotalarına hâkimdirler, fakat öldükten sonra unutulmaya mahkumdurlar. Denizcilerin üçüncü grubu en yüksek mertebesini oluştururlar. Bu kalitedeki denizci çok meşhurdur, bütün deniz operasyonlarına hâkimdir ve aynı zamanda hem kendi zamanında hem de daha sonraları yararlanılan kitapları yazmış olan bir bilgidir. İbn Mâcid ayrıca bir kaptanın seferinde uyması gereken kuralları ve kendisinden beklenen ahlaki prensipleri saptamaktadır." Sezgin, 2008, c. III, s. 41.

628 "Arap-İslam dünyasında Hint Okyanusu'nun konfigürasyonunun matematiksel olarak kavranılmasının ne derece gelişmiş olduğu ve denizcilerin uzaklık ölçümlerinde ne denli başarılı işlem yaptıkları sorusuna ilişkin Süleymân el-Mehrî Minhâc el-Fâkir isimli eserinin dördüncü bölümünde bize net bilgi vermektedir. Orada, yalnızca Afrika'nın doğu kıyısı ile Sumatra-Java arasındaki uzaklıklara ayrılmış bir bölümde, Hint Okyanusu'nun aynı coğrafi boylamlar üzerinde bulunan burunları, körfezleri, adaları ve limanları arasındaki 60 uzaklığı kaydetmektedir." Sezgin, 2008, c. III, s. 41.

kitaplar ile dönemin denizcilik bilgi seviyesini açıkça ortaya koymuşlardır. Hint Okyanusu sularında ustalıkla yüzdürdükleri gemilerini, musonlar ve okyanus akıntılarından koruyacak açık denizde kolaylıkla yön bulacak kadar mahirdiler. İbn Mâcid'in daha sonraları Vasco de Gama'yı Hindistan kıyılarına götüren kılavuz olarak görev yapması da bu ustalığının bir sonucu olsa gerektir. Oysaki bu küçük yardımın bedeli, Portekizlilerin kısa sürede Afrika'nın doğu kıyıları ve Güney Asya'da tutunabildikleri yerde fazlasıyla ödenecektir. Bu savaşarak elde edilen toprakların ülke sınırlarına katılmasından tamamen farklı bir durumdur.

Sömürgeciliğin Yayılışı

Gemilerini uzun yolculuklara dayanma ve okyanus fırtınaları ile baş edecek güce sahip olma konusunda geliştiren sömürgeci ülkeler, Atlas Okyanusu'nun batı kıyılarını takip ederek Afrika kıyılarını ve okyanusu geçerek Amerika kıtasının hemen tüm doğu kıyılarını ilk etapta ele geçirdiler. Ele geçirdikleri adaları

Hermen Cortes "Ben buraya çalışmaya, toprağı işlemeye değil daha fazla altın bulmaya geldim" demiştir.

dahi paylaşan bu ülkeler, artık verimli ve çeşitli ürünlerin yetişebileceği geniş tarım alanlarıyla yeraltı zenginliklerine sahiptiler. Bu tarım alanlarında çalışacak, ma-

denleri çıkaracak iş gücü ise hazırды. Gerek işgal ettikleri topraklardaki yerli halk, gerekse ihtiyaç nedeni ile çığ gibi büyüyen köle ticareti, tamamen masrafsız bir işgücü kaynağıdır. İşgal ettikleri topraklar gibi orada yaşayan insanları da sahiplenilen sömürgeci ülkeler, köle ticaretine başka bir boyut getirmişlerdi. Köle ticareti ilkçağlardan itibaren bilinmesine rağmen, bu dönemde çok sayıda insanın yer değiştirmesine neden olmuş, göç edilen yerler ve yeni yerleşilen yerler arasında nüfus açısından dengesizlikler meydana gelmiştir. Sömürgelerdeki yerli halk da bu olumsuzluklardan nasibini almış, kötü muamele ve aşırı

çalışma pek çoğunun yok olup gitmesine sebep olmuştur. Kolomb'un Hispanyola adını verdiği Haiti Adası'nın yerli nüfusu, 1492 civarında ilk ayak basıldığında 300000 iken, 1494-1548 yılına kadar 500 kişiye kadar inmiş, bugün ise bu ada yerlilerinden kimse kalmamıştır. Daha çok altın elde etme hırsıyla kötü şartlarda çalıştırılan yerliler, bu şartlara daha fazla dayanamamıştır. İspanyol sömürgeciliğinin acımasız ve çıkarıcı yüzünü dönemin önemli sömürgeci isimlerinden Hermen Cortes "*Ben buraya çalışmaya, toprağı işlemeye değil daha fazla altın bulmaya geldim*"⁶²⁹ diyerek ortaya koymuştur. Gerçekten de 1580'li yıllarda Amerika kıtası, sömürgecilere göz doyurucu şekilde bir kaynak sağlamaktadır. Bu dönemde Avrupa'da altın üretimi 1000 kilo ve Afrika'da 2000 kilo iken, Amerika kıtası 5400 kilo ile ön sırayı almıştı.⁶³⁰ Bu, köle ticaretinin kıtalar arası boyutunun da hız kazanmasına yol açmış, Afrika kıyıları boyunca dolaşp köle toplayan tacirler bu kıtadan 20 milyondan fazla insanı diğer sömürgelere taşımışlardır. Özellikle Afrika'dan koparılp Amerika'ya getirilen köleler insanlık dışı muameleler görmüşler ve gemi hangarlarına yüklenen insanların çoğu yolculuk sırasında ölmüştür. Afrika kıtası ile Karaib denizi arasındaki gemi güzergâhında, yolculuk sırasında ölen kölelerin denize atıldığı bölge, köpek balıklarının yaşam alanı haline dönüşmüştür.⁶³¹ Bu durum olayın vahim boyutunu gözler önüne serer. Sömürgecilik ile birlikte anılmaya başlanan köle ticareti, Hint Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar çok geniş bir alanda ve oldukça yoğun nüfus hareketlerine neden olmuştur (Bkz.Bölüm III-Kölelik). Özellikle Afrika nüfusunun bölgesel dengesizlikler yaşaması kabileler arası iç savaşlar ve kargaşaya yol açmıştır. Siyah ırkın kölelikten kurtulup tüm insanlarla aynı haklara ulaşması büyük mücadeleler sonucu ancak 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Sömürgecilik, her dönemde insanları ırklara göre

629 Evren, 2003, s. 41.

630 A.g.e., s. 41.

631 A.g.e., s. 41.

ayırmış ve sınıf farklılıklarını kamçılamıştır. Kendinden olmayan kültürleri ise yok etme yoluna gitmiştir.

İngiliz Sömürgeciliği

Sömürgeciliğin gelişimi keşiflerden hemen sonra başlasa da bugün sömürgeci ülke olarak anılan Avrupa ülkeleri arasında farklı tarihsel süreçler izlemiştir. Bu konuda ilk girişimleri başlatan Portekiz, İspanya ve Fransa'ya karşın İngiltere daha geriden gelmiştir. Ama sonuç itibariyle İngiltere dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur.

İngiltere 1607'de Virjinya'da ilk sömürgesini kurmuş, ancak sonraki yarım asırda Fransa'nın ve İspanya'nın yeni dünyada elde ettiği sömürgelerle karşılaştırıldığında pek de fazla bir önem arz etmeyen Massachusetts (1629), Maryland (1632) Rhode adaları (1635) ve Connecticut (1636) kolonilerini kurmaktan öteye geçememiştir.⁶³² Ancak sonrasında İngiltere'nin de bu yarışa katılarak ön sıralara geçtiği görülür. Sömürgecilik, keşiflerin ardından, yeni bulunan kıta ve adalarda bir yer kapma ve sahip olma yarışı haline dönüşmüş, sömürgeci ülkeler kendilerine düşen paydan tatmin olmayarak her zaman daha fazlasını istemişlerdir.

Tablo 1- Bazı Sömürgeci Ülkeler Ve Elllerinde Bulundurdıkları Topraklar

ÜLKE ADI	ALAN (m ²)
İngiltere	4,7 milyon
Fransa	4,1 milyon
Almanya	1,5 milyon
Belçika	1,4 milyon
Portekiz	1,7 milyon

632 Porter A. N. Atlas of British Overseas Expansion, Akt. Matar, Nabil. 2012. Keşifler Çağında Türkler Mağripliler ve İngilizler, Vadi Yayınları, Ankara, s. 22, 2012, s. 33.

İngiltere; içinde pamuk, elmas, altın gibi önemli madenlerin olduğu en stratejik noktalara (4,7 milyon metrekare) sahiptir. Fransa; kahve, pirinç, kauçuk, fosfor, demir cevheri ve manganez gibi değerli madenlerin bulunduğu yerleri (4,1 milyon metrekare) ele geçirmiştir. Almanya (1,5 milyon metrekare), Belçika (1,4 milyon metrekare) ve Portekiz (1,7 milyon metrekare) de verimli pek çok alanı sömürgeleştirmişlerdir.⁶³³ Elde edilen geniş topraklarla yetinmeyen sömürgeci ülkeler, zaman zaman paylaşım sorunu yaşamışlardır. Bu nedenle her şey, çıkar ilişkisi dahilinde gerçekleşmeye başlamıştır. Dünya siyaseti bu yayılma tutkusu etrafında dönmeye başlamıştır. Böylece akıl almaz ortaklıklar da ortaya çıkabilmiştir.

“Mağrip kralı Mansur (*müslümandır*), 1603'te İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'e yazdığı mektupta, Mağrip ve İngiliz birliklerinin İngiliz gemilerinin kullanarak Batı Hindistan'daki İspanyol Sömürgelerine saldırmayı ve bu toprakları İspanyollar'dan temizleyerek Tanrı'nın yardımıyla ele geçirmeyi ve bu toprakları sonsuza dek birlikte yönetmeyi önermiştir”⁶³⁴

Dünya siyaseti, harita üzerinde bir satranç oyunu başlatmıştır. Kimin nereyi sömürgeleştireceği uzun tartışmalar, güç göstergeleri ve ittifaklarla belirlenmiştir. Dünyanın sömürgeci yüzü ise harita üzerinde oldukça açık görünür (Harita-34).

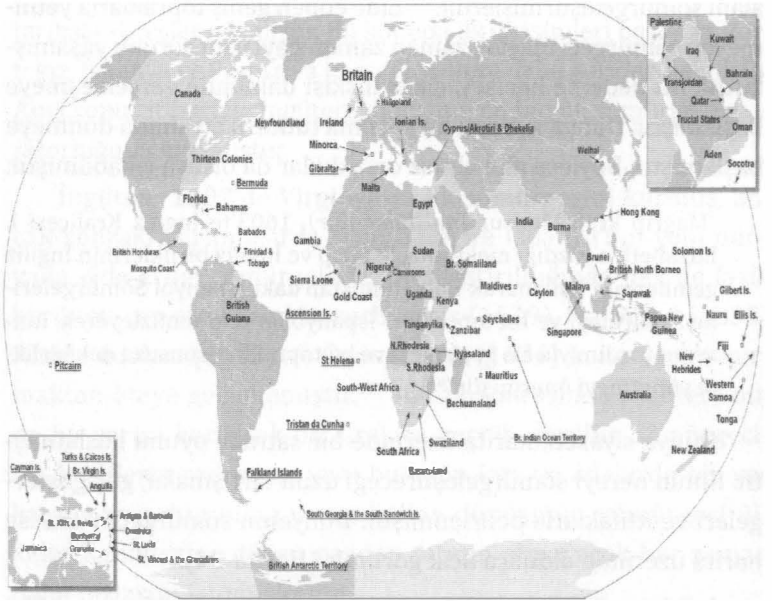
I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin topraklarının kâğıt üzerinde paylaşılması ve devamında da paylaşılan yerlere yerleşilmeye çalışılması da bu zihniyetin bir tecellisidir. Uygulaması ise I. Dünya Savaşı'nın başlatılmasıdır.

Sömürgeci ülkeler, kölelerini yalnızca işçi olarak değil, asker olarak da kullanmışlardı. Çeşitli cephelere sürdükleri asker köleleri ile yeni yerleri işgal etme çabasında olmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale cephesini unutulmaz dizeleri ile anlatan Mehmet Akif, bu noktaya şu şekilde işaret etmiştir. “*Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,.....*

633 Evren, 2003, s. 41.

634 Matar, 2012, s. 32.

*Çehreler başka, lisanlar, deriler rengarenk,..... Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmeme ne bela, ...”*dizelerinde sömürgeci ülkele-
rin ordularında yer alan çeşitli ırklardan insanları çarpıcı ve imalı
bir anlatımla betimlemiştir. Sömürgeci ülkeler gerçekten de işgal
ettikleri topraklardaki tüm imkanları sonuna kadar ve sınır tanı-
maz biçimde kullanmışlardır.

Harita-34: 1900'lerde İngiliz Sömürge İmparatorluğu⁶³⁵

Kapitalizm ve Sömürgecilik

Kapitalizm, sömürgeciliğin en önemli aracıdır. Sömürgeciliğin doğuşu ve gelişimi insanlık tarihi ile kıyaslandığında 15. yüzyıldan sonra çok hızlı gelişmiştir. Yani Kolomb'dan sonra çok şey değişmiştir. Sömürgeci ülkeleri dünya savaşına sürükleyen, yayılmacı tutkuları Kolomb'un yerlilerle ilk temasında buraya İspanya'nın sahip olması ve devamında yapılacaklardan ne kadar uzaktır.

⁶³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Territorial_evolution_of_the_British_Empire adresinden alınmıştır.

“Ama burada siz yüce Efendimiz kesin olarak yerleştiklerine göre, yerlilere çok iyi davranmalı onları çok iyi korumalıyız; ne de olsa çok altın, çok baharat, çok iyi topraklar var bu adada.”⁶³⁶ İspanya’nın zenginliğine zenginlik katacak olan bu topraklardaki yerli halk kısa sürede

Kapitalizm, sömürgeciliğin en önemli aracıdır.

ortadan kalkar. Ele geçirilen alanların en verimli şekilde kullanılması ve mümkün olduğunca gelir elde edilmesi temel şart olduğu için bu büyük bir sorun olmaz. Yeni bir sistem ile işgücü açığı giderilerek ekonomik faaliyetler devam eder. Yüzyıllardan bu yana geleneksel bir tarım anlayışını benimseyen sömürge toplumları, daha fazla verim ve tek tip ürün ile karşılaşır. Bu alanlarda kurulan *plantasyonlar* David Lades’e göre dev bir yeniliklerdir.⁶³⁷ Güney Amerika’daki kahve, kakao alanlarında Afrika’dan getirilen köleler çalıştırılmıştır. Fildişi kauçuk, pirinç, yerelması, mısır ve daha pek çok ürün plantasyonlarda üretilmektedir. Daha fazla üretim için harcanan çaba sırasında toprağın taşıma kapasitesi ya da doğayla uyumlu üretim gibi kaygılar yoktur. Oysaki “birçok bölgede devamlı olarak tek ürün üretilmesi toprağın verimini düşürmüştür.”⁶³⁸

Ekonomik değişim, sadece keşfedilen yerler ve üretimler ile ilgili değildir. Bu çok önemli küresel bir ekonomik dönüşümdür. Başka bir ülke adına keşfe çıkmanın en temel nedeni, finans kaynağı bulma sorunudur. Finans kaynaklarını bulmak da yeterli olmaz bu işe para yatıracak kişilerin ikna edilmesi gerekir. Peki ne karşılığında? Keşif hareketinin ilk başladığı 1492’de Kolomb, tuttuğu seyir defterinde bu yolculuğa çıkışı ile vaat edilenler şöyle kaleme alınmıştı.

“Yüce Efendimiz bu amaçla bana çok büyük ödüller verdiler; bundan böyle bana don (saygın bir unvan) denilerek Okyanusun büyük Amirali ve bulup ele geçirebileceğim ve daha sonraları bulunup ele geçirilmiş olacak bütün karalara ve adalara Kral Naibi ve değişmez

636 Kolomb, 1994, s. 134.

637 Said, 1995, s. 46.

638 Montgomery, 2010, s. 140.

vali olmaklığımla ayrıca aynı sanları kuşaktan kuşağa sonsuza dek geçerli olmak üzere oğluma da aktarma hakkını vermekle beni pek onurlandırdınız.”⁶³⁹

Kolomb’a kuşaktan kuşağa geçecek bu yönetim hakkı neyin karşılığında verilmişti? (Kolomb bu vaat edilenlere kavuşmadan onuru kırılmış şekilde ölmüştür) Sömürgecilik düşüncesi yatırılan paranın çok daha fazlasının geri döneceğinin planlandığı, eşitliksiz bir ekonomik düzen gerektirdiği için, beklentiler de yüksektir. Para, tüm hesapların merkezindedir. Bu yeni düzenin bir adı olmalıdır.

Kapitalizmin ilk tezahür etmeye başladığı dönemler yaklaşık on ikinci yüzyıldan sonra güçlenen, Avrupa’da, İtalya merkezli tüccar faaliyetleridir. Buna Kuzey Avrupa’da, Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’un dahil olduğu Hansa birliği de eklenebilir. Ancak bu ilk hareketler tipik kapitalizmin örneği olmasalar da ilk adımlar olarak tanımlanabilir. Kapitalizmin karakteristik olarak şekillenmesi 15. yüzyıldadır. Bu ortaya çıkışın nedenleri ise şöyle sıralanmıştır:

“Kapitalizmin önemli başlangıcı 15. yüzyılın ikinci yarısında görünen şu faktörlerin sonucu olarak; Merkezi Avrupa’da yeni altın ve gümüş madenlerinin bulunması, Hindistan deniz yolu ve Amerika’nın keşifleri, dini baskılar, Germenlerin tarih sahnesine girmeleri (Sicilya’da), Feodal monarşilerin gelişimini tamamlaması; modern ordunun doğması, endüstriyel tekniklerdeki ilerlemeler, çifte kayıt usulünde uzmanlaşma⁶⁴⁰. Kapitalist düzeni şekillendiren dönem İngiltere’de 17. yüzyıl ortalarına ve Avrupa’nın bütününde 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği farz edilir.”⁶⁴¹

Bu açıklamalara göre sömürgecilik bu sistemin tam da merkezinde yer almaktadır. Hem keşifler ayağıyla hem de Avrupa’da

639 Kolomb, 1999, s. 20.

640 Çifte kayıt sistemi, gelen ve giden malların kayıtlarının tutulduğu birinci derecede tüccarların kullandığı sistem olup, gelir gider hesaplamasında çok etkili rol oynar.

641 Usher Abbott Payson, “The Genesis of Modern Capitalism” The Quarterly Journal of Economics, Vol. 36, No. 3 (May, 1922), pp. 525-535. Published by: Oxford University Press. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1886036> Accessed: 17-02-2015 07:26 UTC, p. 528.

değişen sistemlerin tümünde, yayılmacılığın devam ettirilmesine hizmet eden bir boyut görülür. Yani, Avrupa ülkeleri yayılmacılığın devam etmesi için yeni yerlere, buraları ellerinde tutmak için askere, buradan elde edile-

Dolayısıyla kapitalizm, sömürgeciliğin doğurduğu ve sömürgecinin sürdürülmesi için gerekli bir sistem halindedir.

cek ürünlerin işlenmesi için sanayi teknolojisine, tüccarların rahat hareket edebilmesi için daha katılımcı bir rejime ve Avrupa'nın gelen ve giden mallarını kontrol edebilmek için iyi bir muhasebe sistemine ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla kapitalizm, sömürgeciliğin doğurduğu ve sömürgeciliğin sürdürülmesi için gerekli bir sistem halindedir. Avrupa, keşiflerle birden büyük miktardaki toprağı ekonomik olarak yönetmek durumunda kalınca, geleneksel ekonomi düzeni işe yaramaz hale gelmiştir.

"Klasik sistem şöyledir; (1) Mekanik, (2) Bireysel, (3) Takas, fiyat ve değer sorunları döngüsü tarafından baskılanmış bir toplum düşüdü, (4) Durağandır. **Merkantilist sistem;** (1) Toplumun tümü tarafından tasarlanmıştır, canlıdır. (2) üretim organizasyonlarının problemleri üzerinde durur, kolektivisttir, (3) hareketlidir, şartlardan ziyade süreçle ilişkilidir."⁶⁴²

Kapitalist sistemin geleneksel ekonomiye göre farklı olan yönleri içinde, kişilere ve toplumlara girişim serbestliğı tanınması, sınıf kavramından ziyade, zenginlik düşünü tüm Avrupalılara vaat etmesi, son derece dikkat çekicidir. Amerika'ya giden ilk yerleşimciler, bu ekonomik kuralları baştan bu yana içinde yaşayarak gerçekleştirirken, ortaya çıkan tüccar sınıfı, soyluluktan uzak da olsa, yönetimde söz sahibi olmanın tadına varmıştır. Bugünün seçimlere büyük miktarda yatırım yapan sermaye çevrelerinin, kapitalizm ve yönetim çerçevesinde incelenmesi gerekir.

Avrupa'da ortaçağın katı sınıf sistemi, ekonomideki kuralların değişmesiyle yeni bir yöne doğru evrilmiştir. Amerika rüyası da böyle doğmuştur. Özgürlükler, eşitlik, hak ve bunlarla ilgili

642 Bkz. Usher, 1922, p. 531.

sistemler, tümünden önce para ve yönetim ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu konu devamında son derece karışık iş ilişkileri ve sistemlerin devreye girdiği, son yüzyılda daha da karmaşık hale gelen ve dönem dönem değişen birçok ara yüz içermektedir. “Kısaca, uygun şartlarda değişimi ve devamlı bir gelişimin sonucu kapitalist sınıfın yüzyıllar boyunca devamlılığı iddia edilemez. Aksine, ekonomi tarihinde kapitalistlerin birçok sınıfları kadar, dönemleri de vardır.”⁶⁴³ Buradan hareketle, kapitalizmin ilk doğuş dönemlerinde merkantilist⁶⁴⁴ olarak adlandırılması onun tüccarlar tarafından başlatılan bir ekonomik sistem olması ile ilgilidir.

Sömürgecilik içinde gelişen kapitalist ekonominin konum ve bağlantılar açısından yeni gelişmeler de ortaya çıkardığı görülür.⁶⁴⁵

Avrupa'nın 15.yüzyıldan sonra kıta içinde yaşadığı ve buna paralel olarak yansımalarının dünyayı etkilediği her olay sömürgecilik ile ilgili olarak gerçekleşmiştir.

Bu gelişmeler jeopolitik kavramının ortaya çıkması ve bugünkü dünya düzeninin şekillenmemesinde büyük rol oynamıştır. Liberalizmin yükselişi yasalar ve yeni toplum düzenleri ile yönetim biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bugün kapitalizm de kendi içinde ya-

yılmacılığın son demlerini yaşarken, durağanlık eleştirileri de gelmektedir. “Denilebilir ki bu düzen, kapitalizmin her türü başlangıçta, açıkça yaratıcı ve yenilikçi bir ruh tarafından canlandırılmıştı ama icraatları düzenli hale gelince tutucu hale geldi.”⁶⁴⁶ Keşfedilecek yer ve sömürülecek toprağın kalmaması bu durağanlığa neden olmuş olabilir miydi?

Avrupa sömürgecilik ve onun ekonomik düzeni olan kapitalizm sayesinde, dünyada konuşulan diller, inanç sistemleri, eğitim, giyim

643 Pirenne Henri, “The Stages in the Social History of Capitalism,” The American Historical Review, Vol. 19, No. 3 (Apr., 1914), pp. 494-515, Published by: on behalf of the Oxford University Press American Historical Association, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1835075> Accessed: 17-02-2015 07:55 UTC, p. 495.

644 Merchant kelimesi İngilizce’de tüccar anlamına gelir.

645 Bkz. Pirenne, 1914.

646 A.g.e., p. 515.

tarzı, mimari, tasarım ve felsefi akımlarda etkisini hissettirmeye başlar. Oluşturduğu yeni kültürü eski inanç sistemleri, diller, gelenekler ve yaşam tarzlarının üzerinde sağlam bir şekilde bina eder. “Eskiçağ uygarlıkları uyandırılır ve güç verilir, ilkel inançlar ve pratikler Avrupalılar’ın etkisi ile modern kalıplara dökülür... Amerika, Asya, Afrika ve Okyanus adalarındaki yeni topraklar ve insanların dünyasında Avrupa, yeni itici güçler ve gelişmeler elde eder.”⁶⁴⁷

Avrupa yayılmasının bir parçası olarak ticari evrim 15. ve 16. yüzyıllarda gelişirken bunun bir sonucu olarak da sanayi devrimi gerçekleşir. Birçok kimsenin söylediğinin aksine, sanayi devrimi Avrupa’nın kömür ve demiri işlemeyle kendi içinde gerçekleş-tirdiği bir olay değildir. Bu ön hazırlık evresinin bir sonucudur.⁶⁴⁸ Dolayısıyla sanayi devrimini ve Aydınlanma Çağı’nı sömürgecilik-ten ayrı tutarak yapılan incelemeler eksik kalır. Aslında daha genel bir bakış açısıyla, Avrupa’nın 15. yüzyıldan sonra kıta içinde yaşadığı ve buna paralel olarak yansımalarının dünyayı etkilediği her olay sömürgecilik ile ilgili olarak gerçekleşmiştir.

19. yüzyılda rayına oturan deniz ticareti daha öncesinde korsanlar ve düzensiz deniz seferleri nedeniyle istenilen süreklilikte mal getiremez. Düzenli deniz seferlerinin tüm teşkilatlarının kurul-duğu bu yüzyılda, limanlar ve onunla bağlantılı kara yolları hızla gelişir. Kara içlerini limanlara bağlayan yollar, demir ve kara yol-ları şeklinde yeniden inşa edilmiştir. Kıta içlerinden gelecek ham madde ve yine bu alanlara gönderilecek işlenmiş ürünler için dün-yanın tümünde, küresel bir ulaşım ağı kurmak gereklidir. Taşıt-lar da karada ve denizde bu sisteme hizmet edecek şekilde gelişt-irilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Süveyş (1869) ve Panama (1914) kanalları gibi düzenlemeler daha hızlı mal sevkiyatı için

647 Bkz. Shepherd William R., “The Expansion of Europe II” Political Science Quarterly, Vol. 34, No. 2 (Jun., 1919), pp. 210-225, Published by: The Academy of Political ScienceStable URL: <http://www.jstor.org/stable/2141435>Accessed: 17-02-2015 08:38 UTC, p. 211

648 A.g.e., p. 218.

şarttır. Böylece ulaşım ve iletişim sistemleri de kapitalizmin etkisiyle hızla geliştirilmiştir.

Dünyanın kapitalizme ayak direyen ülkeleri, kendi alternatiflerini geliştirirken kapitalizmin merkezine, yani Londra'ya taşınan Karl Marx, bu hareketleri en yüksek perdeden eleştirmiştir. Arkadaşı Engels ile birlikte ortaya koydukları fikirler –elbette Hegel'den etkilenerek- sosyalizmi olgunlaştıracaktır. Marx, kapital sistemin tüm kurumlarına karşı çıkarken, insanı özellikle işçi sınıfını merkeze alan bir sistem hayali kurmuştur.⁶⁴⁹ Dolayısıyla sömürgecilik/ kapitalizm ve ona karşı çıkanlar arasında da bir dünya paylaşma sorunu çıkmıştır. Bu sorun iki dünya savaşı ve ölen binlerce insana rağmen çözülemeyince, iki kutuplu Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Kapitalizm, tüm bu siyasal ve sosyal transformasyon aşamalarından geçerken, kendi içinde değişerek gelişmiştir. 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesi, kapitalizmin yayılmasında ve varlığını korumasında ciddi bir tehdit olan komünist bloğunun dağılmasıyla sonuçlanır. Bugün dünyada kapitalizm, rakipsiz tek güç olarak varlığını sürdürmektedir.

Sömürgecilikte Yeni Dönem. Bir süre yeni bulunan topraklardaki her şey Avrupa'ya taşınmıştır. Sömürgecilikte dönüm noktası 1870'li yıllar olmuştur.⁶⁵⁰ Buna göre daha önce koşullara bağlı olarak gerçekleşen bu hareket, yine Avrupa kökenli bazı değişimlerin etkisiyle yeni bir yön kazanmıştır. Kaynaklarda yaklaşık 19. yüzyılın başları olarak belirtilen bu dönemden sonra sömürgeci ülkeler artık hammadde arayışı yerine, üretim fazlası için pazar arayışına girmiştir. Ekonomik ekseninde değişen bu rota, sosyal ve siyasal açıdan da farklılık göstermiş, artık sömürgeleştirme bir halkın farklı topraklarda kendini çoğaltma gücünü oluştururken,

649 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa kıtasını şekillendiren siyasi hareketlilik, sömürgeciliğin hazırladığı zeminde gerçekleşmişti. Dünyanın kalbi Avrupa'da atarken, liberalizm, sosyalizm, nasyonalizm akımları bugünün dünyasını şekillendirme yarışına gireceklerdi. Bkz. Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, 15. baskı, İstanbul, 2005.

650 Ferro, 2002, s. 35.

emperyalizmin hedefleri uygarlaştırmak, sömürgeleştirmek, kültürünü egemen kılmak ve yayılmak olmuştur.⁶⁵¹ Sanayi devriminden sonra üretim anlayışı değişmiş, fabrikaların, atölyelerin yerini alması işgücü ihtiyacını azaltmış, büyük miktarlarda mal üretimine imkan vermiş ve fiyatlar düşmüştür. Bu durum sömürgeci ülkelerin pazar bulmak için mücadele etmelerine yol açmıştır. Bu aşamadan sonra yeni silahlar ve taktikler gerekmektedir. Belki işgal toprağı sahiplenmek, yayılmak ve hammadde elde etmek için yeterliydi ama pazar bulmak, bunu garantili ve mutlak bağlayıcılık noktasında gerçekleştirmek için yeni bir düzene ihtiyaç vardır. Bu aşamayı *yeni sömürgecilik* ya da *yeni emperyalizm* olarak tanımlamak mümkündür. Arz ve talep arasındaki dengenin sağlanabilmesi için, bir kısım toplumların kapitalizm dışında bırakılarak, tüketici kalmalarının sağlanması temel amaç olmuştur. Sömürgecilik 20. yüzyılda da devam edebilmek için biraz kılıf değiştirmiştir.

Günümüz ekonomisinin temel taşlarından biri olan “*tüketici güveni*” sistemin istikrarlı gidişini sağlayacak önemli bir anahtardır. Bu noktada gelişen pazarlara erişim kadar, ucuz girdilere erişim de önem taşımaktadır. Kapitalist olmayan topraklar, sadece ticarete açık olmakla kalmamalı, sermayenin ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak vb. girdileri kullanan kârlı girişimlere yatırım yapmasına da izin vermeye zorlanmalıdır. Gücün, kapitalist mantığının genel güdüsü, ülkelerin kapitalist gelişiminden mahrum kalmalarını sağlamak değil, onları her zaman ticarete açık tutmaktır.⁶⁵² Harvey, aslında 19. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu yeni dönemi çok güzel özetlemiştir. İmparatorlukların parçalanması sonucu ortaya çıkan yeni devletler, aslında eski sömürgelerden başka

Bugün geline noktada ise geçmişlerini arayan milliyetlerini yeniden inşa etmeye çalışan bu yüzden de en küçük etnik gruplara dahi bölünmeyi göze alan insanların oluşturduğu huzursuz topraklar vardır.

651 A.g.e., s. 36.

652 Harvey, David, 2003, Yeni Emperyalizm, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, s. 116.

bir şey değildir ve sadece görünürde siyasi güç el değiştirmiştir. Oysaki sömürgecilik dönemlerinde kurulan bağlar, bütünüyle ayrılmayı mümkün kılmaz. Zaten yeni kurulan devletler, sömürgeci dönemde yıldızları yükselen yerel burjuvazinin elinde, demokrasi ve özgürlüğün anlamını çözmeye çalışırlar. Geniş mülk sahipleri, ellerinin altındaki ucuz işgücü ile emperyalist ülkelerin istedikleri ürünleri üretirler.⁶⁵³ Bu sayede işgücü sömürsü sisteme hizmet eder ve sömürgecilik bu anlamda varlığını devam ettirmeyi başarır. II. Dünya Savaşı sonrasında, ulus devletlerin sayılarının hızla artması sonucunda siyasi sınırlar da değişmiştir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından sürekli olarak tüketime yönlendirilmeleri, ya da üretim için gerekli olacak temel öğeleri ellerinde tutarak (sermaye, bilgi ve teknoloji gibi) bir şekilde üretim yapmak isteyenleri ve kendilerine ticari anlamda bağımlı kılmaları da günümüz dünyasında yaşayan bir tür sömürgeciliktir.

Bu yeni dönemde pek çok yeni ülke ortaya çıkmış ama genel anlamda sefalet, yoksulluk ve cahillik hâkim olmuş, acımasız toprak ağalarının hâkim olduğu feodal düzen nedeniyle sürekli karışıklıklar ve iç savaşlar yaşanmıştır. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde yaşanan askeri darbeler, diktatörlükler, ekonomik ve sosyal sorunlar bu alanları Amerika Birleşik Devletleri'nin arka bahçesi haline getirmiştir.⁶⁵⁴ Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan sorunlar, işgaller ve uygulamaların temelinde de bu gerçekleri aramak yerinde olacaktır.

Sömürge topraklarında yaşanan ekonomik süreç kadar sosyal ve siyasi süreç de bu yeni dönemde ilgi çekicidir. Avrupalıların sömürülen topraklar üzerinde yaptıkları din ile başlayan ve

⁶⁵³ Amin, 1992, s. 193.

⁶⁵⁴ Evren, Gürbüz, 2003, "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiler Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürge-leri", Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 3, Tarih Şubesi Yayınları, No: 2, s. 38-47, Elazığ, s. 42.

kültürün tüm alanlarına yansıyan müdahaleleri, bu toprakların belleklerinde derin yaralar açmıştır. Bugün gelinen noktada ise geçmişlerini arayan milliyetlerini yeniden inşa etmeye çalışan bu yüzden de en küçük etnik gruplara dahi bölünmeyi göze alan insanların oluşturduğu *huzursuz topraklar* vardır.

Sömürgeciliğin Kültürleri Yok Etmesi

Keşifler bir yer kapma mücadelesine dönüştüğünde ayak basılan yerler kral adına sahiplenilir. Tıpkı Kolomb'un ayak bastığı adada ya da Balboa'nın okyanusa doğru yaptığı seremonide, olduğu gibi bu yerlere bir de kendi dillerini ve kültürlerini yansıtan isimler verilir. İlk koloni Navidad -kısa ömrüne rağmen- Noel ve yeniden doğuş anlamında, Hristiyan dinini sembolize etmektedir. Bu sayede keşfedilen karalar ve denizler haritalar üzerinde var olmaya başladıkça, yeni adları da ortaya çıkmaktadır. Büyük Okyanus'a "*Güney Denizi*" diyen Balboa'ya karşın, bu okyanusu fetleden Macellan "*Pasifik*" (*sakin deniz*) demeyi tercih etmişti. Esasen bu yerlerin adlarının ne olduğundan ziyade, ortak coğrafi literatüre sömürgecilerin verdikleri isimlerle eklenmeleri çok daha büyük bir öneme sahiptir. Keşifler ile birlikte okyanuslar, yeni kıta isimleri buralardaki yerşekilleri ve yerleşmeler gibi daha birçok mekan özelliği daha sistematik bir şekilde ele alınarak kayıt altına alınmıştır. Elbette yeni kurulan yerleşmelere eski yerleşmelerden buraya gelenler tarafından verilen yeni isimler, hangi devleti temsil ediyorlarsa onun hükmü ile verilmiştir. Bu durum devamında Avrupa merkezli dünya ve bilim anlayışının başlaması anlamına gelecektir.⁶⁵⁵ Bölgesel diller ve kültürler yeni yerleşimcilerin tehdidi altındadır artık.

655 Bu dönemde coğrafyacıların dünyayı, yeni bulunan yerlerdeki toplumları ve diğer coğrafik şartları anlatan ansiklopedik eserler üretmeleri dikkat çeker. Yeni bir tasviri coğrafya dönemine girilmişti. Bu dönem ilköğretim kadar uzun sürmemiştir çünkü sömürgeci ülkelerin pek fazla zamanı yoktu. Bkz. Tümtekin, Özgüç, 2000.

Keşifler sırasında dünya milletleri birbirleri ile karşılaşma ve tanışma şansını bulmuştur. Bu vesile ile çok önemli bir gerçek açığa çıkmıştır. O da dünya toplumları arasındaki eşitsizliklerdir. “İnsanlık tarihi çoğunlukla bir şeylere sahip olanlarla olmayanlar arasındaki eşitsiz çatışmalardan oluşur. Çiftçinin gücüne sahip olanlar ile olmayanlar ya da bu güce farklı zamanlarda sahip olmuş halklar arasında.”⁶⁵⁶ Amerika kıtasındaki Cajamarja Savaşı ile İnkaları yenen Pizzaro, bu eşitsizliğin açık bir örneğini göstermiştir. Dünya toplumları arasındaki eşitsizlik, keşifler nedeniyle bu toplumlar arasındaki, ilişkiyi bir yöneten yönetilen ya da efendi köle boyutuna taşımıştır.

“Halklar arasında yapılan sınıflandırma kafir/Hıristiyan aynı zamanda yeni toprakların da sınıflandırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu yüzden İspanyollar, Fransızlar, ve diğer Avrupalı sömürgecileri gibi İngilizler de keşfettikleri Amerikan topraklarını yeniden adlandırdılar. Çorak ve yabani olan topraklar keşiflerin yurtlarını hatırlatan köylere ve şehirlere dönüştürüldü. Bu yeni dönüştürme sahip olma gücünü tesis etmemiş, aynı zamanda eski yerlilerin yok edilmesini de sağlamıştır.”⁶⁵⁷

Kuşkusuz Kolomb’un seyahati Atlantik’in her iki tarafında da çok önemli değişimlerin başlangıç işareti olmuştur.⁶⁵⁸ Bu değişimler Avrupa’yı dünyada merkez konumuna taşıırken bu süreçte yaşananların öz eleştirisi hiç de iç açıcı değildi. Medeniyetler arası üstünlük kurma çabalarının faturası çok acı ödendiğinden, 21. yüzyıl düşünürleri dialog çağrısında bulunmaya başlamışlardı.

“Şayet bizler dört asırlık batı sömürgeciliği ve hegemonyası yüzünden paramparça olmuş insani dokuyu yeniden ortaya koyabilirsek, işte bu sorunları ancak o zaman halledebiliriz. Bizler bu problemleri eğer bütün dünya kültürleri arasında hakiki bir medeniyetler diyalogu gerçekleştirip geliştirebilirsek, işte ancak o zaman çözebiliriz. Ve hakiki diyalog ancak herkes başlangıçta başkasından öğreneceği bir şey olduğunda kesinlikle inandığı zaman gerçekleşir.

656 Diamond, 2013, s. 121.

657 Matar, 2012, s. 168.

658 Mancall, 1998, p. 38.

Hakiki medeniyetler diyalogu ancak herkes diğeri insanı kendisinin tam anlamıyla insan olması için kendisinde bulunmayan taraf olarak görüp buna kesinlikle inandığı zaman var olur.”⁶⁵⁹

Avrupa’nın başka kültürleri anlamaya ve örnek almaya çok vakti yoktur. Sahiplendikleri toprakları harita üzerinde de kendilerine göre kurgulamaktadırlar. Harita üzerine çizilen büyükçe ve süslü resimler ise algı operasyonunun parçasıdır. Bu topraklar artık onların dini ve ona ait kültürün malıdır.

“Lescarbot’un 1609 Fransızca baskısı Histoire, Nova Scotia’daki ilk Fransız yerleşmesi Port Royal’in büyük bir haritası yanı sıra Brezilya’daki küçük bir Avrupa ileri karakoluna giden gemilerin resimlerini içeriyordu. Bu ikinci harita, en az iki kilise içeren çeşitli Fransız yerleşimlerinin yanı sıra getirilen silahları da tasvir ediyordu. Neden böyle bir resmi içeriyordu? Çünkü, böyle görünüm, keşifler çağını kolonizasyon çağına dönüştürmüş olan gerçek kanıtlar olarak, güvenlik ve süreklilik görevini yürütüyordu.”⁶⁶⁰

Söz konusu tasvirler sayesinde Avrupa karadaki gerçekliği -belki de daha fazlasını- haritaya yansıtarak keşifler için çok önemli bir görevi bu çizimlere yüklemişti. Dolayısıyla da harita bir nevi dönemin iletişim aracı, medyası olmuştu. Bu imajlar daha sonra yerini, -üzerindeki bilgiler gerçekleşmiş olarak- dünyanın gerçek görünümünün daha önem kazandığı modern haritalara bırakacaktır.

İspanyolların gözünde onların, tıpkı Amerika’nın diğer yerli-leri gibi vahşi, görgüsüz, işe yaramaz ve doğuştan düşman olma potansiyelleri vardı.

Keşifler sayesinde binlerce yıl öncesinde Afrika’dan dünyaya yayılan insan nesli, birbirini tekrar bulmuştur. Ama bu karşılaşma, sevgi ve gözyaşları içinde hasretle gerçekleşen bir kucaklaşma olmamıştır. Her şey çok farklıdır. Birbiriyle karşılaşan toplumlar arasında keskin bir güç mücadelesi vardır ve kaybeden her şeyini kaybetmektedir. Diamond, dünya toplumları arasındaki farklılıklarının nedenini araştırdığı kitabında, belirlediği nedenleri bazı olaylar

659 Garaudy, 2013, s. 192.

660 Bkz. Mancall, 1998, p. 38.

üzerinden açıklamıştır. Örneğin İspanyolların İnkalara karşı üstünlüklerinde tüfeklerinden, atlarından bir de okur-yazarlıklarının rolünden söz etmiştir. “Kısacası okuryazarlık sayesinde İspanyollar insan davranışları ve tarihi konusunda müthiş bir bilgi birikiminin varisi olmuşlardı.”⁶⁶¹ İnkaların okur yazar olmamaları, dünyadan ve çevrelerinde olanlardan haberdar olamamalarına neden olmuş böylece İspanyollar karşısında insan güçlerinin etkisiz kalacağını öngörememişlerdi.

Bu tür değerlendirmelerde karşı kültür hakkında daha fazla bilgi sahibi olarak kesin karar vermek gerekir. Çünkü İnka medeniyeti, İspanyolların tahripleri nedeniyle tam anlaşılamamış bir medeniyettir. İspanyolların gözünde onların, tıpkı Amerika’nın diğer yerlileri gibi vahşi, görgüsüz, işe yaramaz ve doğuştan düşman olma potansiyelleri vardı. Hatta bu medeniyetlerden kalanlar, bugün kendi tarihlerini Avrupalıların yazdıklarından okumaktadırlar. Bütün bunlar nasıl bir düşüncenin eseridir?

“...Joseph Mead’in (1586-1638) yazısında yerliler şeytana tapanlar olarak tanımlanmış ve Müslümanlar gibi Hıristiyanlığa şeytani saldırıları başlatacak ama nihayetinde yenilgiye uğratılacak insanlar olarak gösterilmiştir. Bu yüzden Mead’in yazılarının basıldığı yıllar olan 1630’lardan başlayarak yerliler, İsa’nın düşmanı olarak Müslümanlara’a dahil edilmiş, ve Müslümanların yüzyıllar boyunca sınıflandırıldığı gibi⁶⁶²kafir ve putperest olarak sınıflandırılmıştır”.⁶⁶³

Bu bakış açısıyla Avrupalılar, yerliler ile tanıştıktan sonra, onların adetlerine geleneklerine kültürlerine hemen hiç saygı

661 Diamond, 2013, s. 88.

662 Müslümanların Endülüs yoluyla Avrupa’ya girerek burada bir güç olmaları, Avrupalıları çok korkutmuştu. Düşman imgelerinde Müslümanlara ait görüntülerin olması doğaldı. Bazen baktıkları yerlerde gördüklerini de Müslümanlara ait görünümlere benzetmeleri de bu yüzden olabilirdi. Kolomb gemisi ile Küba kıyılarında seyrederken yerşekillerinden dağlardan söz eder ve şöyle bir cümle yazar;“ Bu dağlardan birinin doruğunda küçük bir camiye benzer bir çıkıntı var.” Bkz. Kolomb, 1994, s. 57.

663 Hubbart William, A General History of New England, s. 26, Akt. Matar, 2012, s. 165.

duymamışlardır. Onlara göre üstün olanlar Hristiyanlardı ve ancak Hristiyan olmakla kurtuluşa erişilebilirdi. Kendilerini tüm bu ilkel insanlardan çok üstün görüyorlardı. “Avrupalıların gelişi, batı yarımküre yerlilerini hemen etkilemiştir ve büyük çoğunlukla etkilenmiş olan şey geçmişin yerine geçen düşüncelerdir. Yerli tarihçilerin fetih tasavvurları, vahşi hareketleri acımasızca üstlenen açgözlü ve kibirli İspanyolların hikayeleri ile dopdoludur.”⁶⁶⁴ Kolomb ya da Las Casas gibileri dışında, yerlilerin insan olarak bile görülmediği ve ona göre muamele edildiği Conquistadorlar döneminde, yerliler sadece köleleştirilmemiştir. Kùltürlerine ait her şey, başta dinleri olmak üzere silinmeye ve yok edilmeye çalışılmıştır. “Yuca-tan’ın zapt edilmesinden yedi sene sonra 1549’da rahip Diego da Landa, Mayalar ülkesinin kalbi olan Merida’ya gelir. Şeytanın kökünü kazımak için, Mayalardan kalma bütün kitapları şehir meydanında yaktırarak devasa bir ateş yakma ayini düzenler. Bir halkın tarih ve kùltürü bu şekilde yok edilir.”⁶⁶⁵ Mayaların kurdukları medeniyetin ne derece yüksek olduğu, bugün onlardan kalan birkaç yapıdan anlaşılabilmektedir. Ancak, eğer o dönemde yok edilenler bugün elde olsaydı, dünya kùltürü hakkındaki bilgilerimiz, olduğundan daha zengin ve daha birikimli olacaktı. Günümüzde Birleşmiş Milletler, sırf bu amaçla ülke ayırdetmeksizin dünya kùltür ürünlerini listeleyerek koruma altına almaktadır. Pizzaro, İnkaların büyük yolu karşısında şaşkınlığa düşerken, bu yolu görme şansı bulan 19. yüzyıl coğrafyacısı, yolu övgü ile anlatıyor.

“Pizzaro dahi kendini tutamaz ve şöyle haykırır ‘Hristiyanlık alemindeki hiçbir yol bu medeniyetin yollarının ihtişamı ile boy ölçüşemez.’ Birkaç on yıl sonra yüksek düzeyde kùltür sahibi bir adam Alexandre de Humboldt’tan bahsediyoruz, onun bu kanaatine katılacaktır. Büyük kesme taşlarla kenarları örtölü bu şose, belki Romalıların en güzel yollarıyla kıyas edilebilir... İnkaların büyük yolu insanların yapabildikleri en yararlı en devasa eserlerden biridir.”⁶⁶⁶

664 Bkz. Mancall, 1998, p. 38.

665 Garaudy, 2013, s. 152.

666 A.g.e., s. 147-148.

Avrupalıların fetih hareketlerine yüzyıllarca ayak direyebilen tek Amerikan yerlileri, tüfek ve at sahibi olup bunları kullanmayı öğrenerek aradaki eşitsizliği azaltan kabilelerdi.

İnkaların pek çok yapısı, değerli madenler sökülüp alındıktan sonra yıkılıp tahrip edildiğinden maalesef sağlıklı değerlendirmeler yapmak son derece güç olmaktadır. Avrupalılar yeni keşfettikleri yerlere yerleşip koloniler kurarken, bölgede bulunan halkı yok sayıp asimile etmeleri

sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Tropik Afrika'ya en az iki yüzyıl giremeyişlerinde doğanın, Kuzey Amerika'nın iç kesimlerindeki zorlu yerleşme sürecinde Kızılderililerin etkisi büyüktür. "Avrupalıların fetih hareketlerine yüzyıllarca ayak direyebilen tek Amerikan yerlileri, tüfek ve at sahibi olup bunları kullanmayı öğrenerek aradaki eşitsizliği azaltan kabilelerdi."⁶⁶⁷

Avrupalılar geldikleri yerlerin isimlerini değiştirmişlerdi. Kolomb ve diğerleri Amerika kıtasını yeni isimlerle var etmişlerdi. Kolomb, gezdiği yerleri genel olarak Hristiyan büyükleri ve kralarının adıyla adlandırmıştır. "Adamlarım bu sonuncuya San Salvador adını koydular. Bense, bunun Samoeto dedikleri ada olduğunu sanıyorum Isabella adını verdim."⁶⁶⁸ İsimlendirme bazen gelişigüzel bazen de birden fazla olacak şekilde olmuştur. Onun dışında çeşitli benzetmeler yaparak ve yaşadığı olaylara göre, bu yerlere yeni isimler vermiştir. Hispanyola adını verdiği adayı, İspanya'ya benzettiği, ama çok daha güzel olduğu için bu adla adlandırdığı gibi.

Avrupalı'nın ikinci yaptığı uygulama kiliseler ve okullar açarak asimile politikasıdır. "1569'dan sonra kilise personeli her yerleşim yerine bir rahip gönderebilecek kadar çoğalmış ve her düzeyde eğitim hem nitelik hem de nicelik açısından mutlak kontrol altına alınmıştır. Lima (San Marco) Üniversitesi 1551'de Amerika kıtasının en eski üniversitesi olarak kurulur."⁶⁶⁹ Afri-

⁶⁶⁷ Diamond, 2013, s. 83.

⁶⁶⁸ Kolomb, 1994, s. 47.

⁶⁶⁹ Hobhouse, 1999, s. 297.

ka'da da aynı düzen uygulanır. Bütün sömürge alanlarına önce din adamları girmiş, hemen kapının arkasında da tüccarlar beklemiştir. Vasco de Gama da Kaliküt limanına ilk vardığında "*Hristiyan kardeşlerini aradığını*" söylemiştir. Ama hemen bir iki yıl içinde tekrar bu kıyılara geldiğinde, iyice silahlanmış bir filo ile esas niyetini ortaya koymuştu ve 1498-1530 arasında bölge ticaretine hakim olmuştur. Cortez, Tenochtitlan'ı işgal etmeden önce bu güzelliği bildiren Castillo'nun ifadeleri olmasa, belki de bir başka dünya kültür hazinesinin hazin sonundan haberdar olunmayacaktı.

"Azteklerin (Mexico) şehrinin güzelliği karşısında Bernal Diaz del Castillo şunları yazar; Aramızda İstanbul'da İtalya'da Roma'da bulunmuş askerler de vardı. Ve bu askerler böylesine ahenkle ve böylesine yoğunlukla inşa edilmiş ve böylesine intizamın hüküm sürdüğü bir alanı hiçbir zaman hiçbir yerde göremediklerini söylüyorlardı."⁶⁷⁰

Avrupalılar sömürge topraklarını kendi kriterlerine göre tanımlayarak sınıflandırmışlar, ülke adları ve siyasi sınırlar bu ölçütlere göre oluşturulmuştur.⁶⁷¹ Oysa bu ülkeler bugün kendi milli kimliklerini tarihi köklerini aramaktadırlar.⁶⁷² Günümüzde küreselleşmenin tehdit olarak algılanan boyutları karşısında, mutlaka milli devletlerin bütün olarak hareket edebilen mekanizmaları durabilecektir. Bu durumda kılık değiştiren sömürgecilik, emperyalizm ve kapitalizm gibi devletlerin parçalanıp yok olabileceği büyük çarklar içinde yaşayabilmeyi sağlayacak önemli güçlerden biri, ulus devlet yapısının korunmasıdır. Çünkü bugün sömürgeleşmenin kültürel boyutu, günümüz teknolojik imkanlarının sayesinde hiç olmadığı kadar hızla hareket etmekte, sömürgecilerin bu seferki silahları belki de tüm zamanlarınkinden daha etkili olabilmektedir.

670 Garaudy, 2013, s. 150.

671 Karabağ, 2002, s. 67.

672 Madun çalışmaları için bkz. Guha, 2006.

Dünyanın keşiflerle başlayan hikayesinde, sömürgeciliğin ekonomik bir zemin üzerinde nasıl dallanıp budaklandığı ve bu çerçevede ne kadar çok alanı birden etkilediği ortadadır. Konu genel hatlarıyla özetlenmeye çalışırken, sömürgecilik konusunda yapılan her şeyi başka bir gözle açıklayan Lopez de Gomara'nın yazdıklarıyla bu bölüm yorumsuz olarak son bulacaktır.

Son söz İspanyolların...

“Daha önce söylediğim gibi altmış yıllık bir fetih hareketi boyunca, İspanyollar büyük miktarda toprağı keşfetmiş, kat etmiş ve halklarını Hristiyan yapmıştır. Hiçbir kral hiçbir ulus bizim yaptığımız gibi bunca kısa sürede bunca yeri boyunduruk altına alamamıştır; ne de bizim insanlarımızın silahla, gemiyle, İncil'in rehberliğiyle ve putperestlerin Hristiyanlaştırılmalarıyla yaptıkları ve hak ettikleri şeyleri yapmış ya da hak etmiştir. İşte tam da bu nedenle İspanyollar övülmeye layıktır. Onlara bu beceri ve gücü veren Tanrı'ya şükürler olsun. Ne yüce zafer ve onurdur ki, krallarımız ve İspanyollar Kızılderililere tek bir tanrıyı tek bir inancı ve tek bir vaftizi kabul ettirmişlerdir, yaşamlarından putperestliği, insan kurbanını, insan eti yemeyi, sapık ilişkileri ve Tanrımızın nefret edip cezalandırdığı daha pek çok büyük ve korkunç günahı çıkartmışlardır... Onlara alfabeyi öğrettik ki bunsuz insanların hayvanlardan farkı kalmaz. İnsan için vazgeçilmez olan demiri kullanmasını öğrettik. Bütün bunlar -ve hatta bunların her biri- onlardan aldığımız tüylerden incilerden altından daha değerlidir; zaten onlar da bu metalleri para yerine kullanmıyorlardı -oysa bunların gerçek kullanımı ve bunlardan en iyi şekilde yararlanmanın yolu paraya çevrilmeleridir-. Bu Kızılderililerin ellerinden hiç birşey almayıp, yalnızca madenlerden ırmaklardan ve mezarlardan çıkardıklarımızla yetinmek yeğlenseydi dahi böyledir. Kızılderililerin denizden ve topraktan çıkardıkları altmış milyon pezonun üzerinde değere sahip altın ve gümüş, inciler ve zümrütler yerlilerin ellerinde bulunmuş olan altın ve gümüşten çok daha fazladır. Bütün bu sayılanlarda kötü bir yön varsa o da onları madenlerde inci avcılığında ve taşımalarda fazlaca çalıştırmış olmamızdır.”⁶⁷³

673 Lopez de Gomara, *Historia general de las Indias*, Akt. Romano, 1972, 112-113, Ferro, 2002, s. 64.

SEÇİLMİŞ KEŞİFLER KRONOLOJİSİ

YIL	ÜLKE	KAŞIF	OLAY/KEŞİF
1415	Portekiz	Prens Henry	Septe'nin işgali 15. yüzyıl keşiflerini başlatan olay olarak kabul edilir.
1418	Portekiz	Joao Gonçalves Zarco ve Tristao Vaz Teixeira	Maderia Adası'nın keşfi
1434	Portekiz	Gomez Eannes de Azurara	Bojador Burnu'nun geçilmesi
1488	Portekiz	Bartelmi Diaz	Ümit Burnu'nun keşfi
1492	İspanya	Kristof Kolomb	Amerika'nın keşfi
1498	Portekiz	Vasco de Gama	Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a Kaliküt limanına ilk varış.
1500	Portekiz	Pedro Alvarez Cabral	Portekiz'in Güney Amerika'daki ilk toprakları
1515	İspanya	Juan Diaz de Solis	Güney Amerika La Plata halici
1522	İspanya	Magellan	İlk Dünya turu
1524	Fransa	Giovanni da Verrazzano (İtalyan)	34-50 derece kuzey paralelleri arasındaki Amerika'nın doğu kıyıları
1527	İspanya	Sebastian Cabot	La Plata ve Parana Nehri halici
1534	Fransa	Jacques Cartier (Fransız)	Kuzey Terre-Neuve, St. Laurent körfezi civarı
1535	Fransa	Jacques Cartier	
1535	İspanya	Pedro de Mendoza	Boines Aires kuruldu.
1536	İspanya	Juan de Ayolas	Parana Vadisi, Santa Fe şehri kuruldu, Asuncion şehri kuruldu
1541	Fransa	Jacques Cartier, Jean Français de la Rogue	Bugünkü Montreal yakınları
1562	Fransa		Florida Yarımadası, Rio de Sanmateo halici, bugünkü Charleston civarı
1603	Fransa	Champlain	Kanada kıyıları
1603	Fransa	Champlain	Quebec şehir kuruldu. Huron gölü
1626	İngiltere	Sir William Alexander	Nova Scotia'da İngiliz kolonisi kurdu.
1668	Fransa	Cavelier de la Salle	Erie Gölü, Illinoise, Mississippi, Ohio, Arkansas Meksika Körfezi. Körfeze dökülen nehre St. Louis ve bölgeye Louisiana adını verdi.

1548	İspanya	Dominico de Arala	Güney Amerika'da iki okyanus arasını doğu batı doğrultusunda karadan geçti.
1553	İngiltere	Richard Chancellor	Kuzeydoğu geçidi 84 derece paraleli üzerinden Divna nehri ağzındaki bugünkü Arhangelsk limanına vardı.
1556	İngiltere	Stephen Burrough	Kara Denizi'ne kadar olan Asya kıyılarını keşfetti.
1576	İngiltere	Martin Frobisher	Kuzeybatı geçidi, Hudson Boğazı ve Resolition Adası keşfedildi.
1577-80	İngiltere	Sir Francis Drake	Drake Boğazı, San Francisco koyu, Vancouver kıyıları, Horn Burnu, Ateş Adası, 3 yıl süren ikinci dünya turunu yapmıştır.
1585	İngiltere	Jonh Davis	Davis Boğazı, Baffin Denizi ve 70 derece paraleli.
1586-88	İngiltere	Thomas Cavendish	Dünya turu
1594	Hollanda	Cornelyus Nay, Guillaume Barentz	Novaya Zemlya 78 derece kuzeyine gidildi.
1595	Hollanda	Cornelyus Nay, Guillaume Barentz	Karadenizi civarı Yenisey hakkında ilk bilgiler.
1596	Hollanda	Guillaume Barentz	Spitzberg Adası'na gidildi.
1598-1601	Hollanda	Oliver Van Noort	Dünya turu (Bu tur 1602'de doğu Hindistan Kumpanyası'nın kurulmasına önayak oldu).
1606	Hollanda	Willem Janszoon	Kıtayı ilk gören 17. yüzyıl boyunca, Hollandalılar kıtanın tüm batı ve kuzey sahil şeridinin haritasını çıkarmış ve buraları New Holland olarak adlandırmışlardır.
1606	İspanya	Pedro Fernandes de Queirós,	Vanuatu'ya ayak basmış ve Güney Kutbu'ndaki tüm kara mülkiyetinin İspanya Krallığı'na ait olduğunu iddia etmiştir. Kıtayı Austrialia del Espíritu Santo şeklinde adlandırmıştır.
1607	İngiltere	Henry Hudson	82 derece kuzey paraleli, doğu Grönland kıyıları, Spizberg takımadalarına gidildi.
1609	Hollanda	Henry Hudson	Hudson Nehri ve bugünkü New york'un temelleri olan New Amsterdam'ın kuruldu.

1615	Hollanda	Jacob Lemaire ve Guillame Cornelius Schouten	Lemaire Boğazı, Barneveltd adaları, (Antarktika'ya en yakın geçen hattı buldular), Tuamotu, Samoa ve Tonga adaları bulundu.
1616	İngiltere	William Baffin	Melville koyu, Smith-Sund ve Lancaster Sund geldi.
1642	Hollanda	Abel Tasman	Avustarya'da Tasman Adası'nı keşfetti.
1721- 23	Hollanda	Jacob Roggeveen	Dünyay turu, Paskalya (Pâques) adası, Samoan adaları, Buru adası bulundu.
1764	İngiltere	John Byron	Dünya turu yaptı. Falkland Takımadaları ve Magellan Boğazı tetkikleri önemlidir.
1766	İngiltere	Samuel Wallis ve Philippe Carteret	Dünya turu yaptı. Tahiti adaları da dahil bu güzergahtaki adalar keşfedilmiştir.
1766	Fransa	Louis Antoine de Bougainville	O döneme kadarki en kısa dünya turunu yaptı. Okyanuslarda ve adalarda bilimsel tetkikler gerçekleştirdi.
1769	İngiltere	James Cook	Gemisi Endeavour ile bilimsel tetkikler yapmak ve kayıp kıtayı (Terra Australis Incognita) aradı. Yeni Zelanda Adaları ve Avustralya' nın güneydoğu kıyılarına kadar inerek bu kıyıları keşfetti. Buraya Yeni Güney Gal adını verdi.
1772	İngiltere	James Cook	Güney kutup dairesi aşıldı(67 derece 15'). Aynı seyahatte iki yıl sonra 71 derece 10 dakika aşıldı. Bu yolculukta 50-60 güney paralelleri arası taranmış oldu.
1776	İngiltere	James Cook	Kuzey Pasifik incelemeleri, Hawaii Adalarının keşfi, Vancouver Adası, Bering Boğazı ve çevresi tetkikleri yapıldı.
1785	Fransa	La Perouse	Kanada'nın Pasifik kıyılarında Port des Français'i (Lituya Körfezi) keşfetti. Yolculuğundan geri dönemedi.
1814	İngiltere	Matthew Flinders	Avustralya kıtasının etrafının gemi ile dolaşan ilk kişidir.
1840	İngiltere	Charles Wilkes	Antarktika'yı keşfetti.

KAYNAKÇA

- A.Macit, İ.Hakkı. 1930. *Umumi Coğrafya Tabii ve Beşeri*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Abulafia David (Hazırlayan). 2005. *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Açıl, Fethi. 1984. *Ekonomi I*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Akçura, Yusuf. 1999. *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara.
- Amin, Samir. 1992. *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev. Semih Lim, Güney Yayıncılık, İstanbul.
- Arınoğlu Fahir. 2005. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul.
- Arnold David. 2001. *Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Aster, Ernst Von. 2005. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çev. Vural Okur, İm Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Aygün Abdurrahman. 1936. "Piri Reis'in Amerika Haritasına Bir Nazar", *Haritacılar Mecmuası*, 12.
- Ball Philip. 2014. Merak Bilim Nasıl Herşeyle İlgilenir Oldu?, Çev.Berna Günen, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Barkan Ö.Lütfi, McCarthy Justin. 1975. "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the near East" International Journal of Middle East Studies, Vol. 6, No. 1, pp.3-28. <http://www.jstor.org/stable/162732>. Accessed:09/02/2015 08:08.

- Bauer, Susan Wise. 2015. *Dünya Tarihi İlkçağ*, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul.
- Baydil, Emin. 2007. "Coğrafya Nedir?" *Genel Coğrafya*, ed.Hakkı Yazıcı ve M. Kürşat Koca, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Baykal, B. Sıtkı. 1961.*Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bekaroğlu, Erdem, Özdemir, Ali Rıza. 2014. *Bir Disiplinin İç Dünyası*, İdil Yayıncılık, İstanbul.
- Berry Adrian. 1996.*Bilimin Arka Yüzü*, Çev.Levent Aysever, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 3. Basım, Ankara.
- Bertino, Serge. 1979. *Denizlerde Keşifler ve Kaşifler*, Başkan Yayınları, İstanbul.
- Bertino, Serge. 1979. *Keşifler Ve Kaşifler Yeryüzünde 1*, İstanbul.
- Beydili, Kemal. 2007."Portekiz", *DİA*, c.34, s. 327-328.Beydilli, Kemal. 2001. "İspanya," *DİA*, yıl: , cilt: 23, sayfa: 162-170.İslamAnsiklopedisi,<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=portekizadresinden> 12.12.2014 tarihinde 16:46'da alınmıştır.
- Bilgin, Turgut. 1996. *Genel Kartografya I*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Boorstin, J.Daniel. 1994. *Keşifler Ve Buluşlar*, Çev.Fatoş Dilber, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları (Eserin orijinali 1985' de yayımlandı) Ankara.
- Braudel, Fernand. 1996. *Uygarlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara.
- Brinkley, Douglas. 2010. "The Sparck of Rebellion," *American Heritage*, 59/4, Winter, Accessed 11.02.2015, 11:35.
- Brummet, Palmira. 2009. *Osmanlı Deniz Gücü (Keşifler Çağında Osmanlı Deniz Gücü Ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi)*, Çev. Nazlı Pişkin, TİMAŞ Yayınları, İstanbul.
- Buisseret, David. 1998."The Cartographic Background to the Voyages of Columbus," *Columbus&New World*, Edited By Joseph C. Schnaubelt And Frederick Van Fleteren, P. Lang, New York, pp.67-83.
- Bynum, William. 2008. *History of Medicine : A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Cain, P. J., Hopkins A. G. 1986."Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System, 1688-1850" *The Economic History Review*, New Series, Vol. 39, No. 4 (Nov.), pp. 501-525, <http://www.jstor.org/stable/2596481>. Accessed: 05/02/2015 04:04
- Casale, Giancarlo. 2010. *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press.
- Charles, McKew Parr. 1955. *So Noble a Captain The life and voyages of Ferdinand Magellan*, Robert Hale, London.

- Churchward, James. 2009. *Kayp Kıta Mu*, Çev.Rengin Ekiz, Ege Meta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Crone, G. R. 1937. "The Alleged Pre-Columbian Discovery Of America," *The Geographical Journal*, Vol. 89, No. 5 (May,), pp. 455-460.
- Çeştepe, Hamza. 2012. "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi Ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 17, s.45-62.
- Çimen, Ali. 2013. *Tarihi Değiştiren Keşifler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Darwin, Charles.? *Türlerin Kökeni*, Onur Yayıncılık, Çev.Sevim Belli, Yedinci Baskı, Ankara.
- David, Oldroyd. 2004. *İnsan Düşüncesinde Yerküre: Yerbilime Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Ülkün Tansel, TÜBİTAK Yayınları, 2. Baskı.Ankara.
- Davies, A. 1952. "The First Voyage of Amerigo Vespucci in 1497-8," *The Geographical Journal*, 118/3, (sep.), pp.331-337.
- Davis, James. 2004. *İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, İş Bankası Kültürn Yayınları, İstanbul.
- Dereköy, Sefa. 2013. "Rönesans Aslında Bir Reendülüsans Mı?" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt,6, sayı 26,Bahar,http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi26_pdf/derekoy_sefa.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 12:06'da alınmıştır.
- Deschamps, H. 1974. *Keşifler Tarihi*.Çev. Gökçöl, T., Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Diamond, Jared. 2013., *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Tübitak Yayınları, 23. Basım, Ankara.
- Doğanay, Hayati. 2002. *Coğrafyaya Giriş*, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Doğanay, Hayati, Özdemir, Ünal, Şahin İ.Fevzi.2011.*Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Akademi, 3. Baskı, Ankara 2011.
- Doğanay, Hayati. 2011. "Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımından Coğrafya İlmi Hakkındaki Bazı Düşünceler," *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25.
- Dolin, Eric Jay. 2012. *When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail*, Liveright Publishing Corporation, New York.
- Donoghue, Michael J. and Alverson William S. 2000. "A New Age of Discovery," *Annals of the Missouri Botanical Garden*, Vol. 87, No. 1 (Winter,), pp. 110-126, <http://www.jstor.org/stable/2666212> .Accessed: 23/09/2014 02:33.
- Duran, F.Sabri. 1963. *Kaşifler Alemi*, Kanaat Yayınları İstanbul.
- Durmaz, Sayime. 2006. "Haçlılar, Bizans ve Selçuyklular,"*Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, s.37-55, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Eco Umberto. 2014. *Ortaçağ(Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Evren, Gürbüz. 2003. "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiler Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.3, Tarih Şubesi Yayınları No: 2, S. 38-47, Elazığ.
- Farrand, Max. 2002., "The Taxation of Tea 1767-1773," *The American Historical Review*, Vol. 3, No. 2 (Jan., 1898), pp. 266-269.
- Ferro, Marc. 2002. *Sömürgecilik Tarihi*, Çev.Muna Cedden, İmge Kitapevi, Ankara.
- Gall, Timothy L., Gall, Susan B.,(Ed). 2007. *Junior Worldmark Encyclopedia of the Nations*, Fifth U•X•L, 27500 Drake Rd., Farmington Hills, Michigan, v.8, p.4-5.
- Garaudy, Roger. 2013. *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, Çev, Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Goeff, Jacques Le. 2008. *Avrupa'nın Doğuşu*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Görgün, Tahsin. 1999."İbn Haldun," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.19, s.538-543.
- Graça, Almeida Borges. 2014."The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy," *e-Journal of Portuguese History*, Vol. 12, number 2, December http://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue24/html/v12n2a01.html adresinden 12.12.2014 tarihinde 16:35'te alınmıştır.
- Guadalupi Gianni, Shugaar Antony. 2003.*Ekvator Hikayeleri*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Guha, Ranajit. 2006.*Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*, Çev. Erkal Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gülbekian Komisyonu. 1995., *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gümüşçü, Osman. 2014. *Coğrafyaya Davet*, Yeditepe Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul.
- Günel, Kamil. 1994. *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Gürel, Osman. 2001. *Doğa Bilimleri Tarihi*, İmge Kitapevi, İstanbul.
- Harvey, David. 2003. *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul.
- Heawood, Edward. 1921."The World Map Before and After Magellan's Voyage,"*The Geographical Journal*, Vol. 57, No. 6 (Jun.), pp. 431-442.
- Heirmann, Ann, Troya de Paolo and Parmentier Jan. 2009. "Francesco Sambiassi, a Missing Link in European Map Making in China", *Imago Mundi*, 61/1

- Herodotos. 2006. *Tarih*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev.Müntekim Ökmen, 3. Baskı, İstanbul.
- Hess Andrew C. 1970. "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525" *The American Historical Review*, Vol. 75, No. 7 (Dec.)pp.1892-1919, <http://www.jstor.org/stable/1848022>. Accessed:29/01/2013,10:25.
- Heyerdahl, Thor. 2011. *Ra'nın Araştırma Seferleri*, İlke Yayınevi, İstanbul.
- Hoare, J. E. 2013. "When America First Met China: An Exotic History of Tea, Drugs, and Money in the Age of Sail," *Asian Affairs*, 44/3, pp.505-506.
- Hobhouse, Henry. 2007. *Değişimin Tohumları İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki*, Çev. Güldern Şen, Doğan Kitap, İstanbul.
- İbn-i Batuta, 2005. *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil. 2009. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 53.Basım, İstanbul.
- Kaçar, Mustafa. 2013. *Piri Reis ve Kristof Kolomb Öncesi İslam Haritaları*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Karabağ, Servet. 2002. *Mekanın Siyasallaşması*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kavas Ahmet. 2006. "Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü" http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4070/afrikada_somur geciligin_xix_yuzyilin_ikinci_yarisina_kadar_kurulamamasinda_osmanli_devletinin_roluyayin_tarihi 01.02.2006.09.05.2012 tarihinde ulaşıldı.
- Kavas, Ahmet. 2003. "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.3, Tarih Şubesi Yayınları No: 2, s. 69-78, Elazığ.
- Kishlansky, Mark A. 2009. *Batının Kaynakları I*, Çev.Kürşad Atalar, Açılım Kitap, İstanbul.
- Kishlansky, Mark A. 2009. *Batının Kaynakları II*, Çev.Kürşad Atalar, Açılım Kitap, İstanbul.
- Kolomb, Kristof. 1999. *Seyir Defterleri*, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınları, İstanbul.
- Küçükkalay, Mesud. 2001. *Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*, Çizgi Yayınevi.
- Lacoste Yves. 1998. *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Çev. Ayşin Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul.
- Lamoreaux, Naomi R. 2003. "Rethinking the Transition to Capitalism in the Early American Northeast" *The Journal of American History*, Vol. 90, No.

- 2 (Sep), pp. 437-461, URL: <http://www.jstor.org/stable/3659440> .Accessed: 05/02/2015 04:06.
- Lester, Toby. 2012. *Dünyanın Dördüncü Kitabı Amerika*, Çev. Nurşan Üstüntaş, Şenocak Yayınları, İzmir.
- Levitt, Kari Polanyi. 2011. "Mercantilist Origins of Capitalisim and Its Legacies: From Birth to Decline of Western Hegemony," *Estudios Críticos Del Desarrollo*, vol. I, núm. 1, segundo semestre de, pp. 51-87.
- Lewis, Bernard. 2011. *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. basım, İstanbul.
- Livingstone, David, Withers, Charles W.J. 2010. *Coğrafya ve Devrim*, Çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul .
- Maden, Sait. 1999. "Sunuş" *Kristof Kolomb Seyir Defterleri*, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınları, İstanbul.
- Mancall, Peter C. 1998. "The Age of Discovery," *Reviews in American History*, Vol. 26, No. 1, *The Challenge of American History*, (Mar.), pp. 26-53.
- Maqbul Ahmad, S. 1997. "Harita," *DİA*, c.16, s.205-210.
- Matar, Nabil. 2012. *Keşifler Çağında Türkler Mağripliler ve İngilizler*, Çev. Hasan Baktır, Mustafa Kırca, Vadi Yayınları, Ankara.
- Matthews, Rupert. 2003. *Keşifler*, Çev. Ülker İnce, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- McNeill, William H. 2008. *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitapevi, 14. Baskı, Ankara.
- Medawer, Peter B. 2014. *Genç Bilim Adamına Öğütler*, çev. Nermin Arık, Kırmızı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Mercek Altındaki Uyuşturucular; Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi Brifing Raporu, 2007. <http://www.emcdda.europa.eu>.
- Montgomery David R. 2010. *Toprak Uygarlıkların Erozyonu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. 2006. *İslam ve Bilim*, Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nikitin, Afanasiy. 2013. *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, Çev. Serkan Acar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nunn, E. George. 1934. "Society Magellan's Route in the Pacific," *Geographical Review*, Vol. 24, No. 4 (Oct.), pp. 615-633.
- O'Malley, Gregory E. 2009. "Beyond the Middle Passage: Slave Migration from the Caribbean to North America, 1619-1807" *The William and Mary Quarterly*, Third Series, Vol. 66, No. 1 (Jan.), pp. 125-172. Published by:

- Omohundro Institute of Early American History and Culture Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/40212043> .Accessed: 11/02/2015 08:20
- Orhonlu, Cengiz. 1970. "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis," *Belleten* XXXIV, No:134, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nisan, Ankara, s.235-254.
- Ömer, Lütfi. 2006. *Yüzyıl Önce Güney Afrika – Ümit Burnu Seyahatnamesi-*, Kitapevi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Önalp, Ertuğrul. 2010. "Pîrî Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri," *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 47, Sayfa: 001-021.
- Öngör, Sami. 1954. *Keşifler Ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Özağaç, Servet. 2006. *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özcan, Sebahattin. 2009. "Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı" *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2(2): 01-34.
- Özçağlar Ali. 2009. Coğrafyaya Giriş, Ümit Matbaacılık, Ankara.
- Özgen, Nurettin. 2010. "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları," *Ege Coğrafya Dergisi*, 19/2, s.1-25.
- Öztürk, Mustafa, Karabağ, Servet. 2013. "Coğrafyada Paradigmalar," *Journal of European Education*, 3/1, s.8-32.
- Özür, Nazan K. 2015. *500 Yılın Ardından Piri Reis*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul.
- Pamuk, Şevket. 2001. "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 33, No. 1 (Feb.), pp. 69-89, <http://www.jstor.org/stable/259480>. Accessed: 09/02/2015 07:59.
- Pflederer, Richard. 2002. "Vital Tool of Age of Discovery," *History Today*, May, pp,21-27.
- Pigefetta, Antonio. 1906. *Magellan's Voyage Around The World*, Eng. Translation by James Alexander Robertson, Volume I, II, III (Index), Arthur Clark Company, Cleveland USA.
- Pirenne, Henri. 1914. "The Stages in the Social History of Capitalism," *The American Historical Review*, Vol. 19, No. 3 (Apr.), pp. 494-515, Published by: on behalf of the Oxford University Press American Historical Association, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1835075> Accessed: 17-02-2015 07:55 UTC, p.495.
- Pirenne, Henri. 2009. *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Polo, Marco. 2012. *Dünyanın Hikaye Edilişi I-II*, İtakhi Yayınları, İstanbul.

- Riffenburg, Beau. 2012. *Antik Dönemden Günümüze Haritacılar*, Çev. Çağlar Sunay, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Robinson, Kenneth. 2007. "Chosŏn Korea in the Ryū koku Kangnido: Dating the Oldest Extant Korean Map of the World (15th Century)," *Imago Mundi*, Vol. 59, Part 2: 177-192.
- Rousseau, Pierre. 1972. *Keşifler ve İcatlar Tarihi*, Çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Roux, Jean Poul. 2006. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Said, Edward W. 1995. *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Nemciye Alpay, Hil Yayıncılık, İstanbul.
- Sarıcaoğlu, Fikret. 1997. "Harita", *DİA*, cilt: 16, s. 210-216.
- Scheidel, Walter. 2005. "Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population" *The Journal of Roman Studies*, Vol. 95 pp. 64-79 <http://www.jstor.org/stable/20066817>. Accessed: 11/02/2015 08:25.
- Schlesinger, Arthur Meier. 1917. "The Uprising Against the East India Company," *Political Science Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (Mar.), pp. 60-79, Published by: The Academy of Political Science Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2141797>, Accessed: 11-02-2015 10:29 UTC.
- Schofield, Tracey Ann. 2002. *Vikings*, Teaching&Learning Company, Cart-hage, <http://gec.kmu.edu.tw/~lc/ecorner/eBook/Vikings.pdf> adresinden 12.12.2014 tarihinde 10:27'de alınmıştır.
- Seydi Ali Reis, *Mirat'ül Memalik*, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul.
- Sezgin, Fuad. 2013. *Amerika Kitası'nın Müslüman Denizciler Tarafından Kolumb Öncesi Keşfi*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Sezgin, Fuad. 2009. *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Sezgin, Fuat, Eckhard Neubauer. 2007. *İslam'da Bilim ve Teknik*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Shepherd, William R. 1919. "The Expansion of Europe II" *Political Science Quarterly*, Vol. 34, No. 2 (Jun.), pp. 210-225, Published by: The Academy of Political Science Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2141435> Accessed: 17-02-2015 08:38 UTC, p.211.
- Short, R. William. 2005. "The Sagas of Icelanders as a Historical Source," http://www.hurstwic.org/library/arms_in_sagas/sagas_as_historical_source.pdf adresinden 12.12.2014 tarihinde 11:17'de alınmıştır.
- Sluyter, Andrew. 2006. "Humboldt's Mexican Texts and Landscapes," *Geographical Review*, Vol.96, No.3, Humboldt in the Americas (Jul.), pp.361-381.

- Smith, Adam. 2006. *Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*, İş Bankası Kültür Yayınları Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.
- Solow, Barbara L. 1987. "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run" *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 17, No. 4, *Caribbean Slavery and British Capitalism (Spring)*, pp. 711-737, <http://www.jstor.org/stable/204651>.Accessed: 05/02/2015 04:05.
- Soucek, Svat. 2013. *Piri Reis ve Kolomb Sonrası Türk Haritacılığı*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Stevenson, E.L. 1907. "Typical Early Maps of The New World," *Bulletin of The American Geographical Society*, Vol.39, No.4, pp.202-224, Accessed, 22.01.2015, 08.05, www.jstor.org.
- Şeşen, Ramazan. 2001. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2.Baskı, Ankara.
- Tanoğlu, Ali. 1968. *Ziraat Hayatı Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Tanrıkulu, Murat. 2014. "Kiepert'in Osmanlı Haritalarına Farklı Bir Bakış (Bir Kartografin Gizli Emelleri)," *Türk Tarih Kurumu Piri Reis ve Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013 Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taylor, Thomas B. 1908. "The Philadelphia Counterpart Of The Boston Tea Party," *Bulletin of Friends' Historical Society of Philadelphia*, Vol. 2, No. 3 (Eleventh Month, (November)), pp. 86-110.
- Tekeli, Sevim. 1985. *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmut ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Piri Reis*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:6, Ankara.
- Tekeli, Sevim, Kahya Esin,vd. 2001. *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınevi, 3. Basım, Ankara.
- Teresi, Dick. 2005. *Kayıp Keşifler*, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Tez, Zeki. 2009. *Astronomi ve Coğrafyanın Kültürel Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Torodash, Martin. 1971. "Magellan Historiography," *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 51, No. 2 (May), pp. 313-335.
- Tournefort, Joseph Piton de. 2005. *Tournefort Seyahatnamesi*, Kitap Yayınevi, "StefanosYerasimos" (Ed.) Çev. Ali Berktaş,Teoman Tunçdoğan, İstanbul.
- Tümertekin, Erol. 1987. *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, II. Baskı, İstanbul.

- Tümertekin, Erol. 1990. *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul de la Blache*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye. 1997. *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye. 2000. *Coğrafya Geçmiş Kavramlar ve Coğrafyacılar*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye, 2010, *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekân*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Usher, Abbott Payson. 1922. "The Genesis of Modern Capitalism" *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 36, No. 3 (May.), pp. 525-535. Published by: Oxford University Press. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1886036> Accessed: 17-02-2015 07:26 UTC.
- Ülkekel, Cevat. 2013. *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Piri Reis (3 cilt)*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul.
- Vignaut, Henry. 1902. *Toscanelli and Columbus The Letter and Chart of Toscanelli*, London Sands&Co. <https://archive.org/stream/toscanelliand-co00vigngoog#page/n8/mode/2up> adresinden 17.11.2014'te 15:37'de erişilmiştir.
- Wallis, Helen. 1992. "What Columbus Knew," *History Today*, Volume 42. May. http://www.historytoday.com/_helen-wallis/what-columbus-knew.
- Westfall, Richard S. 1994. *Modern Bilimin Oluşumu*, Çev. İsmail Hakkı Duru, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Wright, John K. 1926. "A Plea for The History of Geography" *ISIS*, Vol 8, No.3, (Jul.), pp. 477-49.
- Wright, John K. 1925. "History of Geography: A Point of View," *annals of Association of American Geographers*, Vol 15, No.4, (DEc.), pp.192-201.
- Yörükhan, Yusuf Z. 2004. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, Gelenek Yayınları, İstanbul.
- Zweig, Stephen. 2014. *Macellan*, Can Yayınları,

Yararlanılan WEB Adresleri

<http://www.tdk.gov.tr>

http://cartographic-images.net/Cartographic/Images/205.2_Examples_of_T-O_maps.html.

<http://www.slavevoyages.org/tast/assessment/intro-maps.faces>

<http://www.solakkedi.com/haritalar/ortacag/ortacag.html> <http://questgarden.com/30/59/0/060717102153/>

<https://hmissbahapwhp6.wikispaces.com/Industrial+growth+and+Imperialism>

<http://apeda.gov.in/agriexchange/market%20profile/MOA/Product/Tomato.pdf>.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_achaemenid_empire_en.png#/media/File:Map_achaemenid_empire_en.png

<http://countries.countrypictures.in/Portugal/>

<http://countries.countrypictures.in/Spain/>

<http://depts.washington.edu/silkroad/maps/marcopolo.html>

<http://dictionary.reference.com/browse/colonialism> <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/118670/Cistercian>

<http://global.britannica.com/EBchecked/topic/49909/Vasco-Nunez-de-Balboa/576/Sighting-of-the-Pacific>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceuta>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Portekiz>,

<http://turkbilimi.com/?p=7188>

<http://www.columbia.edu/~daviss/work/files/presentations/casshort>

http://www.egyptsearch.com/forums/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic;f=15;t=008781

http://www.fourwinds10.net/siterun_data/history/world/news.php?q=1293817177

<http://www.islamansiklopedisi.info/>

<http://www.theodora.com/encyclopedia/f/fahien.html>

<http://www.tutunbirligi.com/index.php/2013-01-08-23-19-01/2013-01-08-23-21-55/fao-duenya-tuetuen-ueretim-ve-tueketim-raporu>

<https://archive.org/stream/magellansvoyagea01piga#page/n9/mode/2up>

<http://agricoop.nic.in/imagedefault/trade/SugarNew29.pdf>

DİZİN

A

Aden 79, 118, 218

Afrika 18, 20, 26, 30, 38-39, 50,
52, 54-56, 67-68, 75, 79-82,
89, 99-100, 103, 109-110,
112-122, 124-126, 128-
129, 131, 133-134, 137,
140, 152, 160-161, 178-
179, 194, 196-197, 201,
208, 214-215, 217-219,
222, 224, 231-232, 237,
239-246, 248-255, 257-
258, 273, 278-279, 285,
287-289, 291-293, 297,
301, 307, 310, 321, 323

Akdeniz 20, 23-24, 28-30, 33-34,
38-39, 43, 50-55, 62-63,
78, 82-84, 93-95, 99, 101,
103-105, 117, 122, 130-
131, 133-134, 177, 186,
188, 193, 201-202, 205-
206, 210, 212, 214, 220,
223, 236, 239, 266, 287-
289, 317-318

Amerika 10, 20, 38-39, 44, 47,
52, 73-74, 85, 94, 99-100,
107, 128, 137, 139, 156,
161-165, 169-175, 177,
179-180, 189, 197-199,

202, 205-206, 216, 223-
224, 231-237, 239-241,
243-244, 246-249, 251,
253-254, 256, 258-261,
264, 266, 270, 273-278,
283, 289, 292-293, 297-
299, 301, 304, 306-308,
310, 313-314, 317, 322,
324-325

Anadolu 31, 53-54, 61, 79, 82,
91-92, 95, 101, 122-123,
134, 190, 271, 285, 287-
288, 304, 319-321

Arabistan 33-34, 68, 75, 98, 123,
219

Asya 20, 31-32, 34, 38-39, 50-51,
57-60, 63, 65, 68, 75-76,
89, 91, 94-101, 103, 120-
122, 125-126, 128, 130,
135-140, 144-146, 151,
153, 155-156, 159, 163,
179-180, 186, 188, 196-
197, 209, 213-214, 217-
218, 222-223, 226-231,
241, 244, 248, 253, 255,
272, 278, 289, 291-292,
301, 314, 324

Atahulpa 170-172

Atlantik 68, 70, 73, 108, 209, 233-
234, 236, 245, 306

Atlas Okyanusu 32, 36, 51, 71-74,
78, 90, 99, 105, 121-122,
124-125, 130-131, 133,
143, 153, 160, 178, 191,
198, 201, 205-206, 208-
210, 274, 292

Avrupa 9, 11, 20, 23, 27, 31-33,
35-36, 38, 40-41, 43-45,
47, 50-51, 54, 56-57, 59,
62-64, 68, 70-72, 74-78,
81-107, 110, 126-128, 130-
131, 133-135, 137, 139,
141-142, 147, 161, 163-
165, 172, 175-177, 180,
182, 185-191, 193-197,
200-204, 206-207, 210-
217, 219-223, 225-228,
230, 233-234, 236, 238-
241, 243-248, 250, 252,
254-260, 262-264, 268,
270-272, 274-278, 280,
283, 287-291, 293-294,
298-302, 305-308, 318,
320-323

Avustralya 20, 39, 52, 100, 259,
265, 277, 315

Aztek 169

B

Bağdat 72, 79

Baharat Yolu 60-61

Balboa 165-170, 284, 305, 327

Baltık Denizi 35, 62, 72

Bartelmi Diaz 119, 313

Basra 34, 52-53, 65, 79, 218-219,
222, 289, 291

Batlamyus 23, 36-37, 45, 77, 87,
110, 133-134, 136, 138,
140, 186-188, 192-193, 203

Biarmaland 72

Britanya 32, 35, 54, 56, 72, 82

Budizm 70

Büyük İskender 31-32, 68-70,
90, 118

C,Ç

Casas 182, 309

Cebel-i Tarık 51, 54-55, 109, 133,
289

Cerne Adası 55-56

Charles Darwin 271

Çin 24-25, 35, 52, 58, 63-68, 77,
79, 96-98, 127-128, 136-
137, 149, 151, 163, 186,
192-194, 213, 222, 225-
228, 230-231, 236, 258,
261, 273-274, 276-277,
290-291, 319

Coğrafi keşifler 9

Conquistador 170

Contarini 198, 202

Cortez 169-170, 311

E

Edward Said 282

Ege Denizi 51

Ekvator 35, 43, 59-60, 225, 267,
320

Engels 216, 302

Eratosten 22-23, 32, 64, 77

Eskimolar 73

F

Fenike 56, 99

Firavun 50, 54

G

Galiçya 54

Girit 52, 57, 113

Granada 131, 142, 186

Guptalar 69

H

Haçlı seferleri 93, 95, 104

Haiti 151, 293

Halep 95

Hamilton 56

Hansa Birliği 62-63, 74, 210, 212

Hazar 34, 36, 68, 95

Heredot 23, 30, 52, 54

Hermen Cortes 292-293

Hindistan 25, 32, 34, 44, 47, 52,

58, 65, 68-70, 77, 79, 84,

90-91, 117-118, 121-122,

125, 130, 136-137, 139,

148, 153, 158, 165, 178-

179, 188-189, 196, 206,

213, 218, 220-222, 224,

227-228, 230-231, 234-

235, 253, 255, 258, 261,

269, 273, 276-277, 283,

289-290, 292, 295, 298,

313-314

Hint Okyanusu 36, 51, 106, 111,

123, 134, 191, 195-196,

201, 218, 221, 239, 273,

289-293

Hispanyola 151, 154, 157, 159,

165, 293, 310

Hollanda 128, 130, 133, 175, 198,

209, 214, 220-221, 227,

229, 298, 314-315

Humboldt 39, 270, 278, 309,

324-325

I,İ

İbn Batuta 25, 77, 79

I. Emanuel 128

II. Jean 139

II. John 116, 118-119, 178

II. Philip 105, 175-176

İngiltere 34, 78, 84, 86, 128, 130,

175, 201, 203, 221, 227,

229, 231-234, 236, 248,

250, 257, 259, 264, 266,

268, 271, 274-275, 283,

294-295, 298, 313-315

İnka 170-172, 237, 241, 243, 308

İpek Yolu 58, 61, 65, 93-94, 289

İskandinavya 34, 71, 98, 188

İslam 35, 62, 70, 74-79, 81, 83,

92-93, 95, 103-104, 108-

110, 174, 185-187, 189-

191, 193, 284, 291, 320-

322, 324-325

İstanbul 2, 20, 30, 36, 40, 44-46,

51-52, 57-58, 63, 69, 72,

75, 79-80, 82, 84-85, 96,

99-100, 106, 119, 123, 134,

142, 169, 186-187, 189,

193, 198, 201, 218, 241,

268, 271-272, 274, 282,

302-303, 311, 317-326

İzlanda 32, 72-73

J

Jameika 155, 158-159, 161

James Cook 11, 266, 270, 315

Japonya 98, 139-140, 146, 150,

218, 222, 225, 229-230,

273, 285, 290

K

Kaliküt 125-126, 179, 218, 284,

311, 313

Kamerun 56

Karadeniz 23, 29, 51, 71, 79, 96,

201

Kartacalılar 55

Kıbrıs 53

Kızıldeniz 54, 121-123, 214, 218-219, 288-289

Kolomb 10, 38, 42, 45, 94, 97, 99-100, 121, 125, 130, 132-161, 164-166, 169, 188-189, 192-193, 197-200, 205-206, 209-210, 216, 223-224, 232, 237, 243-244, 246-247, 260, 266-268, 273-274, 276, 283-284, 293, 296-298, 305-306, 308-310, 313, 321-322, 324-325

Kral Yolu 61

Küba 149-151, 153, 169, 177, 241, 308

Kuşanlar 69

L

Laponya 72

M

Macellan 38-39, 42, 122, 178-181, 188, 201, 209, 305, 327

Marco Polo 26, 45, 58, 96-97, 118, 133, 137, 139, 146, 215, 237, 285

Marx 216, 236, 302

Mekke 75, 79, 126, 219

Melita 55

Mezopotamya 22, 31, 52, 63

Ming Hanedanlığı 66, 226

Mısır 22, 25, 30-31, 34, 36, 50, 53-54, 63-64, 79, 99, 111, 123, 128, 179, 214, 219, 242, 273-274, 277, 323

Moryalar Hanedanı 69

N

Navidad 152, 154, 284, 305

Nijer Nehri 80

Nil 22, 30, 32, 52, 79, 232, 242

Norveç 43, 71-72

O

Orellana 173-175

P

Pizzaro 170-171, 173, 237, 306, 309

Polinezya 52

Portekiz 26, 45, 93, 102, 105-112, 114, 116-124, 126-130, 133, 135-141, 163-164, 175, 177-180, 186, 189, 193-196, 198, 206-209, 218-219, 226, 229, 240, 243-244, 267-268, 286, 288, 290, 294-295, 313, 318, 323, 327

Prens Henry 106, 109, 112, 115-116, 119, 194, 313

R

Reykjavik 72

Rodos 32, 54

Roma 30, 32-34, 36, 45, 57, 65, 71, 82, 84, 86, 89, 93, 187, 240, 311

Ruysch 198

S

Şam 79, 95

Sibirya 30-31, 39, 51

Sicilya 54, 78, 92, 134, 189, 224, 298

Soğuk Savaş 302
Strabon 29, 34-35, 52, 136
Suriye 52-53, 58, 79, 123, 214,
274

T

Toscanelli 45, 135-136, 189, 326
Tournefort 270-271, 325
Tunus 55, 111

U

Ümit Burnu 10, 38, 47, 119-120,
125-127, 130, 140, 153,
158, 160, 178-179, 191,
206, 218-220, 239, 313,
323

V

V. Alfonso 106, 116, 135
Vasco de Gama 124, 126-127,
160, 191, 196, 218, 292,
311, 313
Vespucchi 161-165, 198-200, 319
Viking 72, 74
V. Karl 176

Y

Yunan 22-23, 28-33, 53, 59, 70-
71, 76-77, 87, 111, 131, 240

Z

Zipangu 139, 146, 155

